

55982

422

1980
4. szám

JEL **kép**

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

**I. ÉVFOLYAM
4. SZÁM**

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Békés Tamás
Cserés Miklós
Fodor Gábor
Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Liszky Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Sándor György
Szecskő Tamás

főszerkesztő

Takács Ferenc
Zentai János

**A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:**

Baló György
Bogdán Éva
Boros Péter
Hankiss Ágnes
Juhász Előd
Kondor Katalin
Lázár Guy
Márton Miklós

főszerk.-h.

Pető Gábor Pál
S. Nagy Katalin
Tomka Miklós
Tölgyesi János
Varga Zsuzsanna
Wisinger István

Tartalom

Szecskő Tamás: Kojak Caracasban 3

Gyűjtőpontban

Új követelmények a gazdasági tájékoztatásban
Korszakváltás idején a tájékoztatás közreműködése elengedhetetlen — Bognár József akadémikus a tájékoztatási rendszerről 5
Garam József—Gulyás Pál—Matkó István—Tarnói Gizella—Vince Mátyás válasza Bossányi Katalin kérdéseire 12

Hivatásos „kiváncsiak„

Angelusz R.—Békés F.—Nagy M.—Timár J.: Az újságíró-iskolába jártak 23
Barcy M.—Révész K.: Tévériporterek, műsorvezetők — a közönség szemével 31
Rékai Gábor: Kétlakiak...? 36
Tarjányi József: Egy kérdező dilemmái 41

Műhelyek, módszerek

Agárdi Péter: Tévjáték, tévéfilm 54
Juhász Előd: Hogy a zene betölthesse szerepét 61
Féjja Sándor: Hány éves a tinédzser? — a rajzfilm és a gyerekek 65
Szilágyi Erzsébet: Fiatal értelmiségiek Bergman „lélektani vitairat-áról” 77
Domány András: Vallásos műsorok a rádióban 82

Eszmecsere

A televízió marxista elméletéhez
Lázár Guy: Társadalmi szükségletek és televíziós modellek 88
Soós Pál: Gondolatok az elmélet kidolgozásához 91

Kerekasztal

Kultúra és gazdaság — a „Tudósklub” vitájából 96

E SZÁM SZERZŐI

Agárdi Péter irodalomtörténész, az MSZMP KB munkatársa; Angelusz Róbert adjunktus; Barcy Magdolna, a TK munkatársa; Békés Ferenc, a TK munkatársa; Bossányi Katalin újságíró; Domány András, a MR munkatársa; Féjja Sándor pszichológus; W. F. Haug, a nyugat-berlini Szabadegyetem professzora; Jakab Zoltán, a TK munkatársa; Juhász Előd zenetörténész; Koreny János, a MTV munkatársa; Lázár Guy, a TK munkatársa; Nádor Tamás olvasószerkesztő; Nagy Márta, a TK munkatársa; Peternák Miklós művészettörténész; Rékai Gábor, a MR munkatársa; Révész Klára, a TK munkatársa; S. Nagy Katalin, a TK munkatársa; Soós Pál docens; Szabó Miklós villamosmérnök; Szekfű András, a TK munkatársa; Szilágyi Erzsébet, a TK munkatársa; Tarjányi József, a TK munkatársa; Timár János, a TK munkatársa; Veress Miklós, a Mozgó Világ főszerkesztője

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest V., Akadémia u. 17. 1054
Tel.: 129-600
Levélcím: Budapest, 1054 — Pf. 587

Környezetünk

S. Nagy Katalin: Fotók a falon	106
Veress Miklós: A tér zenéje	116
W. F. Haug: A reklám mitikus jelei	122

Média-múlt

Irodalmi szerkesztő urambátyám ország mozgásterében — beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval	129
Szabó Miklós: A háttér a meghatározó	138

Kitekintés

Jakab Zoltán: A philadelphiai problémaeltár	140
Szekfű András: „Holocaust”	145

Technika

Koreny János: „Szuper 8-as” és tévékamera — amatőr kézzel	150
Peternák Miklós: Töprengések képrögzítés ürügyén	155

Szonda

Hazai és külföldi eseményekről	161
A választásokról — szavazás előtt	164
A magyar úrhajósaz érdeklődés középpontjában	168
Fiatalkok a lakáshelyzetről	171

Tallózó

Könyvekről — Lapokból — Rövidre fogva	173
---------------------------------------	-----

Lapozgató

A fiúk a buszon — Crouse riportkönyvéből	215
--	-----

A JEL-kép címére

Az olvasók leveleiből	225
-----------------------	-----

Kojak Caracasban

Az Anauco-Hilton vasbeton piramisának 12. emeletén Kojakot néztem. Savalas feje éppúgy fénylett, mint az itthoni képernyőn, nyalókájának hurkapálcikája éppolyan szögben meredt ki szájából, sőt, azt is pontosan tudtam előre, milyen szögben tüzel majd a gyilkosra. Emlékeztem a sztorira — a sorozatnak ezt az epizódját már láttam a Magyar Televízióban.

Caracasban és Budapesten tehát ugyanazt a produkciót láttam. Vagy inkább: ugyanazt néztem, de nem ugyanazt láttam. Itt ugyanis egy kereskedelmi tévé programjában követtem Kojak melankolikusan agresszív nyomozását. Aki tévézett már a nyugati féltekén, jól tudja, ez mit jelent. Egyik pillanatban még az áldozatot látni, amint kinyúlva fekszik íróasztala mellett a szőnyegen, de hirtelen szignál jelenik meg a képernyőn, majd sorra: egy lassított felvételen hullámozó keblű hölgy, aki női kozmetikumokra beszél rá, csilingelő hangú gyermekkórus a diószirup előnyeivel, majd az „én” autókereskedőm, aki rendkívül kedvezményes vásárlási feltételekkel kíván lendíteni a sorsomon . . . és így tovább, a „slot”-ban, a „műsorhasadéokban” még további három-négy hirdetéssel. Azután ismét a film és benne a nyomozás, majd a következő izgalmasabb fordulathoz megint a műsorhasadék nyílik reklámokkal.

Máskor is néztem már, persze, különböző nemzetiségű kereskedelmi adók műsorát. Máshol is rábukkantam itthon már látott elemekre, vagy fordítva: a Daktari, a Flintstone-család vagy a Gyökerek egy-egy epizódját külföldön láttam először. Ám soha ilyen élményszerűen nem tapasztaltam a kétfajta tévézés, a kereskedelmi és nem-kereskedelmi adók műsorának hatásmechanizmusa közötti szerkezeti különbségeket, mint most Caracasban. Azt ugyanis, hogy még azonos műsorok esetében is más — valószínűleg más — a valóság és a fikció viszonya az egyik és a másik rendszer műsorfolyamában. Valószínűleg eltérő a néző távolság-tartó, kívülről rálátást engedélyező lehetősége. Valószínűleg abban is különbözik a két televíziós rendszer, hogy milyen szerkezeti áttételeken keresztül kultiválja az adott társadalom érték-, norma- és magatartás-mintáit.

Nem merek határozottabban fogalmazni, mert ezeket a mindennapos tapasztalat alapján valószínűnek tűnő hipotéziseket nemzetközi összehasonlító kutatások még nem bizonyították. Ám Kojak Caracasban mégis azt a meggyőződésemet erősítette, hogy a televízió „ontológiájáról” folyó vitában, amely a Jel-Kép-et első megjelenésétől kezdve kíséri, azoknak lehet igazuk, akik úgy vélik: a televíziózásnak két alapmodellje volt, a kereskedelmi és a nem kereskedelmi, az amerikai és az európai. Műsorszerkezeti tulajdonságaiban, a műsoroknak tulajdonított társadalmi funkciókban — tehát nem a konkrét műsortartalmakban! — úgy tűnik, eredetileg kisebb volt a különbség, mondjuk, a Radio Televisione Italiana és a Magyar Televízió első programja között, mint bármelyik európai — és talán a PBS kivételével — bármelyik amerikai program között.

Az utóbbi másfél évtizedben azonban már egyre kevésbé beszélhetünk tiszta alapmodellekről. A nyugat-európai televíziózás hagyományos intézményrendszerén már

egyre több rést vág a kereskedelmi tévé, az amerikai televíziós „piacon” pedig mind jobban érezhető a kormány és a nagyobb alapítványok által támogatott „közhasznú” televízió, a „public broadcasting” jelenléte. S ha azt is hozzászámítjuk, hogy közben a szocialista országok televíziói az európai alapmodell önálló jegyekkel jellemezhető mutációivá váltak, sőt, egymáshoz viszonyítva is mind markánsabb különbségeket mutatnak, nem nagyon kételkedhetünk abban, hogy egy soktényezős differenciálódási folyamat előtt állunk, amely a két „alapszint” a legkülönbözőbb színárnyalatokká bontja. A fekete-fehér televíziózás korszakának ebben az átvitt értelemben is vége. (És ekkor még nem is beszéltünk a kábeltellevízió, a műsorszóró műholdak, a képrögzítés és a digitális átviteltechnika már ma is jelen levő, s az előbbi színeket még csak tovább bontó hatásairól!)

Nem a vita lezárásának igényével — hiszen a felvetett alapkérdésekhez folyóiratunk a továbbiakban is vissza-visszatér —, hanem a meditáló olvasó széljegyzeteit rendszerezve fogalmazódik meg bennem, hogy Campeanu provokatív tézisei és a hozzászólások több ponton hozzásegítettek a televízió társadalmi természetének alaposabb megismeréséhez. Talán sikerült feltörnünk a „televízió teremtette szükségletek” és a „szükségletek teremtette televízió” tyúk-tojás-héját. Valamelyest közelebb kerültünk a társadalmi „képolvasás” összefüggéseinek megértéséhez. Határozottan megfogalmazódott az a gondolat — szinte a fiatal Marxnak a sajtószabadság körüli vitáikra rimelve —, hogy „a televízió problematikussá válása nem más, mint magának a társadalomnak a problematikussá válása”. És az is nyilvánvalóvá vált a vitában, hogy a televízió lényegi kérdéseit csak a politika és kultúra egymásra helyezett értelmezési keretében érdemes megközelíteni.

A vita csattanója pedig az, hogy Campeanu alapkérdésére — „Lehet-e a televízió ontológiájáról beszélni?” — a hozzászólások (legalábbis az én olvasatomban!) ezt a választ sugallták: „Lehet, de minek!” A társadalmi és a globális kommunikációs rendszerek fejlődése olyannyira felgyorsult, hogy mire a „klasszikus” televízióra kérdezzünk, (és itt e jelző létjogosultsága önmagában is a fejlődés sodró lendületének mutatója!), hovatovább nem is létezik televízió, a szó hagyományos értelmében. Helyette van egy képernyő, amelyen sugárzással vagy vezetékes úton továbbított jelek, szimbólumok, információk, álló és mozgó képek jelennek meg, a szomszédból vagy a földteke túlsó feléről, helyszínről, „élőben”, műsor-tékák raktárpolgairól vagy számítógépek memóriájából előhíva. A televízió ontológiája feletti töprengést tehát felváltja — és a vita logikája több helyütt vezetett ki ebbe az irányba! — a mozgó-kép episztemológiájának és a nagyipari tudattermelés politikai gazdaságtanának kidolgozása.

SZECSKŐ TAMÁS

Új követelmények a tájékoztatásban

A világgazdasági korszakváltás rendkívül összetett, bonyolult, s nem utolsósorban meghökkentően új (sem korábbi ismeretekkel, sem hagyományokkal, érzelmekkel nem egyező) változásai: a sokirányú mozgások, válságjelenségek, átrendeződések nem hagyták, hagyhatták érintetlenül a magyar gazdaságot sem. A tartós sokk alól, amit a világpiacnak az 1973-ban bekövetkezett energia- és monetáris válság okozott — különféle társadalmi-gazdasági megfontolások miatt is — lassú az ocsúdás. Nyilvánvaló, hogy a gyökeresen új helyzet más, a korábbinál is naprakészebb, átfogóbb ismereteken, a jelenségek, összefüggések, várható következmények elemzésén alapuló korszerűbb gazdasági tájékoztatást igényel. A lépésváltás szükségességéről a világgazdasági korszakváltás útvesztőinek kiváló hazai ismerőjével, dr. Bognár József akadémikussal, a MTA Világgazdasági Kutatóintézete igazgatójával beszélgettünk, s a tudós álláspontját a gazdasági tájékoztatás néhány neves képviselőjének véleményével vetettük egybe.

Korszakváltás idején a tájékoztatás közreműködése elengedhetetlen

BOGNÁR JÓZSEF akadémikus
a ma és a holnap tájékoztatási rendszeréről

A cikk, amely beszélgetésünk kiinduló pontjául szolgál, maga is Bognár József tollából jelent meg. A Gazdálkodásunk új irányzatai című írása annak a visszatekintő és előrejelző gondolkodásnak a summázata, mely a világgazdasági korszakváltás, a gazdasági fejlődés intenzív típusára való áttérés időszakában új gondolkodásmód érlelődését is ígéri, szorgalmazza. „A szocialista gazdaság működési, cselekvési

és irányítási rendszerének az új követelményekhez is alkalmazkodó átállítása nemcsak gazdasági kérdés, hanem társadalmi, politikai, kulturális, tudományos és ideológiai (rendszerbeli) probléma is” — mondja egyik passzusa. Lényegében ezt szeretnénk folytatni, kiegészíteni az alábbiakban.

Ebben a hazai és világhelyzetben — megítélése szerint — hogy kell dolgoznia a tájékoztatásnak? Mit kell előre jeleznie, mit, hogyan kell kísérnie, milyen legyen a politikája és stratégiája? Egyszóval: miképpen szolgálhatja „gondolkodásunk új irányzatait”?

Hangsúlyozni szeretném, hogy most csak a közvélemény tájékoztatásáról beszélek. Mert van ennek a dolognak egy másik oldala is: az, nevezetesen, hogy az információrendszert — amelyet a politikai, gazdasági, társadalmi vezetők kapnak, melynek alapján döntéseiket hozzák — szintén nagymértékben át kell alakítani. Vannak ugyanis olyan folyamatok, amelyeknek eddig nagy jelentőséget tulajdonítottak az információban is, de kiderült: nincs akkora jelentőségük, mint korábban feltételezték. És vannak olyan kérdések, amelyekkel egyáltalán nem foglalkozott az információrendszer idáig, mert nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget nekik, holott a mindennapi döntéseknek szerves részét fogják képezni a következő évtizedekben.

Milyennek képzelem a mai és holnapi tájékoztatási rendszert (tehát nem kizárólag a sajtót, rádiót, televíziót, hanem a tájékoztatási eszközök összességét)? Úgy gondolom, hogy sokkal nagyobb szerepe lesz, mint eddig, hármikor. Miért? Mert jóval több cselekvésünket kell hozzáigazítanunk a világban végbemenő eseményekhez, átalakulásokhoz, mint azelőtt. Ez azt jelenti, hogy a közvéleményben még nem ért kérdésekben kell helyenként változásokat, mégpedig mélyreható változásokat véghezvinnünk. Teljesen más helyzet ez, mint ha a módosulások, a váltások kizárólag a belső társadalomból adódnának, hisz az esetben föltételezhető, hogy csak akkor születnek a döntések, amikor többé-kevésbé megérett rájuk az idő. Az ilyen intézkedést a közvélemény túlnyomó többsége támogatja: akinek érdekeit szolgálja, az tisztában van vele; akit nem érint, az tudja, hogy semleges lehet; akire pedig esetleg kedvezőtlenül hat, az is megítélheti, milyen mértékben, milyen határig érintik őt az új rendszabályok. Ilyenkor várható, hogy a döntés, és — ami itt lényegesebb: a végrehajtás normális szituációban megy végbe. Támogatják tehát, akiknek kedvez, vagy akik a nagyobb összefüggések szempontjából szükségesnek tartják. Tartózkodó magatartást tanúsítanak, akikre nem vonatkozik. Akiknek pedig ellenükre van, még azok sem tesznek ellene semmit, legföljebb ki-ki egyénileg igyekszik a rendelkezésnek, döntésnek valamelyik paragrafusa alól kibújni, azt kijátszani. Társadalmi méretekben, és normális körülmények között azonban e különböző előjelű mozgások csak kisebb torzulásokat okoznak.

De ha a változás egy kialakult gazdasági struktúrát érint, nem ilyen egyszerű a helyzet. E struktúra mögött bizonyos gazdasági koncepció állt, s egy meghatározott gondolkodási rendszer. Ennek voltak meggyőződéses híveai a közgazdasági, a műszaki, a tudományos életben, akik úgy gondolták, hogy ez a magyar ipar vagy a magyar gazdaság szempontjából így a leghelyesebb. S mindent elkövettek annak érdekében, hogy a dolgok e koncepció, e gondolkodási rendszer szerint a lehető leggyorsabban menjenek. Vannak érdekeltjei annak hogy így legyen, mert mindazok, akik a meghatározott iparágban, üzemben, érdekeltségi rendszerben tevékenykednek, azok kapcsolatban állnak más emberekkel, más üzemekkel; az adott üzem ennek jegyében szállít a kereskedelemnek, a kereskedelem ennek megfelelően szolgálja ki a fogyasztót. Széles kör ez, amelyben az emberek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy tevékenységük a társadalom, a gazdaság egésze szempontjából nagyon rendben van, amit csinálnak, az hasznos, lényeges — és összhangban áll a saját érdekeikkel is.

Most viszont azt kell mondani: mindez másképpen van, ami eddig jó volt, azt valamiért meg kell változtatni. Erről viszont az érintettek nincsenek meggyőződve. Csak akkor volnának, ha ez a változás bennük előzőleg megéri, mert — tegyük fel — a fogyasztók már évek óta panaszkodnak ennek vagy annak az árának a minőségére, vagy mert időnként hiányok tapasztalhatók stb. Ezek olyan vissza-visszatérő kellemtelenségek, amelyeket akarva-akaratlanul érzékeltetni kell, és föl is kell fogni, ha az érintettek nem is tartják magukat hozzájuk. Ám azt, hogy valamilyen fontos világ-gazdasági összefüggés következtében ez az iparág, vagy az a tevékenység, amely tíz évvel ezelőtt előtérben állt, rendkívül lényeges volt, most veszít a jelentőségéből; s hogy más tevékenységek fontosabbá válnak, és ezeket a kormányzat gazdaságpolitikájában preferálja — ez bizony azzal jár, hogy az emberek úgy érzik: mindez a kialakult gondolkodási rendszerükkel, a társadalomban kivívott helyükkel, pozíciójukkal kisebb-nagyobb mértékig ellentétben áll. Ez olyan konfliktushelyzet, amelynek feloldásában a tájékoztatás hatékony közreműködése elengedhetetlen.

Miben segíthet a tájékoztatás? Milyen erkölcsi alapja lehet arra, hogy embereket máról holnapra esetleg az ellenkezőjére ösztönözzön? Hogy lehet hiteles és igazmondó így? Miképpen léphet túl a mindenkori „bibliamagyarázaton”? Milyen érveket kap a tudománytól, a legkülönbözőbb szakemberektől?

Feltételezzük a legjobb, a legkedvezőbb esetet: a vezetők bizonyos körének különböző közgazdasági, műszaki érvekkel meg tudjuk magyarázni, hogy miről van szó. Nem biztos azonban, hogy ugyanez egy nagyobb sugarú körben is megmagyarázható. S épp ez utóbbiban hárul nagy munka és felelősség a tájékoztatásra. Úgy szólván tőle függ, hogy a közvélemény mekkora hányadához sikerül intenzíven és meggyőzően közvetíteni azt, ami a világ gazdaságban (igazán nem a mi „elhatározásunkra”, tehát rajtunk kívül álló okok miatt) végbemegy.

Vegyünk egy példát. A kikötőváros, amelynek az egzisztenciája a külfölddel való kapcsolatoktól, s a tengeri kereskedelemről függ, azonnal észreveszi, ha kevesebb hajó érkezik az öbölbe, mint korábban. Ilyenkor a lakosság megijed, hiszen „a hajókból él”, és levon a tapasztaltakból bizonyos következtetéseket. Nyugodt viszont a város, ha sok hajó horgonyoz a kikötőben, s a dokkokon nyüzsgő életet lát. Néhány, mindenféle természeti erőt bőségesen birtokló nagyhatalom kivételével ilyen helyzetbe jutott ma minden ország. De még e legnagyobbak számára is sokkal fontosabbá váltak a gazdasági összefüggések különböző mozzanata, mint alig néhány évvel ezelőtt, — ha nem is annyira húsba vágó módon, mint egyebütt. A magyar gazdaság viszont „kikötőváros”, s e szerint kell figyelnie a nemzetközi gazdaság minden rezdülésére. Ezt a tudomány pusztán a maga eszközeivel nem képes közvetíteni a széles közvéleménynek. A jó közgazdasági vagy műszaki művek kis példányszámban látnak napvilágot és szakszerűségük miatt eleve csak viszonylag szűk olvasóközönség figyelmére számíthatnak. Emellett az is gyakran megesis, hogy a tudomány —, mert gondolatrendszerében bizonyos összefüggések már megérték, természetessé váltak —, bizonyos dolgokat evidenciának tekint, bár a közvélemény esetleg még nem is tud róluk vagy nem kielégítően ismeri őket. A tudomány ilyenkor épp az által zárja ki felismeréseiből a közvéleményt, hogy a gondolkodásban előbbre tart: ismertnek föltételezve a még nem elfogadottat.

Különösen ekkor használhat sokat a közvetítésre, áthidalásra, ismerettovábbításra, érvelésre fölkészült tájékoztatás. Mert a közvélemény csak akkor tarthat lépést a változásokkal, ha a tájékoztatás is lépést tart velük. Nem elég tehát (ha mégoly hasznos is) az újságban, rádióban, televízióban ilyen vagy olyan tudós fórumot nyitni.

A legtöbb esetben a kutató is csak a közvéleményt képviselő, az ellentmondásokat kielező, új asszociációkat elindító „tájékoztató szakember” segítségével érhet el kellő hatást a nyilvánosság előtt. Ha kimarad vagy rosszul működik ez a továbbító közeg, az veszélyes lehet. Aki nem érti, mi miért történik, az az erkölcsi relativizmus senki földjére juthat: amit ma mondtunk, az holnap nem áll, melyik az igaz tehát? Az ilyen bizonytalanság megrendíti a hitet az emberekben. Akik hozzászórtak ahhoz, hogy tartós és szilárd értékrendszerben élnek, s dolguk végzetten kötelességtudó állampolgár módjára viselkedhetnek, hisz tudják, mi a kötelességük, most hirtelen elveszítik lábuk alól a talajt. S azt mondják: amiért eddig megdicsérték, az ezután hiba lesz? Hát mit képzelnek „ezek”? Az ember nem bújhat ki a bőréből!

A tájékoztatásnak kell tudatosítania, hogy ezután igenis gyakran át kell alakulnunk, ha meg akarunk élni. Szükség van tehát a társadalom s az egyes emberek rugalmasságára is. Ha ezt a felfogást nem tesszük magunkévá, az szükségyszerűen politikai szigorodásra vezet. Mert, ha a vezetés és a tömegek közti kapcsolathány miatt a közvélemény nem érti, hogy a vezetés mit csinál, az ország, a rendszer sorsáért felelős hatalom rákényszerülhet arra, hogy diktatórikus eszközöket is igénybe vegyen. Dolgozat, amelyeket közmegegyezéses alapon lehetne intézni, erőszakkal valószínűleg meg. Pedig hát nemcsak arról van szó, hogy mindenki jobban szeret a szabadság légkörében élni, mint úgy, hogy bármire is kényszerítve van, hanem arról is, hogy jobban megy minden, ha az emberek érzik, hogy a cselekvés, amelyben részt vesznek, bizonyos értelemben belőlük fakad.

Hogy az efféle döntéseket elkerülhessék, ahhoz olyan tájékoztatás is kell, amely a szakszerűséget, népszerűséget, közérthetőséget és a tiszta fogalmakban való beszédet egyesíteni tudja önmagában. Tudom, hogy ezek nagy követelmények, de hát ilyen tájékoztatásra van szükség. Ma még az újságírók egy része (s nemcsak az írott sajtó munkatársa, hanem a rádió- és a tévériporter is), ha valami újat hall, azonnal izgalomba jön. Számukra — a dolog természeténél fogva — az, amit még nem írtak le, nem mondtak el, csakugyan nagyon érdekes lehet. De némelyikük izgalma olyan mértékű, hogy ezért az adott jelenséget nem helyezi el az összefüggések hálózatában. Túlzott jelentőséggel ruházza fel a dolgot, vagy nagyon is ellentmondás nélkülnek véli azt; a valóságosnál nagyobb hatást tulajdonít annak az eseménynek, amely igazában csupán az események láncolatának egyetlen láncszeme. (S emellett természetesen sok más is történik, aminek az alakulásától nem kevésbé függ, hogy az adott közlés elérje a szükséges hatást, vagy pedig nem.) A dologban egyébként a propaganda is ludas: nem ritkán, mintha túl sokat akarna egyetlen dologból „kifacsarni”, úgy kívánja azt interpretálni, hogy vele maximális hatást érhesen el. Ez persze érthető, ám a mostani helyzetben mégsem kívánatos. Félő ugyanis, hogy a túlzás visszájára fordul, a kampány közömbösségre készíttet, vagy éppen ellenérzést vált ki. Csinján kell tehát bánni az effélével, ebben is hasznos a mértéktartás.

Mindezek ismeretében milyen legyen tehát a tájékoztatás? Óvatosabb annak megítélésében, hogy egy-egy dolognak mi a jelentősége világunkban, s a magyar gazdaságban-társadalomban. Körültekintőbb a tekintetben, hogy egy-egy jelenség, törekvés milyen követelményrendszert tartalmaz (feltételez). Vagyis: komplexebben gondolkodó.

Tájékoztatásunk gyakran inkább jólétesült, mint tájékozott. Vagyis az tájékozott, aki maga sem tud mindig igazán jól tájékozódni. Hiányzik ilyenkor a szakszerűség, vagy más oka lehet ennek? Mi a véleménye erről?

Én ezt inkább a „bizonytalan szakszerűségnek” nevezném. Más szóval: gyakran az alaposságot hiányolom. Valakit megkérdeznek, s a véleményét (csupán, mert esetleg jól hangzik) magukévá teszik — anélkül, hogy bárki más nézete felől akár csak

tudakozódtak volna. Igen ám, de itt most a dolgok természeténél fogva számos ellentétes vélemény várható; hiszen a jövő mindig bizonytalan. Még tudományos körökben is, azok közt is, akik elméletileg foglalkoznak napjaink összefüggéseivel, lesznek, akik nem fognak mindig egyetérteni abban, hogy ezek a változások következményrendszerükben mit tartalmaznak, s milyen lehetőségek rejlenek bennük. Ez szintén körültekintőbb, óvatosabb fogalmazásra int.

Ám mindez természetesen nem mehet a „tálalás” rovására. Ha a tájékoztatás nem színes és érdekes, nyilvánvalóan nem olvassák el, nem hallgatják, nem nézik meg az emberek a legkülönbözőbb fórumokon továbbított közléseket. A szakszerűséget egyesek abban vélték fölfedezni, hogy szövegüket számokkal tömték tele. Mondván: ezek statisztikai adatok, megbízhatóak, mindenki nyugodt lehet. Ez persze fölösleges, hiszen teljesen hatástalan. A gyakorló előadó jól tudja, hogy ha félórás előadásában három számot mond, még azoknak is össze kell valahogy függniök, s valami módon a mondanivaló logikáját kell szolgálniuk. Így esetleg egy számot megjegyezhet a hallgató, visszakövetkeztethet az elhangzott másik kettőre is. De ha ennél többel terhelik meg, még azt az egy igazán fontosat is elfelejti. Azt kell tehát elmondani, amire feltétlenül szükség van, s úgy, hogy a lényeg semmiképp se vesszen el.

Mások akkor érzik jól magukat, ha közhellyekkel tűzdelik tele mondandójukat, vagy ha olyan félig kierielt „gondolatokat” közölnek, amelyeket rajtuk kívül senki sem képes követni. Olyan sajátos észjárás termékei ezek, amelyek csak zavaros fogalmazásban nyilvánulhatnak meg. Ez a tájékoztatás céljának ellentmond, hiszen az értelmét veszi el, ezért az ilyesmit megtérni nem szabad.

Olyan események, jelenségek, változások tanúi vagyunk, amelyek gyakran hátrányosan érintenek bennünket, nyugtalanítóak, károsan hatnak közérzetünkre, egy szóval sok rosszat lehet róluk elmondani. Azt viszont aligha, hogy nincsen intellektuális vonzásuk, hogy nem érdekesek. Annak tehát, aki munkáját komolyan veszi, aki azt elhivatottan, meggyőződésből és megfelelő fölkészültséggel műveli, meg kell találnia a formát, hogy színesen és érdekesen írjon vagy beszéljen. (A színességnek és érdekességnek is „helyi értéke” van: más és más előismeretekhez, vonzalomhoz, helyzethez, hangulathoz természetesen más és más módszer kíváncsít. Ehhez új követelmények szükségesek a tájékoztatásban is: amit azután teljesíteni kell, az nem kisebb javulást kíván, mint amelyet mondjuk egy olyan szocialista vállalatnál s vezetőjétől megkívánhatunk, amely eddig dotációval dolgozott, ezután viszont nyereségesen, tőkés piacra kell exportálnia.

A tájékoztatás persze nem független a dolgok állásától. Bizonyos előrelátástól és a belső társadalom tűrési képességétől is függ. Vagyis attól, hogy az adott időszakban mennyit lehet egy kérdésről elmondani. Véleményem szerint a múltban (eddig) túlságosan is az utóbbiból indultunk ki. Tehát abból, hogyha ezt vagy azt megírjuk, elmondjuk, mit gondol majd ez vagy az, hiszen mondandónk látszólag nincs összhangban a pillanatnyi politikai érdekekkel. Az efféléből konfliktus adódhat, de úgy hiszem, az ilyen közlés formáját is meg lehet találni. Hiszen a tudomány eljutott egy formához, amellyel öt—hat évet előre tud jelezni anélkül, hogy a napi politikai érdekeket kedvezőtlenül érintené. Mert a kettő összehangolható. Az például, amit jómagam a világgazdasági korszakváltásról 1974-ben elmondtam, nem járt semmiféle nagyobb összeütközéssel, bár a hasonló gondolatok és következtetések csak 1977 végén öltöttek hivatalos határozatok formáját.

De az új forma sem nélkülözheti az érdekességet, mert az emberek, akik megszokták a közhelyeket, s már csak a beszéd „alapelődjét” hallják, a megfelelően elmondott új hallatán fölkapják a fejüket, s figyelni kezdenek. Nem elég tehát szépen írni, beszélni, úgy kell a mondanivalót közölni, hogy *elmenjünk a legvégső határig, mindaddig, ameddig csak elmehetünk*. Ezt a határt ne lépjük túl, hiszen ott már nagy társadalmi célok forognak kockán. De ismétlem: a határig menjünk el, ha azt akarjuk, hogy szavunknak hatása is legyen.

Sajnos, a tájékoztatással foglalkozók egy része úgy van ezzel, mint a kínai bajví-

vők, akik a teret nem használják ki, holott kihasználhatnák, mert attól tartanak: baj lehet. Az utóbbi években alkalmam volt a politikai életet irányító személyiségekkel hasonló kérdésekről beszélni. Sokkal inkább azt kifogásolták, hogy a változásokra nincsenek eléggé fölkeszítve az emberek, mint azt nehezményezték volna, hogy túl sok olyan írás jelenik meg, amely esetleg szemben áll a pillanatnyi politikai érdekekkel. Vagyis egyetértettünk abban, ami a tudományra is érvényes, de a sajtóra is: mindenki a szakmai és a társadalom iránt érzett felelősségérzetétől vezettetve írjon, ám ne csak a mára, a mai érdekekre figyelve. Megeshet ugyanis, hogy ez vagy az a gondolat a dolgok adott állásának ellentmondani látszik, ám a változást mégis szorgalmazni kell, hogy időben megtörténhessék az, ami még nem történt meg.

Természetesen nem sajátíthatjuk ki a tudomány számára azt a jogot, hogy előre-lásson, ám az a tapasztalat, hogy hosszú távon, külön érdekektől mentesen, leginkább a tudomány képes gondolkodni. Úgy vélem ezért, hogy a tudománynak is más módon kell majd kapcsolódnia a politikai vezetéshez és a tájékoztatáshoz. Nagyobb mértékben kell velük kommunikálnia, fokozottabban részt kell vennie működésükben, tevékenységüket az eddigieknél jobban elő kell mozdítania. Ellenkező esetben nem tudunk hosszabb távra tervezni, nem gondolhatjuk végig a várható következményrendszereket, s már az első kellemetlenségre tanácstalanok leszünk. Ez pedig azzal jár, hogy nem haladhatunk tovább a szükséges irányba, vagyis fölösleges vargabetűket teszünk. Ha viszont ezt elkerüljük, bizonyos átmeneti konfliktusok árán — továbbblphetünk. Ehhez, ahogy mondani szokás, természetesen az szükséges, hogy a felek egymás iránti kölcsönös bizalma és megbecsülése érvényesüljön. A cél azonos, nincs ok arra, hogy ez ne így legyen.

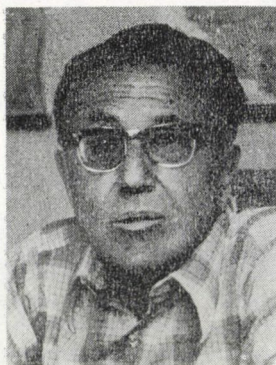
Hosszú ideig úgynevezett „all round” újságírók dolgoztak nálunk is. Az ilyen tollforgató manapság inkább kotnyeleskedőnek látszik. Polihisztor érdeklődés, szakmai fölkeszttség — valahogy így képzelem a mai zszurnalisztát, rádió- vagy tévériportert az ember. Véleménye szerint milyennek kell (kellene) lennie?

A tudomány olyan korszak felé tart, amelyet a multidiszciplinaritás jellemez. Másfél évszázadon át a szaktudományok hallatlan erővel fejlődtek, rengeteg radikális újat hoztak, az ismeretek és a módszerek mennyiségét is ugyanígy gyarapították. Ezt a korszakot azonban a szakmai egyoldalúság jellemezte. Mert van a dolgoknak közgazdasági vetülete, ha csak ezt nézzük, azt mondhatjuk: ez vagy az *közgazdaságilag* helyes. És van politikai vetülete is, ha csak ezt nézzük, azt mondhatjuk: ez vagy az *politikailag* helyes. Éppígy vizsgálhatjuk a dolgok *kulturális, tudományos, infrastrukturális* stb. vetületét — mindegyiknek megvan a maga optimuma. Ám ezek gyakran indirekt ellentétben állnak egymással. A közgazdaság filozófiája lényegében az, hogy a viszonyok figyelembe vételével kell mindent csinálni; a politika úgy érzi, hogy valamivel nagyobb játéktérrel rendelkezik, meggyőzői képessége és hatalma folytán; a kultúra művelője gyakran megkönnyebbül, ha úgy vélheti, hogy nem kell figyelnie a közgazdasági összefüggésekre stb. Ugyanakkor vannak egyoldalú közgazdászaink is, akik mindenféle politikai érvre (szempontra) meghátrálnak és „félnek” a gazdasági érdeket képviselni, ami annyit jelent, hogy a társadalmi cselekvésben a gazdasági érdek háttérbe szorul, s ennek később nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontból is hátrányos következményei lesznek. Vannak, akik kulturális téren elfogultak, mondván: a kultúra áll a társadalom csúcsán, saját, független értékrendszere van... Most viszont olyan korszakba érünk, amelyben — éppen a társadalom érzékenysége miatt — már tarthatatlan, hogy ezek a gondolatrendszerek egymással konfliktusban legyenek. Meg kell tehát kísérelni egymáshoz való közelítésüket. A tudományban ez a multidiszciplinaritás alapja.

A tájékoztatásban nem erről van szó. De arról föltétlenül, hogy kell olyan összhang, amelyben például a gazdaságossági szempont nem ütközhet a környezetvédelmivel, a környezetvédelmi szempont nem kérésztezheti a gazdasági potenciált; kell olyan áttekintő készség, mely tudomásul veszi, hogy gazdaságilag valami kellemetlen ugyan, de az adott időszakban nem lehet mást csinálni; vagy, hogy a gazdaság néha elmarad a politikától, máskor pedig a politika a gazdaságtól. És persze egyes kulturális személyiségek sem szakíthatják ki a maguk területét az egészből, mert ez is irreális elképzelés.

Milyen legyen tehát az újságíró, a tájékoztatás szakembere? Hogy alapos szakmai műveltségre van szüksége, az nyilvánvaló. S hogy nem törekedhet enciklopédizmusra, azzal is egyetértek. Ám, hogy szakmája gondolkodási rendszerét a más szakmákéval össze tudja vetni, s hogy annak egyéb területekre ható konzekvenciáit le tudja vonni — az elengedhetetlen. Az újságírók s a tájékoztatás más művelőinek ezt ezután feltétlenül figyelembe kell venniük. A tájékoztatásban olyan emberekre van szükség, akik a dolgok érintkezéseit, összefüggéseit is végig tudják gondolni. Mert az ilyen árnyalt gondolkodás nélkül a mai világban nem lehet kiigazodni, boldogulni. Így is mondhatom: a holnapi tájékoztatásban már nem elég ismerni az alapszíneket. Tudni kell az összes árnyalatokat, s a kevert színeket is.

NÁDOR TAMÁS

DR. GARAM JÓZSEF,
a Figyelő főszerkesztője

Nagyobb szerepet az alkotó vitáknak, alternatívák közlésének, a vissza- és előrejelzésnek

A világgazdaságban bekövetkezett tartós tendenciák, valamint az ország helyzete nagyon is indokolja a tájékoztatási rendszer korszerűsítését, egy-egy elemének módosítását. Úgy vélem, hogy erre a váltásra a jelenlegi gazdasági újságírógárda képes; nem kevésbé, mint az ugyancsak lépés- és szemléletváltásra kényszerülő gazdasági vezetés. Sőt, az újságíróknak talán valamivel könnyebb a dolguk, mint a gazdasági élet vezetőinek, akiket jobban terhel a visszahúzó, hibás vezetői beidegződés, és az intézkedések sorában is még fellelhető ellentmondások.

Hogyan kell a továbbiakban dolgoznunk, a tájékoztatás mely elemein kell változtatnunk?

Én alapvetően a komplexitás és az előrejelzés, a felkészítés szerepét emelném ki. Némileg vitatkozom azzal a szemlélettel, amely mereven szétszakítja az információs szinteket, mondván: „*lent*” teljes nyíltsággal kell beszélnünk nehézségeinkről, de meg kell fontolni, hogy ebből „*lent*” mennyit közlünk. Nem tagadva, hogy természetesen különbséget kell tenni egy nagy példányszámú napilap és mondjuk egy szakmai folyóirat hangneme, stílusa, a gondok bemutatásának mélysége, ok és okozati összefüggése között, de ezek inkább *formai* eltérések. Lényeges kérdésekben a *tartalmi* különbségtétel nem indokolt. A társadalom minden tagjának joga van hozzá, hogy megismerje és nyomon kövesse a gazdaságban végbemenő folyamatokat, mert csak így várható el, hogy alkotó módon együtt is működjön a problémák feltárásában, a gondok megoldásában. Újságírói rátermettség kérdése, hogy a réteg- és a tömeglapok olvasóinak személyre szabottan tudjuk közvetíteni ezeket a folyamatokat. És itt térnék rá a *komplexitásra*. Nagyon lényeges, hogy a folyamatok bemutatása közben ne legyünk egyoldalúak. Tudjuk, hogy a hol-lét erőteljesen meghatározza a tudatot. Egy vállalatvezető például rengeteg ellenérvet tud felhozni a szabályozórendszer negatív hatásairól, és a saját szemszögéből gyakran igaza is van. Ezeknek a kritikai észrevételeknek indokolt helyet adni a lapokban, de csak úgy, ha összevetjük a szabályozórendszer népgazdasági összhatásával. Egyébként ezekről a vállalati panaszlistákról mindig eszembe jut egyik nagy gyógyszervegyésziünk mondása, mely szerint az a gyógyszer, amelynek — jelenlegi ismereteink mellett — nincs valamilyen *mellékhatása*, annak *hatása* sincs. A szabályozással is így vagyunk. Olyan szabályozókat nem lehet csinálni, aminek nincs „káros mellékhatása”. Csak azt kell elérni, hogy a jóra ösztönző főhatások domináljanak. Még a tájékoztatásunk komplex jellegénél maradva, szeretném megjegyezni, hogy szemléletünkben nagyfokú a tekintélyelvűség. Csupán azért, mert egy minisztériumi, vagy főhatósági vezető a nyilatkozó, még nem biztos, hogy népgazdasági érdekeket közvetít. Hiszen a szaktárcáknak, iparágaknak is megvan a saját jól körülhatárolható érdekük, sőt az is előfordulhat, hogy a minisztériumi nyilatkozó érdeke sem

azonos a minisztériumával. Éppen ezért ilyen esetekben is indokolt az „ellentábor”, vagy a megbírált véleményének kikérése, *ütköztetése*.

A mai, egyre bonyolultabbá váló gazdasági helyzetben a korábbinál nagyobb szerepet kell, hogy kapjon a sajtóban az *alkotó vita*, az alternatívák közlése, s nem utolsósorban erősíteni kell a tömegkommunikáció vissza-, és még inkább előrejelző funkcióját. A reálfolyamatokat ugyanis nem csupán regisztrálni, követni kell, hanem indokolt — még az előkészítés, a szakmai vita stádiumában — jelezni a várható hatásokat. Ehhez persze két feltétel szükséges; döntő az újságíró naprakészsége, tudása, felkészültsége, de legalább ilyen lényeges, hogy élő és operatív kapcsolatai, profánul fogalmazva: okos „súgó” legyenek. A Figyelő régóta él — de nem élt vissza — ezzel a hatékony háttér-információs bázissal. Egyik leghasznosabb tevékenységünknek tartom, hogy a hetvenes évek elején helyet adtunk hasábjainkon annak az aggályunknak, amit az akkoriban levegőben lógó újabb vállalati összevonások, szervezeti centralizáció okozott volna. Voltak olyan gazdasági-politikai vezetők, akiknek ez *először* nem tetszett, de *később*, amikor a belső viták után tisztázódott, hogy reális volt aggodalmunk, érveink időtállóknak bizonyultak — szóban is elismerték jelzéseink szerepét, hasznosságát. E témakörhöz tartozik az is, hogy ma még elég érezhető az idegenkedés a gazdasági vezetésben a nyilvánosság előtt zajló vitáktól, az érvek-ellenérvek ütköztetésétől. Pedig a meggyőzésben óriási szerepe lehet annak, ha a közvélemény az ellenvéleményeket is ismeri, ha személyesen tapasztalja a „győztes” vélemény igazságát.

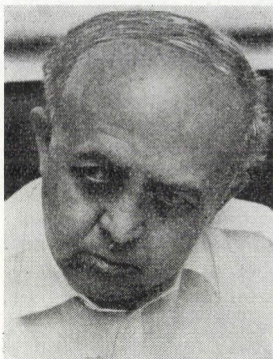
Meggyőződésem, hogy az ország gazdasági helyzetével tisztában levő hírlapírónak nem szabad minden esetben arra várnia, amíg „felülről” szólnak: most erről kellene írni, erre mozgósítani. Az újságírói *előrelátás*, és ennek okos megjelenítése alapvető feladata a gazdasági tájékoztatásnak. Mire gondolok? Például arra, hogy miközben támogatjuk a gazdasági vezetés egy-egy rövidtávra ható, esetleg kevésbé népszerű, de szükséges intézkedését, kötelességünk azt is érzékeltetni: nem ez a végső megoldás. Érvényes ez egy-egy termékesoport exportorientációjára éppúgy, mint a növekedési ütem mérseklődésének rövidebb-távabb összefüggéseire, vagy az életszínvonal-politikánkra.

A tájékoztatás — folyamat. Az, hogy nálunk időnként vákuum keletkezik az információs láncban, avagy éppen ellenkezőleg, kampányszerűen túlbeszéljük a dolgokat, ez összefügg a már említett „csak döntés után” reflexével, de azzal is, hogy sokan úgy vélik: amit egyszer elmondtunk, az már át is ment a köztudatba. Az új termelői árrendszer bemutatásánál mindkét hibát elkövettük. Pedig ebben az esetben is az lett volna a célszerű, ha a reálfolyamatokat kísérjük figyelemmel; a bevezetés előtt arról írunk, hogy miért van szükség a változtatásokra, milyen hatások várhatók bevezetésétől, míg most érzékeltetnünk kell a megvalósítás eredményeit, de a gondjait is.

Közhelyszerű, de igaz: amikor az átlagember számára is nyilvánvalóvá válnak a gazdasági feszültségek, amikor a gazdálkodás gondjai már „zsebre” mennek, nő az érdeklődés a gazdasági tájékoztatás iránt és elsősorban a kritikai jellegű közléseket várja — igényli a közvélemény. Személy szerint magam is híve vagyok a kritikai újságírásnak, de nem a szenzációhajhászó, egy-egy kedvezőtlen eseményt jelenséggé felduzzasztó, felületes kritizálásnak. Ennél sokkal hasznosabb, ha a problémák feltárása mellett azt is konkrét példákkal igazoljuk, hogy kik hogyan találták meg a kiutat a nehéz helyzetekből. S ez nemcsak azért jó, mert demoralizálás helyett jobb munkára ösztönöz, hanem azért is, mert így igaz a kép. Indokoltnak tartom viszont, hogy miközben nyomon követjük a folyamatokat, azonnal jelezzük, ha akár a döntéshozatal során, akár a végrehajtásban feszültség támad. A helyzet reális elemzése, bemutatása fontos információs bázisa lehet a különböző szintű vezetésnek. Ám minden egyes közlésnek sugározni kell, hogy nem kívülről bírálunk. Éppen ezért igazán azok a kritikai cikkek hasznosak, amelyek nemcsak egy-egy probléma-

kör felvázolására törekednek, de — lehetőségeink határán belül — a megoldás különböző módjaira is választ keresnek.

Végül szeretném közreadni, itt is elmondani — ha úgy tetszik — „ars-poeticánkat”. Nem állítom, hogy mindig-mindent megírunk, amit tapasztalunk, vagy amit indokoltnak tartanánk hogy nyilvánosságra kerüljön. De soha nem írunk le olyasmit, amivel nem értünk egyet!

GULYÁS PÁL,

a Népszabadság rovatvezető-helyettese

Vállalni kell az érdekütközéseket, — ütköztetéseket

Harminckét éves újságírói tapasztalat alapján mondok véleményt, s nem azért, mert a Népszabadságnál dolgozom. Ezt a különbségtételt azért tartom szükségesnek, mert én ugyan a lényegre tekintve azonosulok azzal, amit a párt, s a lap vezetői joggal elvárnak tőlünk, s persze tőlem is, de elhatárolom magamat mindazoktól a téves, és olykor ködös értelmezésektől, amelyek a párt központi, és egyben az ország legnagyobb példányszámú — tehát tömeglap funkciójú — lapját övezik. Gondolok itt a „tévedhetetlenséget”, a „kinyilatkoztatást”, a különféle érdekek megjelenítése és ütköztetése mögött is „hivatalos álláspontot” sejtő és feltételező vélekedésekre, ami esetenként meggátolja, hogy jól tegyünk eleget vállalt feladatunknak.

Sajnos, meglehetősen sok évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy rájöjjenek: a „lényegben-általában” újságírás semmit sem ér. Az újságíró, bármilyen területtel is foglalkozik, ki kell, hogy válasszon magának egy kört, amelyben teljes biztonsággal mozog, s ehhez megvan a szükséges tájékozottsága, műveltsége. Ha valaki ráadásul gazdaságpolitikai újságíró, akkor azt is vállalnia kell, hogy a tájékoztatásnak ez az ágazata nem ad módot irodalmiaskodó bravúrokra. Számolnia kell azzal is, hogy vállalt feladatát — a minden helyzetben tisztességes, korrekt tájékoztatást — csak akkor tudja jól szolgálni, ha a maga területén képes partnere lenni a tájékoztatóknak, függetlenül attól, hogy azok az intézményi hierarchia mely szintjén vannak. Szélsőségesebb fogalmazásban azt is mondhatom, hogy az újságíró és a tájékoztató között csak annyi különbségnek szabadna lennie, hogy az újságíró ráadásul még jól, közérthetően, érzékletesen fogalmazni is tud.

Ha sorra vesszük a gazdasági újságírás különböző problémáit, akkor én az elsők között azt jelölöm meg, hogy ez a partneri kapcsolat — kevés nagy tekintélyű, már-már szakírónak tartott kolléga kivételével — nincs meg. Legfőképpen azért, mert sokan felkészületlenek, felületesek vagyunk. Sajnos, magamról sem állíthatom, hogy időnként nem verem le a „lécet” ... Meggyőződésem, hogy gazdaságpolitikai újságíró-garnitúránk zöme gyenge, nem alkalmas arra, hogy a mai, egyre bonyolultabbá váló folyamatokat helyesen értelmezze-magyarázza, s ezáltal kellőképpen formálja a közvéleményt, még kevésbé vagyunk képesek arra, hogy a lényegi, és nem az eseti jelenségekből általánosítva „visszajelezzünk”.

Gyakran meglegészünk azzal, hogy egy-egy jelentést megzanzásítunk, és nem

vesszük magunknak azt a fáradságot, hogy meghallgassuk a „jelentésben” kritizáltak véleményét. Arra sem törekszünk eléggé, hogy egy-egy jelenség hátterét, ok- és okozati viszonyait felderítsük. Az „egy az egyben” közléssel viszont felesleges munkát végzünk. A gazdasági újságírásnak csak akkor van értelme, ha nem kívánságlistákat közöl, ha nem csak „felülről-lefelé” adja az információkat, hanem a valóság alapos összevetésével megpróbálja bevonni a közvéleményt a gazdasági folyamatok megértésébe és alakításába is.

Tisztában vagyok azzal, hogy mindennek — az újságírói felkészültségen és törekvésen túl — az is feltétele, hogy meg legyenek számunkra ennek a konszenzus-teremtésnek a keretei. Nekem úgy tűnik, hogy az utóbbi időben — nem a hivatalos irányítói politikában, hanem a napi gyakorlatban — mindezt több irányzat akadályozza, nehezíti. Sokszor még akkor is összeütközésbe kerülünk valakikkel, ha a pártkongresszus céljainak, határozatainak szellemében kívánunk dolgozni. Az akadályok forrása lehet a félelem a személyre szabott kritikától, a hozzá nemértés, a félremagyarázás, a hibák önvédő takargatása, valamint a kellő előrelátás és a lényegi összefüggések ismeretének hiánya, és nem egyszer a vélt, vagy tényleges hatalommal való visszaélés.

Figyelmet érdemel, hogy minden esetben össztársadalmi érdekekre hivatkoznak. Ezeket — ha valóban erről van szó — minden újságírónak elemi kötelessége szem előtt tartani. Csak hogy az a tapasztalat, hogy a „népgazdasági érdekre” való hivatkozással többnyire elzárkóznak olyan tények, fogyatékoságok tárgyalása elől is, amelyek közzététele nélkül a gazdaságpolitikai újságírás képtelen megfelelni feladatának. Például annak, hogy kövesse, értelmezze, magyarázza a reálfolyamatokat, hogy ne legyen ekkora az információ fáziskésése, amit az időről időre indított kampányok nem mérsékelnek.

Példát is mondok erre. Hosszú ideig az volt nálunk a gyakorlat, hogy gazdasági nehézségeinket kizárólag a tőkés országokban bekövetkezett válságjelenségekkel indokoltuk, magyaráztuk. Nagyon késve jutottunk el addig a felismerésig, hogy belső gyengeségeink is erőteljesen közrejátszottak a bekövetkezett feszültségek kialakulásában. Am az információs lánc szakadozottságáért igazságtalan lenne a sajtót hibáztatni; tükrözni ugyanis csak azt lehet, ami a közéletben ténylegesen megjelenik és nyilvánosságot érdemlőnek ítéltetik.

Az újságíró a maga sajátos eszközeivel párbeszédet folytat az irányítók és az irányítottak között. Ha igaz az, amit három évtizede hangoztatunk márpedig ehhez kétség nem férhet, hogy csak az egész nép tevékeny részvételével, kezdeményező-készségének érvényesítésével léphetünk előbbre, akkor a legkisebb beosztású embereknek is állandóan tapasztalniuk kell: valóban fontos a véleményük. Nem csupán formálisan, hanem ténylegesen is igénylik javaslataikat a különféle döntések előkészítésében. Csak így várhatjuk tőlük, hogy legjobb tudásuk szerint tegyék a magukét. S mindettől elválaszthatatlan, hogy bármilyen beosztásban dolgozik valaki, ténylegesen részt vehessen a határozatok végrehajtásának az ellenőrzésében. Ez a három tényező együttesen alkotja ugyanis a szocialista demokratizmust, ami a gazdasági életnek is szerves része. Különösen megnő a jelentősége akkor, amikor minden állampolgár számára érzékelhetővé válnak — már a napi tapasztalatok alapján is — a gazdasági gondok, feszültségek.

Biztos vagyok benne, hogy ha azokat a többnyire általánosságokban megfogalmazott törekvéseket — mint például a hatékonyság, a termékszerkezet ésszerű átalakítása, a munkafegyelem, a differenciálás — testre szabottan fogalmaznánk meg, s az előbb említett követelmények nem maradnának többé-kevésbé írott vagy sulykolt malasztok, akkor minden anyagi ráfordítás nélkül is legalább húsz százalékkal javíthatnánk a gazdaság teljesítőképeségét, gazdálkodásunk eredményességét.

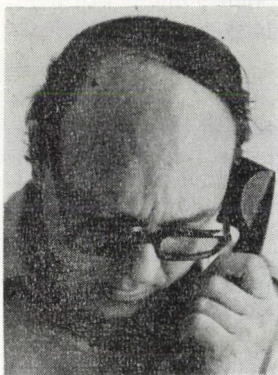
Persze, ehhez vállalni kell az ebből következő érdek-ütközéseket-ütköztetéseket is. Vesélyesnek tartom azt az újabban erősödő, terjedő irányzatot, amely a feszültsé-

gek feloldását kizárólag abban látja, hogy háttérbe kell szorítani a vállalatok, a szövetkezetek helyesen értelmezett gazdasági önállóságát, és a kelleténél erőteljesebben törekszik a központosított, a feleslegesen is beavatkozó ilyen vagy olyan szintű irányítás erősítésére. Meggyőződése szerint felül kellene vizsgálni azt a sajnos mind inkább terjedő gyakorlatot, hogy trösztök, iparági vezetők, nagyvállalatok irányítói szinte minden lényeges kérdés sajtóban való elemzése elől elzárkóznak, vagy tilalomfákat is állítanak.

Ennek a rendkívül káros szemléletnek és magatartásnak a másik hibás kinövése, hogy sokan még mindig úgy értelmezik a munkahelyi demokráciát, hogy az alacsonyabb képzettségű emberek csak a szűk munkahelyük dolgaival törődjenek, és ott is csak személyes érdekeik védelmében szólhassanak bele a dolgok menetébe. Ez a gyakorlat — a lényegét tekintve — az emberek, a közvélemény mélységes és tőlünk idegen lebecsüléséből fakad. Az együttműködéshez tisztességes tájékoztatás is kell! Elismerve, hogy vannak olyan állami, külkereskedelmi és egyéb érdekek, amelyeket valamirevaló újságíró nem téveszthet szem elől (még abban az esetben sem, ha egy-egy területen tényszerűen bizonyítani tudja igazát, hiszen nem biztos, hogy a látszólag téves, vagy hibás döntés teljes és távlati összefüggéseivel rögvest tisztába tud jönni,) mégis érthetetlen az a mindinkább terjedő titkolózás, ami például vitathatatlanul indokolatlan esetekben is érvényesül a külkereskedelemmel összefüggően.

A sajtót olyan eszközrendszernek kell tekinteni, amely hivatása és felelőssége tudatában dolgozik akkor is, amikor az eredmények ismertetése mellett rámutat a hibákra, s feltár bizonyos feszültségforrásokat. Természetesen kell lennie különbségnek — mind az információ hangnemében, mind pedig a mélységében — aközött, hogy egy nagy példányszámú napilap, a rádió, a tévé, vagy egy szűkebb körben ható szakmai lap közli. Közismert tényekről, eseményekről, hallgatni azonban csak az egész információs rendszer hitelének igen veszélyes kockázatásával lehet.

Nem a gazdaságpolitikai újságírótól függ elsősorban, hogy ez — és a többi, említett — veszély milyen gyorsan hárul el.

MATKÓ ISTVÁN,

a Magyar Hírlap rovatvezetője

Saját házunk táján igyekszünk előrelépni

Azt hiszem a napilapok közül elsőként a Magyar Hírlap alapítói érezték meg az idők szelét, és a lap indításától kezdve, vagyis 1968-tól folyamatosan érzékeltetni kívánták — a hazai gazdasági folyamatok követésén túl — a világ gazdaságban végbe menő változásokat is. Jelzi ezt a lap „élőfeje” is, amely a „Népgazdaság-világ gazdaság” címet viseli. Igaz, kezdetől fogva gondot okozott, hogy csak párhuzamos közlésekre szorítkozhatunk, vagyis egymás mellé tördeljük a hazai és a külgazdasági cikkeket. Ez ugyan felhívja az olvasó figyelmét, talán orientálja is gondolkodását, de mégsem tárja fel azokat a szövevényes kapcsolatrendszereket, amely a világpiac és a magyar gazdaság belső helyzete között fennáll. Szeretném hozzátenni, hogy nem a

szándék, nem is az ismeretek hiánya akadályozott bennünket, hogy ennél többet tegyünk, hanem az a szomorú tény, hogy a magyar újságíró-társadalomból egyszerűen hiányoznak az ilyen érdeklődésű, képzettségű, tudású kollégák. Furcsamód az a külpolitikai újságíró, aki nagy biztonsággal és szaktudással ír egy-egy ország helyzetéről, és ezen belül természetesen az ottani gazdasági folyamatokat, problémákat is ábrázolja, visszaretten attól, ha ezeket az információkat össze kell vetnie a hazai jelenségekkel. A belgazdasági újságíróknál pedig esetenként akadály a nyelvtudás hiánya, s az a sajátos munkamegosztás is, ami a lapok rovatai között például az utaztatásokban kialakult. Persze lehet okos következtetéseket levonni csupán a szakirodalom tanulmányozása alapján, de az igazi újságírás megköveteli a személyes tapasztalatot, a helyszíni ismeretet is. Ezért úgy vélem, hogy a bel- és külgazdasági újságírás között jelenleg meglevő szakadékokat az Újságíró Iskolában, valamint a szerkesztőségekben belső képzéssel szűkíteni kellene.

A világgazdasági korszakváltás tükröztetéséhez, a kölcsönhatások bemutatkozásához csak az egyik, bár igen lényeges feltétel a kompetens újságírói gárda kialakítása. Ezzel egyenrangú feladat, hogy a sajtót tájékoztató gazdasági középvezetés gondolkodása is ilyen irányban változzon. S itt még a kezdet kezdetén tartunk. Közrejátszik ebben az ipari és külkereskedelmi vállalatok sokszor indokolatlan szervezeti szétválasztása, de ami ennél rosszabb: érdekeltségi ellentétek. Csoda-e, ha egy ilyen felállástól nem lehet — vagy csak elvétve — az összefüggéseket teljes egészében átlátó, népgazdasági fejfel gondolkodó, s érdekeket közvetítő információt nyerni? Előrelépés inkább a főhatóságí szférában tapasztalható, ám ha csak az ipari tárcák ilyen jellegű közléseire szorítkoznánk, egyoldalú képhez jutnánk. Úgy tűnik, hogy az irányításnak ez a szférája mindmáig nem jutott túl azon a megrázkódtatáson, amit az 1973-tól bekövetkezett világgazdasági sokk adott a magyar népgazdaságnak, s ezen belül is egy-egy iparágban. Ezért nem az összefüggéseket keresik, nem az integrációs folyamatokat elemzik, nem azt mérlegelik, hogy az új helyzet milyen feladatokat ró rájuk, hogyan rajzolja át a munkamegosztási viszonyokat —, hanem a bizonyítványukat magyarázzák. (Hozzáteszem: módot ad erre, hogy a folyamatok értékelésében, a következtetések levonásában az irányítás és a szabályozás is fáziskésésben van.) Úgy tűnik leginkább a pénzügyi szervek érzékelik a korszakváltásból következő információéhséget, és — tudásuk, lehetőségük, habitusuk függvényében — csillapítani is akarják. Ma ez a kör a legjobb információs partnere a gazdasági újságírónak.

A feltételek részleges hiánya azonban nem gátol meg abban bennünket, hogy legalább saját házunk táján ne próbáljunk előbbre lépni, újítani. Felhasználva a lap már említett szerkesztési struktúráját arra törekszünk, hogy egy-egy belgazdasági témájú cikk közlését ugyanabban a lapszámban kiegészítsük a bemutatott problémához kapcsolódó külpiazi helyzettel. Példaként: nemrég írtunk a hazai cipőgyártás és -export gondjairól. A közölt riportot jól kiegészítette a Közös Piac-i cipőkörképünk, ami kitért a dekonjunktúra különféle megnyilvánulási formáira, a gyárak bezárásától kezdve, az elbocsátásokon keresztül egészen a dömpingvitáig. Ilyen típusú írások számát szeretnénk szaporítani, méghozzá team-munka keretében. Például összeállításokat hozni egy-egy témakörrel, bevonva a külföldi tudósítókat és a gazdaságpolitikai rovat egy-egy területre szakosodott munkatársait. Szerződést kötöttünk a Konjunktúra és Piackutató Intézettel: időről időre közöljük jelentéseiket, elemzéseiket, különösen ügyelve a tájékoztatás komplexitására. Rendszeresen helyt adunk a devizaárfolyamoknak, a tőzsdei híreknek, a hazai vonatkozású világgazdaság híreihez pedig rövid, tömör kommentárokat fűzünk. Bővítjük (világgazdasági kitekintéssel) „Nézőpont” rovatunkat, és „Módszer” címen időről időre közölni kívánjuk egy-egy vállalati-iparági szakember véleményét, például piackutatási, üzletszerzési, kooperációs tapasztalatairól. Őszintén megmondom, hogy a legnagyobb gondban a baráti országok gazdasági életének, helyzetének követésénél vagyunk. Nincs tiltva, de hallgatólagosan mégsem szólunk az ottani gondokról, feszültségekről. Ez nagy hiba. Nemcsak azért, mert gazdaságaink ezer szállal fűződnek egymáshoz, s a

vállalatoknál ígyis-úgyis tudják, beszélnek a problémáikat, s így a közvélemény is értesül róluk, s méginkább a kölcsönös turizmus révén. Az a csönd, ami ezeknek az országoknak a gazdasági életét időnként övezi nagyban mérsékli más típusú külgazdasági információink hitelét is, s nem kívánt hatásokat erősít. Egyébként nem csak a reális kritikai cikkek hiányát kifogásolom. Ha egy számítógépbe betáplálnák, hogy hogyan kell a közvéleménytől elidegeníteni a KGST-t, akkor a komputer valószínűleg a mai „bevált” kommuniké-rendszert dobna ki. Hogy mindezen miként lehet és kell változtatni, az politikai döntés kérdése is. A gazdasági újságírás ehhez önmagában kevés. Mi egyelőre azzal próbálkozunk, hogy legalább azokat a jelenségeket, amelyeket a baráti országok sajtója megír, értékel — átvegyük, s ha lehet értékeljük is.

Mindez az éremnek csak az egyik oldala. Hiába tájékoztatjuk az olvasókat korrekten a külgazdasági viszonyokról, ha késve, vagy csak egyoldalúan beszélünk a belső helyzetről, hazai gondjaink okairól, a megoldás lehetőségeiről. A közvélemény megnyugvással vette tudomásul a pártkongresszuson erről elhangzottakat, mert érzékelte, hogy a feszültségeket az ország politikai és gazdasági vezetése nyíltan feltárta, s alkotó vitára, a megoldások kollektív keresésére szólított fel. Ez a tájékoztatási rendszer nyitottságát feltételezi, igényli. Úgy veszem észre, hogy mindez — sajnos — nem ért el még a végrehajtás valamennyi szintjére. A gazdasági középvezetés vagy vélt tabukra, vagy a „még nincs döntés” bevált szolamára hivatkozva — elzárkózik a nyílt tájékoztatás elől. A kritikai jellegű észrevételeket pedig — többnyire helyi társadalmi szervezet segítségül hívva — megkísérli kivédeni. Ma is érvényesül az a vezetői ítélet „Minden baj oka a sajtó, mert megírta, kiszellőztette bajainkat, s így rontotta piaci esélyünket, jó hírünket . . .” Vannak esetek amikor nem célszerű egy-egy üzletkötési kudarcot, minőségi hibát nyilvánosságra hozni, mert valóban tágabb érdekeket sért (bár a külföldi partnerek többnyire nem az újságok alapján döntenek . . .), de az ilyen típusú érvek mögött gyakorta inkább presztízsz, s saját hiba takargatása, részérdekek előtérbe helyezése húzódik meg. Mindez nem csupán azzal jár, hogy nehezen jutunk reális információhoz, hanem azzal is, hogy fokozza a közvélemény hiányérzetét. Feltűnően megszaporodott az utóbbi időben a postánk, és rengeteg olyan típusú levelet, telefonüzenetet kapunk, ami azt kéri tőlünk számon: ha egyszer már „Á”-t mondtunk egy cikkben, miért nem mondunk „B”-t is? Miért nem folytatjuk, követjük nyomon egy-egy cikkünkben leírt jelenség további sorsát, miért nem tájékoztatunk a következményekről?! Szerintem is szükség volna ilyen típusú írásokra, vagyis erősíteni kellene a lap előrejelző, vitatkozó szerepét. Ehhez viszont partnerek kellene a vezetés minden szintjén.

TARNÓI GIZELLA,
a Magyar Rádió munkatársa

A folyamatot csak élesztheti, gyorsíthatja az újságíró

Tíz éve dolgozom a Rádiónál, és kezdetben azt hittem, hogy meg kell váltani a világot. Azt gondoltam, hogy ha a nyilvánosság elé tárok néhány lényeges iparági-

vállalati eredményt, érzékeltetem próbálkozásaik nehézségeit, vagy rámutatok egy-egy rendellenességre, hibás lépésre, ezzel társadalmilag hasznos munkát végzek. Ma inkább úgy látom olyanok vagyunk, mint a vízbe dobott kő: kicsit megfodrozzuk a vizet, de aztán csendben elülnek a hullámok, és marad minden a régiiben. Félreértés ne essék: nem a kívülállók, a kibic oldaláról mondom mindezt! Nem is azért, mintha a „mi bezzeg megmondtuk” alapon jogot formálnék bármilyen elismerésre azért, mert az állítólag legnépszerűbb tömegkommunikációs eszköz segítségével bizonyíthattam egy mindenki számára nyilvánvaló ésszerűtlenséget, felhívhattam a figyelmet egy téves döntésre, érzékeltettem társadalmi-gazdasági hatásait. De zavar a visszhangtalanság; közéletiünknek az a paradox, és egyre inkább terjedő vonása, hogy „mindenről” beszélhetünk — és ezzel a dolog el is van intézve. „Letudtuk” az egészet, tenni ellene — szükségtelen. Kollégákkal szoktunk beszélgetni arról; mi az oka annak, hogy a Rádiónak — összehasonlítva például az újságokkal — jóval nagyobb a mozgástere, szabadabban, bátrabban beszélhet, címzettebben bírálhat. Vigyázni — úgy mond — csak a Reggeli krónikánál, és az Esti magazinnál kell — ezeket a műsorokat ugyanis „fent” is hallgatják. Szerintem relatív szabadságunk oka nem ebben kereshető, hanem a „szó elszáll. . .” közhelyében, a jelenlegi bizonytalankodó gazdasági közhangulatban. Különös például az a mindennapi skizofrénia, ami a kritikai műsorokat kíséri. A hallgató — ha nem közvetlenül érdekelt — úgy véli: „Na jól megmondták nekik. . .” Ha pedig érintve van, rögvést úgy érzi: a szenzációra éhes riporter kipécézte őt, a könnyebb megoldást választotta. A gazdaság minden zavarából, amit külső és belső okok miatt ma megélünk csak ahhoz volt mersze, hogy az egyedi esetet felnagyítsa. S tulajdonképpen — időről időre — el is fog a szégyenérzet az ilyen eseti hibákat, gondokat bemutató műsorok után. Nem mintha az ott elhangzottak igazságáról nem lennék meggyőződve, ne próbálnám meg a lehető legaprólékosabban körbejárni, ellenőrizni valamennyi érdekelt álláspontját, ütköztetni a véleményeket. Még azt se mondom, hogy nem igyekszem — legalább óvatosan — érzékeltetni; miként ágyazódik a konkrét történet átfogóbb folyamatokba, mégis megértem a „sértett fél” érveit. Hiszen alapvetően arra lenne szükség, hogy ezekről a meghatározó folyamatokról beszéljünk, és arról, hogy mi akadályozza a kibontakozást. Erre viszont kicsi az esély.

Az okok sokrétűek. Lényegesnek tartom, hogy informátoraink zöme nem is igényli az ilyen típusú előrejelző, elemző értékelő gazdasági riportázst. Lehet, hogy bennem van a hiba, de én többnyire kétféle típusú vállalati, gazdasági vezetővel szoktam találkozni. Az egyik, aki őszintén elmondja a reális problémákat, van véleménye a dolgokról, de mindezt csak kevesen hajlandóak magnón is vállalni. A másik, aki nem érti maga körül a világot, nem elég felkészült, de őrzi a pozícióját, és ezért kódósít. Az emberben ez védekező reakciókat épít ki, s idővel inkább egy szinttel feljebb — például főhatósági, ágazati vezetőkkel — próbál szoros kontaktust kialakítani. Nekem van egy-két ilyen visszaterő műsorom például a „Mi van a kosárban”, vagy az „Árufórum”. Nem állítom, hogy az itt megszólaltatott szakemberek oda vannak az örömtől, hogy a nyilvánosság előtt kell véleményt formálniuk, de korrektek, és betartják a játékszabályokat. Csakhogy ezek a műsorok a jellegüknél fogva megint csak nem hatolhatnak a gyökerekig.

Ahogy nehezednek a gazdálkodás feltételei, úgy válik mind nehezebbé a gazdasági újságírás is. Nem információs vákuumról van szó, nem arról, hogy nem tájékoztatnak bennünket! Inkább telebeszélük a fejünk. Én például — ritka kivételtől eltekintve — nemigen találkoztam az utóbbi egy-két évben olyan vállalati-iparági vezetővel, aki — miközben általában elismerte, és hangoztatta a hatékonyabb, fegyelmezettebb munka fontosságát, a támogatások mérséklésének, a differenciálásnak a szükségességét — ne magyarázta volna meg, hogy rájuk ez éppen miért nem vonatkozik, s miért indokolt a kivételezés. Rosszabbik esetben — és bizony nem ritkán — azt is hozzátették: nem eszik olyan forrón a kását, nem kell annyira komolyan venni a szabályozás, a gazdálkodás feltételeinek szigorodását. Majd lazítanak rajta, ha látják, hogy

milyen sok vállalat kerül bajba. A kiskapukat keresik, — s jórészt meg is találják. És ami nagyon elszomorító: a tömegkommunikáció nemhogy fellépne ez ellen, hanem többnyire burkolt, vagy kevésbé burkolt formában tolmácsolja a sirámokat.

Hogy mennyire nem bíráljuk, még csak nem is befolyásoljuk ezt a szemléletet, s hogy inkább alájátszunk ezeknek az érdekcsoportoknak, arra van egy kulcstörténetem. A Mohácsi Farostlemezgyárról van szó. Az egyik napilap megírta, hogy mekkora gondatlanság történt itt a beruházásnál; bizonyítékai között — többek között — egy KNEB jelentés, és egy ÁTB jelentés is szerepelt. A Rádióban akkor ment a „Megéri a pénzét” című sorozat. Én is szóltam a témáról, nem hallgatva el a vállalat vezetőinek személyes felelősségét sem a hibás fejlesztésben. És mi történt? Kaptunk egy felháborodott levelet az illetékes pártbizottságtól, amely védelmébe vette a gyár vezetőit, majd ömlengő cikk jelent meg a „becsületben megőszült” vezetőről az egyik napilapban, akit méltatlan támadások értek. Végül az ügy — annak rendje és módja szerint — azzal zárult, hogy a neves vezető magas kitüntetést kapott, és nyugdíjba vonult... Nem fejeket követelek! De a sajtó, rádió, televízió hatékonyságát igenis abban mérem, hogy nem részérdekeket tükröz, hanem azok bemutatásával és ütköztetésével követi, érzékelteti a valóságos folyamatokat. S ennek a munkának része az is, hogy ha valaki bizonyítottan hibásan dönt, népgazdasági kárt okoz, akkor vállalja ennek a személyi következményeit is. De ne azért, mert az ügy nyilvánosságra került!

Az utóbbi időben olyasmit látok kibontakozni, mintha az irányítás a tömegtájékoztatástól várná el azt, aminek a gazdaságban kellene lejátszódnia. Rendszeresen arról hallunk, hogy miről kellene írunk, beszélnünk, s hogy miért nem ügyes piaci akciókat, sikeres termékváltásokat stb. mutatunk be. Egy-egy valóban jól dolgozó (de még a némileg sztárolt) vállalat munkájának nyomonkövetésére is biztatás nélkül, szívesen vállalkozunk. De ezek egyelőre kivételek. Nem szabad — ez már szakmai felelősség kérdése — még jóértelemben vett agitációs szempontból sem rózsaszínebbnek beállítani a helyzetet, mint amilyen. Tisztában vagyok azzal, hogy a világgazdaság, s ezen belül is Magyarország problémái minőségileg más tájékoztatási módszereket igényelnek, mint napi gyakorlatunk. Mégis azon a véleményen vagyok, hogy először a gazdaságban kellene végbemennie a lépés- és szemléletváltásnak. A folyamatot élesztheti, gyorsíthatja az újságíró. A valódi történéseknek azonban mégsem a tömegkommunikációs rendszerben, hanem a gazdasági tevékenységek folyamataiban kellene elkezdeniük.

VINCE MÁTYÁS,

a Heti Világgazdaság főszerkesztője

Az idő- és fáziskésés okoz nehéz perceket

A HVG egy évvel ezelőtt indult. Különösebb ideológiagyártás nélkül állítom, hogy létrejött éppen annak az alapvetően új helyzetnek volt köszönhető, amit a világgazdasági-korszakváltás terminológiával illetünk, s ezen belül is annak a felfokozott

információéhségnek, ami Magyarország sajátos „nyitott-gazdaság” jellegéből, valamint nehezedő gazdasági feltételeinkből következik. Hogy ezt az „éhséget” csillapítani kell, ezt megértették és felkarolták a tájékoztatás irányítói is. Kétoldalú volt tehát az igény felismerése, amelynek köszönhetően új szerepkörben illeszkedhettünk be a tájékoztatási folyamatba.

Amikor híre ment, hogy lesz egy új, magazinszerű, heti gazdasági lap, sok jó- és kevésbé jóindulatú kolléga egyből eltemetett bennünket, mondván; egy ilyen vállalkozásnak csak bukás lehet a vége, hiszen a mai gazdasági helyzetben meghal a gazdasági újságírás! Nem kívánok olyan izléstelenséget elkövetni, hogy magam értékeljem a lapot, de annyit talán elmondhatok: alig több mint tízezer példánnyal indultunk, ma pedig 26 ezer példányban jelenünk meg, nyolcezer előfizetőkön van, igen élénk a levelezői gárdánk, a remittendánk pedig induló laphoz képest minimális. Számomra ez elsősorban azt jelenti, hogy az információs hiányt, amit szeretnénk pótolni, nem csak a tájékoztatás irányítói, és a gazdasági újságírás egy része, de a közvélemény is érzékelte. Kezdetben úgy gondoltuk, hogy a gazdasági vezetőkön túl, elsősorban a gazdasági kérdések iránt érdeklődő műszaki értelmiséghez kívánatos szólni. Az induló példányokat éppen ezért a MTESZ—SZVT-tagjai között terjesztettük. Kiderült, hogy az értelmiség sokkal szélesebb rétegei érdeklődnek a világ gazdaság és a belgazdaság kapcsolódási pontjai, a jelenségek hátterében meghúzódó folyamatok iránt. Olvasóink között sok a fizikai dolgozó, és a nem gazdasági pályaaorientációjú fiatal.

Mi az, amit másként szeretnénk volna — szeretnénk — csinálni, mint lapársaink? Alapvetően egy-egy közérdeklődésre számot tartó kül-, vagy belgazdasági témakör körbejárásával a hátteret, a döntések ok-okozati kapcsolódásait, a történelmi, szociológiai és személyi feltételeket igyekszünk bemutatni, vitatkozunk és vitára szeretnénk serkenteni, s teret adunk az alternatív nézeteknek is. Mindezt tesszük lehetőleg blikkfangos tálalásban, közérthetően és tömören. (A rövid információért — ha ér annyit — a szerző olyan honoráriumot kap, mintha hosszabb tanulmányt írt volna.) Írásainkban gyakran törekszünk arra, hogy az olvasóval végigjárassuk a folyamatot, ahogy az újságíró lépésről lépésre megérti az összefüggéseket. A lap jellege, stílusa — formátuma, tördelése, szerkesztése, képei és grafikái — már „fel van találva”. Nem szűgyelljük, hogy jó néhány ötletet átvettünk-átveszünk külföldi, jól bevált lapoktól. Elvégre ideje eloszlatni azt az előítéletet, hogy gazdasági kérdésekről csak szárazon, szürkén (ál)tudományosan és terjengősen lehet írni.

De térjünk vissza arra: miért fogadta hitetlenkedve megszületésünket a szakma egy része? Tekintsünk el a presztízsszemponctoktól, a féltékenységtől, s inkább arról beszéljünk; miért rossz a gazdasági újságírók közérzete? Szerintem ennek van egy igen jelentős szubjektív oka: a mai gazdasági újságírói gárda nem elég képzett, nem elég felkészült, s ezért — a kivételektől eltekintve — nem partnere a progresszív szemléletű gazdasági vezetőknek. Az a szemléletváltás ami 1968 óta megtörtént gazdasági életünkben, nem következett be sok „gazdasági” újságírónál. Mindig elképedek, amikor egyik-másik kolléga tollából azt olvasom, hogy ez, vagy az a gyár 140 százalékra teljesítette a tervét, s utána — egy következő számban — pedig dörögdelmes cikket ír a vállalatok mennyiségi-szemléletéről. Közbevetőleg: sokszor nem az újságíró, hanem a szerkesztő(k) gondolkodását tükrözik ezek az írások, ami arra utal, hogy a tájékoztatás belső rendszerében sem tisztázódtak még a frontvonalak. A legfeszítőbb gond, hogy egymástól függetlenül kezelik a bel- és külgazdasági kérdéseket. A legmerevebb a „felállása” e téren az MTI-nek, pedig — különösen a megyei lapok szempontjából — hatása és felelőssége igen nagy.

A rossz közérzethez az is hozzájárul, hogy — mivel az újságíró nem áll egészen biztosan a lábán — hol ezt hallja, hol azt, nem tud kiigazodni az információrendszerben, egy-egy érdekcsoport szószólója nem akar lenni, ugyanakkor átfogó tájékozódásra nincs lehetősége. Bizonytalanságát és kiszolgáltatottságát — hiszen gyakori, hogy társadalmi-gazdasági szervek a sajtót bűnbakként állítják szűkebb-tágabb környezetük elé — mégcsak fokozza, hogy az irányítás egy része a tömegtájékoztatá-

tást csupán szolgáltatásként kezeli. Vagyis csak azt az újságicikket fogadják el, ami érdeküknek megfelel, úgymond a hivatalos irányvonalat közvetíti. (A vitának, a visszakérdezésnek, s különösen az előrejelzésnek ebben a szemléletben — nincs helye.) Megérttem én, hogy a mai helyzetben nem kristálytiszta a viszonyok, hogy sokszor taktikai lépésekre van szükség, hogy esetenként kényszerből olyan döntéseket kell hozni, ami hosszabb távon korrekcióra szorul — de a sajtó csak akkor tud megfelelni agitációs szerepének, ha mindezzel tisztában van. Ha viszont titkolódnak előtte — partizánakciókra kényszerül, ami viszont valóban káros lehet mind rövid, mind pedig hosszabb távú érdekeinket nézve. Van még egy védekező reflexe a gazdasági vezetésnek, mégpedig a „titokvédelmi rendeletek” ésszerűségi határokát jóval meghaladó bővítése. A tiltott, zömében külkereskedelmi-külgazdasági természetű információk rendkívül szorosan kötődnek a hazai vállalati gazdálkodás mindennapjaihoz. Egyelőre ott tartunk, hogy nem írunk, csak beszélünk róluk. Már pedig amiről az emberek tudnak — eltekintve néhány az ország érdekeit valóban sértő adat, jelenség „szellőztetésétől” — annak a tájékoztatásban helye van és helye kell, hogy legyen. Ha az ember elmegy egy vállalatához, többnyire olyan háttérinformációkkal halmozzák el az „elmondom, hiszen úgy sem írhatja meg” elve alapján, ami némiképpen skizofrén helyzetbe hozza az újságírót. Szó, ami szó: tárcaszintű gazdasági embereink egy része — fecseg. Sajnos olyasmiről is, amiről nem kellene. Ha belegondolok, hogy egy nyugati országban milyen kínosan vigyáznak arra, hogy mit mondanak egy-egy vállalat belső életéről az újságíróknak, egészen elképesztő méretűnek tűnik az effajta „információ” (panasz- és egymásramutogatási) áradat. Csoda ezek után, hogy az újságírók egy része a két malomkö között őrlődve — elkedvetlenedik?! Ennek a sokféle áttételnek is következménye, hogy napjainkban kicsi az újságírás presztízse, s alacsony írásaink hatásfoka.

Mivel ez a helyzet nem jó a tájékoztatás irányítóinak, nem jó nekünk, és nem jó azoknak sem, akik olvasnak bennünket, kérdés, hogy alapvetően hol kellene változtatni? Azt hiszem, hogy a tájékoztatás nyitottságát — elvben — a legtöbb vezető elismeri, fontosnak tartja. Érzékeli, hogy a mai gazdasági helyzetben csak a gondok őszinte feltárásával, a folyamatok bemutatásával, a döntések nyomon követésével lehet mozgósítani a közvéleményt. Ezt egyébként minden lehetséges fórumon, párt- és kormányhatározatban el is ismerik, hangsúlyozzák. Hol van akkor szükség az áttérésre? Az időtényezőben! Mondok rá példát. A tavalyi fogyasztói árváltozásokról — hogy konkrétan mennyi, meg mi, s a tartalmi szempontjairól — mint főszerkesztő csupán személyes információkat tudtam szerezni egy hónappal az intézkedés előtt, de hivatalosan csak akkor tájékoztattak, amikor már igen széles kör tudott róla. Vagy egy ellenkező előjelű eset: a közelmúltban írtunk a maszek-vendéglőről, és mekkora szenzáció lett belőle. Pedig csupán arról volt szó, hogy egy folyamat az előkészítés szakaszában érzékeltettünk, jeleztük, hogy milyen társadalmi igény húzódik meg, váltja s kényszeríti ki a döntéseket. A tájékoztatási rendszernek ez az idő- és fáziskésése az oka annak, hogy a HVG szerkesztésénél a nehéz perceket nem az igen bonyolult külgazdasági információrendszer szelektálása és közvetítése okozza, hanem sokkal inkább a belgazdasági helyzet reális tükrözése. Mi szívesen mondjuk azt, amit a Skála; „Egy lépéssel a divat előtt járunk”! Ehhez a szerephez azonban sokszor a szükségesnél nagyobb kockázatot kell vállalnunk, s végül a gazdasági újságírás legfőbb feladatának azt tartom, az általa elmondottakkal járuljon hozzá a mindennapi tapasztalat és a tájékoztatás közötti szakadék szűkítéséhez.

BOSSÁNYI KATALIN

ANGELUSZ R.—BÉKÉS F.—NAGY M.—TIMÁR J.

Az újságíró-iskolába jártak...

A hazai tömegkommunikációs kutatások keveset foglalkoztak eddig a kommunikációs szervezetek és kommunikátorok szociológiai problémáival. Most a Tömegkommunikációs Kutatóközpont egy olyan kutatássorozatot tervez, amely felöleli a tömegkommunikáció produkciós folyamatában részt vevő személyek, kommunikátorok tevékenységének és társadalmi helyzetének sokoldalú empirikus vizsgálatát.

Egy 1968-ban végzett kutatás¹ felhívta a figyelmet arra, hogy viszonylag alacsony a pályán levő fiatal újságírók aránya. A korösszetétel akkori elemzése már előre jelezte a problémát; ha nem következik be számottevő változás a fiatal újságírók pályára kerülésében, a 70-es évek végére „előregedik” a szakma. Akik valamennyire ismerik az újságírók helyzetének változásait az elmúlt 10 évben, tudják, hogy ez nem következett be. Az újságíró-iskola adataiból megállapítható, hogy ez az időszak olyan fordulatot hozott, ami számottevően befolyásolta az újságíró-társadalom korösszetételét:

1971—80 között több mint kétszer annyian végeztek el az újságíró iskolát, mint a korábbi 10 évben;

a fiatalítás mértékét mutatja, hogy az aktív újságírók körülbelül 1/3-a járt ebben az időszakban az iskolára.

A fiatalok növekvő beáramlása rendszerint lehetőséget teremt a szakmához tartozók társadalmi összetételének megváltoztatására, a pálya nyitottabbá válására. Az alábbiakban az újságíró-iskola 1975—80 között végzett hallgatói adatlapjainak „vallatóra fogásával” próbáltunk választ adni arra a kérdésre, hogy a pálya fiatalítása együttjárt-e az újságírók szociális összetételének olyan változásával, amelyet a pálya nyitottabbá válása megkíván.

A hallgató társadalmi háttere

Egy-egy értelmiségi foglalkozás társadalmi nyitottságáról talán az egyik legtöbbet mondó adat, hogy a pályára kerülésnél milyen társadalmi szelekciós mechanizmusok érvényesülnek, milyen szociális háttérű emberek, milyen arányban tudnak bejutni az értelmiségi pályákra.

A szociális háttér alapvető mutatója az apa társadalmi helyzete, munkajelleg-csoportja. 1968-ban az újságírók 53%-a fizikai származású volt, ami arra utalt, hogy

¹ Ferge Zsuzsa: Az újságíró és munkája. Sokszorosított. 1972.

az újságírói foglalkozás viszonylag nyitottnak tekinthető. Az adatok már akkor felhívták a figyelmet arra, hogy a fiatalabb generációk származás szerinti összetétele kedvezőtlenebb a nyitottság szempontjából. Így a legfiatalabb generációnál már csak 36%-os volt a fizikai származásúak aránya. Az újságíró-iskolára 1975 és 1979 között beiratkozott hallgatók 26%-ának vezető állású; 38%-ának beosztott értelmiségi, 12%-ának középszintű szakember, illetve irodai dolgozó; 24%-ának pedig fizikai dolgozó volt az apja a felvétel időpontjában.

A fizikai származásúak arányát önmagában nehéz minősíteni, célszerűnek látszik tehát összehasonlítani más felsőoktatási intézmények erre vonatkozó adataival.

1977-ben a felsőoktatási intézményekbe felvettek között a fizikai dolgozók gyerkeinek aránya a következő volt:

Óvónőképző intézetek	65%
Mezőgazdasági főiskola	56%
Tanítónőképző főiskola	52%
Tanárképző főiskola	50%
Gazdasági főiskola	50%
Műszaki főiskola	46%
Agrártud. főiskola	41%
Tudományegyetemek	41%
Orvostudományi egyetemek	38%
Műszaki egyetem	37%
Újságíró-iskola	27%

Az újságíró-iskola utolsó helye természetesen összefügg azzal is, hogy elvileg posztgraduális oktatási forma lévén nagy a már egyetemet, ill. főiskolát végzettek aránya, és az újságíró-iskolára jelentkezők egy része — az egyetemi, ill. főiskolai felvételnélkor — már „átesett” egy jelentős társadalmi, származásbeli szelekción.

A társadalmi származás különbségei mellett a születési hely szerint is erősen érvényesül a szelekciós hatás. Az újságíró-hallgatók 49%-a Budapesten, 18%-a megyeszékhelyeken, 15%-a egyéb vidéki városokban és 18%-a községekben született.

Ha azt vesszük figyelembe, hogy jelenleg a lakosságnak közel fele községekben él, és mintegy egyötöde a fővárosban, akkor nyilvánvaló, hogy a pályára lépők között erősen túlréprezentáltak a fővárosi születésűek, és viszonylag kis esélye van annak, hogy falusi szülők gyermekei újságírók legyenek.

A társadalmi származás és a születési hely szerinti szelekció hatása összekapcsolódik. Ezt példázza, hogy amíg a városokban születetteknek kevesebb mint egyötöde fizikai származású, addig a községi születésűeknek valamivel több mint a fele.

Az iskolai végzettség

A ma újságírójával szemben egyre határozottabban fogalmazódik meg az az igény, hogy az újságíráshoz szükséges szakmai és politikai rátermettség mellett otthonosan mozogjon valamilyen speciális szakterület elméleti és gyakorlati tudásanyagában, képes legyen e terület kérdéseit valóságosan megítélni, hogy ily módon partnere lehessen a terület szakembereinek, és a nyilvánosság előtt szakszerűen és közérthetően tudja megmutatni az adott terület problematikáját és eredményeit.

A hatályos jogszabályok² is ezt az álláspontot képviselik, amikor kimondják, hogy a pályára kerülés alapvető feltétele az egyetemi vagy főiskolai végzettség, és csak

² 1/1974 MTH sz. rendelkezés, ill. az ezt módosító 1/1977 MTH sz. rendelet

indokolt esetben — a tehetséges munkás- és parasztszármazású fiataloknál — lehet a Tájékoztatói Hivatal hozzájárulásával kivételt tenni.

Adataink azt mutatják, hogy az elmúlt 5 évben az iskolai hallgatók 66%-a „hagyományos” egyetemet vagy főiskolát végzett, 18%-a pedig marxizmus—leninizmus esti egyetemet. A hallgatók 15%-a érettségizett. Érettségivel sem rendelkező hallgató nem volt.

Az 1968-as újságíró-felméréssel való összehasonlítás kedvező irányú változást mutat. 1968-ban a pályán levőknek csak 46%-a végzett „hagyományos” egyetemet vagy főiskolát, 18%-uk érettségizett, 5%-nak érettségénél kevesebb iskolai végzettsége volt. Az egyetemet és főiskolát végzettek 20%-os különbsége akkor is figyelemre méltó, ha az iskolai végzettségi színvonal általános emelkedésének velejárója, hogy a fiatal generációk körében nagyobb a magas képzettséggel rendelkezők aránya, mint az idősebb generációkat is magában foglaló újságíró-népességben.

Ami az egyetemi, főiskolai végzettség jellegét illeti, a kép már elgondolkodtatóbb. Az egyetemet vagy főiskolát végzettek 57%-ának humán jellegű diplomája van, Közgazdasági jellegű végzettsége 19%-nak van, és csak 14%-uk rendelkezik műszaki, ill. természettudományos³ képzettséggel. A humán jellegű végzettség ilyen mértékű túlsúlya az újságírói hivatás egy viszonylag tradicionálisabb szemléletének érvényesülését tükrözi.

A csak érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők aránya mindössze 15%. Kérdés, hogy ezek valóban azok-e, akikre a jogszabály is utal. Az érettségizetteknek mindössze 28%-a munkás-paraszt származású, a vezető állású és beosztott értelmiségi családból származók aránya pedig kétharmados. Úgy tűnik tehát, hogy a kapu, amelyet a pályán viszonylag kis arányban jelenlevő fizikai származásúak számára nyitottak meg, valójában inkább az értelmiségi és vezető állású szülők egyetemre nem kerülő gyerekei számára nyitott. Ezt azért is érdemes kiemelni, mert — annak következtében, hogy a fizikai származású fiatalok kisebb arányban végeznek egyetemet, ill. főiskolát, mint vezetői, ill. értelmiségi származásúak — a diplomások arányának növekedése egyúttjár a fizikai származásúak csökkenésével.

Ha a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának növekedését fenn akarják tartani — a pályára irányulás jelenlegi rendszere mellett — csak akkor nem csökken tovább a fizikai származásúak aránya, ha a fent említett jogszabály adta lehetőségeket következetesebben a munkás-paraszt fiatalok számára tartják fenn.

A pályára kerülés előzményei

A pályára kerülés szempontjából két típust különböztetünk meg, egyrészt azokat, akik iskoláik elvégzése után azonnal újságírók lesznek, másrészt azokat, akik változatos vagy kevésbé változatos munkahelyi életút után jutnak el egy tömegkommunikációs intézményhez.

A két típus aránya erősen függ attól, hogy egyetemet végzettekről vagy csupán középfokú végzettségűekről van szó. Az egyetemet, ill. főiskolát végzettek több mint fele közvetlenül tanulmányai után a pályára került, kisebbik fele pedig szerencsét próbált eredeti szakmájában, vagy valamilyen más értelmiségi munkakörben. E két csoport némiképpen eltér a szociális származás és a születési hely tekintetében. A közvetlenül a pályára kerülők között nagyobb arányban vannak az értelmiségi családból származók, ill. a Budapesten születettek. A más értelmiségi pályán kezdők, fele előzőleg csak egy munkahelyen dolgozott, ötöde viszont nagyon „mozgalmas” pályát futott be, három vagy több munkahelyet is megjárt, mielőtt újságíró

³ Bölcsészettudományi Karok, tanárképző, tanítóképző főiskolák, jogászok

⁴ Műszaki egyetem és főiskola, természettudományi kar, agráregyetem és főiskola

lett. A középiskolát végzettek között már sokkal kevesebben vannak azok, akik az érettségi után közvetlenül újságíróként helyezkedtek el (29%). További 29%-uk pedig fizikai munkásként kezdte pályáját.

A szociális származás és a születési hely abban bizonyult meghatározónak, hogy kik kezdték pályájukat fizikai munkásként. Közöttük lényegesen nagyobb a munkásszármazásúak, ill. a vidéken születettek aránya. Akik érettségi után fizikai munkásként helyezkedtek el, megint csak mozgalmasabb pályát futottak be, mint azok, akik „íróasztal mellett” kezdték munkájukat.

Egészében véve a diplomások között lényegesen kevesebb a kerülő utakon, több előző munkahely után pályára lépő újságíró mint a középszintű végzettségűeknél. Mindkét csoportra jellemző azonban az, hogy a fizikai származásúak, ill. a vidéken születettek nagyobb kerülővel, mozgalmasabb életút után tudnak csak a pályára bejutni.

Elhelyezkedés

A hallgatók 45%-a központi tömegkommunikációs intézményeknél, 28%-a megyei napilapoknál, 27%-a pedig üzemi lapoknál dolgozik.

Származásuk jelentősen különbözik. A központi tömegkommunikációs intézményeknél dolgozók 76%-a értelmiségi, ill. vezető állású családból származik, 9%-a középszintű, 15%-a fizikai származású. A megyei lapoknál, helyi tömegkommunikációs intézményeknél dolgozók (körzeti rádió és televízió) 53%-a értelmiségi, vezető, 18%-a középszintű és 29%-a fizikai származású. Az üzemi lapoknál dolgozók esetében ez az arány 48%, 12% és 40%. *A központi tömegkommunikációs intézmények felől az üzemi lapok felé haladva tehát fokozatosan csökken az értelmiségi és vezető állású családból származók, ill. növekszik a fizikai családból származók aránya.*

A tömegkommunikációs intézmények területi tagoltságát is tükröző jellegzetes szelekciót figyelhetünk meg a születési hely szerint is. A központi tömegkommunikációs szerveknél elhelyezkedők 70%-a Budapesten született, 18%-a vidéki városban, 12%-a községben. A megyei lapoknál dolgozóknál az abszolút többség (55%) vidéki városban látta meg a napvilágot, 30%-uk falusi és 15%-uk budapesti. Az üzemi lapok kezdő munkatársainak 46%-a fővárosi, 36%-a vidéki városi születésű, és csak 18%-a származik faluból. A születési helynek — láthatóan — jelentős szerepe van tehát abban, hogy ki milyen tömegkommunikációs intézménynél tud elhelyezkedni.

A megyei jogú városokban a megyei lapok viszonylag nagy arányban „otthon tartják” a helyben születetteket, a megyeszékhelyeken viszont már erősen érződik a központi tömegkommunikációs eszközök szívóhatása.

Elhelyezkedés születési hely szerint (%-ban):

MUNKAHELY	SZÜLETÉSI HELY				
	Budapest	Megyei jogú város	Megyeszékhely	Egyéb város	Község
Központi t. k. eszközök	65	19	31	29	28
Megyei t. k. eszközök	8	59	50	45	44
Üzemi lapok	26	22	18	28	27
Összesen %	99	100	99	102	99
N =	390	79	78	120	147

A falun és a kisvárosban születettek elhelyezkedésében nincs különbség. Az innen származók inkább kerülnek üzemi lapokhoz, mint a nagyobb városokban születettek.

A tömegkommunikációs intézmények „rangsoráról” alkotott képet jól kiegészíti, hogy milyen *végzettséggel* lehet bekerülni az egyes intézményekbe.

Elhelyezkedés iskolai végzettség szerint (%-ban):

ISKOLAI VÉGZETTSÉG	MUNKAHELY		
	Központi tk.	Megyei tk.	Üzemi lap
Hagyományos egyetem, főiskola	76	69	48
MLEE	12	14	30
Középfokú végzettség	14	17	22
Összesen:	102	100	100
N =	378	245	215

Az egyes tömegkommunikációs intézmények aszerint is különböznek, hogy diploma munkatársaiknak milyen a szakképzettsége. Közgazdászok csaknem kizárólag a központi tömegkommunikációs intézményeknél vannak, arányuk 29%. Ugyanakkor csak elvétve találhatók a megyei és az üzemi lapoknál (3, ill. 4%). A megyei lapoknál a túlnyomó többségnek humán diplomája van (65%), míg az üzemi lapoknál a leggyakoribb (42%) a marxizmus—leninizmus esti egyetemen szerzett diploma. Kedvező a műszaki végzettségük megoszlása: körülbelül egyforma az arányuk a tömegkommunikációs intézmények három típusánál.

A korábbiakban már utaltunk arra, hogy minél előnyösebb valakinek a származása, illetve minél magasabb az iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy közvetlenül vagy viszonylag kis kerülővel lesz újságíró. Az ellentétes helyzetűek nagyobb „próbátételnek” vannak kitéve a „célbaérkezésig”. Nézzük meg, hogy a három intézménytípusnál dolgozók milyen életutat tettek meg, hány munkahelyen dolgoztak, mielőtt a pályára kerültek.

Az országos tömegkommunikációs intézményektől az üzemi lapok felé haladva fokozatosan növekszik azok aránya, akik csak több munkahelyet megjárva kerülhettek a pályára.

Összegezve megfigyeléseinket, kiemelendőnek látszik az a paradox helyzet, hogy a tömegkommunikációs intézmények rangsorában legkedvezőtlenebbül elhelyezkedő üzemi lapokhoz lehet a leginkább kanyargós életút után eljutni, míg a mindenképpen első helyre kívánczók központi tömegkommunikációs intézményekben elhelyezkedőknél a legtöbb fiatalnak ez az első munkahelye.

Eddigi adataink is azt mutatták, hogy a származás jelentősen befolyásolja, hogy ki milyen tömegkommunikációs intézményhez kerül. A vezető- és értelmiségi származásúak nagyobb arányban kerülnek a központi tömegkommunikációs intézményekhez mint azok, akiknek az apja középszintű szakember, vagy fizikai munkás. Az előbbiek kedvezőbb helyzete részben oly módon érvényesül, hogy nagyobb arányban végeznek egyetemet vagy főiskolát, és kisebb kerülővel jutnak a pályára. Helyzeti előnyük azonban ebben nem merül ki. Az azonos iskolai végzettségű, illetve hasonló előzetes pályát befutó újságírók között is megfigyelhető, hogy a „kedvezőbb” származás a magasabb presztízsű intézményekhez vezet. Igazolásképpen összehasonlítottuk a különböző származású, de vizsgált szempontjaink szerint előzetesen ha-

Elhelyezkedés a korábbi munkahelyek száma szerint (%-ban):

KORÁBBI MUNKAHELYEK SZÁMA	MUNKAHELY		
	Központi tk.	Megyei tk.	Üzemi lap
Első munkahelye a jelenlegi	48	34	23
2. munkahelye	29	25	28
3. munkahelye	11	17	21
4. munkahelye	11	23	28
Összesen:	99	99	100
N =	373	241	216

sonló pályát befutott fiatal újságírókat. Az alábbi tábla adatai azt mutatják, hogy az egyes tömegkommunikációs intézményekhez mennyivel nagyobb, ill. kisebb a bejutás esélye az azonos előzetes „pályát” befutottaknál attól függően, hogy milyen családból származnak.

Mind a központi tömegkommunikációs intézményeknél, mind a megyei és az üzemi lapoknál egyértelmű a kép: bármilyen is volt az előzetes út, a központi tömegkommunikációs intézményekhez kerülés esélye lényegesen nagyobb, az üzemi lapokhoz kerülés esélye pedig lényegesen kisebb a vezető, ill. értelmiségi származásúaknál. A legjellegzetesebb esélykülönbségeket pedig éppen azoknál lehet felfedezni, akiknek a pályára kerülés eleve kivételes: a középiskola után közvetlenül újságíróvá

A vezető és értelmiségi származásúak, valamint a fizikai, ill. középszintű származásúak esélykülönbségei*

A PÁLYÁRA KERÜLÉS	MUNKAHELY			N = 506
	központi tk-s intézmények	megyei, ill. helyi tk-s	üzemi lapok	
Felsőfokú intézmény elvégzése után azonnal a pályára került	2,6	0,5	0,4	
Középisk. elvégzése után azonnal a pályára került	3,6	1,1	0,3	
Értelmiségi foglalkozást folytatott, majd újságíró lett	1,7	0,9	0,5	
Eredetileg középszintű foglalkozásból indult	2,0	0,8	0,8	
Eredetileg munkásként kezdte „pályáját”	1,4	1,1	0,8	

* Az adatok értelmezéséhez példaként megemlítjük, hogy a táblázatunkban szereplő 2,6-os érték azt jelenti, hogy ha valaki értelmiségi vagy vezető származású, 2,6-szor akkora az esélye, hogy központi tömegkommunikációs intézményhez kerüljön, mint aki ugyancsak egyetemest végzett, de fizikai, ill. középszintű származású.

lettek csoportjában. Az értelmiségi és vezető állásúak gyerekei, ha középiskola után közvetlenül kerülnek a pályára, nagy valószínűséggel központi tömegkommunikációs intézményhez kerülnek, és igen kis valószínűséggel üzemi laphoz, amíg más származásúaknál a helyzet éppen fordított. A származás előnye a legkevésbé azok között érvényesül, akik eredetileg fizikai munkások voltak.

Utólagos megjegyzések az újságíróképzésről

Az eddigi adatok is valószínűsítik, hogy hazánkban az újságírók szelekciójának, pályára kerülésének jelenlegi rendszere korántsem mondható ideálisnak. Egyfelől a különböző társadalmi osztályokból, rétegekből származó tehetségeknek igen különböző esélyük van arra, hogy újságíróvá válhassanak, másfelől nem biztosított, hogy az egyes rétegekből valóban a legrátermettebbek kerüljenek a pályára. Önmagában természetesen nem könnyű megítélni, hogy sok-e vagy kevés a fizikai származásúak 27%-os aránya az iskola hallgatói között. Ha azonban feltételezzük, hogy az újságírói tehetség nem társadalmi réteghez kötött, sőt, az újságírás szempontjából kifejezetten kedvező, ha különböző rétegspecifikus tapasztalattal, élményvilággal rendelkező emberek egyaránt pályára kerülhetnek, akkor ez az arány inkább alacsonynak minősíthető. Erre utal az a tény is, miszerint az összes egyetem és főiskola között itt, az újságíró-főiskolán a legkevesebb a fizikai származású fiatal hallgató. De kevesellhető ez az arány egyszerűen amiatt is, mert a mai 20 és 30 év közötti fiatalok szüleinek abszolút többsége fizikai munkát végzett.

Még nagyobb problémát jelent, hogy a pályára kerülés jelenlegi rendszere — sem a fizikai, sem a más származásúaknál — nem garantálja a széles meritési bázist, a tehetségek versenyét. A fizikai származásúak alacsony aránya, úgy tűnik, három tényező következménye:

1. Az elmúlt években csökkent a munkás-paraszt tanulók aránya azokban a közép-szintű oktatási intézményekben (elsősorban a gimnáziumban), amelyek az értelmiségi pályák elsődleges utánpótlását jelentik. A fizikai származású fiatalok nagy része a szakmunkásképző iskolákban tanul tovább⁵, ahonnan csak nagyon kevesen kerülnek a felsőoktatási intézményekbe.

2. Vannak értelmiségi pályák, s az újságíró foglalkozás is ilyen, ahová a fizikai származású fiatalok eleve kisebb arányban jelentkeznek. Így a szakma potenciális utánpótlásában már eleve kis mértékben vannak jelen.

3. Az újságírópályán azonban még a többi hasonló értelmiségi pályához képest is kedvezőtlenül alakul a helyzet. Más egyetemek, főiskolák ugyanis nyitottak abban az értelemben, hogy oda a középiskola elvégzése után közvetlenül jelentkezhetnek a hallgatók, míg az újságíró-iskolára járás előfeltétele, hogy a hallgatójelölt már valamelyik tömegkommunikációs intézménynél dolgozzon. Márpedig ez olyan előfeltétel, ami nehezíti azok bejutását, akik egyfelől nem ismerik kellően a bekerülési lehetőségeket, másfelől kevésbé rendelkeznek olyan kapcsolatokkal, amelyek elősegítik ezt.

A nehézségek voltaképpen csak úgy lennének leküzdhetők, ha az újságíróképzés (a többi felsőoktatási intézményhez hasonlóan) lehetővé tenné minden pálya iránt érdeklődő érettségizettnak az iskolára való jelentkezését. Ezzel a felvételi rendszerrel szemben gyakran azzal érvelnek, hogy az újságírás olyan szakma, amelyre részben születni kell, a szakmához szükséges tudást pedig elsősorban a szerkesztőségekben a gyakorlati munka során lehet elsajátítani. E felfogással szemben két ellenvetést teszünk. Az egyik: más értelmiségi pályákon is úgy válik valaki teljes értékű szakem-

⁵ További problémát jelent, hogy a gimnáziumban tanulók aránya csökkent, a szakmunkásképző intézményekben tanulók aránya növekedett az elmúlt időszakban.

berré, ha a főiskola vagy az egyetem elvégzése után néhány év alatt a munkaterületén elsajátítja mindazokat a speciális ismereteket, amelyeket csak a gyakorlatban lehet megtanulni. E tekintetben az orvos, a mérnök, a közgazdász és az újságíró között nem látunk lényeges különbséget. A másik ellenvetésünk pedig az, hogy az újságírói munka színvonalas végzéséhez (a szűk értelemben vett szakmai-technikai ismeretek mellett) olyan sokoldalú általános műveltség, politikai és általános szakmai ismeret szükséges, amely csak szervezett oktatásban, felsőfokú intézményekben szerezhető meg. Ennek fényében optimális megoldásnak⁶ olyan több éves főiskolai jellegű újságíróképzés látszik, amely lehetővé tenné, hogy különböző felsőoktatási intézmények hallgatói más szakok mellett *egyik* szakként ezt is látogassák (rendes nappali képzés). A már diplomás fiatalok számára pedig ugyanott posztgraduális képzés keretében lehetne biztosítani a szükséges általános politikai és szakmai ismeretek elsajátítását.

⁶ A különböző képzési formáknak jó összefoglalását adja Tamás Pál: Az újságíró-foglalkozás és a képzési rendszer (TK Műhely X. évf. 27. szám) című tanulmánya.

Tévériporterek, műsorvezetők – a közönség szemével

Elégge gyakori jelenség, hogy a tévé egy-egy műsorát az adást követő napon az ország vitatja: munkahelyeken, villamoson, társaságokban, családban az emberek olykor megelégedve, olykor felháborodva közlik egymással véleményüket a látottakról. Ezek az eszmecserék eléggé indulatosak, s főként szélsőséges nézeteket hoznak felszínre. Mióta a tévé az otthonok túlnyomó többségében jelen van, és az emberek szabad idejének egyre nagyobb hányadát tölti ki, napról napra változó közvéleményt teremt a televízió műsora.

Ennek megfelelően a Tömegkommunikációs Kutatóközpont a tévé minden műsorának fogadtatását vizsgálja: minden héten megkérdezzük a nézők meghatározott csoportját, mit nézett, mennyit nézett az adott héten, s hogyan tetszettek az elmúlt hét műsorai. A közelmúltban egy kevésbé változékony témáról kértünk véleményeket: mennyire ismerik, hogyan fogadják a televíziós személyiségeket, milyen népszerűséget élveznek. A tévé munkatársairól alkotott benyomások — bár esetenként változhatnak — hosszabb távon bizonyos állandóságot mutatnak. Az emberek lassan szoknak meg egy-egy arcot, időbe telik, míg nevét, arcát, szerepkörét megjegyzik. Ugyanigy fokozatosan alakulnak ki a tévésekkel kapcsolatos érzelmeik, rokon- vagy ellenszenvük.

Ahogy a tévéműsorokról véleményt cserélnek az emberek, úgy a képernyőn szereplőkről is szó esik a munkahelyeken, társaságokban. A néző igen érzékenyen reagál — az összbenyomás bizonyos fokú állandósága mellett — az egyes riportereknél, bemondóknál tapasztalt apróbb-nagyobb változásokra, a hajviseletre, ruhára, a viselkedés egy-egy elemére. A fogadtatásban sajátos kettősség tapasztalható: ha valaki szerepel a tévében, másnap ráismernek az utcán, a közértben, ismerősök gratulálnak neki — nyomban rásugárzik az illetőre valami az intézmény presztízséből, súlyából. Ha néhány napra is, de fontos emberré válik. Ugyanakkor jóval kritikusabbak is vele: megjegyzéseket tesznek a képernyőn szereplő emberre, bírálják frizuráját, ruháját, beszédstílusát, sokszor egyetlen szereplés alapján már műveltségéről, magatartásáról, szakmai hozzáértéséről is véleményt mondanak. A karosszékben ülve jóval kritikusabb a néző, mint a személyes találkozásnál, otthonról gyerekjátéknak tűnik mikrofont tartani valaki elé, vagy papírról néhány mondatot felolvasni. Ezekben az informális, társasági beszélgetésekben mindenki hajlik arra, hogy szakértőként vélekedjék a tévés munkáról, a képernyőn szereplés kíváncsiságairól.

Ki a rokonszenves, jó riporter, műsorvezető?

A televíziós személyiségekre kiterjedő kutatás idehaza 1973-ban vette kezdetét.¹ Első ízben igyekeztünk feltérképezni a nézők elvárásait a képernyőn megjelenőkkel szemben, s megnéztük, kik a népszerű riporter, bemondó, műsorvezető, kommentátorok, kerestük a választ arra is, mik az összetevői a rokonszenvesnek, a pozitív vagy negatív megítélésnek. Most hét év múltán — figyelemmel a korábbi eredményekre — ismét megkérdeztünk tévénézőket, kiket tartanak rokonszenves, jó riporternek, műsorvezetőnek, kiket szimpatikus egyéniségnek és milyen emberi tulajdonságokat tartanak fontosnak a tévés munkában.

Az eddig végzett kutatások általában azt mutatják, hogy a különféle *életkorú, lakóhelyű, foglalkozású, iskolázottságú* emberek ízlésükben, elvárásaikban erősen különböznek, másként használják a televíziót, másra figyelnek kínálatából, s másként ítélik meg a tévé munkatársait is. A vélemények szerveződését, ahogy ez már 1973-ban is tapasztalható volt, leginkább az iskolai végzettség befolyásolja. Ha vannak is különbségek a különféle korú, lakóhelyű stb. emberek ízlése között, ezek korántsem olyan jelentősek, hogy nyomukban merőben más típusú elvárások támadnának a tévés személyiségekkel szemben. A foglalkozás (melyet az iskolai végzettség értelem-szerűen befolyásol) a fő szerep abban, kinek milyen típusú riporteregyéniség tetszik.

E tekintetben az sem mindegy, ki mennyit néz televíziót. Valószínű, hogy azok, akik elvétele után le egy-egy műsort megnézik, és azok, akiknek ez a fő szórakozásuk, másként ismerik, s ítélik meg az egyes szereplőket. Sajnos ebből a szempontból a fogadtatás nem volt értékelhető, mert azok, akik ritkábban (heti egyszer-kétszer) vagy csak elvétve néznek tévét, nem érezték magukat kompetensnek a véleménynyilvánításra, kérdőívünket nem küldték vissza. Ezért ezúttal csak a rendszeres tévézők vélekedéseit ismertethetjük. Ez azonban a kép hitelességét — úgy véljük — kevésbé rontja. Ugyanis nem a tévé *műsorpolitikájáról* faggattuk a nézőket, hanem a rendszeresen, nagy gyakorisággal szereplő munkatársokról, s azokon belül is csak a riporterekről, műsorvezetőkről. Ráadásul így azok ízlését ismerhettük meg, akik nem esetlegesen, egy-egy alkalomból alkottak véleményt, hanem akiknek módjuk volt a riporter munkáját, egyéniségét alaposabban megismerni és megalapozottabb véleményt formálni.

A napi műsorfolyamban sokkal gyakrabban találkozunk riporteri, műsorvezetői munkával délutánonként, késő este vagy hét végén délelőtt, mint az ún. főműsoridőben (amikor filmek, tévéjátékok stb. mennek). Érthetően jelentős különbségek mutatkoztak a riporter ismertségében, népszerűségében aszerint, hogy ki mely napszakban néz tévét. Azok, akik nemcsak a főműsoridőben ülnek le a tévé elé, akik hétköznap délután is tévéznek, sokkal több tévészemélyiséget ismernek, név szerint is. A kutatás mostani szakaszában a televízió *foállású* riporterei-műsorvezetői közül 24 munkatársat választottunk ki, mindegyikük gyakran szerepel a képernyőn, összességükben mindazon televíziós műfajokat képviselik, amelyekben riporteri-műsorvezetői munkára nyílik mód. Ahhoz, hogy meggyőződhessünk arról, megbízhatóak, árnyaltak-e a személyükről, munkájukról kapott vélemények, mindenekelőtt azt kell ellenőrizni, valóban ismerik-e őket, tudják-e nevüket *konkrét* műsorhoz, műfajhoz kötni a nézők. Azt találtuk, hogy a 24 riporterből tízet a megkérdezettek több, mint 90%-a ismert, továbbá hetet 80—90%-a, s csupán heten voltak olyanok, akiket a kérdezettek 70, illetve annál kisebb százaléka ismert. *Ebben a legjelentősebb tényezőnek a néző foglalkozása-iskolai végzettsége bizonyult: az alacsony képzettségűeknek alig több, mint fele ismerte a riporter túlnyomó többségét, az értelmiségiek körében viszont alig találtunk olyanokat, akik ne ismertek volna mindenkit.*

Az esetek többségében a kérdezettek pontosan tudták, hogy mi az egyes riporter

¹ Barcy M.—Hann E.—Hunyady Gy.: Televíziós személyiségekkel kapcsolatos elvárások és benyomások a nézők körében. MRT TK Tanulmányok, Bp. 1973. V. évf. 6. sz.

„szakterülete” (pl. Egry Jánosnál és Vágó Istvánnál a vetélkedők, Szőnyi Jánosnál, Knézy Jenőnél a sport, Ipper Pálé, Chrudinák Alajosé, Baló Györgyé a külpolitika), néhány tévésnél azonban igen eltérő válaszokat kaptunk arról, hogy milyen műsorokban szokott szerepelni. Ez adódhat abból, hogy a kérdéses riporter valóban sokoldalú, sokműfajú (mint pl. Antal Imre vagy Vitray Tamás), de adódhat abból is, hogy a nézők előtt még nem körvonalazódott pontosan egy-egy tévészemélyiség jellemző műfaja. Figyelmet érdemelhet, hogy a nézők a Tv-Híradóban szereplők munkáját, szerepkörét tudták a legnehezebben megragadni: a belpolitikai kérdésekkel foglalkozókat hol bemondónak, hol műsorvezetőnek, hol kommentátornak nevezték.

Képet igyekeztünk szerezni arról is, hogy listánkat mennyire tekintik teljesnek a nézők, ezért kértük, hogy további nevekkal egészítsék ki azt. Főként bemondók, külső munkatársak, illetve egy-egy konkrét műsor egyik-másik szereplőjének nevét említették.

Ha valaki vállalja a közönség előtti szereplést, tudnia kell: a *szakmai* hozzáértésén, tudásán kívül *emberi* vonásai, személyiségjegyei is hozzájárulnak ahhoz, hogyan értékeli teljesítményét az emberek. Nagyon sokszor nem is tudatosan a nézőben, milyen vonások alapján tart valakit jó vagy éppen rossz riporternek, hogy a két kritérium közül melyik dominál értékítéletében. Véleményünk szerint a kettő a valóságban sem választható külön, egyrészt mert a néző nem szakember, aki a másik szakmában hozzáértő véleményt tud formálni, másrészt, mert a tévében a vizuális élmény kell, hogy érvényesüljön, hiszen ebben a tömegkommunikációs eszközben a mondandó hatásossága pontosan a közvetítő személy *személyessége* folytán erősödik fel.

Mégis kíváncsiak voltunk arra, hogy a nézők szemében kik a *legjobb* riporter (munkájuk alapján) és kik azok, akik a *legrokonszenvesebbek* számukra (egyéniségük alapján), továbbá arra, hogy éppenséggel kiknek a munkájával vagy személyével elégedetlenek. Bár elvben mindkét szempont alapján ugyanannyi személyt sorolhattak fel a kérdezettek, mégis, sokkal többen vállalkoztak arra, hogy pozitív véleményüket közöljék, minthogy valakit vagy valakiket elmarasztaljanak. A szakmai jegyek és az emberi vonások szerint a nézők differenciálni, választani tudtak, de kiűnt, hogy a legjobb szakembernek tekintett riporterek egyéniség szempontjából is igen népszerűek, s fordítva: a legrokonszenvesebb egyéniségek munkáját is kiemelkedőnek érzékelik. Ebből nem következik, hogy a munka szerint legjobbnak ítélt riporterek egyben a legrokonszenvesebbek is, az azonban tény, hogy olyan valaki egyik szempontból sem kerülhet a lista vezető helyeire, aki a másik szempontból nem felel meg. A népszerűségi rangsor vezető személyei: Vitray Tamás, Chrudinák Alajos, Sugár András, Antal Imre, Egry János.

Mint említettük már, negatív megítélésre sokkal kevésbé vállalkoztak a kérdezettek mint pozitívrá, főként a munkával összefüggésben. Annak ellenére, hogy gyakran kritizálják a tévészemélyiségeket, s munkájukról is elítélően nyilatkoznak, amikor azt írásban, név szerint kell közölni, nyomban elnézőbbek az emberek. Itt is elmondható, hogy ebben a személyiségjegyek és a szakmai kritériumok nem válnak élesen ketté, mégis úgy tűnik, a *negatív benyomás* inkább az illető tévés *egyéniségének*, mint *hozzaértésének* tulajdonítható. Ki-ki saját személyiségétől, ízlésétől függően formál véleményt másokról. Jól példázza ezt, hogy vannak olyan riporterok, műsorvezetők, akiket sokan tartanak nagyon jónak, nagyon rokonszenvesnek, ugyanakkor jelentős azoknak a tábora is, akik számára ők a legkevésbé jók vagy legkevésbé szimpatikusak. A népszerűtlenségi lista első helyeire olyanok neve került, akik csak egy-egy konkrét témában, műfajban szoktak szerepelni, megítélésükbe tehát a véleménymondónak a téma iránti érdeklődése, a témához fűződő érzelmei is erősen belejátszanak. A politikai témájú műsorok szereplői ez alól kivételek, valószínűleg azért, mert a téma társadalmi súlya, fontossága erősebb, mint a szórakoztató, a sportműsoroké, vagy a vetélkedőké. Vannak olyan tévészemélyiségek is, akiket nem a fentiek miatt utasítanak el, hanem mert oly gyakran szerepelnek, oly széles körben ismertek, hogy egyéniségük az emberek különféle ízlésének megfelelően megosztja a közvéleményt.

Tulajdonságok értékrendje

A további időszak egy másik vizsgálatában magukat a televíziós személyiségeket kérdeztük munkájukról, hivatásukról, elvárásaikról². A tőlük kapott vélemények alapján felvázoltuk az „ideális” tévés képét, tulajdonságait, a vele szemben támasztható legfontosabb követelményeket. Ezeknek az eredményeknek a figyelembevételével ezúttal tíz olyan tulajdonságot választottunk ki, melyek szerintünk is fontosak a riporter-műsorvezetői munkában. Ügyeltünk arra, hogy a *külső* megjelenésre vonatkozó, a *morális*, az *intellektuális*, a *szakmai* kompetenciára utaló, s a speciális *tévés* tulajdonságok egyaránt helyet kapjanak közöttük. E tulajdonságok: kellemes külső, szerénység, tapraesettség, elkötelezettség, hitelesség, alaposság, szép beszéd, nagy műveltség, saját stílus, közvetlenség voltak.

Az elkötelezettség kivételével az összes többit legalább a kérdezettek fele fontosnak tartotta. Az elkötelezettségről kevesen tudtak dönteni, sokan voltak, akik kifejezetten feleslegesnek ítélték a tévés munkában. Úgy tűnik, hogy az „elkötelezettség” tartalma a nézők jelentős hányadánál nem világos, az értelmiségek kivételével egyetlen réteg sem tudta megfelelően kezelni ezt a személyiségvonást. A többi tulajdonságból a tapraesettség, a műveltség, a saját stílus és a természetesség az, amelyek iránt az igény az iskolai végzettség emelkedésével egyenes arányban nőtt (főként a műveltséget és a saját stílust igénylik erősen az értelmiségek). Szinte természetes, hogy a nők fontosabbnak tartják a kellemes külsőt és a hitelességet, meggyőző készséget, mint a férfiak. Érdekes, hogy az idősebb korosztálynak a műveltség kevésbé fontos, ez valószínűleg abból is adódik, hogy e rétegnek kevés lehetősége volt az általános műveltség megszerzésére.

Nyilvánvaló, hogy a nézőknek a tévé riportereiről alkotott véleményét több oldalról kell vizsgálni. Más szempontok játszanak közre akkor, amikor a néző — kérdésünkre — három „kedvenc” tévészemélyiséget sorolja fel írásban, és mások akkor, amikor az általunk adott személyeket az előbbieken tárgyalt tíz tulajdonság szerint egyenként jellemzi. Az utóbbinál valószínűleg jobban átgondolt véleményeket kapunk, mivel itt a részletekből állnak össze az egyes jellemképek és így a minősítés is, a „kedvencekről” viszont nagy valószínűséggel „kész válaszokat” kapunk. Korántsem természetes az sem, hogy a legkedveltebb riporter rendelkezik a legtöbb fontos tulajdonsággal.

Akit nem ismert, azt a riportert nem kellett a megkérdezettnek jellemeznie. Mégis, a válaszokból kitűnik; a képernyőn viszonylag ritkábban szereplő személyeknél a nézők bizonytalanabban döntöttek arról, hogy mely tulajdonságok a jellemzőek, mint azoknál, akikről a gyakoribb szereplés nyomán már határozottabb kép alakult ki. (A határozottabb kép nem feltétlen jelent pozitívat.) Az általunk felsorolt 24 riporterből 5 volt olyan, akiben a nézők a korábbiakban itt már tárgyalt tulajdonságok több, mint 70%-át megtalálták, 13 olyan, akinél azok 50–70%-át. E tulajdonságok szerint legmagasabbra értékelt riporterek: Chrudinák Alajos, Varga József, Sugár András, Vitray Tamás és Ipper Pál. Közülük Varga József, Sugár András és Vitray Tamás valamennyi iskolázottsági-foglalkozási csoportnál a legmagasabbra értékelt (első öt) tévészemélyiség között szerepelt. E téren már valódi ízléskülönbségek érhetők tetten: sokkal erőteljesebbek például itt az eltérések a kérdezettek iskolai végzettsége szerint, mint a korábbi kérdéseknél. Általános tendencia, hogy az iskolai végzettséggel nő a kritikus hajlam, az értelmiség az a réteg, amely leginkább árnyaltan fejezi ki a véleményét, s ők azok, akik nem rejtik véka alá azt. Ugyanakkor a legalacsonyabban kvalifikáltak az értelmiségekkel azonosan értékelték egyes személyeket, a „visszafogott” minősítés náluk valószínűleg a határozatlanság, az óvatosabb jellemzési technika következménye.

² Barcy M.—Faragó K.—Semjén A.: Riporterek, bemondók — televíziós személyiségek. MRT TK Tanulmányok, Bp. 1977. IX. évf. 9. sz.

Helyezések „a” néző értékelése alapján

Érdekes volt látnunk, hogy az egyes tulajdonságok szerint kiket tekintenek a nézők a televízió „vezető” riportereinek, műsorvezetőinek. Úgy véljük, az olvasók érdeklődésére is számot tarthat, ha közreadjuk, *tulajdonságokként* kiket soroltak az első helyre:

Kellemes külsejű: Moldoványi Á., Szegvári K., Sugár A., Chrudinák A., Vajek J.
Szerény, nem nagyképű: Varga J., Szegvári K., Sugár A., Antal I.,
Talpraesett, könnyen feltalálja magát: Vitray T., Chrudinák A., Sugár A., Ipper P.
Elkötelezett: Chrudinák A., Ipper P., Sugár A., Vitray T., Varga J.
Meggyőző, hiteles: Chrudinák A., Varga J., Vitray T., Sugár A., Ipper P.
Alapos, korrekt: Varga J., Chrudinák A., Sugár A., Ipper P., Vitray T.
Szép, érthető beszédű: Varga J., Balogh M., Gál J., Moldoványi Á., Poór K.
Nagy általános műveltségű: Antal I., Vitray T., Ipper P., Sugár A., Chrudinák A.
Saját stílusú egyéniség: Vitray T., Antal I., Chrudinák A., Varga J., Ipper P.
Természetes, közvetlen: Antal I., Varga J., Vitray T., Sugár A.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezek a „helyezések” a különféle rétegek válaszaiknak összevonásából származnak, tehát „a” néző, s nem konkrét csoportok ítéletét tükrözik. Viszont úgy gondoltuk, hogy csak egy televízióknak van, s így ezekre az általános véleményekre kell elsősorban felhívni a figyelmet, hiszen a *nem* kimondottan rétegműsoroknál egyazon személynek kell a legkülönbébb ízlésű nézők igényét kielégítenie, s ebből a riporteri magatartásra (felkészülésre) következőzetések adódnak.

Az ilyen és hasonló vizsgálatoknál mindig felkínáljuk azt a lehetőséget, hogy javaslataikat, ötleteiket is közöljék a kérdezettek. Ilyenkor rendszerint kiderül, hogy a nézők kevésbé képesek elszakadni a valóságtól, javaslataik tulajdonképpen csak a már kialakult gyakorlatot erősítik meg. Ezúttal is ez történt. Javaslatoikat kértünk például arra, hogy bizonyos tévés műfajokban kik lennének a legalkalmasabb riporterek, műsorvezetők. A nevek között csak elvétve akad olyan, aki még nem szerepelt hasonló szerepkörben (ezek zöme kevésbé ismert vagy külső munkatárs). A sűrűn ajánlott riporterek személyében igazi választásnak beillő szóródás nem volt tapasztalható. Egyes műfajokban viszont abban már igen, hogy *hány* „ügyeletes” alkalmat találtak a nézők. A legkevesebb a variáció a vetélkedőműsoroknál; 91%-ban már eddig is ebben a szerepkörben tevékenykedő személyeket neveztek meg a nézők, (Vitray T., Egry J.). A legnagyobb a szóródás a kulturális műsoroknál, itt is ugyan egy riportert „viszi el” a jelölések felét, (Antal I.), a másik 50% viszont sok, ritkábban szereplő személy között oszlik meg. Elgondolkodtató, hogy az ilyen műsoroknak csak egyetlen szélesebb körben favorizált riportere/műsorvezetője van.

A külpolitikai műsorok szereplőinek megítélése egyértelmű a nézők körében, három igen karakteres riportert adódott, akik jelenleg is ismert szereplői e műsoroknak (Chrudinák, Sugár, Ipper). A sportműsorokra beérkezett nevek is fedik a jelenlegi gyakorlatot (Gyulai, Knézy).

Azt követően, hogy megnéztük: az egyes tulajdonságoknak milyen fontosságot tulajdonít a néző, és azt, hogy ezekkel milyen fokon rendelkeznek a tévé riporterei, igyekeztünk kideríteni, mennyire elégítik ki a jelenlegi tévériporterek a nézők elvárásait (e tulajdonságok szerint). A kellemes külső és az alaposság tekintetében az igények és a „valóság” fedik egymást, az elkötelezettséget és a saját, egyéni stílust a feltételezettnél nagyobb mértékben lelik fel e személyekben a nézők — az összes többi tulajdonságoknál viszont a *nézők inkább hiányérzetüknek* adták tanújelét. Főként *talpraesettségben, a szép magyar beszédben és a közvetlenségben* mutatkoznak elmaradások a nézők elvárásaitól.

RÉKAI GÁBOR:

Kétlakiak...?

„Írni vagy mondani — ugyanazon
fal két oldala”

i. e. görög újságíró

— Mi a foglalkozása? — szegezték nekem a kérdést.

— Újságíró vagyok.

— Újság író — amikor mindig a rádióban beszél — álmélkodtak, s hosszas eszmecserebe bonyolódttunk, mitől újságíró valaki. A téma túlságosan nehéz diónak bizonyult (volt, aki a MUOSZ-igazolványt tartotta e státus fő feltételének, mások tartalmibb ismérveket kerestek) — ezért hamarosan visszakanyarodtunk az eredeti, kevésbé elméleti kérdéshez: aki beszél a rádióban, szerepel a tévében, vajon ugyanolyan szakember-e, mint az írott sajtóban dolgozó?

A kérdés indokolt. Igaz ugyan, hogy mindkét (három) esetben rendszerint azonos a személyi igazolvány foglalkozás rovatának bejegyzése — ám a kérdés rámutat a valószínűleg létező különbségekre is, amelyekben eltér(het) az újságot írótól a rádióban megszólaló, tévében megjelenő újságíró.

1

Elöljáróban két evidencia — a hasonlóságról.

Minden területre érvényes követelmény, hogy szabatosan, magyarul kell fogalmazni — a Gutenberg korszaknak még nincs vége. Balzac és Jókai csodálatos (és élő) párbeszédet írtak, de közelebbi példát is választhatunk: Déry meditatáló prózáját is telivér (olvasható, mondható) párbeszédet törik meg.

Önmagukban a különböző megjelenési formák nem indokolják, hogy bármelyiket (írás, felolvasás) „könnyebben” vehesse — dobhassa — akárki. A hangos megszólalás mégis erre csábíthat. Esetleg fatalista alapon, „betanulni úgysem tudom a szöveget, ahogy lesz, úgy lesz (életszerű)” vagy megideologizálva a pongyolaságot: „ettől olyan élő”!

Aligha különbözhetnek az írott és beszélt sajtónyelv művelői az egy-egy témára, riportra való felkészülés tekintetében. — Ha ilyesmire vetemednek, ezt mindenképpen akciójuk (találkozás, interjú) előtt kell megtenniük, hisz az utólagos korrekció, a pótlás lehetősége viszonylag szűk. Folytatva az optimális eset feltételezését; megfelelő tájékozottság vagy jó felkészülés esetén mindkét (hangos, illetve írott)

anyag elkészítésekor a kérdező jóval többet tud, mint amennyit végül is magából kiad. (Ez akkor is érvényes, ha néha ellenkező a látszat: gyakran kell olyat is kérdeznie, amire pontosan tudja a választ. Mégsem álkérdésről van szó, hanem az olvasó (hallgató) tájékozatlanabb pozíciójának ideiglenes vállalásáról, s az ennek megfelelő kérdésfeltevéséről.)

Ha a jogi tankönyvek mintájára az újságíró szakirodalomnak is lenne ún. Általános része, bizonyosan oldalakat megtölthetnének az arra illetékesek a válasszal: milyen az újságíró? (Vértessy Sándor leírt már egy képletet, mely szerint: a riporter = kíváncsiság + közlési vágy + felkészültség + céltudatosság + egyéniség; de kiegészítésként hozzáfűzi: a fentiek mellett még alapkérdés, hogy egyáltalán újságíró-e az illető!)

Haladjunk az egyszerűbb(?) vonalon — vegyünk számba néhány specifikumot, amelyek csak — vagy jórészt — az élőlőszóban végzett sajtómunkát jellemzik.

2

Úgy tűnik (még csak nem is reprezentatív közvélemény-kutatás alapján), hogy szakmán belül „lebecsültebb” a rádiós-tévés újságírás, mint az írott sajtóban végzett munka. Néhány indok:

1. A rádiós (tévés) nem ír (alkot), helyette a riportalany „csinálja meg” az anyagot.
2. A jó alanyválasztás fél siker — a produkción már jórészt manuális, technikai munkát kell végezni (vágás).
3. Egy-egy adás elszáll a levegőbe — a nyomdafesték és a papír maradandó.

Nem fantomérvek ezek, melyeket könnyű ledöfésre alkalmassá formálva, idecitáltam. Kétségtelen, hogy aki hangos riportot készít, nem ír (vagyis minden megnyilvánulást újraalkothat), hanem beszél és beszéltet a rádióban vagy a televízióban. Ám akik valaha belekóstoltak ilyesmibe, tudják, hogy az adáskész riportalany („akihez” nem kell hozzányúlni) rendkívül ritka jelenség. A vágás pedig csak a felszínen technikai munka — vannak olyan kollégák, akik csodákra képesek a vágóasztalon, tömörítéssel, egyszerűsítéssel, súlypontát helyezéssel a „sárból is ... várat” képesek építeni.

Igaz az is, hogy a szó elszáll, az írás megmarad, ám ha régi közhelyeket idézgetünk, ne feledkezzünk meg a másikról sem: nincs régebbi, mint a másnapos újság. Első pillantásra igaznak látszhat az éterbe illanás és az anyagi maradandóságszembeállítása, ám a gyakorlatban mindenki tudja, hogy viszonylag kevés újságciikk sorsa az örökkévalóság.

3

Aligha vitatható, hogy az írott, illetve a hangos sajtó munkatársainak tevékenysége között nincsen szakadék. Ehhez hozzájárul, hogy a lapoknál dolgozó munkatársak egyre gyakrabban vendégeskednek a rádió, vagy a tévé stúdióiban — míg az elektronikus tömegtájékoztatás emberei nemcsak hangjukat, írásukat is a közvélemény, az olvasók elé bocsátják. (Ez egyfelől egészséges áramlást jelent a különböző területek között, másfelől létrehozza az itt is káros összefonódásokat.)

Sokan megpróbálják erőiket a magukétól eltérő, más újságírói területeken — mindenki a másikén. Ennek oka lehet szakmai érdeklődés, pénzihiány és egyebek

mellett a felfedezés, illetve a felfedeztetés, az új szférák (eszközök) meghódításának izgalma, óhaja. Van egy olyan szakmai legenda, mely szerint ha valaki rendszeresen szerepel a rádióban, vagy néhányszor megjelenik a képernyőn, akkor többen megismerik, híresebb, „népszerűbb” lesz, mintha évtizedekig írja — megszólalásaihoz hasonlóan színvonalas — cikkei alá a nevét. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az írott sajtó kalandozó munkatársai feltétlenül exhibicionisták, népszerűség-hajhászok, illetve az írásnál, lapoknál maradók, kaptafájukhoz hűségesek, tutyi-mutyi, megszólalni képtelen grafomániások).

Am egy különbségre feltétlenül érdemes felfigyelni. A tévében, rádióban megszólaló újságíró saját hangjával, saját „fizimiskájával” vállalja mondanivalóját, és természetesen nevével is. Az újságok munkatársai „csak” nevükkel jegyzik anyagait — ám ez az egyébként oszthatatlan felelősségnek mégiscsak kisebb darabkája, mint a hangban-képben is megjelenő, teljes(ebb) személyiség.

Ennek a komplettebb megjelenésnek nemcsak a hentesnél, vagy az újságárusnál vannak (kellemes vagy kellemetlen) következményei — szakmai feltételeknek is eleget kell tenniük a megszólalóknak. Anélkül, hogy metakommunikációs értekezésbe fognánk, leszögezhetjük: az írás — az újságírói munka területi korlátai és sajátosságai mellett — ha mégoly színes, gazdag is a fogalmazás, e vonatkozásban kisebb (más?) jelentéstartalmat hordozhat (és hatást gyakorolhat), mint hangos formája. (Hangsúly, gesztusok.) Ezek a sajátosságok már konkrétan megfogalmazható különbséget elentenek.

4

Legegyszerűbben (bár nyilván pontatlanul) stiláris különbségeket említhetünk. Megkockáztatható a feltételezés: a hang, a kép szakmailag kevésbé pontosan, igényesen megfogalmazott munkát is jó hatásokkal „eladhat”, — ha olyan az előadó, hogy a szó szoros értelmében hangsúlyokkal pótolja, színezi a fogalmazásban hangsúlytalan szöveget. Csodákat nem lehet művelni, de a hanglejtés, a gesztusok — hiába, kikerülhetetlen a szó: a metakommunikáció — erősíthetnek (és természetesen gyengíthetnek) egy-egy újságírói munkát. Itt említendő az a veszély is, amit a főként „beszélő” újságírók, riporterek ismernek: írásaikban is sokat lefetyelnek, túlbujáznak, hangulatfestő töltelékszavakat használnak, oldás helyett bőbeszédűek, lazítás címén henyék és pongyolák. A papírra vetett betűk, szavak, mondatok szigorú kritikusok és főként nem tűrik azt, ami a másik közegben természetes, szükséges, sőt — jó lehet.

Vannak olyan nézetek, melyek szerint az újságba, illetve felolvasásra szánt szövegek között nem szabad különbségnek lenni. („Úgy kell megírni, hogy akár felolvasható is legyen”). Ez talán abszolút követelményként jól (és igényesen) hangzik, — ám valószínűleg teljesíthetetlen. Az élő beszédnek vannak olyan sajátosságai, amelyek fonákul hatnak leírva, és viszont: a mégoly veretes publicisztika sem tehető mikrofonra „egy az egyben”. A gyakorló kétlakiak jó része hajlik arra, hogy megszólalásaiban rövidebb mondatokat használjon, amelyeket tán hangsúlyoznia is könnyebb. Igyekeznek egy vagy legalábbis kevés, ám jól követhető gondolati szálon maradni, mert a mondatokat nem lehet mégegyszer átolvasni, ha csak egyszer hangosan el. Ezért kívánnak meg a szigorú belső logika, s csínján kell bánni a mégoly indokolt, hangulatos, de a lényegtől óhatatlanul elkanyarodó kitérőkkel. (Mindez nem jelenti azt, hogy egy írásos anyagnak nem kell fegyelmezett szerkesztésűnek lenni — ám a fegyelmezettségbe e műfaj esetén belefér egy epizód, egy elvarratlan gondolati szál, ötletszíkra.)

Általában az átugrás lehetősége újságcikk esetében adott az olvasó számára, és

ha esetleg az unalmasnak, érdektelennek tűnő rész után élvezettel folytatni tudja az olvasást, nem beszélhetünk az újságíró teljes kudarcáról. A rádióban egy átugrás (vagyis feltámadó unalom, érdektelenség) a figyelem ellankadását jelzi, amit nehéz ismét felkelteni, s ha sikerül is, az előző gondolatok már elszálltak; visszakereshetetlenek.

5

A riportszituációnál sem közömbös, hogy az adott pillanatban rögzítjük a válaszokat (és a kérdéseket) pl. magnetofonnal, netán filmszalagra, vagy pedig csevegünk, kérdés és felelet csapongva követi egymást. Az utóbbi esetben nem kell kínosan vigyázni a megszólaltatottnak (sem) a helyes magyar beszédre, az egyeztetésekre, a választékos fogalmazásra — beszélgetésüket később a szakember majd ügyis formába (cikkbe) önti. Az ilyen esetlegesen feszélyező tényezőket elfeledve az alanyok mondandójuk tartalmára, mind pontosabb kifejtésére koncentrálhatnak. (Még az újságíróknak sem mindig sikerül betartani a nyelv finomabb törvényeit — még kevésbé várható a tiszta forrású anyanyelv hibátlan formálása a szokatlan, feszélyező alanyhelyzetben azoktól, akiknek a beszéd sem szakmájuk.)

A rádiósok, tévések kiszolgáltatottsága igen lényeges körülmény, az íráshoz képest fontos technikai és tartalmi sajátosság. A kockázati tényező a közvetítő eszköztől függően változik: dadogó, kellemetlen hangú, Drakula-külsejű megszólaló eleve befolyásolhatja (negatívan) a befogadó, a hallgató-néző pszichikai beállítottságát, befogadóképességét. Bár ezt abszolutizálni nem lehet, aligha vitatható, hogy egy újságriport készítésénél ez a rizikófaktor fel sem merül. (Ha tartalmi problémák vannak az alannyal, mert ostoba, mellébeszél, handabandázik, és valamilyen ok miatt felcserélhetetlen, akkor természetesen közös a nehézség.)

Itt említendő az a megváltoztathatatlan tény, hogy a hangrögzítéssel (és esetleg filmmel) dolgozó riporter munkájának sikere lényegében a rögzítés perceiben eldőlt. Adott anyag áll később rendelkezésére, melyet alakíthat, formálhat — a meghatározott nyelvi, formai korlátok között. Pl. elvenni belőle lehet, hozzáadni nem. Ilyen korlátja az újságcikk szerzőjének nincs, ő újra szüli mindkettőjük szavait, fordulatait. (A beszélgetés gondolati köre mindkét műfajban lényegében egyaránt meghatározó.) Egészében megállapítható, hogy az e szempontból nagyobb önállósággal, szuverenitással rendelkező írott műfaj művelője szabadabb, mint rádiós vagy tévés kollégája.

6

A saját hangján megszólaló „beszélő ember” azonban nemcsak fejfájást és gondot jelent megszólaltatójának, hanem olyan plusz hatásokat, amelyekkel — ugyancsak a műfaj sajátosságai miatt — az írott újságírás nem élhet. (Sőt, ez nemcsak a megszólaltatottira érvényes, hiszen a jegyzetét felolvasó kommentáló újságíró is operálhat számos „írásón túli” eszközzel.) Egy riport tartalmát az elhangzott (leírt) mondatokban sűrűsödő gondolatok jelentik, a hatáshoz hozzájárulhat azok újszerűsége, érdekessége, összefogottsága. Tovább fokozhatja (és csökkentheti) az effektust, hogy a hangos műfajokban teljesebb a személyiség megnyilvánulási lehetősége — artikulációját, beszédének dinamikáját, netán hangsúlyát adja mondanivalója mellé.

Az sem mindegy, hogy milyen műfajról van szó. Ha informátori szerepben lát-

tunk-hallottunk valakit, szinte közömbös a beszélő személye: akárha leírva is láthatnánk a szöveget, ilyenkor kizárólag azt figyeljük, mint mond. (Jó esetben.) Ha azonban „Ő” az érdekes (valamely esemény hőse, portré készül róla, mert híres, vagy hírhedt figura) azonnal érdekessé és fontossá válhat minden mellékesnek tetsző kísérőjelenség — nemcsak amit mond, hanem ahogyan mondja; indulatait, tájékozódása, csendjei és kapkodó lélegzete.

Megemlítendő itt egy par excellence példa írott és hangos műfaj eltérésére: az ún. élő adás. Ilyenre, az eseményekről mégannyira párhuzamosan (lapját pl. telefonon) tudósító *újságíró*nak sincs lehetősége, hisz azért az újságban nem azt (s főleg nem abban a pillanatban) olvassák, amit és akkor ő diktál, fogalmaz. Ezzel szemben akár a rádió, akár a televízió élő adásaiban még annyi korrekciós lehetőség sincs, mint amiről az előbb az ún. rögzített (ugyancsak hangos) műfajoknál beszélhettünk. Az ilyesfajta „produkciók” lebonyolításához biztosan megkívántatik valami olyan képesség, amilyeneket más műfaj nem igényel. (Nem feltétlenül a többletet hangsúlyozom, bár az ún. általános újságírói kvalitások ennél a formánál sem nélkülözhetők, hanem a másságot, az egyediséget.)

7

Kétségtelen, hogy az írott szövegnél múlandóbbak a levegőbe röppenő szavak. Ám korunkat — sok más jelzője mellett — lassan már a rögzítések korának is nevezhetnénk. Ma még csodabogárszámba mennek azok az emberek, akik felvesznek egy-egy rádióműsort — de elképzelhető, hogy számuk a jövőben növekedni fog. Kész, (egyelőre főként) zenei kazetták már vannak, megjelentek a vers- és régóta a zenei lemezek, egyre többet hallunk video-kazettákról — olyannyira jelenvalónak tűnik terjedésük, hogy akadnak, akik a betű felett vészharangot kondítanak; meggyőződésük szerint elhamarkodottan.

Ám a hangos-képes rögzítési technika terjed, s ha egy pillanatig az örökkévalóságra (vagy a múlandóságra) vetjük tétova tekintetünket, meg kell állapítanunk, hogy az elmúltak (elolvasottak-végighallgatottak) felidézésének „polcra való leemelésének” lehetősége már nemcsak a kinyomtatott termékek privilégiuma.

Természetesen nem ez a fő ok, amiért egy ilyen — talán kissé hézagos eszmefuttatás végén megállapíthatjuk — hisz jó néhány kolléga tapasztalatai bennefoglaltnak az előbbieken: alaptalan értékrendbeli problémát kreálni az újságíró-társadalomban abból, hogy valaki az írott, vagy az auditív-vizuális műfajokban dolgozik. (A közönség, a fogyasztók ítéletéről nem mernék ilyen egyértelműen nyilatkozni.)

A fentiekben is érintett, reális különbségek ellenére a szakmai értéket mindenki saját műfajának meghatározott szintű művelésével biztosít(hat)ja önmaga számára — esetleges kétlakiságától függetlenül. Bármilyen közegben (újság—rádió—tévé) ugyanazon újságírói tevékenység más-más oldalainak megnyilvánulásait olvassuk-halljuk-látjuk — a lényeg közös, csak a megformálás eltérő médiaként.

TARJÁNYI JÓZSEF:

Egy kérdező dilemmái

dilemma: Kellemetlen, kényszerű helyzet, amelyet két lehetőség közötti választás kényszerűsége okoz.

Foglalkozásom hivatalos neve: kérdezőbiztos¹. Precíz, pontos elnevezés. Hiszen munkám lényege, hogy embereket keresek fel (persze nem csak úgy, hanem „minta-szerűen” előre kiválasztott embereket), hogy egy sajátos, nem éppen kiegyensúlyozott kommunikációra bírjam rá őket. Amelyben voltaképp nincs más dolgom, mint válaszolni azokra a kérdésekre, amelyeket én teszek fel.

Hogyan is nevezhetnénk másképp, mint kérdezőnek. Hiszen fő dolga, hogy kérdez. De mivel nem azt kérdez, amit akar, hanem (többnyire) előre megadott kérdésekre igyekszik választ szerezni, mások kérdéseit hivatott tolmácsolni, bizalmi munkát is végez egyben, megbízott, biztos. Kérdezőbiztos. Na igen. Nyilván nem lehet egyszerűen kérdező, hiszen kérdező sokféle van, adott esetben minden ember kérdező, ha éppen valamit meg akar tudni valakitől. Biztos sem lehet, úgy, magában, hiszen sok más biztos is van: rendőrbiztos, miniszteri biztos, tűzbiztos. Telitalálat tehát ez az elnevezés, mindenki elégedett lehet. Kivéve az, aki viseli. Aki ezzel a névvel próbál munkájához olyannyira nélkülözhetetlen, oldottan, őszintén emberi szituációt teremteni.

- Kedves fiatalember mondja már, és magának mi a foglalkozása egyébként?
- Ez. Ezért kapom a fizetésem.
- Igen? Nahát. És hogy hívják ezt a foglalkozást?
- Kérdezőbiztos . . .
- Értem. Nem is tudom . . . Kér az elvtárs egy kávét?

Elindul dolgozni a jól kiképzett, főfoglalkozású kérdezőbiztos. Elindul azzal az elhatározott szándékkal, hogy minden körülmények között igyekszik embernek maradni, és azokat, akikkel kapcsolatba kerül, szintén emberként megbecsülni. Pesten

¹ A kérdezőbiztos feladata a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkaterveiben szereplő kutatási témákhoz kapcsolódó adatfelvétel. (Ez lehet: kérdőíves, magnós standard vagy mélyinterjú stb.); — munkája során a TK-t képviseli, kérdezői igazolványát csak a TK által szervezett adatfelvételek alkalmával használhatja;

— az adatgyűjtés során a kérdőíveken (vagy más jelentésekben) kizárólag a kérdéses folyamán szerzett tényleges információkat közölheti, módosítás, változtatás nélkül. A kapott adatok megváltoztatása, a kérdőívek nem előírás szerinti kitöltése az adatszolgáltatásra, köziratokra vonatkozó törvényes rendelkezések szerint csalásnak minősül;

— a kérdező a munkája során szerzett információkat az állami titokról szóló törvény alapján szolgálati titokként köteles kezelni.

(részlet a Munkaköri Leírásból)

vagy nagyobb városokban leszáll a buszról, villamosról, kilép a kocsiból (vagy sárban a cipőjéből), s ott van. Egyszerűen, feltűnés nélkül. De kisebb falvakban, amelyeken keresztül nem vezet főút, amelyek távol esnek a városoktól, a sűrűn lakott vidékektől, a kérdező megérkezik.

Keskeny bekötőút kukoricatáblák között kanyarog. Mehetne egyenesen is, hiszen sehol, semmi természeti akadály, de építésének idején egyik-másik nagygazda nem engedte kettévágni földjét, hát kanyarog az aszfalt a régi mezsgyék mentén.

Csendes, őszi kora délután van. A falu közeledtét először a fel-feltűnő munkagépek jelzik. Traktorok tartanak a majorba, pótkocsis IFA billeg velünk szemben az úton. Csak úgy férünk el egymás mellett, ha két kerékkel lehúzódnak a gödrökkel tarkított, reggeli esőtől feláztatott, hepe-hupás útpadkára. A sofőrünk lassít, óvatosan viszi bele kocsiját a sárba, nehogy bepiszkolódjon az oldala. Még nem tudja, hogy este felé hogyan fog kinézni az autó, amikor befejezzük a munkát.

Az IFA nem vacakol, szinte a gázt sem veszi le, ő már ismeri erre felé a járást, a pótkocsi szinte ugrál a csörgő, csattogó vontató után. A traktoros előre lehúzódik, szinte meg is áll. Udvarias, de egyben óvatos „mit lehessen tudni” gesztus is ez, a fekete, állami autó iránt.

Feltűnnek a faluszéli házak. Lassítunk, utcatáblát keresünk. Nincs, hát megyünk tovább a falu közepe felé. Csak arra, ahol a templomtorny látszik. A töredezett aszfalton már megszáradt a sár, a megelőzött kerékpárosokat sűrű porfelhővel borítjuk be. — Szegények! — fordul hátra kollégánóm.

A főutcán délutáni életét éli a falu. A kispadokon öregemberek pipálgatnak, vénasszonyok tereferélnek, vagy magányosan, botjukra támaszkodva néznek maguk elé. A férfiak többsége még künn dolgozik a földeken. Az udvarokról jellegzetes zajok szűrődnek hozzánk a lehúzott ablakon: kutyaugatás, disznók rőfögése, kútnyikorgás, kakaskukorékolás, a ház elé kilöttyintett lavór víz suttyanása. Eldőlt kerékpárt kerülünk, mellette férfi térdel, imbolygó fejjel, s csendesen motyog valamit az összetört borosüvegnek, a tócsává szétfolyt bornak.

Ebbe a komótosan mozgalmas, saját mindennapi körpályájára zárt világba tolaszik be fekete Volgánk. Az öregasszonyok fölneznak: egy öregember kiveszi szájából a pipát; egy háziasszony, kezében lavórral a kerítéshez lép, hogy utánunk leshessen; trágyát rakodó ember letámasztja a villát a kocsiderékhoz egy pillanatra, s tekintetével kísér bennünket egy darabon.

Hogy mi van ezek mögött a pillantások mögött, pontosan nem tudom. Kíváncsiság? Talán. De ezek a szemek nem csillannak fel mindig. Amit érzünk, az sokszor inkább önkéntelenül visszahúzódnó, gyanakvó várakozás, ami még ebben a konszolidált történelmi szakaszban is kijár a „fönn”-ről érkezőknek. Azoknak, akik a „központból” jöttek, mert ugyan ki mások lehetnének ezek az emberek ebben a hivatalos autóban. A begyűjtések, kiskirálykodások, megfélemlítések, tévesztések szülte, az évek múltával csak lassan csituló riadt bezárkózás annál nagyobb, minél szegényebb, elmaradottabb vidéken járunk. Tetőzik a cigánytelepeken, ahol az ottlakók félelmét még a büntetőjoggal való kényszerűen permanens szembenállás is motiválja.

Mondom a gépkocsivezetőnek, hogy vigyen be minél jobban és várjon meg. Szikes dűlőúton billegünk lefelé a faluszéli dombról a telepre. Vakolatlan, összevissza vályogviskók, néhol cserép, zsúp-, de többnyire csak kiegyengetett bádoghordó-, vagy gallytetővel, esetleg tető nélkül. Egyik-másik összeroskadva, a tetőgerenda a földig lóg. A kutyák már itt vannak, a kerekek után kapkodnak viczorogva. A sziket sár váltja fel.

— Nem tudok továbbmenni — mondja a sofőr.

— Elég baj az — mondom, de én is látom, hogy tényleg nem lehet továbbmenni az elakadás veszélye nélkül. A kocsi már így is csúszkál, kínlódik az egyre mélyülő sárban. Ideges vagyok. Nem a távolság miatt, hiszen a telep már itt van alig ötven méterre, hanem mert félek. (A tíz évvel ezelőtti előítéletemet azóta más természetű

megítélés váltotta fel. Ma már tudom, hogy a cigányok nem késelnek meg „hivatalos” embert . . .)

Már itt vannak a gyerekek is, egy részük elénkfut, azután a nyomunkba szegődik, a többség viszont miután megálltunk, körülveszi a kocsit.

— Taxi, taxi!

— Bácsi, tessék vinni egy kört! — Tapogatják az ablakot, cibálják az antennát, fessegetik a féklámpákat.

Kászálódok kifelé a kocsiból, kilépek a sárba. Szerencse, hogy gumicsizma van rajtam. Elindulok a telep felé. Ugatnak a kutyák, kapkodnak a lábam felé, némelyik a dühtől viczorít. Ezekről nem félek, a harapós kutya nem csap nagy hűhót maga körül, egyszerűen ugrik és harap.

Nemsoká elérem az első házakat. Mindenfelől emberek bukkannak elő. Gyanakodva közelednek. Egy asszony, karján rongyokba burkolt gyerekek áll az egyik közeli putri ajtajában, hozzá fordulok:

— Jó napot kívánok, Lakatos Magdolnát keresem.

— Az nincsen itt.

Válasza az ilyen helyzetben élők természetes önvédelmi reakciója, amelyet nem vehetek tudomásul.

— Nem tudja, hol találhatnám meg?

— Melyiket keresi? — kérdezi ferde pillantással.

— Amelyik 1952-ben született.

— Az nincsen idehaza — vágja rá az asszony.

— Hol van?

— Nem tom — húzza fel a vállát. — De kérdezze meg talán ott! — mutat egy putrira.

Sötét tekintetek sűrűjében baktatok oda. Kopogni nem lehet, hiszen az ajtónyílást csak függöny takarja.

— Jó napot! — kiáltom hát. Félrelebbentem a ruhadarabot.

Az ágyon egy férfi fekszik. Köszönök még egyszer. Akkor végre lassan felémfordítja tekintetét.

— Elnézést kérek a zavarásért, de Lakatos Magdolnát keresem.

— Melyiket? Mer’ van itten több is.

— Amelyik 1952-ben született.

— Azt meg én hunnan tudjam, hogy ezek mikor születtek? Mér’ keresi?

— Közvélemény-kutató vagyok a Rádiótól. Egy kérdőívet hoztam, ebből szeretnék neki kérdéseket feltenni, műsorokkal, meg az ország életével kapcsolatban.

— Aha. Nekem van egy lányom, az már megvan harmincéves, de az nem lakik itt.

— Köszönöm, ő akkor nem az. Hol találok fiatalabb Lakatos Magdolnát?

— Azok a túlvégen laknak. Nemrég dült össze a házuk. Nem azért keresi?

— Nem. Viszontlátásra.

Ahogy kilépek, látom, hogy egy nagybajszú idős férfi jön velem szemben tisztas távolságban, de hogy mindent halljon, mögötte sereglik a telep népe. Talán valami véleményvezér lehet — a tanfolyamon így tanították —, de lehet, hogy ő a vajda? Létezik egyáltalán még ilyesmi?

— Jó napot — köszönök előre. Lakatos Magdolnát keresem, azt akik a telep végén laknak. Segítene, hogy találak oda?

— Jó napot — veszi ki a pipát a szájából, miközben végigmér. Vajon mit gondolhat? „Úrféle, de mégsem? Hivatalos ember, de fiatal, meg aktatáskája sincs . . .”.

— Az úrfié az a taxi ott a háton? — kérdezi, s pipájával a sárban küszködő Volgára mutat, amit nagy hórúkkolással, kiáltozással, felcsattanó nevetéssel tolnak felfelé a cigánygyerekek.

— Hát az túlzás, hogy az enyém — mosolygok kényszeredetten —, de én jöttem vele, az igaz.

— Osztán hunnan? Ha szabad kérdezmem.

— A Rádióból, Budapestről.

— A Rádiótól? Itt aztán van is mit megriportozni! Nézzen csak körül, hogy élünk! Csak sár van meg mocsok, meg nyomorúság. Vízér' is a faluba köll bemenni. A tanács meg nem segít. Aztat mondják, hogy az ilyen koszlott népség nem érdemli meg a segítséget. De hát mondja meg az úr, hogy hogyan lehet itt másképp élni? Tán érdemes a cipőt kipucolni, hogy megint sáros legyen, ha kilép az ember a putriból? Lássá, maga is gumicsizmába gyűtt ide...

— Azt hiszem, félreértett — motyogom zavartan, s közben szidom magam, hogy nem vagyok hős lovag, aki csak meglengeti kardját, és virágok nőnek a sárból, és kivirulnak az arckok, és házak nőnek a putrik helyén. Hogy idejövök Volgával, gumicsizmában, félve, hogy ne érintsen meg itt senki és semmi. Ahelyett, hogy hoznék, még én akarok innen elvinni, információkat, amelyek nekünk fontosak lehetnek ugyan, de az ő életükhöz nem sok köze van. S ahelyett, hogy reményt hagynék magam mögött, nem marad más utánam, csak az értetlenség és a félelem.

— Azt hiszem, félreértett — motyogom —, én csak egy kérdőívet hoztam, amit országszerte lekérdeztünk, természetesen névtelenül, hogy javuljanak a rádióműsorok. Csak ezért szeretnék Lakatos Magdolnával beszélgetni. Megmutatná nekem, hol lakik?

— Akiknek összedült a házuk?

— Igen.

— De hiszen nincs is azoknak rádiójuk!

— Az nem baj, bennünket minden ember véleménye érdekel.

— És tessék mondani, honnan tudja a nevét?

— A tanácsnál választjuk ki véletlenszerűen.

— Szóval a tanácstól küldték? Adnak valami lakást nekik?

— Azt én nem tudom. Nem küldtek a tanácstól, csak ott választottuk ki a címeiket.

— Igen — mondja, és megvakarja a tarkóját. Azt gondolhatja magában, hogy „úri rafinéria ez, amit úgysem ért az egyszerű csóró”.

— Jöjjék a fiatalúr — mondja, és odavezet. — Magdus, ez az elvtárs keres. Majd elmondja, hogy mit akar, de aztán rendesen válaszolj neki!

A riadt kis nő csak tátog zavarában, fejében pedig járnak a kérdések, hogy „Mi volt Ön szerint az elmúlt hónapok legfontosabb külpolitikai eseménye? Szokta-e nézni a tévéhíradót? Véleménye szerint a következő egy-két évben az életszínvonal fejlődésének üteme nő, csökken vagy nem változik?”, de még bele sem kezdek mon-dókámba, amikor már rángatják a karom, a kísérő kíváncsi tömegben felszabadulnak a félelmek, elszabadulnak az indulatok.

— Mihozzánk jöjjék! Nézze csak meg, hogy egy ágyban alszunk nyolcan!

— Ezt nézze, úgy megvert tegnap az uram, amikor részegen jött haza, hogy csupa kék-zúd a vállam!

— A mi házuk is összedől holnap, ha nem segítenek! A tanácson meg csak legyintenek rám, hogy magának nincs munkahelye. De a fiatalúr is nem a kocsmába járna inkább, ha nem lesz semmi se jobb attól, hogy dolgozik? Ha sose lesz rendes vacska? A CS házra tízezer forintot kell előre befizetni. Hunnan vegyek én annyi rengeteg pénzt? Ezt mondja meg nekem!

Nézek magam elé. A szoba (a lakás?) megtelik emberekkel, mozdulni sem tudunk. Beszél mindenki, én meg hallgatok.

Van, hogy más okból nem könnyű a találkozás.

Állok az országúton, tekintgetek. Öreg paraszt jön szembe, kerékpáron.

— Jó napot kívánok — állítom meg.

— Jó napot, adjon isten.

— Tudna segíteni? Ambrusékat keresem, Gyilkosdűlő 229.

Az öreg elgondolkozik.

— Azt az Ambrust, aki tehenész a téeszben?
 — Nem tudom, nem ismerem.
 — Az lesz az, csak az lakik a Gyilkosdűlőn. Oda akar menni?
 — Hát . . . szeretnék.
 — De az odébb van ám!
 — Nagyon odébb?
 — Azért nincsen egynapi járás — mosolyodik el az öreg rémült képenre pillantva —, de vagy három kilométer. Na, figyeljen. Elmagyarázom. Itt ez a lapos. Amott meg az a nagy nyárfa. Látja?

Rétet látok, fákat is, de hogy melyikre gondolhat, fogalmam sincs.

— Az a baj, hogy túl sok a fa erre — vakarom meg a fejem.

— De azt a tehéncsordát csak látja ott?

— Azt látom.

— No. Eléri a tehéncsordát, de nem áll meg, hanem megy egyenesen tovább. Addig megy, míg ki nem ér egy dűlőre. Ott megy megint egy magányos nagy nyárfaig. Egy keresztutat talál ott, ott jobbra fordul. Ezen elmegy egészen a rossz malomig, de nem áll meg, hanem addig megy tovább, míg át nem ér egy fahídon. Azért mondom a rossz malmot, mert közben lesz még néhány fahíd. Sok az ér errefelé. Az illető fahíd után, ha jobbra néz, ott lát egy ákácost, attól egy kicsit balra az első ház Ambruséké.

Miközben az öreg magyaráz, idegesen figyelem, hogy első útjelzőm, iránymutatóm, a tehéncsorda — halad.

— Szóval arra? — nyújtom ki a kezem bizonytalanul.

— Arra. De ha akarja, elmondom még egyszer.

— Ó nem! Köszönöm, Viszontlátásra.

— Isten vele.

Remélem is — morgom magam elé. Még hogy ákácós! Ha legalább az Akácfa utca lenne.

Városban sem mindig olyan egyszerű.

Ez egy wertheimzáras lakótelepi kapu. Körülnézek, hogy jön-e valaki, akivel beszélhetnék. Reménytelen. Rápillantok a kaputelefonra. De jó lenne, ha nem működne ez a hóbelevanc! Akkor legalább nyugodt lelkiismerettel mehetnék tovább. Megkérsem az apró gombocskák sokasága között reménybeli kérdeztem nevét. Elolvasom a kaputelefon használati utasítását. Nyomom a gombot. Hátrahőkölök az elmosódott, recsegő hangtól:

— Ki az?

Bemutatkozom. Szeretnék Önökkel beszélni.

— Kicsoda?

Megint bemutatkozom. Csak hangosabban.

— Nem ismerem magát. Mit akar?

— Szeretnék magukkal beszélni.

— Azt én értem. De minek akar velünk beszélni?

Amit mindenképp el akartam kerülni, most bekövetkezik. Meg kell magyaráznom így, a kaputelefonba.

— Véleménykutató vagyok a Rádiótól. Ezért.

— Micsoda? Alig hallom!

— Közönségkutató a Rádiótól! — üvöltöm kétségbeesetten.

— Mit akar a rádióval? Semmi baja!

Belül forrok a méregtől, hogy egy rohadt kaputelefon! . . . Hogy már szeméiyesen sem lehet az emberekkel beszélni, körülbástyázzák magukat mindenféle ócskasággal, hogy minél jobban távol tudják tartani a többi embert! Hogy egy szemét bezárt kapu! . . . Mert ez is olyan fontos, hogy ki ne rabolják a csupasz lépcsőházat vagy mit

tudom én. Vagy nem is a lakók a hibásak? Legszívesebben hazamennék. De már nem vagyok abban a helyzetben, hogy magam dönthetném el, mit teszek. „Megtörtént a kapcsolatfelvétel”.

— Így nem tudom elmagyarázni önnek. Kérem, tegye lehetővé, hogy személyesen beszélgethessünk.

Falvakban — mivel utcablák, házszámok nincsenek, vagy ha vannak, akkor sem ismeri ezeket senki — leginkább név szerint érdeklődünk emberek után. Amikor kiderül, hogy semmit sem tudunk róluk a nevükön és a lakcímükön kívül, segítőkészség megnyilvánulása a kérdés:

— Miért keresi?

Hiszen ha a bátyjától hozott üzenetet Makóról, akkor az a kis Kovács a templom mögött, ha a megye oktatási osztályáról jött az idegen, úgy a tanító Kovács lesz, ha meg azt mondanánk, hogy jó barát, akkor a temető mellett lakó iszákos Kovácshoz irányítanánk.

Ha erre a kérdésre csak annyit válaszolok, hogy „beszélni szeretnék vele”, ahogy ez az írott instrukciókban áll, elveszítem segítőtő bizalmát. Hiszen mit gondolhat: „Én segíteni akarok, ő meg itt titkolódik?” Ez különösen sértő falun, ahol mindenki tud a másiktól jóformán mindent, ahol erős összetartó erő még az információk áramlása, ahol gyanús, akinek titka van. S ha az illető bizalmát elveszítem, oda a segíteni akarása is. Sosem szerettem az emberek szemébe befészkelődő nyugtalan bizalmatlanságot.

Apró falu mellékutcáján megyek. Egész nap hajtottunk, most is sietek, komor képpel, merev izmokkal. Egy néni jön szembe, rám mosolyog. Automatikusan köszönök neki, ahogy erre felé még szokás:

— Jó estét kívánok.

A néni megáll.

— Ne haragudjon kedveském, hogy csak így megszólítom, de akárhogy gondolkodom, nem ismerem magát. Idevalósi? Mert én mindenkit ismerek a faluban, de magára nem emlékszem. Talán csak nem a Ráczkék unokája?

Váratlan melegséget érzek, jólesik elmosolyodni.

— Tényleg nem tetszik ismerni engem. Most járok először ebben a faluban.

— Nem baj, ha megkérdezem, hogy miért? Látogatóba jött?

— Nem. A Rádióban dolgozom, Budapesten. Gyakran eljárunk így, mindenfelé, hogy elbeszélgetssünk az emberekkel. A műsorokkal és ilyen dolgokkal kapcsolatban.

— Igen? Milyen érdekes. És csak úgy bemennek ide vagy oda?

— Nem egészen. Előre kiválasztunk úgy véletlen alapon, a falu minden részéről címetek, családokat, és hozzájuk megyünk el.

— Most is tart valahová?

— Ide jövök Szélesékhez. Nem tetszik tudni, itthon vannak?

— Az asszony biztosan idehaza van — válaszolja, aztán más hangon folytatja: — De örülök, hogy találkoztam magával. Kár, hogy egy ilyen rokonszenves fiatalember nem idevalósi. Pedig nyugodt lehet, találna magának nálunk is jófajta, tűzrólpattant menyecske. Vagy van már család?

— Nem, még nincs.

— Jól van, jól van. Vigyázzon aztán magára! Az isten áldja meg.

Indulok tovább. A mosoly ottragad arcomon, ha tudnék, tán fűtyörészni kezdenék.

Amikor a kérdező és a kérdezett megpillantják egymást, megkezdődik közöttük a kommunikáció. Némán, érzékszervi, érzelmi szinten. A kaput, ajtót nyitó ember felméri az ismeretlent.

Sosem láttam. Vajon mit akarhat? Mosolyog. Hozott talán, vagy vinni akar? Ahogy az öltözetét nézem, városi lehet. Hivatalnokféle, vagy mégsem? Lehet, hogy azért mosolyog, mert át akar verni? Kopasz (vagy hosszúhajú), és én nem szeretem a kopasz (vagy hosszúhajú) embereket. Messziről jöhetett, én nem ismerem, jó lesz hát vigyázni.

Közben elindul a bemutatkozás, a beszélgetés. A kérdező elmondja, mit akar. A kérdezett az ismeretlen helyzet nyomása, a meglepetés súlya és amiatt, hogy nem is nagyon érti, amit a kérdező mond, erre alig-alig képes figyelni.

Amikor az illető betessékeli a kérdezőt a lakásba, ez rendszerint nem azért történik, mert megértette, felfogta, hogy mit akarnak tőle, hanem mert az udvariasság (kommunikációs normarendszerünk?) megkívánja, hogy a kapcsolatfelvétel kezdeményezőjének biztosítsa a megfelelő feltételeket, a részéről megnyilvánuló fenntartás nélküli jó szándékot, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a kérdező végre alaposan kifejtthesse jövedele célját.

Úgy gondolom, hogy valami ilyesmi történik: becsönget hozzánk egy ember, s abból, amit mond, nem teljesen értjük, hogy mit akarhat. Érthetően beszél ugyan, de lényegében ismeretlen dolgokat mond szándékait illetően. Ha rokonszenves, (vagy egyéb okból, amire még visszatérek), és éppen olyan lelkiállapotban vagyok, hogy kedvezően tudok reagálni egy ilyen közeledésre, beljebb invitálom, leültetem, tehát a lehetőség szerint kikapcsolom az összes zavaró, kényelmetlen körülményt, s nekiállok valami közös nevezőt keresni, hogy megérthessem jövedele célját.

Ha viszont ellenszenves az illető, vagy aktuálisan, esetleg véglegesen bezáródtunk önmagunk mélyére, mondunk valami elutasítót, teszünk egy türelmetlen vagy félreérthetetlen gesztust és becsukjuk az ajtót.

Csöngettem és várok. Belülről motozás hallik. Van tehát itthon valaki. Az ajtón kicsapódik egy apró, alumínium kitekintő ablak. Egy szemet látok. Egy fürkésző szemet.

— Jó napot kívánok — bemutatkozom — dr. Kiss Jánosné keresem.

— Én vagyok. Mit akar? — mondja az ablak.

— Közvélemény-kutató vagyok a Rádiótól. Egy negyed órára szeretném feltartani.

— Ugyan, hagyjon engem ilyen hülyeséggel! — válaszol ingerülten, a fedőlap bevágódik, s én ott állok a tudómba szorult nagy levegővel, a belém szorult mondánivalóval a csukott, idegen ajtó előtt.

Ott kínlódom a rozstáblában — a tanyák között már volt alkalmam megtanulni, hogy melyik a búza, melyik a rozs —, tolom magam mellett a lyukas tömlőjű kerékpárt. A tanya, ahová igyekszem, már nincs messze, a hullámozó, aranyló kalászkok mögött fel-felvillan a ház fehér oldala és a tető.

Úgy gondoltam, hogy nem fogok itt mindenféle dűlőutakon tekeregni, átvágok a rozson, toronyiránt. Nem lehet nagy ügy, alig pár száz méter az egész. A nap délutánba hajolt, de jócskán éget még. Rólam dől a víz. Száll a por, majd megfulladok. A kerékpár megakad ismét, a küllők köze tízméterenként megtelik kemény, rugalmas szárral. Lábam meg szúrja, marja a törek vagy mi. Verekedés ez, harc, nem az a rövid séta a táblán át, amire számítottam. Mindegy, már nincs messze.

— Jó napot! — kiáltom a ház sarkán, és letámasztom az immár használhatatlan kerékpárt. Jó nagyot kell kiáltani, a kutyák miatt. Hiszen ha erre a hangra nem ugranak, akkor nyugodtan beljebb mehetek. Vagy nem hallják? Kiáltok még egyet. Előködorog egy vén eb, ugatni ugyan próbál, de nem is nagyon megy már, meg meleg is van, inkább bedúl a ház tővére az első árnyékba.

Beljebb megyek tehát, megállok az udvar közepén, és nagyot köszönök megint. Sehol senki. Pedig idős asszony már az illető, akit keresek, nem nagyon mozdul az már ki innét sehova. Megzörgetem a lakás ajtaját, várok. Benyitok, megint köszönök, azután ismét körülnézek az udvaron.

Igen, az istálló. Elindulok arrafelé. Félúton vagyok, amikor az istálló ajtajában megjelenik az öregasszony. Bágyadtan mosolygok, köszönök, és elkezdem mondani:

— Közvélemény-kutató vagyok a Rádiótól. Ne haragudjon a zavarásért, szeretnék magával egy kicsit beszélgetni.

Mondanám tovább, de a néni végigmér, elfordul, felveszi a szakajtót a földről, elindul a ház felé, és csak közben veti oda:

— Nem vesziünk semmit.

Nem hiszem el, amit hallok. Lehet, hogy hiába jöttem el idáig.

— Tessék már várni! Nem akarok én semmit eladni.

Az öregasszony hátra sem néz, siet a ház felé. Úgy mondja, csak maga elé:

— Nem vesziünk semmit. Mondtam. Menjen innen.

És gyorsan eltűnik a házban. Állok egy darabig, amíg feleszmélek, s elindulok a kerékpár felé.

A kérdőívek címdalán szerepel egy mondat: „A válaszadás önkéntes!” Valóban? A kérdező ugyanis az erre érzékeny kezelt számára olyan státuszjegyeket hordoz, olyan tekintélyt mutat, aminek az sok esetben nem mer ellentmondani. S ezeket a státuszjegyeket a kérdező általában nem tudja, sok esetben nem is akarja titkolni. Valahogy a dömping kérdések során háttérbe szorulnak az ilyen szempontok, s a kérdezők kiképzésekor sem foglalkoznak ezzel különösebben. Nemcsak arról van szó, hogy a kérdezők — pl. kényelemből vagy időhiányból — szeretnek a falvakban a ház előtt kiszállni a kocsiból. És nemcsak arról, hogy öltözködésük sokszor elkerülhetetlenül különbözik a helyi lakosság ruházatától (hogy jellegzetesen, néha harsányan városias). Nemcsak ezekről van szó, hanem arról is, hogy a kérdezők arcának, vagy akár kezének karakteréből sugárzik az átlagostól eltérő, ennél jobb életvitelük, hogy városi hivatalnok benyomását keltik, akik ilyen fiatalon máris magas beosztásba kerültek, hiszen kocsival jöttek, hiszen kezükben ott a mappa, sokszor valami papírt is (címkártya) lóbalnak.

Ülök a gyárirodában, amit a kedvünkért üritett ki a gyáregységvezető. A brigádevető egyenként küldi fel a vasmunkásokat, hogy elkészítsük velük az interjút, az üzemi demokráciáról.

Várok. Elrendezem a halomban álló kérdőíveket, jobbra a kitöltötteket teszem, balra az üreseket. Kikészítem a következőt, mellé a tollam. Kinézek az iroda ablakán. Fölülről látom a rozsdás vashalmokat, a számomra ismeretlen célú mozgást, a targoncák ijesztő tempójú, felmérhetetlen irányú száguldását, hallom a daruk vijjogó bűgását.

Kopognak. Hatalmas, bőrköpenyes, munkaruhás férfi áll az ajtóban.

— Parancsoljon — hívom beljebb, és nyújtom a kezem. Bemutatkozom. Vasmarka van. „Az anyját ennek a ficsúrnak” — gondolhatja, és jól megszorítja a kezem. Viszonzom a szorítást. Még jó, hogy eveztem valaha, nem roppannak az ujjaim.

— Azt hittem, hogy valami irodistával találkozom — mondja, és mosolyog. De maga tud kezét fogni — oldódik fel közöttünk minden feszültség. — Kérdezzen akkor.

— Mutassa a tenyerét! — mondja a parasztember egy kérdésemre.

Nem értem miért, hát mutatom. Melléteszi a magáét.

— Lássa — mondja.

— Látom — válaszol, és kezdem érteni.

— Mert ha majd ilyen lesz a tenyere, mint az enyém, csak akkor értheti meg az én sorsomat. Ha majd annyit fogta a kapa nyelét, mint én. Addig meg . . . — s karjának lendülete a végtelenben ér véget.

Tudjuk milyen ritka a kimondott, a vállalt igazság. Amikor kiderül, hogy nem jött

létre egyenrangú szituáció, amikor nyilvánvaló, hogy a kérdezett nem partnere, hanem inkább eszköze lesz a kérdőnek, aki leginkább vélt, vagy — talán — valódi presztízsével kényszeríti az illetőt a válaszadásra. A kényszerítés ilyenkor egy rejtett, felszín alatti, alig vagy egyáltalán nem kimutatható dimenzióban történik ugyan, de már nem mondhatjuk őszintén: szó sincs itt kényszerről. Ugyanakkor valószínű, hogy maga a kérdezett is csak homályosan, bizonytalanul érez valami kényszerfélét.

Éltelt vagy másfél óra, a kérdőív végére jutottunk. Felállok, köszönöm a segítséget, búcsúzom, indulni készülök.

A lelkiismeretem tiszta, kicsit hosszúra nyúlt ugyan az interjú, de hát, istenem, minden kérdést fel kellett olvasni néhányszor. A néni együttműködése viszont tökéletes volt, talán azért, mert többször és alaposan elmagyaráztam, hogy honnan, miért jöttem. Lám, mégis milyen fontos az alapos, kimerítő bevezető!

A néni is feláll, és várakozóan néz rám:

— Már el akar menni?

Ez megnyugtató. Úgy látszik, az idős asszony számára ez az egész sokkal kevésbé volt fárasztó, mint nekem.

— Igen, köszönöm a fáradságát, ennyi lett volna.

— De a rádiót nem nézi meg?

— Miért? Meg kellene hogy nézzem?

— Nem azt mondta, hogy a rádióval kapcsolatban jött? Hetek óta várom, hogy megcsinálják.

Összeavarodom, és ismét nekiállok magyarázkodni. Közben azon gondolkodom, hogy hol hibázhattam el.

Hiszen egyáltalán lehetséges ez? Lehetséges, hogy ez az asszony ilyen egyszerűen tudomásul veszi azt, hogy valaki kijön a GELKÁ-tól, és mielőtt a rádiójához nyúlna, másfél órát kérdezgeti kérdőívvel a kezében? És nem akármiről, hanem olyasmiről, amikről aligha hallott, hogy mi az, hogy Fahrenheit, hogy ki volt Maxwell, hogy mi történt 1526-ban? Vajon mire gondolhatott közben? Hogyan volt képes mindezt elviselni egyetlen kritikai vagy kérdő megjegyzés nélkül? Aztán legyintek magamban. Az eredeti szakmám rádióműszerész.

— Mi a probléma a rádióval?

— Tudja, kedveském, ez egy olyan rádió, hogy csak a Kossuth szól rajta. A szomszédasszony meg mindig mondja, hogy a Petőfin mennyi jó zene van, és én is szeretném hallgatni. Szeretem a zenét.

Megnézem a rádiót, elég új típusú, URH-s világvevő. Arrébb csavarom az állomás-keresőt, persze, megszólal a Petőfi is.

— Ért a néni a rádióhoz?

— Hát hogyne. Itt ez a gomb, ha ezt megnyomom, akkor szól, ha megint megnyomom, akkor kikapcsolódik.

— És mit teszszik gondolni, a többi gomb mire való?

— Ó, hát nem vagyok én valami ezermester! Magyarázták nekem a boltban, de mondtam, hogy hagyják csak, állítsák be úgy, hogy jól szóljon, nem vág már az én fejem úgy, mint egy fiatalé.

— Tessék idefigyelni. Ha megfogja ezt a gombot és addig csavarja, amíg ez a piros vonal, itt, középre nem ér, akkor megszólal a Petőfi. Ha meg a Kossuthot akarja hallgatni, akkor visszacsavarja a piros vonalat ide, egész a szélére. Tessék csak megpróbálni.

Néhány próbálkozás, és megy a dolog.

— Hogy az isten áldja meg a jószágáért! Mennyivel tartozom?

— Nem teszszik tartozni semmivel.

— Nem is tudom akkor, hogy hogy háláljam meg ezt magának?

— Már meg tetszett hálálni azzal, hogy válaszolt nekem.

Meglepő lehet az a kijelentés, hogy a kérdezettek nagy része nem érti, mit akarok tőle, mégis behív a lakásába. Pedig igaz. Emlékszem, amikor — 1970-ben — a kérdezői tanfolyamon azt a feladatot kaptuk, hogy kérdezzünk le próbaképp egy-két kérdőívet, a kérdezői pályafutásom első bemutatkozása így zajlott le:

Izgalmam arra ösztönöz, hogy siessek. Pillanatok alatt felérek az emeletre. Csak akkor kezdem szidni magam a rohanásért, amikor már az ajtó előtt állok. A szívem a torkomban dobog, alig kapok levegőt. Egy asszony nyit ajtót.

— Jó napot kívánok.

— Jó napot — néz rám várakozóan.

— A Magyar Rádió és Televízió Tömeg... kum... köm... Tömegkonnumu... nikációs... Szeretnék önnel egy kicsit beszélgetni.

— Tessék bejönni — mosolyodik el —, ne álljunk itt az ajtóban! Pedig még a kapu alatt is a tömegkommunikációs gyakorlatot.

A kérdező feladata egyértelműnek tűnik: amikor találkozik a kérdezettel, mondja el világosan, hogy honnan jött és mit akar. De mennyivel válik világosabbá jövőtelem célja, ha megnevezem az „intézményt”, amelyik küldött?

Egyszer egy furcsa nevű cégnek végeztem alkalmi kérdezői munkát. A rövidítése: NIM-IGÜSZI. Ha az egész elnevezést elmondom, az hosszabb, mint a TK-é. Azt meg mégsem mondhatom, hogy a nimigüsi megbízottja vagyok, mert az legjobb esetben azt juttatja a másik eszébe, hogy: egészségére! Ha már tüszentettem.

Ki tudja akkor, hogy miért hívnak be? Lehet, hogy egyszerűen azért, mert ha én eleget teszek a kapcsolatfelvétel mások által is elfogadott normáinak, ezzel a kérdezettben is kiváltom a kapcsolatfelvétel konkrét tartalom nélküli készségét. Majd odabent tisztázzuk, hogy mit is akarok.

Lehet, hogy ezen túl vannak, akik úgy vélik, hogy „értik”, mit akarok: „— Apukám, nézz már a gyerekre, nem érek rá, mert itt vannak a tévétől.” Vagy: „— Rózs! Valami riportert keres!”

A standard (minden esetben szó szerint felolvasandó) kérdőív módszertana a szociológusok egy részét hajlamossá teszi arra, hogy a kérdezőkben elsősorban hibaforrást lássanak, egy nélkülözhetetlen, de káros közvetítő elemet, amelyet ha már nem lehet „kiszűrni”, akkor legalább a lehető legjobban meg kell kötni. Mindent előre meg kell határozni, lehetőleg még azt a szöveget is, amellyel a kérdező belép a lakásba. Hajlamosak elfeledkezni arról, hogy kutatásuk alanya is, egyik eszköze is: ember. A formalizált bemutatkozó szövegnek kettős veszélye van. (És ezek a veszélyek kísértetiesen hasonlítanak azokra a problémákra, amiket egy formalizált kérdőív kérdezése felvet.)

Egyrészt, ha nem szabjuk első mondatainkat a kérdezendő személyiségére, ha nem vesszük figyelembe a kapcsolatfelvételnek a társadalom különböző rétegeire, köreire érvényes normáit, nyelvi fordulatait, akkor nagyon megnő a veszélye annak, hogy félreértenek, így bejutási esélyeinket is csökkentjük.

Másrészt egy bemutatkozási sablon rögzülése hajlamossá tesz bennünket arra, hogy már az első pillanattól kezdve ne figyeljünk a kérdezetre. Ilyenkor nem az embert, a partnert látjuk benne, hanem valami szükséges rosszat, aki embervoltával csak megnehezíti dolgunkat, a kérdőív előírtasos kitöltését. Ha nem emberként közeledem hozzá, akit partnernek szeretnék megnyerni, hanem kérdezőgépként (amelynek igénye nyomasztó súllyal nehezedik ránk), szükségszerű, hogy őt válaszológépnek tekintsem, és bosszankodjak azon, ha nem jól működik.

— A Magyar Rádió munkatársa vagyok, egy kutatást végzünk, ebben kérném a segítségét.

— Jöjjön be — mondja az asszony minden szívélyesség nélkül, határozottan.

— Tudja, ennek a kutatásnak az a célja — magyarázok dolgomnak megfelelően —, hogy megismerjük a lakosság véleményét, tájékozottságát különböző kérdésekben.

Az asszony nem nagyon fordul hátra, meggy elől, nyitja az ajtókat, lehet, hogy

nem is nagyon figyel. A szobába érve kitarja az egyik szekrény ajtaját, s a ruhákra mutatva félreáll:

— Tessék, kutasson, ha ez a dolga.

A kérdezés helyén, a „színpadon” a kérdező a rendező, aki a lehetőségek alapos figyelembevételével megkísérli kiszűrni a zavaró körülményeket, megpróbálja meghatározni a szereplők helyét. Az emberi egyenrangúság értelmében átvitt és ebből következően konkrét értelemben is. Például, hogy hova akarnak ültetni és én hova ülök. Ennek a technikáját bizony meg kell tanulni.

A húszas-harmincas években épült, egyedi tervezésű villa nem lep meg, hiszen doktornőt keresek. Bizonyára tősgyökeres orvos (főorvos?) család legifjabb generációja. A rendszerek változhatnak, az orvosdinasztiák maradnak.

Hahá, de hiszen ez a nő csak fogorvos! — állapítom meg nem kis elégtétellel adózva a megdönthetetlen kiváltságok iránti ellenszenvem oltárán, amikor megpillantom a cizellált réztáblát a ház falán.

A nő otthon van és be is vezet.

— Foglaljon helyet — mondja, amikor a földszinti hallba érünk, s egy székre mutat, közel az ajtóhoz.

Hátborzongató enterieur. Nem is szoba ez, inkább terem. Gótikus ablakok, diszkrét fények, antik bútorok, zongora, festmények, perzsaszőnyeg. S irdatlan távolságok.

A nő is leül, tőlem vagy tizenöt méterre, a hall túlsó oldalán. Az arisztokráciával kapcsolatos félelmeim felerősödnek, így nem merek közelebb ülni. Maradok, ahová leültetett. Kérdezek. Kicsit hangosabban a szokásosnál, hogy elérjen odáig a hang. Ez még nem is lenne olyan nagy baj. Hanem a válaszkártyák! . . . (A válaszkártyák olyan kutatási segédeszközök, amelyekre felírják a különböző válaszlehetőségeket megjegyzésük megkönnyítése céljából.)

— Szeretném, ha a kártyákon szereplő véleményeket sorba rakná aszerint . . .

Fogom a kártyákat, leteszem a kérdőívet, felállok, átgyalogolok hozzá, a terem túlsó végébe, odaadom a kártyákat, visszamegyek, ölembe veszem a kérdőívet, leirom azt, amit mond, s amikor végzett, megint leteszem a kérdőívet, megint átgyalogolok a kártyákért, megint visszamegyek a helyemre, s közben a süket csönd . . . Utálni kezdem saját magam. Kártyás kérdés pedig van bőven. Na, nyomás kutynuli, fussál! — mondom magamnak, amikor a következő kártyás kérdéshez érünk.

Először egy testes asszony áll mellém, hogy lássa, mit csinállok. Szinte lebeg a hajam a szuszogásától. Közben a szobát megtöltik az emberek. Az asszonyt nekem nyomják, ő meg lassan, de megállíthatatlanul nyom a kérdezett felé. Igyekszem ellenállni. Alkalmanként visszanyomom. Időnként azt mondom a bentlevőknek, hogy jobb lenne, ha kimennének, mert így nem tudunk nyugodtan beszélgetni. Ilyenkor lazul a gyűrű vagy öt percre, azután újra sűrűsödni kezd köröttem a nép. Nem akarok senkit megbántani. Azt sem tudom, hogy hányan laknak ebben a „szobában”, hogy ki a családtag, ki a nem idevaló. A családot mégsem küldhetem ki a hidegbe, a putri elé, mert én négyszemközt akarok kérdezgettemmel beszélni.

Azt a szót, hogy „négyszemközt” egyébként sem használom. Ha valakivel négyszemközt akarnak beszélni, ott valami titok lappang, a családtag, férj, feleség, apa sértő, megalázó kizárása. Csak ilyesmit mondok:

— Hol tudnánk leülni, ahol nem zavarunk senkit?

Vagy:

— Ha nem haragszik, szeretnék a gyerekekkel kettesben maradni. Önnek nehéz lenne megállnia, hogy ne segítsen neki, és én most csak az ő véleményére lennék kíváncsi.

Vagy:

— Ha érdeklí, hogy miről beszélünk, tessék csak maradni. De tudja, egyik helyen

férfit, másik helyen nőt kérdezőnk meg, és nem akarjuk, hogy ezek a vélemények keveredjenek. Ezért szeretném, ha nem szólna közbe.

Van amikor beválik:

— Akkor jobb, ha kimegyek, mert úgysem tudnám megállni, hogy ne szóljak bele.

Vagy:

— Akkor rám nincs is szükség? Legalább meg tudom etetni az állatokat.

Van viszont, amikor tehetetlen vagyok.

Tanyán kérdezek. Szép, módos tanya, nagy tornáccal, még nagyobb szobákkal. Vasárnap van, kora délután. Tizenkilenc éves, riadt lányka a kérdezetttem. Az asztal körül ott ül az egész család.

— Ilyen ostoba vagy, hogy még ezt sem tudod! Minek járattalak én téged iskolába? — szól mérgesen a családfő az egyik kérdésem után félszegen hallgató lányra. Szegény még jobban bezárkózik, majdnem sír. Én meg — mit tehetnék — teszem fel a következő kérdést. Mindent megpróbálok, amit lehet, de az apa mindenképpen jelen akar lenni. Félelmét agresszivitásával palástolja, s ez lánya ellen irányul, mivel ő a legkiszolgáltatottabb. Vibrál a levegő.

— Ahelyett, hogy örülnél, hogy az elvtárs ide kijött, hogy meghallgassa a véleményedet, te csak ülsz itt, mint egy kuka! — szidja. Megfogva érzi magát. Bizonyára hozzászokott, hogy hivatalos helyeken ügyesen lefedezze a dolgait, s lám, ilyen sebezhető pontjára derült fény, mint a lánya, aki egyetlen dolgot tud: félni.

De végre befejeződik az interjú. Mindenki megkönnyebbül. Indulnék, szedelőzködöm.

— Csak nem akar már menni? Ebédelt már?

Nem mondhatom, hogy ebédelttem. A legközelebbi vendéglő kerékpárral is jó egy óra távolságra van innen.

— Nem ebédelttem, de köszönöm, nem vagyok éhes.

Tényleg nem. Elegem volt ebből a mindenki számára megalázó helyzetből, mennék innen minél előbb.

— No, anyjuk, hozzál valami ennivalót az elvtársnak. Addig innen el nem megy, amíg jól nem lakott.

Az asszony a tűzhely sütőjéből elővesz egy tálat. Sosem láttam ilyet. Egy nagy halom rántott csirkecomb. Semmi más, csak comb. Vajon hány csirke kellett ehhez?

— Mi már ebédeltünk, ha nem bántom meg vele, egy kis déli maradék — teszi elém az asszony.

A kérdező nehéz feladata, ha vendéglátói úgy etetik, hogy maguk nem esznek. Ülnek az asztal körül és néznek. Nem mondom, a lakoma jólesne, különösen, hogy előkerül egy üveg bor is, természetesen saját termés. De enni is, meg szóval tartani a családot... különösen egy ilyen interjú után. A váratlan kérdésekre lenyelni a megrágtatlan falatot, esetleg teleszájjal beszélni. Köszönöm. A szakirodalom ezt nevezi az interjú keltette feszültség levezetésének. Ha azt mondanám, hogy nem kell az ebéd, döbbsenten gondolná a család: Hát ennyire lenéz bennünket, hogy a főztiünket is visszautasítja?

A kérdezőnek — más, hatékonyabb eszközök híján — minden apró lehetőséget meg kell ragadnia, hogy a szituációban hangsúlyozza az emberi egyenrangúságot. Ilyen dolog a leültetés is. Abban, hogy hová üljek, általában a kérdezett a kezdeményező. Attól függően, hogy a saját presztízsét, státusát kívánja hangsúlyozni vagy az én — általa feltételezett — presztízsemet kívánja őszintén vagy udvariasságból nyomatékosítani. Viszonyunk ilyen meghatározásának azonban én is részese vagyok. Vagy elfogadom az általa felkínált pozíciót, vagy elutasítom azt. Mindig igyekszem kiharcolni a kapcsolat viszonylagos egyenrangúságát szemléltető térbeli helyzetet.

— Jó lesz nekem itt, a konyhában is — mondom, amikor látom, hogy az asszony

a konyhában foglalatoskodik. Ez az ő világa, itt érzi magát legnagyobb biztonságban.

Idősebb asszonyok nem szoktak hozzá, különösen vidéken, hogy leüljenek. Így hajlamosak arra is, hogy állva válaszolgassák végig a kérdőívet. Itt is dilemma elé kerülök. Nyugtalanít ugyan ez a torz helyzet, hogy én ülök, ő meg áll, de lehet, hogy ezt ő észre sem veszi. Így szokta meg. Ha viszont felhívom a figyelmét és leültetem, esetleg a továbbiakban feszengeni fog.

Némely vezető embernél, különösen, ha munkahelyén keresem fel, fordított a helyzet. Valószínű, hogy minél kikezdehetőbbnek érzi az illető saját presztízsét, annál jobban ragaszkodik státuszjegyei látszatához.

Megvárakoztat. Nincs ugyan nála bent senki, de ismeri a várakoztatás lelki mechanizmusát. Amikor végre fogad, nem ő jön ki, hanem kiszól a titkárnőnek telefonon, hogy bemehetek.

Amikor belépek, nem áll fel. Elvész a hatalmas íróasztal mögött. Ha nem akarom, hogy a kérdőív minden kérdését fölényesen kritizálgassa, ha nem akarom, hogy őszinte véleménye helyett nyilatkozzon, s ha zavar a számomra megalázónak induló helyzet, ki kell onnan mozdítanom. Odamegyek az íróasztalához, s fölötte átnyúlva kezét nyújtok. Úgy, hogy csak felállva érje el. Ha nem viszonozza, durván megsérti az általa is elfogadott illetet. Meglepődik ugyan, de feláll. Jöhet a szöveg. Most munkatárs vagyok meg tömegkommunikációs. Néhány idegen szót is elhintek, hogy lássa, micsoda profi tudományos szakember látogatta meg: „... Talán ismeri az ilyen standard vizsgálatok metódusát.”, „A hipotézisek operacionalizálása során...”, „survey” meg ilyenek, közben a lehető legtermészetesebben pakolom a holmimat a tárgyalóasztal mellé, s miközben azt fejtegetem, hogy ez nem réteg-minta, hanem reprezentatív (ez a szó hat rá, azt hiszi, hogy most akkor reprezentálhat), megkérdem:

— Nem is tudom... ide ülhetek?

Mit mondhatna.

— Hogyne, természetesen. És ő is kénytelen kilépni a védelmet, biztonságot, presztízst nyújtó íróasztal mögül, otthagyni a bőrfotelt, s odaülni hozzám, egy ugyanolyan székre, amire én ülök.

Annak leírására, hogy a kérdés alatt mi történik, amikor a kérdező olyan kérdéseket kénytelen felolvasni, amelyeket nem ő talált ki, helyhiány és egyéb objektív okok miatt most nincs lehetőségem. Búcsúzzunk tehát.

A viszontlátásra.

AGÁRDI PÉTER

Tévéjáték, tévéfilm az évtized végén

Irodalomtörténészként, kritikusként és nem televíziós szakemberként vállalkoztam arra, hogy véleményt mondjak a lezáruló évtized utolsó harmadának tévéjáték-, tévéfilm-terméséről.¹ Elméleti vitakérdésként itt és most nem az foglalkoztat, hogy művészi alkotóműhely-e a televízió, hogy képes-e (s ha igen: mennyiben) önálló esztétikai értékteremtésre mindkét televíziós felvételi technika. Nem mintha „akadémikusnak” vagy éppen „költőinek” tekinteném ezt a kérdést, de — túl szakmai inkompetenciámon — engem eleve egy nyíltan céhen kívüli, konzervatívan irodalmias szempont érdekelt: a *társadalmi valóság kihívásainak tükröződése a képernyőn*.

Szinte minden hazai művészeti ágban jelentős átalakulásoknak lehetünk tanúi a hetvenes években. Új tematikai, szemléleti, hangvételi tendenciák bontakoztak ki; változott a művészet és közönség viszonya; átrendeződött az alkotók „művészet-szociológiai” bázisa, ami elsősorban egy új — a felszabadulás után született — alkotónemzedék fellépését jelenti. De nemcsak az egyes művészeti ágak tartalmi-formai közege és kontextusa módosult, hanem egymáshoz való viszonyuk, hagyományos szerkezetük és hierarchiájuk is, sőt: az egész, tágran értelmezett kulturális szféra. Minősíteni itt és most nem tudom ezt a folyamatot, csak jelzem: az új, a változás nem feltétlenül jelent eleve értéket, gazdagodást is.

A hetvenes évek művészetének tárgyilagos megítéléséhez, a tényleges (de pánikkeltésre korántsem elég indokot szolgáló) válságok és a termékenyen új értékfolyamatok minősítéséhez nem alkalmas az előző évtized, a „híres” hatvanas évek terméséből elvonatkoztatott mechanikus és normatív mérce. Csakis a „saját”, a hetvenes évtizedbeli társadalmi-kulturális fejlődés kínálta *történelmi-esztétikai mérték* jegyében alakíthatunk ki reális véleményt, amit persze majd csak a megfelelő távlat és tudományos igényesség gazdagíthat hiteles művészettörténeti állásponttá. A globális tendenciák és makrofolyamatok, illetve a művészi-eszmei áramlatok (így a korszerű szocialista minőség) és mikrofolyamatok megközelítésénél tehát — legyen szó össz-művészeti vagy csak televíziós elemzésről — az „egyenlőtlen fejlődés” marxi törvényszerűségét figyelembe véve a magyar gazdasági-társadalmi-kulturális-tudati, „valóság”-ból kell kiindulnunk. Valóságunknak azt a nyílt és látens átrendeződését kell „viszonyítási alapul” venni, amelyet az elmúlt évek szociológiai, gazdaság-, eszme- és politikátörténeti kutatásai már elég releváns gazdagsággal tártak elénk, legyen szó

¹ A X. veszprémi tévétálalkozó vitaindítójának (1980. június) rövidített szövege.

ezen időszak életmód-problematikájának, mobilitási tendenciáinak, osztály- és rétegszerkezetének, „reform”-arculatának, sajátos ellentmondásainak, konfliktusainak és előrelendüléseinek elemzéséről.² Ezekre a keretekre, illetve szempontokra azért célok, hogy jelezzem: csakis ebben a metszetben lehet(ne) reálisan értékelni a hetvenes évek végének tévéfilmjeit, tévéjátékait. Jómagam csak néhány — szükségképp leegyszerűsített és kiragadott — gondolatot szeretnék hozzájárulni az érlelődő vitákhoz, a majdani szintetikus állásponthez.

Az irodalmi bázis

Évente 50—60 tévéjátékot, illetve tévéfilmet mutat be a Magyar Televízió. Nem áll rendelkezésemre olyan mechanikus mérőműszer, amellyel pontosan értékelni lehetne ezt a teljesítményt, becslésekre, szubjektív vélekedésre hagyatkozhatok csak. Tudom, hogy komoly szakirodalma, széles vitamezője van a televízió „művésziségének”, a tévéjáték és tévéfilm esztétikai lehetőségeinek, de számomra most az élmény, a benyomás, illetve ennek fogalmi tudatosítása a feladat. Nos, nem kerülgetve a forró kását: 3—4 évre visszatekintve az éves tévéjáték- és tévéfilm-produkció egynegyedegyötöde valódi, szuverén művészi értéket jelent számomra. Akárhogy is viszonyítunk: ez nem kis szám pl. az évi kb. 20 mozifilmhez, a bemutatott színpadi előadásokhoz vagy akár a könyvtermés élvonalához képest.

Tudom, hogy a televízió hatalmas és több csatornás műsorfolyama sokat módosít — főleg a befogadói közeg vonatkozásában — egy-egy film hatásán, sőt akár „vehető” objektív értékén. Tudok a közeg deformáló hatásáról is — mindezzel azonban most nem foglalkozhatom. Mindenesetre számomra ez az évente 10—15 értékes, művészi hitelű film, illetve tévéjáték azt jelzi, hogy a Magyar Televízió — sok egyéb funkciója mellett — immár *művészeti műhely is*.

Az évtized utolsó harmadában néhány markáns minőségi tendencia érvényesülése is kiszűrhető a termésből. Úgy látom: erősödik a *kortárs magyar irodalom* jelenléte az évtized első feléhez képest. Az különösen örömdetes — de egyúttal természetes is —, hogy a televízió a mai magyar társadalom kérdéseivel, illetve az előtörténetünkkel foglalkozó közérdekű, realista alkotások iránt vonzódik. E tekintetben szükségszerű és az irodalmi értékrend által is visszaigazolt jelenség Csúrkai István, Galgóczi Erzsébet, Karinthy Ferenc, Szabó Magda, Szakonyi Károly, Szász György, Vészi Endre és mások munkáinak viszonylag rendszeres jelenléte a tévé képernyőjén. Sok nevet említhetnék még, de sem teljes, sem protokollnévsor felolvasásának nincs értelme. Az említettek viszont — ha jól számoltam — az elmúlt években három vagy ennél több művel is szerepeltek a képernyőn.

Figyelemre méltó tendencia az is, hogy a mai magyar irodalommal való szerves kapcsolat erősödésének keretein belül növekvő számban szerepelnek a most lezáruló évtizedben feltűnt *fiatal írók* művei is a tévében. Én ezt nem valamiféle „ifjúságpolitikai” gesztusnak tekintem, hanem ama tény — „televízióművészileg” is megtermékenyítő — tudomásul vételének, hogy a mai magyar irodalomban szerves helye van ennek az új nemzedéknek (értékeik és ellentmondásaik révén egyaránt); hogy tehát nem kezelhetők valamiféle irodalmi óvodaként. (Az elmúlt évek filmjei között Czákó Gábor, Vámos Miklós, Bereményi Géza, Sziládi János, Munkácsi Miklós és mások munkáira gondolok példaként.) Persze szerepelhetne még több az ún. fiatal írók közül, tudok is a televízió ez irányú rokonszenves kezdeményezéseiről, pályázatairól, bizalomelölgező felkéréseiről, de azért bizonyosan lehetne még többet tenni —

² Hadd utaljak csak azokra az eredményekre, amelyeket az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának megbízásából folytatott kutatások hoztak (a zárótanulmányok rövidített szövegét folyamatosan közölte a *Társadalmi Szemle* 1980. évfolyama), valamint a Magyar Tudományos Akadémia három társadalomtudományi osztályának 1980. májusi együttes ülésére, különösen Berend T. Iván, Bognár József, Kulcsár Kálmán és Pataki Ferenc ott elhangzott előadásaira.

mindkét „félnek”. S az is tény: a fiatal írónemzedék művei között nem sok az olyan „élettel” és (ne szégyelljük ezt a televíziós igényt) cselekményes alkotás, ami könnyen képernyőre vihető. Ez persze nem értékminősítés, tehát a korszerű realizmusnak sem mértéke, de olyan „tévészettikailag” valószínűsíthető tény, amit kár lenne tagadni.

A harmadik jellegzetes — s persze nem vadonatúj — tendencia a *klasszikus magyar irodalom* értékeinek rendszeres televíziós „képviselése”. Nem beszélve most a „Nyitott könyv” című — s korántsem problémátlan válogatású, felfogású és rendezésű — sorozatról, elmúlt századok és a huszadik század magyar íróinak hosszú sorát említhetném itt, persze változó minőségű tévés adaptációkkal. Az mindenesetre az irodalmi értékrend reális tükröződésére vall, hogy például Móricz Zsigmond, Németh László, Déry Tibor és Sarkadi Imre három-négy művel is szerepelt az elmúlt évek során. A felfedező kedvet tovább biztatnám, de arra ügyelni kellene a választás és főleg a dramaturgiai munka során, hogy lehetőleg csak valódi érték kapjon forgatókönyvi feldolgozást, s hogy ugyanakkor a forgatókönyvi feldolgozás ne „rontson”. Sajnos van negatív példa is a közelmúltból, hadd emlékeztessék csak a Pap Károly „*A szent színpad*” című írásából készült sikerületlen feldolgozásra.

Mind ez idáig az irodalmi alapanyag és a televíziós feldolgozás kapcsolatának tendenciáiról szoltam, de — ha bevallottam is irodalomtörténeti megközelítem egyoldalúságát — nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy irodalomcentrikusan ítélem meg a televízió önálló produkcióit. Van, lehet példa arra, hogy szépirodalmi alapszöveg nélkül, dokumentumanyag, illetve a maga műfajában értékes publicisztikai szöveg ösztönözzön igazi, sőt reveláló esztétikai értéket képviselő tévéjátékot vagy tévéfilmet. S olyat is láttam már, hogy gyengébb, soványabb irodalmi alapszövegből első osztályú filmes produkció szülessék. Ezzel együtt is meggyőződéseim, hogy — tendenciájában — a televízió szuverén művészi műhelymunkája egyenes arányban gazdagodhat (mert gazdagodik) az irodalommal való kapcsolat elmélyítésével. A klasszikus és mai világirodalom, illetve magyar irodalom alkotásainak képernyőre vitele nem szükségszerűen a másodlagosság, a „csak” adaptáció szerepére készíti és kényszeríti a televíziót, hanem ellenkezőleg: rendezői tehetség esetén éppen a szuverenitás, az irodalom nyelvi művészetiségéhez képest *minőségi pluszt* jelentő, új esztétikum gazdag kibontakoztatásának irányába hat. Különösen igaznak érzem ezt a megállapítást a *régmúlt események* televíziós megelevenítésénél. Shakespeare, Ben Johnson, Csehov vagy Szabó Magda, Száraz György példája bizonyítja, hogy igazi drámaírói alapszöveg birtokában lehet jó történelmi, múltbeli tévéjátékot és tévéfilmet készíteni. Ha érett a drámai alapanyag, akkor — ha hullámzó színvonalon is, de — megvan az esély a szuverén történelmi tárgyú tévéjáték megalkotására. Jó irodalmi alapszöveg nélkül viszont nagyon könnyen didaktikus, felvizezett, suta dramaturgiájú, képeskönyvszerűen illusztrált, gyakran szépelgő történelmi tárgyú művek kerülnek elének a képernyőn.

Az irodalmi művekkel való szoros kapcsolat nem gyengíti, ellenkezőleg, erősíti a televízió sajátosságát. Ezt bizonyítja, hogy több esetben már *írói—rendezői párok* kialakulásáról tanúskodik ez a tévéműhely. S ha a „mai magyar művészet”-ről szönlünk, aligha hagyhatók figyelmen kívül a markáns tévérendezői egyéniségek, az ő teljesítményük, alkotói szubjektivitásuk objektív értéke, illetve a sajátos rendezői arculuk mögött rejlő társadalmi-művészi mondanivaló. Még mindig hajlamosak vagyunk ugyanis a „mai magyar művészet”-ről szólva csak a „hagyományos” ágazatok „vezető” egyéniségeit számon tartani, pedig Dömölky János, Esztergályos Károly, Hajduffy Miklós, Fehér György, Gothár Péter, Szőnyi G. Sándor, Zsurzs Éva és mások nevei aligha hagyhatók ki a „hetvenes évek művészet” repertoárjából. Ami azt is jelenti, hogy a televízió művészi műhelye fiatalok pályakezdéséhez is terepet, illetve segítséget nyújtott, elég csak András Ferenc és Gothár Péter nevét említeni a már „befutottak” közül; vagy a most induló tehetséges Sólyom Andrásét, akinek

ugyan az 1980-as veszprémi találkozóra benevezett filmjével nézőként, kritikusként nem tudok maradéktalanul azonosulni.

Nem akarom a mai magyar irodalom televíziós kapcsolatairól mondottak szempontjait megismételni a világirodalom viszonylatában. Mindössze egy, számomra feltűnő sajátosságra szeretnék rámutatni: a magyar képernyő klasszikus külföldi szerzőinek művei között nagy a *szovjet* és az *orosz* szerzők alkotásaiból készült *sikeres* filmek, illetve tévéjátékok aránya. Nem formális „politikai” arányok teljesítéséről van szó, nem valamiféle udvariasságról és „kipipálásról”. Szerintem inkább arról, hogy a hetvenes évek magyar társadalmától ihletett művészi mondanivalók, tévérendezői koncepciók gyakran találhatnak jó „nyersanyagot” a szovjet—orosz irodalomban, annak gazdag realista, ezen belül lélektani-realista törekvéseiben. Hadd utaljak csak azokra az értékes és sikeres filmekre, amelyek Csehov, Gogol, Turgenyev, Gorkij, illetve a szovjet korszakból: Bulgakov, Suksin, Raszputyin és mások feszes, belső égésű novelláiból születtek. Izgalmas esztétikai, komparatistikai, művészetlélektani vizsgálat tárgya lehetne ennek a vonzódásnak a mélyrétegeit, motívumait feltárni. Mindenesetre olyan kohézióról lehet itt szó, amely egyszerre szolgálja a klasszikus alkotás hiteles képernyőre vitelét és a „mai magyar” mondanivaló minden sandaság, célozgatás és erőltetett aktualizálás nélkül is érvényes képviselését.

Típushibák

Röviden, de „könyörtelenül” szólni szeretnék az általam tipikusnak vélt *hibák*-ról, a problematikus tendenciákról is. Régi panasz a jó vígjátékok hiánya, ami persze nemcsak televíziós gond, hanem egész irodalmi-művészeti kultúránk gyengéje. Kevés jó példát tudok említeni az elmúlt évekből, de ha van jó televíziós vígjáték, akkor emögött is az érett drámai alapanyagot fedezem fel, elég csak Bertha Bulesu *Füldőigazgató-jára* utalni, illetve ellenpéldaként a Heltai Jenő *Naftalin-jából* készült elnyújtott, hercigeskedő, könnyed társalgási komédiára. Mindenesetre: ha úgy látom, hogy a tévéjátékok, tévéfilmek egynegyede, egyötöde igényességre, magas művészi színvonalra vall, akkor ez azt is jelzi, hogy a termés nagyobbik részével kapcsolatban minőségi, szemléleti fenntartásaim vannak. Mindez természetes, hiszen a jóhoz közepekszerű, a kiugróhoz átlagos is kell — mégha ez mentségül nem szolgálhat is.

A tévéjátékok, tévéfilmek erős színvonalhullámlásait itt annyiban tartom említendőnek, amennyiben típushibákat, problematikus tendenciákat érzek a színvonalgondok mögött: mindenekelőtt a tartalmi, szemléleti következetlenséggel, tisztázatlansággal is magyarázható *ritmustalanságot*, az „*elomlás*”, a *terjengősség*, a dramaturgiai bizonytalanság tüneteit. Valódi érzelmek válnak így a terjengősség, a dramaturgiai zavar miatti érzelmesség áldozataivá; szatírák puhulnak szét poénfüzerré; jogos társadalomkritikai indulatok bicsaklanak ki s torzulnak el e „könnyítés” révén.

Valami láthatatlan erő nyújtja a televíziós filmeket? Nem tudom. Mindenesetre kevés, igen kevés az olyan típusú, feszes szerkezetű, mai tárgyú, „közéleti” témájú, magyar televíziós produkció, mint amilyent például ez év májusában láthattam: a lengyel Andrzej Jerzy Piatrowski rendezte „*Szolgálati út*” c. tévéjátékot. Formai megoldásainak, kameraváltásainak lépcsőzetes, szinte krimiszerű dramaturgiája (minden erőltetett hatáskeltés nélkül is) hitelesen fejezett ki egy mindannyiunkat érdekeltté tevő mikrotársadalmi drámát, a családi konfliktusba ágyazott politikumot — még hozzá szocialista szemszögből, felelősséggel fogalmazott művészi álláspont jegyében.

A televízió képernyőjének közéleti és ízlésérzékenységevel tisztában vagyok; a tömeges — bár korántsem homogén — közönségigény természetével szintén. De ha sok tévés sajátosság magyarázható is ezekkel, talán mégsem „minden”. Mindenesetre úgy érzem: a darabválasztási kényelmességet, a szemléleti bizonytalanságot és a dramaturgiai problémákat legalábbis részben meg lehetne takarítani. A mai valóság

persze nem teszi könnyűvé hiteles művészi birtokbavételét (de mikor tette ilyenné?). Mégis: a mélyebb társadalomismeret, a felelős kockázatvállalás és főleg a feszesebb, átgondoltabb dramaturgiai munka jót tenne (jót tett volna) a tévéfilmek jelentős részének, mint például a *Visszajelzés*-nek, a narrátor beiktatásával élő *Zebegényiek*-nek, a főhóst fölöslegesen megkettőző *Kasparek*nek, s ugyanezt a „szigort” hiányolom a nosztalgikus, érzelmesen elnyújtott *Bolondok kvartélya*, *Vénasszonyok nyara* és *Drága kisfiam* esetében is.

Még az olyan — a maga nemében kiemelkedő színvonalú — tévéfilmben is érzek ritmikai zavart, mint a Szuksin novelláiból Bacsó Péter által készített *Sértésben*: a történetek más sorrendje (3.—1.—2.) „ontológiai” és esztétikailag is meggyőzőbbé, katartikusabbá tette volna szerintem ezt a trilógiát. Így ugyanis, a jelenlegi szerkezetben — „A nem várt vendég” című kissé érzelmes és alulmotivált novella zárószerepével — vesztett valamit a film a benne rejlő erőből. Ha pedig összehasonlítjuk a Galgóczi Erzsébet két különböző művéből készült filmet, a mégoly „belső”, családi témájában is erősen közéleti-politikai töltésű, feszes *Úszó jégtáblát* és a módosított befejezésével, terjengősségével a közvetlen politikumot is némileg depolitizáló *Kinek a törvényé?*-t; vagy ha annak a dramaturgiai, szemléleti fejlődésnek a tanulságait tudatosítjuk, ami Dömölky János két, okkal sikeres filmje, a *Miért* és az *Ellentétek* között ível — nos akkor e kiragadott példákkal is érzékeltethető talán, mit is értek szemléleti-dramaturgiai-ritmikai problémákon, illetve hol látok gondolati-művészi „győzelmet”, jó „tévéművészeti” irányt.

Tükör és optika

Az évtized második felében, utolsó harmadában a televízió művészi igényű produkciói sok vonatkozásban hitelesen tükrözték életünket, társadalmunkat, a mai valóság ellentmondásait. A sokszínű termésből persze számtalan törekvést, témát, stílust lehetne kiemelni: én — talán önkényesen — csak *hármat* ragadok ki.

A tévéfilmek, tévéjátékok tükrében is érzékelhető, hogy a 70-es évtizedben központi kérdéssé vált az ún. *hétköznapi*ség élménye, az értelmes cselekvés keresése, valamiféle konfliktushányi érzékelése, a korszerű életmód gyötrelmes kikínálódása, a „perifériakusság” témája és közérzete. Érdekes, hogy a mozifilmekhez hasonlóan itt is sok az öregségről és a magányról szóló film, gyakori a lakástéma, s feltűnő talán, hogy az elmúlt években 4 film is „foglalkozik” a szemetes-létformával, illetve az ezzel összekapcsolható, kifejezhető érzelmi-morális „tartalékokkal” (*Amerikai cigaretta*, *Szemetes trilógia*, *Kasparek* stb.). Igen erős a vélt vagy valóságos mindennapi szürkeségbe szorítottságból való *kitörés* igénye is. Különböző „kitörési típusok”-kal találkozhatunk, elég ha például összehasonlítjuk a *Használt koporsót*, a *Drága jótévőnket*, a *Vénasszonyok nyarát*, illetve az idézett szemetesfilmeket. De tulajdonképpen erről a perifériaélményről, az unalom és az életformaváltás konfliktusairól, a „hétköznapi-ság” és az önfelszabadító kitörés fojtott drámáiról szól az eredeti irodalmi alapszöveget hitelesen megszüntetve-megőrző *Naponta két vonat*, *Cseresnyéskert*, *Felső-Ausztria* is — persze különböző művészi-emberi válaszok erejével.

Társadalomtörténetileg, szociológiailag ma már elég pontosan leírható ennek a — minden művészeti ághban esztétikai nyomatékot kapott — létérzékelésnek az objektív háttere, valóságalapja, illetve hamis tudati faktora. A gazdasági növekedés és a mobilitás dinamikájának lelassulását éljük, ugyanakkor egy, a távlati megújulást alapozó nehéz, intenzív periódust. A régi, nagy antagonisztikus ellentétek történelmi vívmányokban testet öltő leküzdése után „maradó” és keletkező új típusú ellentmondások *bonyolultabb közege* vesz körül bennünket, határozza meg létünket. Mindazt, amit a szocializmus építése mai szakaszában sokszor tájékozási zavar közepette él meg és érzékel az ember, így az alkotóművész is.

Egy másik jellegzetes — és szinte minden művészeti ághban felerősödő — irány:

a történelem iránti érdeklődés látványos kiszélesedése és elmélyülése. A múltnak mint előtörténetünknek a művészi tudatosítása, mai életünk múltbeli alapjainak és analógiáinak a kutatása, a hazafiság élményének és tudatának új szempontokkal, ismeretekkel való gazdagítása, a nemzeti egység formálódásával együtt járó érdekellentmondások, konfliktusok és hagyomány-összeesizolódási folyamatok történelmi átélése munkál e felújuló érdeklődés mélyén, legyen szó a XVII. századról (*Kiáltás város*) vagy a szocializmus első évtizedéről (*Prolifilm*). S ha családregegyben, illetve a családregegy lehetetlenségének bevallásában, ha lírai-szubjektív megközelítésben vagy éppen történelmi dokumentummontázsban éljük is meg a múltat — egyaránt rólunk, mai önmagunkról van szó. A múltban való érdeklődés, a mai érdekű múltteremtés filmjei a televízió képernyőjén is tipikusan „hetvenes évekbeliek”, elég csak az *Imré-t*, illetve e film fiatalember-„hősenek” egyszerre belül- és kívül álló szerepét említeni.

Vannak persze napjainkban is — s ez a harmadik jellegzetes tévés „modell” — mai tárgyú konfliktusok, közvetlen ábrázolással megélhető lélektani, mikrotársadalmi és közéleti-politikai ellentmondások. Ha más is, mint a 10–20–30 évvel ezelőtti, korántsem eseménytelenül, reménytelenül szürke és alternatívátlan, nem tét és kockázat nélküli mai valóságunk, mint ezt a hamis tudat és a tompult közérzet véli. S ha a televízió folytatja korábbi jó hagyományait (*Írott malaszt; Férfiak, akiket nem szeretnek; Jó estét nyár, jó estét szerelem* stb.), akkor a maga eszközeivel ma és holnap is hozzájárulhat a szocialista demokrácia erősítéséhez, konfliktusaink „kihordásához”. Szülessék bár a tévéfilm, a tévéjáték realiztikus, dokumentatív vagy éppenséggel ironikus, sőt groteszk alkotásmód csillagzata jegyében. Az különösen érdekes, hogy míg egy évtizeddel ezelőtt a falusi életformaváltás „témája” ösztönzött elsősorban izgalmas, korszerű művészi alkotásokat (a tévében is), ma ez a téma kevésbé sikerült művekkel találkozunk csak össze (*Csillagok változása, Gyümölcsoltó boldogasszony*), s elevenebb erő képviselnek az ún. ipari-üzemi konfliktusok, a gazdasági-társadalmi innováció és demokratizálás filmjei (akárha tévesz-környezetben is), nem ritkán dokumentatív ábrázolásban (*Ellentétek, Visszajelzés*).

Ez a három téma, három művészi modell talán jól jelzi a 70-es évek valóságával fennálló kapcsolatot, s jelzi némileg a többi művészeti ággal fennálló szinkronitást is. De csak külsődlegesen. Csak lehetőség ez az „ügy” érdemi és értékközlését tekintve. Amennyiben ugyanis szuverén, hiteles és progresszív művészetet képvisel egy-egy tévéjáték, tévéfilm, annyiban nem pusztán *tükörszerepe* van, hanem egyúttal az *optikáé* is. S ez utóbbi már a rendező (és munkatársai) valóságglátásán, eredetiségén, személyiségén, világképén, a műalkotás korszerűen értett realizmusérvényén múlik. Ennek a vízvonalstónak a mentén pedig máris átrendeződnek a három áramlathoz „besorolt” művek.

Mert elválnak egyrészt a mindennapiságot, a „periférikusságot” a közérzet szintjén megerősítő, sőt megszépítő közhelyesség, a kitörési kísérleteket „szürke a szürkében” technikával ábrázoló, rezignáltan általánosító vagy giccesen oldó tévéjáték, tévéfilm — és másrészt az ezt az élményt mélyebb összefüggéseiben, tragikodikumában, groteszk lírájában, illetve a „perifériát” az „egész” mentében felmutató hitelesség.

Mert elválnak egyrészt a múltat nosztalgikusan idéző, a múlt és a ma között szerves (akár ellentmondásosan szerves) kapcsolatot nem találó, érzelmes, „lila” sejtetés vagy a múltba menekülő, celozgató parabola — és másrészt a múltat a ma érdekében bevalló és tudatosító igaz történetiség.

Mert elválnak egyrészt a ma konfliktusait egy új sematizmus jegyében, „könnyített” dramaturgiával, kedélyeskedően vagy éppen demagóg túláltalánosítással, „leleplező” indulatossággal hajszoló álrealizmus — és másrészt a hiteles, éretten kritikus valóságábrázolás, a mai ellentmondásokra adott, akár tragikus hangolt-

ságú, de szemléletében szocialista válasz, amelynek megértéséért, elfogadásáért sokszor önmagunkkal is meg kell küzdenünk.

Végül is tehát a 70-es évek második felének „bonyolultsága”: csak keret és valóság alap a tévéfilmek, tévéjátékok hatalmas mezőnye számára. Szükség, de nem erény. Magyarázat, de nem mentség. A kérdés: miről vallanak a művek. Átmeneti típusok persze jócskán vannak, logikailag tiszta modellek pedig csupán a kritikus fejében. Mégis: az én képernyői „olvasatomban” (hogy irodalmias képzavarral éljek) a termés nem kis hányadát hetvenes évekbeli *ön-sajnálát* és *önámítás* jellemzi. Az igazi értékek viszont az *önismeret* művészi teremtő erejét bizonyítják. Hogy csak néhány címet említsek az évtized második feléből: ez a hetvenes évekbeli önismeret biztosítja az *Ellentétek*, a *Cseresnyéskert*, a *Drága jótevőnk*, a *Naponta két vonat*, a *Felső-Ausztria*, a *Kiálts város*, a *Volpone*, az *Imre*, az *Úszó jégtábla*, a *Fürdőigazgató*, a *Végkiárúsítás* és a *Sértés* maradandóságát, katartikus hitelét.

JUHÁSZ ELŐD

Hogy a zene valóban betölthesse szerepét

Bár szinte évről évre ragyogó tehetségű muzsikuskok felröppenésének vagyunk tanúi, zenei életünkben állandóak a gondok. Ezt bizonyítják a meglehetősen heves, széles hullámokat kavaráó viták is. Hadd emlékeztessék itt arra, amit 1971-ben a rádióban, s a Muzsika című folyóiratban folytattak zenepedagógiaánk helyzetéről, s ami idén februárban főnix madárként feltámadt ugyanennek a folyóiratnak a hasábjain Szabó Helga vitaindító cikke nyomán („Torzulások a kodályi zenei nevelés általános iskolai alkalmazásában”). Hangsúlyozni is felesleges, mindennek — messze túláradva a szakmai berkeken — szinte kézzel fogható tömegkommunikációs vetülete van. Épp ezért, ilyen „hátsó gondolatokkal” érdemes e problémák egy részét szemrevételezni.

Hol marad a „kiművelt fej”?

Kodály 1953-ban a jó zenész kellékeit négy pontban foglalta össze: „1. kiművelt hallás, 2. kiművelt értelem, 3. kiművelt szív, 4. kiművelt kéz. Mind a négynek párhuzamosan kell fejlődnie, állandó egyensúlyban . . .” Tökéletesen igaza volt, amikor fellépett a terjedő zenei műveletlenség, a korszerűtlen hangszerkezelés, a beszűkült zeneirodalom-felfogás ellen. Azóta sokan rá hivatkoznak — csak nem éppen az általa szorgalmazott teljesség igényével, hanem egy-egy intelmet kiragadnak, részfeladatként abszolutizálnak — ha bevallottan általában nem is, de a gyakorlatban. Gondoljunk pl. a „kiművelt kéz” specialistáira. Hol marad náluk a „kiművelt fej”? Valamilyen munkamegosztásban bíznak? Olyasmiben, hogy — tegyük fel — én megtanítom a szakmai fogásokat, más majd gondoskodik a szellem gazdagításáról? Aki kicsit is járatos zenei berkeinkben, garmadával találkozik a hasonló képletekkel.

Könnyű belátni, hogy nemcsak a tudományokban, hanem a művészetekben — és ezek között a „hálózatában” is — rohamos a változás igénye, szükségessége. Ami jó és elegendő volt, mondjuk, huszonöt éve, ma már kevés. Azzal a tudással, ahogy a muzsikuskok negyedszázada még virtuózan olvasták a kottát, a mai zenéhez még csak közelíteni is alig lehet. Félreértést elkerülendő: nem az alapok esetleges figyelmen kívül hagyására célok, ez csak tetézná bajainkat, hanem az ellen szólok, hogy megmerevedve, a régi „jól bevált” utakat-módokat véljük egyedül üdvöztőnek. A zenei egyszeregy tudása nélkül nyilvánvalóan senki sem nevezheti magát muzsikusknak, de ezzel együtt tudatosítandó, hogy a szótár, a nyelvkészlet állandóan bővül, s a lépéstartás igénye és gyakorlata híján csak a hamis tudat talál újabb táp-

talajra. (Visszagondolva, vajon nem áruklodó-e az a tény, hogy az egyik nyilvános zenei verseny fordulójában lapról kellett énekelni? Ha e téren — az alapoknál — minden rendben lenne, szükség lett volna erre a próbára?)

Zeneoktatási intézményeink kiépültek a kezdet kezdetétől a legmagasabb szintig. De élünk-e kellően a bennük rejlő zenei nevelési, orientálási eszközökkel, tényezőikkel, lehetőségekkel? Élhetünk-e akkor, amikor a felépítmény a legkevésbé sem kiegyensúlyozott. Míg pl. az óvodásoknál nagyjából megvalósulóban van Kodály elképzelése (és a gyerekek mintegy 85%-a óvodás!), feljebb már mind kevésbé hadd utaljak az óraszámok fokozatos csökkentésére éppen a fiatalok mindenre legfogékonyabb időszakában. Más oldalról: a pedagógusok is joggal észrevételezik, hogy az iskolai zenei tanterv alacsonyabb igényű, mint három évtizede!

Sok területen a mennyiségi szemlélet uralkodik a minőségi helyett. Pl. egy időben a zeneiskolák száma gyarapodott, de számuk növekedésével nem tartott igényt a tanárképzés. Vajon, nem kerül-e ilyenkor veszélybe a zeneiskolák — általánosabban a zene átadásának — két alapvető funkciója: a zene megszerettetése, és az alapépítés, informálás a jövőndő hivatásosak számára. Most itt csak jelzem a szinte feloldhatatlannak látszó egyik hazai problémát, azt, hogy zenepedagógiánk elsősorban a szólisták kinevelését szorgalmazza. Hol maradnak ily módon a zenekari muzsikusok? (Hová lettek a magyar vonósok? — tette fel hosszú és mélyrecsapó vitát kavartva már évekkel ezelőtt a kérdést Strém Kálmán.) Máshol éppen ellenkezőleg: a zene „sztárjai” nem bontakozhatnak ki, a sajnos uralkodó kontrasztelekció inkább a középszerűnek, a megmerevedésnek, mozdulatlanságnak kedvez. Márpedig a művészeti élet és a statikusság sosem édestestvérek.

Térjünk vissza a kiinduláshoz. Lóhalálában, kapkodva vajon lehet-e alapozni, lelkesedést, művészetszeretetet adaptálni? Nézzünk egy zeneiskolai példát! Adott a tehetséges fiatal hangszeres tanár, tele ambícióval. Mennyit vállaljon, hol a határ? Ha már nem tud (vagy ritkábban: nem akar) újabb növendéket fogadni, újabb feladatot vállalni — mitévő legyen? Hová küldje az arra érdemes jelentkezőket, fojtassa el talán elképzeléseit? Ha többet vállal, természetszerűleg munkájának színvonala romlik. Ha valóban becsületesen kívánja ellátni hivatását, feltétlenül anyagi hátrányba kerül, ellenkező esetben: prostitúálódhat. Márcsak azért is, mert főállásával tisztességesen megélni sajnos nem tud. Hol marad az eszményi légkör, életmód — a zenében és zenével „élés”? Pedig szinte mindennél fontosabb, hogy kik a zene közvetítői. Hogy valóban személyiségek-e, akiknek légköre, tudása, vonzása biztosíték a kisebb-nagyobb „zenei központok” (értjük alatta: iskola, osztály, szakkör, ill. ad absurdum: hatékony műsor) kialakulására.

Egy látszatkitérő

Úgy hiszem, joggal kerül időnként napirendre a kérdés: van-e zenei túltermelés nálunk? Hiszen több, mint háromszáz magyar muzsikus, pedagógus működik — több éves szerződéssel! — külföldön. Köztük az ún. Kodály-módszer terjesztői.

Itt érdemes látszatkitérőt tennünk, hiszen a félreértések nemcsak e módszer használatát mérgezik, hanem eredetük visszavezethető a kezdet kezdetéig. Erről a talán legilletékesebb, Ádám Jenő professzor szolt a rádióban, a Találkozás a stúdióban címmel e sorok írójával folytatott beszélgetésben (1980. VI. 24.):

„J. E.: Tanár úr Kodállal szövetkezve hozta létre ezt a bizonyos módszert. Á. J.: Én nem szövetkeztem Kodállal. Egészen egyszerűen ráparancsolt, ezt magának meg kell írni. Nem hagyott békén évekig... Addig abszolút szolmizáltunk, aminek abszolúte semmi értelme nem volt. Előzőleg pedig egy német rendszerrel tanítottuk az éneket, ami meg olyan bunda volt, olyan szűk, hogy nem fért a magyar népzene. Tehát kellett írni egy olyan módszertant, amelyiket a magyar zenei lélekre lehet szabni... Éppen őt ünnepeltük, és

a Zeneakadémia énekkara a Székely fonót készült előadni 60. születésnapjára. Elmentem hozzá, hogy retusálni kellene a rezeket, mert más az, ha ott a „pincében” szól az operában, és más, ha a pódiumon, de hát engedély nélkül a partitúrát . . . Nem is állt velem szóba, csak annyit mondott, hogy „hagyja abba ezt a steril ünneplést, írja meg végre a relatív szolmizáció módszertanát!” Akkoriban nagyon el voltam foglalva, akkor ment a második színpadi művem is az operában, kicsit húzódoztam. Egyszer csak rám telefonál: „Galyatetőn szoba várja!” Hát mit csinálhattam, felmentem, és ott úgy két hét alatt megírtam a módszertant. Elvittem hozzá. Ő kézbeapta, lapozta a kéziratot, folyton bólogatott, mormogott — „kitűnő, nagyon jó” —, nem volt semmi kifogása . . . Az egész módszertant megírtam, ebben Kodály tanár úrnak semmi szerepe nincs, legfeljebb annyi, hogy a nyakába varrták, hogy „Kodály-módszer” és ettől nem tudott szabadulni.

J. E.: Akart ő ettől szabadulni?

Á. J.: Én gondolom, hogy igen, mert egyszer az ifjú felesége jelenlétében nekem azt mondta: „nem szeretem ezt a Kodály-módszert, helyesebb volna úgy, hogy: magyar módszer” . . .

E módszer lényege: a túlhajsolt, teljesítmény központú oktatás, az eszközök fétisizálása helyett az élmény közvetítése, az élményszerű megismerés — ami mindenképpen fontosabb az ismeretközlésnél. Hangsúlyozni *nem* felesleges: mindez a gyakorlat és az elmélet egységében — mivel oly sokféle elkülönültséggel találkozunk. Így elmaradással, főképp a zenei világkép állandó megújításának folyamatában, aminek irányítása, s vele a felelősség természetesen nemcsak a zenész szakmára, hárul, hanem mindazokra, akik nemcsak elméletben vallják a művészetek és ezen belül a zene szerepét a személyiség formálásában. (Dr. Kokas Klára erről így szól a Muzsika 1980. júliusi számában: „A világ változásainak rugalmas követése, a belső ösztönzésből fakadó önképzés, ismeretszerzés, látókörtágítás, képességfejlesztés, élményszerű igény — a Kodály-koncepció essenciája.”)

Sokféle találkozunk elesúszott arányokkal, értékelésekkel, illúziókkal is. Például: egy kórus sikert sikerre halmoz, világot lát, díjakat kap, kitüntetést, elismerést — és nem énekel tisztán. Muzsikustársaim tanúsíthatják, hogy országosan hány tisztán éneklő kórust ismerünk, beleértve a professzionista együtteseket. Jó, ha két kézen megszámolhatjuk! Vajon, miért tolódtak el itt is a mérték-, ill. értékarányok? Nem az amatőrszemlélet uralkodik egy kicsit — esetleg még a profi muzsikások és irányítóik körében is? Talán ez az egyik oka annak, hogy a kórusélet sok mindenben leválasztódott a zeneélet fő-folyamától. És ez nem az egyetlen „elszakadás” a mi területünkön . . .

Tudathasadások

Többféle tudathasadás figyelhető meg a zenész világban. Hogy ismét a szűkebb zeneoktatási területről hozzunk természetesen hasonlóan nemcsak ide vonatkoztatható példát: ott, ahol külön, szinte teljesen függetlenül, „belterjesen” kezelik a zenét, minden mástól leválasztják, „önállósítják”. Nyilvánvaló, a felfogás téves. Pedig a zenetanítás milyen kedvező feltételeket kínál! Elég, ha az egyéni és közösségi oktatás „dialektikájára” utalok, arra, hogy az egyénekkel való intenzív foglalkozás összefonhatja az osztályt, ami ideális körülmények között a más irányú kiteljesedést is segítheti.

Ma már aligha lehet csak a zene „hatalmában, varázsában” bízni, mint ahogy önmagában a még oly istenáldotta tehetség sem elegendő, elengedhetetlen a sokoldalú támogatás, az intenzívebb propagálás. Kellő hatékonysággal ezt nyilván csakis akkor segíthetjük elő, ha a zenészképzésben — és nemcsak ott — a tradíció

és a korszerűség együtt jelentkezik, ha az örökségből a lényegét, az elvet vesszük át, s nem a korábbi gyakorlat formai eszközeit.

Legyen szabad csak jelzésszerűen utalni arra, hogy többek között mi minden tartozik még ide. Például annak tudomásul vétele, hogy az ifjúság professzionista és amatőr zenei művelése-művelődése lényegében egységes folyamat. Nem lehet lebecsülni az értékesebb, különböző öltözékben jelentkező, tömegekre ható könnyűzenei műfajokat. Igen sok helyütt felsőfokú szinten tanítják nemcsak a dzsesszt, hanem a poptörténetet, a műfaj „boszorkánykonyháját”, nem szólva az ettől elválaszthatatlan menedzselési tevékenységtől! (Amit nem kell feltétlenül negatívan értelmeznünk.) Nálunk viszont mindennek híre-hamva . . .

A valós aranyfedezet

Kétségtelen, minden területen dinamikusabban kellene közelíteni a mához. Az utánpótlás kérdésében is. Feltérképezendő, vajon a főiskolai végzősök sokaságából miért tudnak csak viszonylag kevesen bekapcsolódni a közművelődési program zenei „szeletének” megvalósításába? Miért nem bocsátanak ki az intézmények olyanokat, akik szóban és írásban a zenének — értsük alatta: mindenfajta arra érdemes zenének — közérthetőbb, hatásosabb szószólói lennének? Akik pl. áttörhettek a „helyhiány, helyszűke” sokszor álkorlátait, rosszul meggyökeresedett több évtizedes „hagyományát”, és újból felvirágoztatnák a zenekritikát, zenei publicisztikát.

Amikor a zene nem megfelelő társadalmi elismerésére, presztízsére panaszkodunk, sokszor valahol messze, kívül, „fent” keressük az okokat, és kevésbé gondolunk arra, hogy a szakma önértetének, rangjának, társadalmi pozíciójának meg-, illetve visszaszerzését aligha várhatjuk deus ex machina módra, hanem először nekünk — fiatalnak, idősebbnek, hangszeresnek, énekesnek, tanárnak, előadóművésznek, elméleti szakértőnek, zenei népművelőnek, irányítóknak, és így tovább — kell minden lehetőséget feltárnunk, megteremtenünk annak érdekében, hogy a zene valóban betölthesse azt a szerepet, amire napjainkban fokozottabban hivatott. „Zenei nagyhatalom”-nimbusz elképzelhetetlen a háterszág valós aranyfedezete nélkül.

FÉJJA SÁNDOR

Hány éves a tinédzser? – a rajzfilm és a gyerekek

Miért szeretik a gyerekek a rajzfilmeket? A tíz-tizennégy évesek — ahogy ez korábbi kutatásokból kiderül — főként azért, mert vidámak, humorosak, szórakoztatók, játékosak. Hasonlóan jelentősnek tartják a figurák eredeti, szeretetreméltó tulajdonságát. A rajzfilm fantasztikuma, a „minden mindenhogyan megtörténhet” érzése is elsősorban a kedvelt rajzfigurákhoz kötődik. Előnyben részesítik a mese dramaturgiai elemeit: a gyengének az erősön, a jónak a rosszon aratott erkölcsi győzelmet. Legkevesebben, de még mindig sokan a történet tanulsága miatt szavaznak a rajzfilmre. Rajzfilmes vágyaikban a gyerekek gyakrabban idéznek élő embereket és állatokat, mint tárgyakat. Nem azt jelenti ez, hogy az élettelen tárgyak netán idegenek a számukra. Szó sincs erről. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy — az élőkhöz viszonyított — tárgyakban elsősorban a realitás, a tapinthatóan érzékeltes világ kifejeződését látják. S arra is gondoljunk, hogy az érzelmi azonosulás életből vett modellje emberekhez, mindenekelőtt élőlényekhez kötődik. Ezt a modellt volta-képpen magával viszi a gyerek a moziba, belevetíti a rajzfilm világába. Filmélményéhez a tárgyaknak a konkrét „olyan, amilyen” és „az, ami” tulajdonsága persze legalább annyira szükséges, mint a mese. Azaz a tárgyak áttételes mivolta: a „nem az, aminek látszik”, a „nem olyan, amilyennek megszoktam” élménye. Ami nem olyan, az más: varázslatos. A tapasztalatok „olyan, amilyen” valóság élménye tehát az elvarázsolt filmbeli univerzumba való bevetítéssel a „más, mint amilyennek látszik” rajzfilm élményévé válik. Feltehető, hogy a valóság konkrét emberei (gyerekek, felnőttek), állatai és tárgyai — épp azzal, hogy a meséket és más fantasztikus helyzeteket dramatizáló rajzfilmben szereti látni őket — átköltötté, meseivé válnak, illetve válhatnak. A gyereknézőnek amolyan földhözragadt elrugaszzkodása, lebegő kapaszkodása ez . . . Olyan látszólagos paradoxon, amit a rajzfilm a befogadási élményben old fel.

Mit nem szeretnek a gyerekek a rajzfilmekben? Kritikai ítéleteik egy része filmismereti bizonytalanságról árulkodik: „nem jó a befejezetlen rajzfilm”, „túloznak a

színekkel”, „torzít a figura” stb. Érdekes, a cselekményt alig kritizálják, a figurákat viszont háromszor gyakrabban. A negatív értéktételekben az „érted haragszom, nem ellened” indulata munkál. Akkor haragszanak a rajzfigurákra, ha nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Értük kritizálják jellemvonásaikat. Értük, mert szere-
tik őket. Szerethetik is, hiszen aránylag sok rajzfigurát ismernek. Egybevetésül: a báb animációs filmek figuráira vonatkozó bírálatokban már kevésbé haragszanak bábuikra, mert a rajzhőssel összehasonlítva kevésbé szeretik őket. Kevés bábfilm, s kevés jót ismernek. Vagyis nem nagyon választhatnak kedvelt hőst maguknak. Miután a néző kritikájának, amint azonosulásának is fő támadáspontja a rajzfigura — látnunk kell, milyen komoly jelentősége van a megfelelő dramaturgiai egyénítés-
nek.

Kaland egy varázslatos világban

A filmalkotó maga idézi elő azt a módot, ahogy a gyerekek nyilvánítják majd az életkori sajátosságuk által meghatározott befogadói magatartásukat: a filmmel való azonosulást. A filmnézés közbeni reagálás és az utóhatás függvénye az identifikáció mélységének. A mesék fantasztikumukkal, a regényes történetek áttételességükkel általában jobban megfogják a gyereket, mint különleges tárgyaikkal. Mindkettő az ideálokkal, a gyerekekben felmagasztosuló hősökkel hat a legerőteljesebben. Az egyik oldalról nézve: a többnyire tudattalanul választott ideál, a gyerek részéről lényeges, igazságos, erős, győzni tudó, jó, szép, s hasonló figurák (emberek, állatok, tárgyak) a filmhatás előhívói, fenntartói és fokozói. A másik oldalról: a személyiség fejlődéséről (a szocializációról) is vall az egyértelműen pozitív hősök kedvelése, választása. A gyerekszemlélet sajátosságához tartozik, hogy miközben képes az összetettebb jellemű figurák és helyzetek helyes értelmezésére, alkalmas arra is, hogy ugyanakkor fontos tartalmi dolgokról elfeledkezzen. A varázslatos világban való kalandja, s az arra való visszaemlékezés során lehet „nagyon gyerek”, s lehet „már-már felnőtt” is.

A gyerek- illetve a mesefilmek alkotói elsősorban a figura külső grafikai megformálásában keresik és találják meg azt az érzékletes, az arckifejezésekben, gesztusokban megnyilvánuló egyszerűséget, amivel elvezethetik a gyerekközönséget a rajzfigura belső gazdagságához, magatartásának sokszínűségéhez. Az egyénítés a hiteles alak teremtésének, egyben az érzelmi azonosulás kiváltásának szükséges eszköze. Az *Egér és oroszlán* (Macskássy Gyula, 1957) oroszlanja méltóságteljes, erős és naiv. A *Kismalac* békés, de ha kell, önvédelemből kemény és forró leckét ad (*Kismalac és a farkasok*; Csermák Tibor, 1958). Marci a filmsorozat mindegyik részében kíváncsi és tanul a Cső-től valamit (*Marci és a Cső*; Dargay, Temesi, Szabó Szabolcs, 1965). A róka, a kutya, a medve, a farkas és a vadász reszketnek a félelemtől, miközben a „három nyulak” békésen alszanak (*A három nyúl*; Dargay Attila, 1972). *Kockásfülű nyúl* (Richly Zsolt, 1975—1978) ott segít, ahol tud. Tyúkanyó egyik meséjében (*Jó éjszakát kiscsibék*; Szabó Szabolcs 1979) a bárány együgyű, a macska ravasz, a kutya segítőkész. És így tovább. Kívülről-belülről bemérhetők, jellemüket ismerve bízhatnak s „csalódhatnak” bennük a gyerekek. Egy külsőleg és belsőleg megfelelően egyénített figura szükségszerűen (önmagában is jellemváltozás, — fejlődés esetén is) hiteles. Más kérdés, hogy a befogadó ezt észreveszi-e vagy sem. Éppen az egyénítéssel születő vonások fejezik ki a rajzolt alakok jellemformálódását. Emlékezhetünk akár az ötvenes évek rajzfiguráira. Például: *Okos lány* (Macskássy, 1955), *Kutyakötelesség* (Macskássy, 1952), *Telhetetlen méhecske* (Macskássy, 1958). Vagy a hatvanas évek animációs alakjai: *Sanyi manó almafája* (Szabó Sipos Tamás, 1967), *Üzenet a jövőből* sorozat (Nepp József, 1968), *Világ és Bűtyök* sorozat (Dargay, Cseh, Mata, 1968), és a hetvenes évekből: *Kukori és Kotkoda* sorozat (Mata János, 1970), *Mikrobi* sorozat (Mata, 1974), *Egér a Marson* sorozat (Temesi Miklós, 1975), *Magyar népmesék* sorozat (Jankovics Marcell, Lisziák Elek, 1977).

A rajzfilm világában a figura kalauzolja a gyereket, akit a hiteles jellemzés szálaival köt magához, s így váltja ki azonosuló vagy elítélő érzelmét, ítéletét. A fent idézett és a későbbiekben még idézendő filmhősök: filmemulzió n rögzített figurális vagy amorf rajzok, fotografált produktumok. Színes, szintelen folt- vagy vonalszerű — mindenképpen élettelen dolgok. Mindaddig holtak, amíg a gyerekek a valóságból fakadó, s személyesen ezerféleképpen „kombináló” élménye életet nem lehel beléjük. Életkorának sok lelki sajátosságát beleviszi: animizmusát, kettős tudati beállítódását, azonosulási módját, katarziskészségét, s szinte mindazt, amire éppen szüksége, s lehetősége van; mindazt a pszichikus tartalmat, amit a film előhív. Egyetlen gyerek sem élheti át azt, amit egy (filmezett) élő szereplő. S végképp nem érezheti, amit a rajzolt figurák. Hiszen ők: Gergő, Peti, Marci, Őcsi, Bütyök, Gusztáv soha sem érezhettek semmit. Éppúgy nem, mint a pirospöttyös labdával játszó kislány, a falánk méhecske, a nyulak, Búbo-pszichológus, a csoda-vizipók, vagy Pom-Pom és a többiek. Az animizmus jóvoltából mégis bármit elevenné tehet a néző, együtt kalandozhat, továbbgondolhatja cselekedeteiket, átélheti érzelmeiket, magával viheti az erkölcsi tanulságot. Ilyen folyamatokra utal a műfaj¹ elnevezése is. Az animáció fogalma életrekelést, megelevenítést jelent. A latin anima = lélek szóból származik. A mozdulattervező, az animátor valóban lelket lehel a figurákba, ő adja meg mozgásegyéniségüket. A rendező koncepciójának megfelelően olyanná teremti a figura minden porcikáját, amilyennek majd a moziban látjuk. Amilyenként a gyerek újra életet ad neki. A kulszrajzok a mozgások és mozdulatok legjellemzőbb pillanatait tartalmazzák. A kulszrajzok a közbülső fáziszrajzokkal, a „rajzok besűrítésével”, adott sorrendben, kockánként felvéve, s levetítve mozgásélményt nyújtanak. A rajzolt mozdulatlan figura így mozdul meg: él. Az egyes kockánkénti felvétel (fotográfiai expozíció) a műfaji önállóság technikai feltétele. (Az animációs fesztiválok részvételi előírása a kockánkénti — frame by frame — képrögzítési mód.)

Élővé, élőnek hatóvá válhatnak hát a fizikailag holt rajzok. Elevenné, mert a gyerekekben, élményében léteznek a megnevezett, s az animációs világ nem említett filmhősei. Am, hogy ők mennyire életképesek, milyen esztétikai „felhanggal”, milyen érzelmi színezettel elevenednek meg (animálódnak) a gyereknézőben, az sok mindentől függ. Egyrészt a figura hitelességétől, cselekedetének motivációjától, magatartásának etikai mutatójától. Röviden: a rajzfilm dramaturgiai megformálásától. Másrészt a gyerek életkori adottságától, élménymozgósító képességétől, filmbefogadói attitűdjétől.

A rajzfilm mintha-valóságában annál inkább részt vehet, jelen lehet a gyerek, minél hitelesebben jellemzett figurák vonják be őt ebbe az átköltött, elvarázsolt univerzumba. Ez az objektív oldal: a *filmé*. Továbbá attól függően, olyan mértékben vehet aktívan részt a néző, hogy mennyire tartja, érzi meggyőzőnek a rajzalakokat, s a velük történő eseményeket (még, ha téved is). Ez a szubjektív oldal: a *gyereké*. Az észrevétlenül, vagy szándékosan választott életbeli ideálokkal azonosulva veszi át a gyerek az emberek között szokásos, társas megnyilatkozások sorát. Rokonszenvező érzelmei elsősorban azokra a cselekedetekre, emberi viselkedésekre és gondolatokra irányulnak, amelyeket könnyen és szívesen egyeztet össze alakuló kis világával. Rendkívül komplex folyamat ez, ami nemcsak a hétköznapiak közvetlen tapasztalatai, követendő példaképei, az ideálok, a minták szerint zajlik. Hanem alakul, fejlődik, állandóan összevetve a fantáziában életre keltett ideálokkal, valóságos vagy vélt kapcsolatok, lelki szimpátiák (és persze ellenszenvek), vagyis identifikációs mozzanatok hatására. A gyerek az animációs eseményekben való érzelmi részvétel révén egy vagy több filmhős magatartásába, például *Őcsi és a varázsló* (Nepp, 1962), helyzetébe, a *Pirospöttyös labda* (Csermák Tibor, 1961), vagy a *Delfinia az én világom* (Gyulai Liviusz, Lisziák, 1976) kislányának rajzszemélyiségébe önmagát képzei bele.

¹ Az animációs film műfajába a rajzfilmen kívül a báb-, a por-, a tárgymozgatásos, a papírkivágásos az emulzióra karcolt, a natúr figurával kombinált, a pixillációs stb. filmek is beletartoznak.

Ilyenkor függeszti fel részlegesen és időlegesen identitását, önmagával való azonos-ságát. Ilyenkor és így válhat egy jelképes valóság, az elvarázsolt filmbeli realitás, a mintha-valóság részesévé. A gyereknéző minden különösebb megerőltetés nélkül képes elfeledkezni a rajzfilmi ábrázolás és mindennapi valóság kettősségéről. Ne feledjük el: nem teljesen! A gyerek kevésbé (pl. négy-öt év körül) vagy jobban (pl. hét-nyolc évtől kezdve) megéli a filmbeli és a valódi világ közötti távolságot is.

A rajzfilm és a metamorfózis egymástól elválaszthatatlanok. A képzeletgazdag átváltozások nem csupán fantasztikussá teszik a mesefilmek s általában a rajzfil-mek világát, hanem erőteljesen felcsigázzák a gyerek figyelmét. A metamorfózis, a minden mindenné változhat csodája igen közel van a gyerekekhez, mert „benne van”, lelkében hordozza.

Az első korszak

Animációs filmgyártásunk kezdetén a rajzfigurák motiválása általában még differenciálatlan, olykor esetleges volt. Gondoljunk az egyszerű mesefilmekre! Például az elsőre, *A kiskakas gyémántfélékrajczárjára* (Macskássy, 1950). Irodalmi anyagból importálták a figurák magatartását, egyénítését, motivációját, cselekedetének tanulságát. Az ötvenes évek rajzfilmjének jellemzője: a gyerekeknek szóló irodalmi művek meseerkölcsének, mesei tanulságának filmi átvétele, az adaptált mesedrama-turgia. Ez jellemzi az *animációs gyerekfilm első korszakát*. Ez a fajta megoldás egyre változatosabb formában — nem jellemző mértékben — azóta is jelen van filmjeink-ben. Az ötvenes években sok filmeset láthattak a nézők. A mesei figurák jobbára az adaptációs művekben is megtartották eredeti, irodalmi tulajdonságukat. Kedves, gondolatilag helyes filmillusztrációk fordultak a gyerekekhez, meséltek, tanulságot kínáltak: *Török és a tehenek* (Csermák, 1957), *Kisimalac és a farkasok* stb. Tehát az életkori sajátosságoknak megfelelő irodalmi, gyerekirodalmi modelleket írtak át a szerzők a rajzfilm nyelvére. S így sikeresen szólították meg a gyerekeket. Külső, jól bevált, hiteles karaktereket vittek filmre.

A felszabadulás utáni államosított szakma rajzfilmjei (azok, amelyek 1959-ig ké-szültek) címeikben is mutatják, hogy többnyire a kedves, humoros, játékos mesefil-mekkel, vagy az egyéb gyerekfilmekkel voltak azonosíthatók. E filmek részben iro-dalomból kölcsönzött konvencionális, köztük állatmesék adaptációi (pl. *Kisma-lac...*), részben praktikus célzatú, gyereknevelő szándékú, didaktikus filmek (pl. *Egér* és ...), részben pedig a hagyományos mesedramaturgia és a modern környezet, ezen belül a korszerű technika szellemes, tanulságot kínáló kombinációja (pl. *Tel-hetetlen...*). Kezdeti rajzfilmjeinkben az állathősöket részesítették előnyben az alkotók. Ma sem hanyagolják el őket. Különösen nem a mesefilmekben. Az állatok szerepeltetésének nem az az eredendő oka, hogy a nép- és a műmesékben gyakran találkozunk velük. A döntő ok pszichológiai: a mesékbe is azért kerülték állatok — s onnan például a rajzfilmekbe —, mert a gyerekeknek a velük való érzelmi kapcsolat-teremtése viszonylag egyszerű és általában örömteli. Az egyedi filmek többszöri megnézése erősítheti a figura élménybeli hitelességét (ha ő valóban hiteles), de gyen-gítheti is. Gyengítheti akkor, ha következetlen, hiteltelen tulajdonságai derülnek ki, azaz lepleződnek le. Például az *Uhuka, aki egész nap a tévét nézte* (Macskássy, 1969) c. film, amely a tévénézés „ártalmaitól” óvja a kicsiket. Természetesen más a helyzet, ha egy-egy leplezésre szánt magatartást kell bizonyos rajzfiguráknak megjeleníte-niük. Például a *La Fontaine* „felnőtt” sorozat több epizódja (Dargay, 1969—1970).

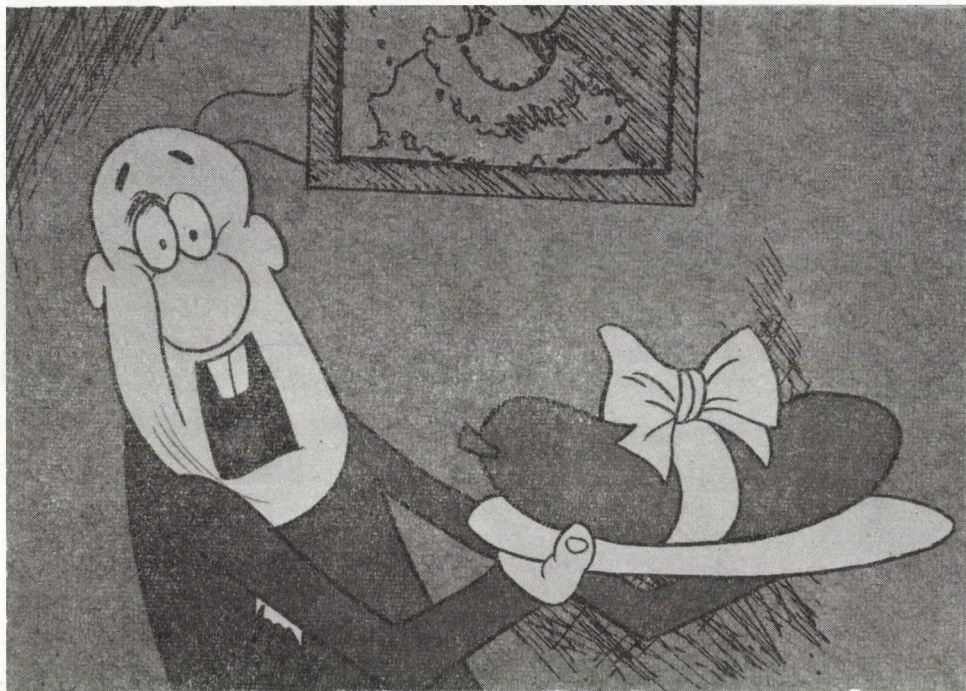
A szórakoztató humorú, a vidámságot keltő, illetve az asszociációkat felszabadító, a vágyteljesítő fantasztikumot megjelenítő rajzfilmekben a gyermekek nem véletle-nül fogadják előszeretettel az állatokat. A kisebbek szinte mindig, a nagyobbak majd-nem mindig elementárisan kötődnek az állatokhoz. Kezdetről fogva számításba vette ezt az egyetemes rajzfilmművészet is. Az állatot önmagában is szerető gyerekek ér-

zelmei csak fokozódnak, ha a rajzfilmben ideálként újra találkozik állataival. Az említett filmekben kívül pl. a *Magyar népmesék* sorozat állatfigurás epizódjaival. Vigotszkij mondja: „Az állathősök határozott jelleme, de az állat nem ilyen vagy olyan jelleme révén lesz szereplő a mesében, hanem életének sajátosságai folytán”. Tegyük hozzá: voltaképpen nem is állati mivoltuk szerint, hanem antropomorfizált tulajdonságokkal felruházva viselkednek a mesében, rajzfilmbeli állatok. Kedvező esetben jellemük hiteles jelentést hordoz, tettük meggyőző és követhető, tehát elfogadhatja őket a gyermeknéző. Figyeljük meg: még a legantropomorfizáltabb állatok tulajdonságai is szegényesek a természetben (tükrözve a mesében, az irodalomban) élő másaikhoz viszonyítva! Igaz ez még a *La Fontaine* sorozat felnőtt meséire is. Az „egyénytési mélység” kérdéshöz tartozik az is, hogy az animált karakterek — állatok, emberek, tárgyak — mindig idézőjelek. S ez befolyásolja a velük való azonosulást is. (Például úgy, hogy a nézőben még az együttérző fájdalom is, és az egyénytés mélységének „hiányossága” is szolidabbá válik.)

Sajátos „hőskultusz” a gyerek egyik kulturális mozgatója. A mesében a hősek, regényalakok szinte kihagyhatatlanul élnek bennük. Hatnak rájuk a mesei, a regénybeli és az életbeli hősek rajzfilmi megfelelői. Kérdés, mennyire hatékonyan? A hatások a figurák karakterétől, indítékától kezdve az érzelmi azonosuláson át a katarzisis eredendően függ a figura hitelességétől.

Mindmáig az egyik legkiemelkedőbb filmünk egy székely népmesét feldolgozó, karakterisztikus figurákat szerepeltető alkotás, a *Két bors ökröcske* (Macskássy, 1955). A főszereplő Gergőnek a várúrral szemben tanúsított kitartó magatartását a gyereknéző végig tapasztalja. A Gergő kontra várúr konfliktusán, mintegy a főhős személyén keresztül, a mese eszmei tanulságvonulatát követve juthat el az általánosítható erkölcsi tartalomhoz. Élni tudott a hős a varázserejű ökröcskének kínálta

lehetőséggel. Élni, dolgozni (aratni, erdőt irtani stb.) úgy, hogy saját eszét és szívét is használta. Meggyőző magatartás, indokolt cselekményvezetés — megérdemelt morális győzelem. Gergő magatartásának emberi tartalmát fokozatosan, erkölcsi jellemzésekkel tette Macskássy érzékletessé, tartalmában elfogadhatóvá. A mese sugallta emberi tartás hitelessége Gergő (Gergőék) hitelessége nélkül nem realizálódhatna a gyerkek élményében. A — kedvező tulajdonságait szaporítva — változó Gergőt a gyerek örömmel, fokozódó pozitív érzélemmel fogadja, követi. Szívesen „bocsátja meg” neki, hogy ki-kilép korábbi jellemvonásaiból, pontosabban azt, hogy gazdagítja, humanizálja magát. Persze egy jellemében romló figura is lehet hiteles. Ilyen például a Gergő ökreit megszerezni akaró kapzsi várúr.

Az említett rajzfilmi figurák között egy sincs, amely belső ábrázolásának összetettségében, pszichikai milyenségében megközelíthetné egy játékfilm élő szereplőinek árnyalt személyiségű hőseit. De nem is kell a rajzfigurának az élő szereplők hitelességéhez közelítenie. Műfajidegen próbálkozás lenne. Különösképpen az irodalomból adaptált, animált meseillusztrációknál. A jó meséből átvett figurák eleve hitelesek. Ha pedig a gyerek ismeri a mesét, akkor a ráismerési élmény is segíti őt a rajzfigurához való közeledésében. Az irodalomból filmre írt, annak dramaturgiájához igazodó rajzfigurát jól fogadja a gyerek, hitelesnek értelemzi, beleéli magát, hisz neki. A stilizált rajzos világot saját tapasztalatával egészíti ki. Kiváltképpen, ha az életkori vonásának megfelelően dramatizált cselekménnyel találkozik. A szinte korlátlan lehetőséget kínáló animáltrajzos stilizálás révén ma már a pusztán grafikai külső is összetett belső tulajdonságokat jelezhet — a karikatúraszzerűség miatt.

A rajzfigurák tettei, gondolatai csak fokozatosan, a többiekhez, egymáshoz viszonyítva kapják meg jelentésüket. Gergőhöz kell a várúr, a Kismalachoz a farkasok, Csőhöz a dramatizált fizika; Gusztávhoz az emberi gyarlótság típuspéldái (Nepp, Dargay, Ternovszky stb., 1964—1966). *Vilihez és Bütyökhöz* a katonaélet „sztorijai”, dr.

Bubóhoz a személyközi konfliktusok érzelmi háttere (*Kérem a következőt!*, 1973—1975), *Mézigékhöz* a családképlet szociológikus szerepkészlete (*Üzenet a jövőből*, Nepp stb. 1968—1969, 1971) — és így tovább.

A figurák rokonszenvi és ellenszenvi érzelmekbe foglalásának értékelésekor már visszavonhatatlanul a gyerek személyisége, kora, tapasztalata a döntő; a minősítő befogadó magatartás. Az életkori sajátosság és a filmi konfliktus viszonyán múlik tehát az érzelmi azonosulás és a tartalom-megfejtés sikere. Nyilván nemigen ismerhetik a gyerekek a katonasztorik mozzatát (ám kedvelhetik Viliéket, jókat nevelhetnek rajtuk és velük). A kisemberei gyarlóságok legtöbb kresz-táblája éppúgy hiányzik ismeretanyagukból, mint a mentálhigiéniai ártalmak diagnosztizálni tudása, vagy a családszerkezet kritikája. Mégis örömmel találkoznak Gusztávval, Bubóval, vagy éppen Mézigékkel. Persze elég sok mindent fel is fognak a számukra — koruktól, információiktól függően — rejtettebb összefüggésekből. Elég sok dolgot, s egyre többet. Tudniillik a gyerek növekszik, s a látott filmek „felnevelés” mozzanatai a jövőre mutatnak... Nem elhanyagolható szempont: később újra is láthatják a filmeket a felnővő gyerekek, s az életben szerzett (a rajzfilmekkel mintegy játékosan elővételezett) tapasztalatok megvilágosíthatnak egy-egy korábban nem, vagy nem jól értelmezett filmbeli (közvetve: életbeli) tartalmat.

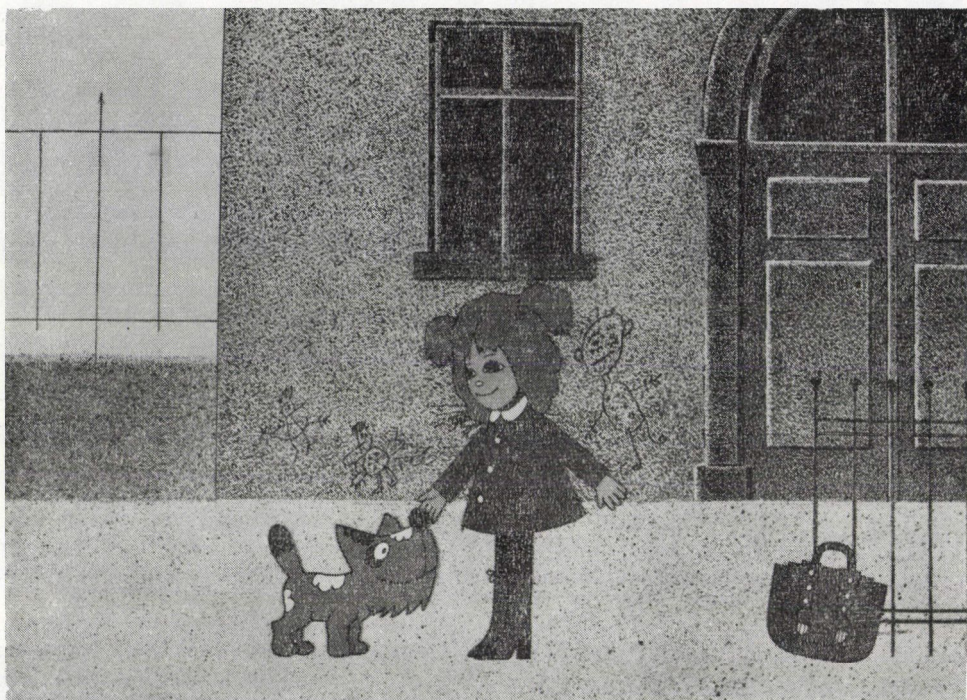
Gyerekvilág, gyerek- és filmnyelven

Az 1950-es évek végétől, az 1960-as évek elejétől számítjuk animációs művészeink nagykorúsodásának kezdetét. Az új szellemű, a Walt-Disney stílustól mindinkább eltérő alkotások kritikai felhanggal szóltak mindennapi életünkről, társadalmi léptéki gondjainkról. Készültek mesei naivitást, bájt dramatizáló alkotások, s olyanok is, amelyek a felnőtt életre felkészítő gondolatokat rejtenek el az ún. gyerekfilmekben. A hatvanas években lehetünk tanúi a korszakváltásnak. Korszakos újítás volt, hogy a gyerek lelki világából, a sajátos problémáiból indultak ki. Voltaképpen pszichikus jegyeit filmesítették meg. S ezeket a „pszichikus-képeket” a gyermek életkori sajátosságának tudatos vagy megsejtett figyelembevételével gyerek- és filmnyelven tolmácsolták. Valós lelki folyamatokat, rezdüléseket vittek vászonra, tettek érzékletessé a szerzők. A mesei adaptációk mellett megjelenő filmek: a gyerekvilág, a gyermeki képzetek, fantáziák kivetítései. Ez az *animációs gyerekvilág második korszaka*.

Rajzfilmen láthattuk, hogy mi zajlik a gyerekekben. Például, hogy önfeledt játéka, vagy fantáziálása közben a valóságos tárgyak, emberek áttételessé, meseivé, a gyerekek álmai szerint átköltötté válnak. Vagyis a gyerekanimáció új szakaszában már nem kizárólag irodalomból dolgoztak, hanem a gyerek fejéből vették a mintát, s azt filmesítve tudatosították a nézőközönségben, s katartikus érzelmekkel tették élményszerűvé.

Az új periódus filmjei közül való például *A piros pöttyös labda*. Nézzük! Egy kislány az utcán várja a boltban vásárló mamáját. Mint az igazi gyerek ilyenkor, ő is szabadjára engedi képzeletét. Nem tud unatkozva várni: „kitölti az üres időt”. Már egy talált kabátgombon átnézve is sokat változik a környező világ. A pöttyös labdával pedig már mindenki önfeledten játszik. Száll, repül a labda — elszabadul a gyermeki fantázia. Labdázna a bérház erkélyét tartó izmos köemberek, az állatkerti lakók, a felhők és a fenyőfák... Labdázik a tűzfalra festett mosolygó kukta, a végtelenbe nyúló toronydarú, mindenki. — Játsszik az egész világ. E csodálatos dolgok, gyerekvágányak Pesten, mai emberek, mai hétköznapi tárgyak között történnek.

Ennek a filmnek amolyan hetvenes-évekbeli folytatása a *Delfinia az én világom*. Iskolába indul egy kislány a kutyájával. Megáll, bámészkodik kedvenc kirakata előtt. Egy színes tájkép felett olvassa: Delfinia. Képelete Delfiniába röpíti őt, ahol életrekelnek gyermeki vágyai. Megelevenedik a címlapkép egzotikus dzsungle, s a

partközelen levő vitorlášhajó. Delfinia valóban a kislány világa lesz: minden ott, akkor és úgy történik, ahol, amikor és ahogy ő kívánja. Játékosan meseivé, személyes örömförassá lesznek a hétköznapi emberek, tárgyai, eseményei. Léggömbzsinórba kapaszkodó néni száll felfelé... Fagylaltos bácsi fagyis triciklije gurul-döcög... „Vurstli-zenére” körhintaszerűen forog a világ... Macskát üldöz a kutya... Mulattató metamorfázisok. Mókás hajsza: szódásüveg, vízespohár, indián, cowboy, ceruza, és sok már ered a menekülő macska nyomába... Aztán — A piros pöttyös... höz hasonlóan — Delfinia kislányának is el kell hagynia a képzelet birodalmát. Tovább kell mennie, várja őt az iskola. Visszatérése a labdás kislánytól eltérően részleges: magával veszi Delfinia-beli utazása emlékét. Az iskola kapuján együtt mennek be: hősnünk, Delfinia lakói és az újabb asszociációk újonnan látható — metszet- és könyomatszerű — kedves képei. Délután, otthon is folytatódik a kaland, imaginárius testet öltenek a vágyak. A kislány képzeletének teremtményei még az ágyba is elkísérik őt, hogy álmában is vele lehessenek. Hősnünk álmát őriz az utcán koppanó léptekkel igyekvő sárga Hold is, aki — késő lévén — lifttel siet fel az éjszakai égbólra.

A hatvanas évek animációs filmművészetének, ezen belül a gyerekrájzfilmnek fontos jellemzője még a sorozatok megjelenése és szaporodása. Egyedi filmekből születtek. Első volt a *Peti-sorozat*, amely a *Peti és a gépmember-ből* (1963) sokasodott tovább. A sorozatfilm egyes epizódjai olykor megelégedhetnek a figurák részleges, s következő epizódokban továbbbépítendő jellemeivel, karaktereivel. A sorozatot egyebek közt azért kedvelik a gyerekek, mert szeretnek kedves ismerősökkel találkozni. Szívesen idézik fel a velük kapcsolatos emlékeiket. Örömmel látják, várják az újabb kalandokat. Megtanulják, tudják, mit várjanak, hozzávetőlegesen mit kaphatnak — a sorozatról sorozatra gazdagodó tulajdonságú főhőstől —, s ha azt

megkapják, hatványozódik az érzelmi kielégülés. A filmről filmre visszatérő sorozatfigurák: Petik, Marcik, Kukorik, Vízipókok-Csodapókok, Kockásfülűek, Gusztávok vagy Mézgák, jó esetben epizódról epizódra egyre közelebb kerülnek a nézőhöz, mindinkább valószínűsítik hatékony katarzisélményét.

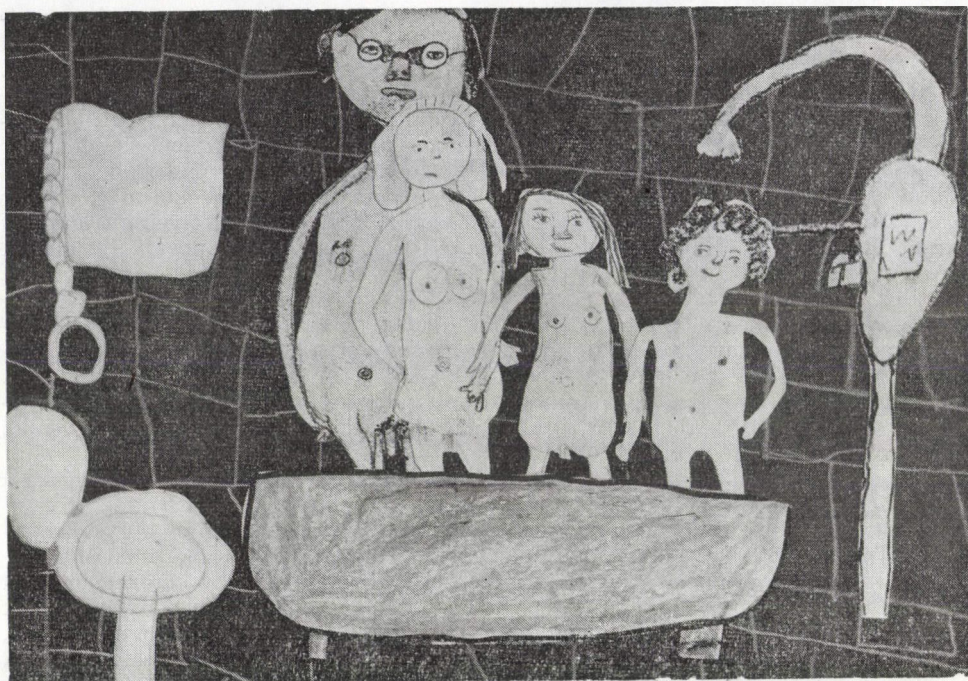
Egy sorozatfilm alkotója, akármennyit egyénit is rövid néhány percen belül, egy-egy epizódban annyira nem tudja plasztikussá tenni a figura személyiségét, hogy a néző máris egészen közel kerüljön hozzá. Egyebek között éppen arra való a sorozat többi része, hogy ez a bensőbb kapcsolat létrejöjjön. Ez akkor valósul meg, amikor más történetben újra találkozhat a gyerek az ismert figurákkal. Ilyenkor mintegy ráarakódhatnak a korábbi filhmemlékek, fokozódhat az érzelmi azonosulás. A gyerek nemcsak elementárisan a rajzhoz, hanem, tudjuk, a viselkedő, cselekvő figurához kötődik. Azzal azonosul, mellette vagy ellene. Mondhatjuk: idő is kell hozzá, meg kell szeretni, s ehhez meg kell ismerni egy figurát. Ebben segít a sorozat. Ugyanannyi vetítési idő alatt „többet nyújthat” egy sorozatbeli figura. Kukorit, Kockásfülűt, Petit, Viliéket, Gusztávot, Bubót s társaikat a teljes sorozat képviseli igazán. Szigorú jellem- és viselkedésvonásokat testesít meg (s épít maga körül) a sorozatfigura, s azokhoz a továbbiakban is alkalmazkodnia kell. A félreértést elkerülendő, nem arról van szó, hogy egy sorozatfilm karakterisztikusabb figurákat teremtsen, mint az egyedi. Sokkal inkább arról, hogy a cselekmény értelmi és érzelmi feldolgozása érdekében máshogyan kell a jellemzéssel, az egyénítés hitelességével bánnia.

Láthatunk többször: a gyerekeknek szóló rajzfilm nem egyenlő a gyerekekről szólóval. Így van ez az ideálokat kínáló, magatartásmintákat, szokásokat megkérdőjelező és bírálva tudósító „felnőtt-gyerek” és „gyerek-felnőtt” sorozatfilmekkel is. Dr. Bubó nemcsak a felnőttnek segít, vele a gyerekek is könnyen bepillanthatnak társas környezetünk még nem, vagy már tapasztalt (de mindenképpen meglevő, nem kikerülhető) dolgaiba. Például az emberi kapcsolatokat vadhajtásaiba, s azoknak a lelki sérülésekben való megjelenésébe. A Gusztáv-epizódok legtöbbszörében is hétköznapi bosszúságokat, emberi kisserőségeket ismerhetnek meg a gyerekek. Egyszerűsített képletben: Gusztávval, Gusztávokkal közelíthetnek meg valamit a — rajzfilmi idézőjelekkel és groteszk humorral finomított — valóságból. Megannyi visszacsatolási lehetőség ez . . .

Gyerekrajkok filmtükrei

A hetvenes évek első felében animációs filmművészetünk „felnőtt vonalának” jellemzője volt a szörnyűségek megjelenítése, a morbid humor és a fekete komikum. Érdekes ellenpólus: a tényekre építő hazai dokumentumfilmek, s egyes szociálpszichológiai népszerű tudományos filmek ez időben a szépség esztétikumával dolgoztak. Az animációs gyermekfilm harmadik korszaka ez, a gyermeki lélek rajztükrének filmtükre. Pontosabban a gyerekrajkok, festmények filmre vitele, animálása. Tehát a különféle benyomások, élmények grafikai, festői kifejeződésének filmbeli folytatása.

A „rajzok filmtükrei” Macskássy Kati *Gombnyomásra* (1973.) c. művével debütáltak. Különböző életkorú gyerekek interjúszövegét saját, megmozgatott rajzaik érzékeltetik. Három—hat évesek szavai és képei mesélik, kik, mik lesznek, ha felnőnek. Például ragasztott szárnyú emberek . . . Megtudjuk azt is: „lehet, hogy a jövő megint a múlt lesz”. A jövőben majd felélednek a halottak — remélik a hatnyolc évesek. Mások abban hisznek, hogy „milliomos lesz az egész ország”. Robotok fogják intézni az élet dolgait — a tizenévesek szerint: ételt tálnak, játszanak, kirándulnak a gyerekekkel, sőt az iskolába is elkísérik őket. A tizenhárom-tizenégy évesek még tovább mennek — mondják, rajzolják: az igazi ember is robot lesz. A földön járás és a fantáziában lebegés további példái közül kettő: kaszával arató gépmember, illetve diplomatatúsz kisabadító robot, s egy fa tetején élő család. A tárgyiasított képzeletvilág fölöttébb gazdag, az ötletek kifogyhatatlanok. Látunk

tenger mélyén élő családot . . . Halljuk, hogy egy gyerek állatcsaládot szándékozik alapítani . . . S az egyik legszebb vágy: „az egész család gombnyomásra lesz hold-dog . . .” Naivitás és a modern jövőbe vetett bizalom, hit ölt testet az expresszív gyerekrajzokban.

Interjúk és képek a cigánygyerekek családi eseményeiről, életmódjáról, a gondokról, a vágyakról, babonákról ad számot a *Nekem az élet teccik nagyon* (Macskássy Kati, 1976). Félelmek, bánatok, örömök gyermeki látásmódú meglevenítése. Félelmek: boszorkány kínozza a gyerekeket, a halottak napján félni kell, egy halott anya kijön a sírból, hogy megszojtassa a gyereket . . . Bánatok: egy hatéves gyereket elhagyott az anyja, más gyereket az apja hagyott el, „anyut elküldte apu”, az egyik gyerek húga elégett . . . Örömök: gombázni, ibolyázni a cigánytelepen, szép közmondások, a festés a legnagyobb örömök egyike, „a piros vér szép, olyan szépet még nem tetszett látni”, nagy öröm a rajzfilmkészítés, „kedvenc színem a rózsaszín” — és így tovább. Összinté, elgondolkodtató, s olykor — az idézett életforma értelmében — elkeserítő, a gyereken lappangó érzelmi sérüléseket, szocializációs ártalmakat kifejező képek vonják be a nézőt a megmozgatott (animált) rajzokba. Mindenekelőtt a felnőtt nézőt, mert a gyerekek sokkal kevésbé szeretik ezt, s általában a harmadik korszakbeli filmeket, mint a korábbi két korszakból származókat.

A harmadik korszak legfrissebb alkotása a *Hét iker szarvaskigyó* (Pásztor Ágnes, 1979). Komlói gyerekek zsirketés rajzaiban válik láthatóvá egy cigánymese: hét elátkozott, szarvaskigyóvá lett fiú története. A rajzoknál még követhető és nyomkövethető a gyermeki pszichikum, a rajzok képi kollázsánál s filmi animálásánál már nem annyira. A liktető, koncentrikus plánszerkesztés, a napkorongot és sugarait mintázó dinamikus kompozíciók indokoltak és artisztikusak. Ezt a stílárís harmóniát éppen a dramaturgiailag fontos „forgó-gomolygó” méregzöld szarvaskigyók képei törík meg: felnőtt (vagy inkább felnőttés?) animációval zavarják a rajzokban megnyílatkozó gyerekszemlélet finom rezdüléseit. Úgy tűnik, hogy a gyerekeknek a szinte pszichodiagnosztikai értékű rajzai egy történethez igazított — rendezői, felnőtti — építkezés nyersanyagai lettek. Azaz: nem a rajzok belső univerzumából bontakozik ki a mese. Néha megfordul a dolog: bizonyos helyzetekben verbális elemeket illusztrálnak a képek. A helyenkénti megoldatlanságok ellenére is a gyerekvilágot dramatizáló, érzékeny alkotás a *Hét iker* . . .

Segítségre van szükségük

Közönségvizsgálatok adataiból tudjuk, hogy a különféle filmfajták egyik legkedveltebbje éppen a rajzfilm. Zömmel a tizenévesek és az éppen-huszonevesek járnak moziiba. Fialatokból verbuválódik mozinézőink báziskorosztálya. A gyerekekhez szóló rajzfilmeknek tehát mindig van kikre számítaniok. A rajzfilmek nagy közönségikerét az élettelen képeletében meglevenítő gyerek mellett, a gyerekkorát részben visszaidéző, a kritikusabban mérlegelő felnőtt rajzfilmszeretete tartja fenn. Ez a lét kérdése. A műfaj fejlődésében pedig a realitással való egybevetés — a viszszacsatolhatóság — a társadalomkritika és a művészeti általánosítás újdonságot jelentő alkotásai a mérvadó. Ez a *színvonal* kérdése.

A gyerekvilágban jól megfér a valóság és a képzelet, a komolyság és a játék. Tartalmi visszacsatolhatók a hétköznapiokhoz. Lépést tarthat tehát az animációs filmben levő álom és valóság a gyerek felgyorsult testi és szellemi fejlődésével.

A gyerekeknek a filmmel kapcsolatos reakciói felhívják a figyelmünket arra, hogy 1. a film és a korhatár problémája felülvizsgálatra szorol, 2. hogy a gyerekfilm és a felnőttfilm megjelölés igencsak, s egyre inkább provizorikus. A rajzfilmet jobbára, de alapvonalaiiban mindenestre megérti, a fogalmi-gondolati tartalmakat is lényegében jól értelmezi a tíz—tizenkét éves gyermek. Ha kell: kritikus, emocionális azonosulása, fogalmi értékítélete, absztrakciója sokban hasonlít a majdani serdülőc-

hez. Néhány animációs „felnőttfilm”, aminek a tartalmát jól értették tizenéves nézők: *Variációk egy sárkányra* (Dargay, 1967), *Yeti dala* (Nepp, 1970), *Hajrá mozdonny* (Dargay, 1972), *Tartsunk kutyát* (Ternovszky Béla, 1974), *Animália I—IV.* (Hernádi Tibor, 1978—1979). És volt néhány „morbíd”, „fekete” film is, amit szintén jól értelmeztek, s helyesen gondoltak tovább.

Az életből indul a gyerek az elvarázsolt világba, hogy ottani kalandja után a mindennapokba térjen vissza. Ehhez, szűkebben élményének visszacsatolásához kell a kalauzoló, karakterisztikus jellemű figura. A gyerek a filmnézés idejére „felfüggesztett élettevékenységét” a hétköznapiakba való visszatérése után alapjában véve ott folytatja, ahol abbahagyta. Hogy valami meg is valósuljon a rajzfilm élményformáló lehetőségéből, ahhoz elengedhetetlenül szükséges, hogy az animációs film tényleges esztétikai értékeire találjon rá a gyerek. Olyan erkölcsi, informatív, s egyéb értékekkel azonosuljon, amelyet a közvetlen vagy a késleltetett katarzisélmény megélésekor vehet egybe saját életével, általában a valósággal.

Végző soron a gyerek és a rajzfilm közötti kapcsolat tehát egyfajta állandó küzdelem. Küzdelem azért, hogy a társadalmi, emberi értékeket meseszerű, „gyerekenyelvű”, varázslatos filmmodellben továbbító esztétikum a gyerekekben továbbélő hatással, a tudatosítás hatékony eszközévé váljon. Ehhez pedig segítségre van szüksége. S nemcsak neki. Pillanatnyilag a helyzet nem éppen rózsás. Nincs rendszeres filmelméleti kutatás, a gyerekeknek készülő animációs filmekre való odafigyelés. Az elemzés, az érdemi elfogadás vagy elítélés jobbra tehát egyaránt elmarad. Gyakorlatilag a filmkritika nem foglalkozik következetesen ezzel a filmfajtaival. A felnőttek sem adnak, nem tudnak segítséget adni e művek differenciált minősítéséhez. Előrevívó erő rejlik a rendszeres filmnézésben, a jól válogatott filmösszeállításokban, a filmklubfoglalkozásokban — de ezek igen ritkák, kedvező hatásuk nem jellemző. Gyerekével általában külső támpont, egzakt fogódzó nélkül beszélheti csak meg (ha megbeszéli) a szülő a látott filmet. A pedagógus helyzete hasonló. Szubjektív értelmezéssel, családi szokások, otthoni és iskolai nevelési normák szerrint történik a „segítségadás”.

A jövőt illetően az ún. gyerekrajzfilmeknek (s a tartalmukat tudatosító foglalkozásoknak) nem szabad a gyerekközönség sokban „naiv”, „megbocsátó”, „kritikátlan” befogadói tulajdonságára — „nagyon gyerek” voltára hivatkozni. Éppen ellenkezőleg, mindezek figyelembevételével, fel- és nem kihasználásával a „már-már felnőtt”-re érdemes összpontosítani. A lehető leghitelesebben kidolgozott rajzfigurákkal, visszacsatolást érdemlő eszmei tartalmakkal, s ezt segítő foglalkozással. Tennünk kellene mindezt a gyerekek aktuális moziörömeért, s azon keresztül a holnapi, serdülő, ifjú és felnőtt mozinézők megnyeréséért.

SZILÁGYI ERZSÉBET

Fiatal értelmiségiek Bergman „lélektani vitairat”-áról

„Lehet, hogy furán hangzik, de ha Liv Ullmann kiszólt volna nekem a képernyőről: „Te ezt hogyan oldanád meg?“, biz’isten válaszoltam volna neki. Bergmanban szerintem ez a legcsodálatosabb, hogy annyira be tudja csempészni szereplőit az emberbe, hogy egyszerűen elfogadja őket családtagokként, közös barátokként, ismerősökként.”

(nőtlen egyetemista)

„Hát, aki lelkesedett a filmért, mind olyan ember volt, akinek vagy a volt házassága hasonlított a filmsorozatban látottakhoz, vagy a jelenlegi házassága ilyen vagy még egzaltáltabb.”

(értelmiségi, férjes asszony)

Ingmar Bergman 1973-ban hatrészes televíziós filmsorozatot készített „Jelenetek egy házasságból” címmel. A sorozat olyan sikert aratott a svéd, a nyugatnémet, az amerikai és más televíziókban, hogy egy év múlva Bergman két és fél órára rövidítette a sorozatot, amely ezután a mozikban is elindulhatott a siker útján. Magyarországra először a rövidített filmváltozat jutott el 1976-ban, majd három év múlva a magyar tévénezők is megismerkedhettek a hatrészes tévéssorozattal.¹

Bergman alkotása egy kétgyermekes értelmiségi házaspár, Johan és Mariann kapcsolatának 20 éves történetével ismertet meg bennünket, de a „jeleneteket” csak a második tíz év kezdetétől mutatja be, attól a ponttól, ahol egy ún. harmonikus házasságban az ártatlanság maszkja mögül előtűnnek a pánik jelei. A jelenetek mind pontosabb diagnózist adnak a kapcsolat neuralgikus pontjairól. Ezek lényegében a következők:

- ▷ a család mint közösségi forma által támasztott elvárásokkal szembeni magatartás, a családi élet megszervezése, vállalása;
- ▷ a szexuális élet;
- ▷ a munkahely, a munka örömeinek és konfliktusainak, az önkifejezés különböző formáinak megbeszélése, megosztása az élettárrsal;
- ▷ az életmód-alakításra, az új élethelyzetek formálására való képesség.

¹A Magyar Televízió az 1979. IX. 22—X. 27. között, az 1. műsorban, a késő esti órákban sugározta a filmsorozat epizódjait. A TK Műsorfigyelő szolgálatának adatai szerint a nézettség 27%-os volt (ez kb. 2 millió 100 ezer ember), a tetszési pontszám 77.

Johan és Mariann házasságából — annak ellenére, hogy két gyermekük van — nem alakult ki igazi család. Kapcsolatuk gyerekeikkel és szüleikkel csupán konfliktusok forrása, emiatt egyre több feszültség halmozódik fel bennük. Kettejük viszonya akkor romlik meg teljesen, amikor már meg merik fogalmazni, hogy szexuális életükben is problémák vannak. Mindketten vadul elkezdik keresni a tökéletes szexuális partnert, de hiába találja meg előbb Johan, majd később Mariann is, kiderül, ez is csak átmeneti megoldás, hiszen csupán pillanatnyi kielégülést jelent.

Milyen ember is Johan és Mariann?

Bergman így jellemzi őket: „Valahogy megszerettem ezt a két embert, míg velük foglalkoztam. Elégé ellentmondásosak, néha félénkek, néha egészen felnőttek. Rengeteg butaságot összebeszélnek, néha meg valami okosat mondanak. Félénkek, vidámak, önzők, buták, kedvesek, okosak, önfeláldozók, ragaszkodók, mérgesek, szelídek, szentimentálisak, kiállhatatlanok és szeretere méltók. Egyszerre.”²

E két ellentmondásos ember bemutatása közben Bergman lényeges kérdéseket vet fel korunk egyik fontos, ám sokat vitatott intézményéről, a házasságról, valamint a férfi és a nő kapcsolatáról. Mindezt igen hatásosan, kiváló színészekkel, nagyszerű vágásokkal és zómmal premier plánokkal. Nem véletlen, hogy a filmsorozat svédországi bemutatásakor az utcák kiürültek, Dániában pedig — állítólag a filmsorozat hatására — emelkedett a válások száma.³

Vajon nálunk milyen visszhangot keltett, s mennyiben foglalkoztatta a közvélemény Bergman alkotása?

A kritikai előkészítés

Elsőként nézzük meg, hogy értékelték a filmet a magyar kritikusok, ugyanis ők voltak azok, akik mintegy „előkészítették” a közvéleményt, irányították az érdeklődést, a figyelmet.

A magyar filmkritika az őszintén, mélyen, több szinten ábrázolt mindennapiságot, a formanyelvi megoldásokat — a rendkívül kifejező premier plánokat —, a színészi játék színvonalát emelte ki, és meglepetten fedezte fel, hogy az eddig inkább filozofikus gondolkodásról számot adó Bergman milyen rendkívülit nyújtott a mindennapok ábrázolásában.

„Valóságos élveboncolás játszódik a szemünk előtt. Johan és Mariann a látszólagos mintaházasság kulisszái mögül előbúznak és ágynál-asztalnál kapcsolatuk legtitkosabb zsílipjeit is sorra nyitogatják előttünk. A gondok, amelyekkel a jólét csúcsaira érkezett házasság birkóznak, voltaképpen kisserűek. Vagy jelentéktelenek. És ez az egyes számú Bergman-tétel: a „Hol rontottuk el?” analízisét mindig az apró dolgokon kell kezdeni. Később a mennyiség minőségbe csap át. Akkor már nincs menekvés.”⁴

„Miért remekmű mégis ez a film? Mert beszél a taburól. Mert végigkísér embereket a zűrzavaron: belső és külső tévelygéseink krónikása, mert a robbanó huszadik század második felében — ha egy-egy villanásban is — rátalál a valóságra.”⁵

Ingmar Bergman nagy találmánya, hogy a filmsorozatában olyan illúziót tud teremteni, mintha mi is közvetlenül részt vennénk egy házasság hétköznapijainak konfliktusaiban, vagy mintha televíziós közvetítést látnánk egy házasság hétköznapijairól.

² Ingmar Bergman: Színről színre. Foratókönyvek. Európa Kvk, 1979. 479. l.

³ Györfly Miklós: Ingmar Bergman. Gondolat, 1979. (Szenitől szembe).

⁴ Veress József: Egy férfi és egy nő, Hajdú-Bihari Napló, 1976. VI. 20.

⁵ Simon Márta: Útitársunk: Bergman, Somogyi Néplap, 1976. VIII. 12.

„Bergman formája: ez a beszélgető arcokra-félarcokra koncentrált mozitermi „tévéközzvetítés”. Élményszerűvé, maradandóvá, élvezetté avatta a sokat megfilmesített konfliktust.”⁶

„Arcok monológjai. Arcok dialógusai. Arcok hármashangzatai. Egymást metsző arcok. Egymást érintő arcok. Egymás-függvényei arcok. Nagy szünet-arcok. Arcok dominánsai és tonikái. Arcok pontjai és ellenpontjai.”⁷

Az egyértelmű elismerés pozitív várakozást keltett a magyar nézőkben, tehát a közönség egy része bizonyos előzetes ismeretekkel, pozitív „előítéletekkel” ült a képernyő elé a „Jelenetek egy házasságból” sugárzásakor.

Beszélgetések egyetemistákkal, házaspárokkal

A tévéfilmsorozat vetítése után beszélgetéseket folytattunk fiatalokkal — egyetemistákkal és értelmiségi dolgozókkal, házasságokkal és nem házasságokkal —, hogy megtudjuk, milyen predispozíciós tényezők erősítették avagy gyengítették ennek a filmsorozatnak a fogadtatását? Azt: vajon egy képzett, a filmsorozat témáját a kritikákból többnyire már ismerő, Bergmant kedvelő értelmiségi réteg hogyan vélekedik és mit fogad el ebből az alkotásból? És nem utolsósorban, hogyan zajlott a film különböző strukturális rétegeinek élményfeldolgozása, milyen szintek megértéséig jutottak el az értelmiségi fiatalok? Mivel a beszélgetés kb. egy hónappal a filmsorozat megtekintése után folyt, így nem a friss benyomásról, hanem a mélyebben megőrzött véleményekről kaphattunk képet. Előbb egy kérdőívet töltöttünk ki, majd több órán át csoportos beszélgetéseket folytattunk, egy csoportban az egyetemistákkal, kettőben a házaspárokkal.

Már a beszélgetés előtt is érzékelhettük, hogy fontos, a befogadást meghatározó tényező volt az, hogy házasságban él-e valaki vagy sem. Több házaspár nem vállalta a résztvételt a beszélgetésben azzal az indokkal, hogy túlságosan mélyen érintette őket Bergman alkotása, ezért nem akarnak róla beszélni.

Végül is a beszélgetésekben 28-an vettek részt, közülük 13 egyetemista, 15 pedig értelmiségi pályán dolgozik. Valamennyien humán műveltségűek, a film jelentős helyet foglal el életükben, műveltséganyaguk részét képezi. A „Jelenetek egy házasságból”-t 11-en kétszer is látták, mivel a moziváltozat után a televíziós sorozatra is kíváncsiak voltak. A többiek csak a sorozatot látták. A Bergman-alkotást kétszer is megtekintők közül 2 a moziváltozatot, 4 a televíziós változatot, 4 mindkettőt jónak tartotta, egynek pedig egyik változat sem tetszett.

Családi állapotukat tekintve elkülönülnek az egyetemisták és az értelmiségiek: míg az előbbiek között csupán egyetlen házaspár van, addig az értelmiségiek mind több éves házasságok, 1—3 gyermek szülei. A házasság intézményéről mindkét csoport eléggé pozitívan nyilatkozott: jelentős részük jónak, illetve szükségesnek tartotta. (A nők férfiak közül többen jónak, míg a férjes asszonyok közül többen szükségesnek. Három hajadon egyetemista lány vélekedett úgy, hogy a házasság intézménye elavult.)

A filmsorozat megítélése szempontjából lényegesnek tekintettük, hogy melyik főhőst tartották szimpatikusabb egyéniségnek, mert valószínű, hogy a befogadás alkalmával vele azonosulva élték át a kapcsolatuk történetét. A megkérdezettek többsége számára vagy Mariann volt szimpatikusabb egyéniség (10 fő), vagy mindkét főhős egyénisége szimpatikus volt (9 fő). Nem volt kevés azoknak a száma sem (7 fő), akik sem Mariann, sem Johant nem tartották vonzó egyéniségnek. S végül csupán ketten nyilatkoztak úgy, hogy Johan egyénisége a szimpatikusabb. A Mariannal szimpatizálók jelentős része úgy élte át az egész történetet, hogy a két főhős csak egymást szerette a 20 év alatt. Ugyanígy nyilatkoztak a mindkét főhőssel

⁶ Nemeskürty István: Jelenetek egy házasságból. Filmvilág, 1975. VII. 11. 8. l.

⁷ Somlyó György: Arcok fűgája. Bergman: Jelenetek egy házasságból. Filmvilág, 1976. VII. 1.

szimpatizálók is. A Johannellel azonosuló két megkérdezett véleménye éppen az ellenkezője volt: szerintük Johan és Mariann soha nem szerették egymást. Hasonlóan vélekedtek azok is, akik egyik főhőst sem találták szimpatikusnak.

A nem házások számára Mariann és Johan története elfogadható volt, de erősen vitatták viselkedési és magatartási normáikat. Úgy élték át a házaspár történetét, hogy közben tiltakoztak döntéseik ellen. Hiába találták mindennapinak a történetet, hiába fordult elő esetleg velük is hasonló konfliktus, mégis úgy érezték: így nem szabad csinálni. Az volt a véleményük, hogy Mariann és Johan nem volt őszinte egymáshoz, és ez akadályozta őket abban, hogy szerepeiket a házasságban belső tartalommal töltsék meg.

„Nem az a baj, hogy felveszik az apa és az anya szerepkörét, a férj és a feleség szerepkörét, de csak akkor tegeye ezt valaki, ha önmagából jön. Viszont Mariann végül szemébe veti Johannak, hogy a családanja-szerepköre akadályozta abban, hogy ügyvédként a maximumot nyújtsa. Ha valaki úgy érzi, hogy önmagát megtagadva oldódik bele a családba, akkor mindegyre csak tölti azt a poharat, ami egyszer kicsordul.”

Az egyetemisták bírálták a két főhőst, illetve nem értettek egyet cselekedeteikkel, mégis — egy kivétellel — nagyszerűnek tartották Bergman alkotását. A házasság történetében természetes lépésként könyvelték el a válást, mivel úgy ítélték meg, hogy a kapcsolat 10 éve alatt nem egy irányban változott Johan és Mariann, céljait, vágyaikat csak rövid időre tudták összehangolni.

„Semmi nem kötötte össze őket, olyan, ami a megérdemelt, megharcolt, megszenvedett boldogság körébe tartozik. Nem is volt egyéniségükben olyan határozott mag, ami képessé tette volna őket a cselekvésre.”

„A nyugalomban ellustult a szerelmük. Túlságosan egymáshoz voltak kötve, mindig alkalmazkodtak egymáshoz. Talán túl őszinték és aprólékosak voltak kicsinyes dolgaikban, ezért a legfontosabbat, a kettejük igazi kapcsolatát megkerülték. A házasság éve alatt valami másra is vágytak, hogy mire, azt nem tudták.”

„Nem ismerték önmagukat és egymást. Bedőltek a látszatnak, hogy ők az ideális, boldog házasság megsemmisítői. Hazug világban előbb-utóbb felszínre kerül a hordalék.”

Volt közöttük olyan is, aki a befejező rész őszinte beszélgetését úgy ítélte meg, hogy az jobb alap lehetne az indulásra. Innen, több megszenvedett kapcsolat élménye után már talán tudnák mit és hogyan kellene csinálniuk.

Elidegenítő tényezők

Míg az egyetemistáknál viszonylag egységesen tetszett és talált elfogadásra a filmsorozat, a házaspárok között eléggé élesen elkülönültek a filmsorozat hívei és ellenzői. A házaspároknál sok esetben nagy távolságot alakított ki a mű és a befogadó között a magyar és a svéd életmód közötti különbség. Náluk sokkal hangsúlyosabban merült fel az életmód, az életminőség kérdése⁸.

„Amikor végignéztem, azt gondoltam, ez egy citrompótló tabletta, ez össze van hozva egy csomó házasságból, egy csomó probléma halmaza, amit a rendező megpróbál ebbe a filmbe és ebbe a házasságba belesűríteni. Véleményem szerint ilyen házasság nincs. Még ilyen anyagi körülmények között sincs, bár ez elég zavaró dolog volt.”

„Nekem valahogy ezt a filmet mindig le kellett fordítani arra a helyzetre, ahogyan mi élünk, és akkor meg azt hiszem, hogy nagyon sajtótanának ezek a dolgok. Szóval semmilyen hétköznapi problémájuk nincs, ha van, akkor az olyan, amit én másodlagosnak tartok.”

⁸ Jóllehet a megkérdezettek életkörülményei magyar viszonyok között igen kedvezőek, valamennyien lakás- és kocsitulajdonosok, némelyiknek telke, nyaralója is van.

A házaspárok számára a másik távolító, elidegenítő tényező a filmbeli házaspár viszonya gyermekeihez. Egyikük többször elmondta: mindig várta, hogy lássa a gyermekeket, képet alkothasson arról, hogyan viselkednek gyermekeikkel. Véleményük szerint Johan és Mariann házasságának csődjét az is előmozdította, hogy az „ágyra szűkítették le” a harmóniakeresést. Úgy ítélték meg, hogy a két főhős személyiségéből hiányzott az empátia, az egymás iránti tolerancia, melyek pedig az emberi együttélés legfontosabb feltételei. Kapcsolatukból leginkább az őszinteséget hiányolták.

„Egy kicsit mind a kettő mást várt a másiktól, de ezt kezdetben sem maguknak, sem a másinak nem merték bevallani. Ezért robbant a konfliktus akkorát elválásukkor.”

„Szerintem ez nemcsak házassági probléma, hanem két ember kapcsolatáé. Lehet ez a világ legnagyobb jótétele is, mert ha két ember kapcsolata nem őszinte, nyílt, akkor az előbb-utóbb szakítással fog válni.”

Ki, mivel szembesített

A filmsorozat elfogadását vagy elutasítását erősen befolyásolta, hogyan vélekednek a megkérdezettek a házasságról, ill. milyen tapasztalataik vannak a párkapcsolatok terén.

A véleményformálás is más-más oldalról indult a két csoportnál. A nem házasok az esztétikai színvonal elemzése felől közelítettek; a házaspárok a hétköznapi szituációk, a sztereotíp helyzetek, a mindennapokban is jelentkező problémák elemzésével kezdték véleményük megfogalmazását és ezeken át jutottak a rendezői, a színészi, az operatőri munka elemzéséig. Jóllehet, ez a kétfajta megközelítés általános volt, a film különböző strukturális szintjeinek elemzése, feldolgozása azonban nem mindenkinél zajlott le. Négy típusba sorolhatjuk a beszélgetésben résztvevőket e szempontból. Az elsőbe azok tartoztak, akik csak a mindennapokkal szembesítették a filmsorozatot, tehát kizárólag annak valóságanyagát elemezték. A második típust azok képviselték, akik ugyan a mindennapokkal való szembesítésből indultak ki, de felismerték a filmsorozat esztétikai értékeit, a formanyelvi megoldásokban fellelhető újszerűségét is. Míg az előbbieket többsége elutasította Bergman alkotását, addig a második típusú élményfeldolgozás több értéket fedezett fel a műalkotásban. A harmadik típusba tartozó megkérdezettek a film formanyelvi megoldásait, esztétikai értékeit elemezték; számukra is nagy élmény volt Bergman alkotása. Végül a negyedik csoport tagjai ugyancsak az esztétikai megoldások elemzéséből indultak ki, s a színészi, a rendezői és az operatőri munka méltatása után eljutottak a filmsorozat legnagyobb érdemének, (a kritikákban is egyértelmű elismerést kiváltó) közvetlenségnek, valamint a „televíziószerűségnek” a felismeréséig, értékeléséig.

A beszélgetésekből így bizonyos általános következtetést is levonhatunk a műalkotások befogadását illetően. Eszerint egy műalkotás valamennyi szintjének megértése éppúgy elindulhat az adott műben ábrázolt valóság és a befogadó személyes élményeinek az összevetéséből, mint a műalkotás esztétikai elemzéséből. Mindkét típusú megközelítésből következhet azonban, hogy valaki megreked bizonyos szinteknél és nem jut el a teljes megértésig, az élmény teljes feldolgozásáig. Beszélgetéseinkben mindegyikre volt példa: az összevetés a saját élményekkel inkább a házaspárok között fordult elő, míg az esztétikai elemzés inkább az egyetemisták között. A feldolgozásnak ez a különbsége egyértelműen a szituációs predispozíció eltérésére utal, hiszen csak a házasságban élőknek volt módja több személyes élménnyel való összevetésre, ez azonban olyan meghatározó erejűnek bizonyult, hogy nem egyszer el is nyomta az esztétikai megközelítés lehetőségeit.

DOMÁNY ANDRÁS

Vallásos műsorok a Rádióban

A rádióhallgatók zöme, sőt maguknak a rádiósoknak többsége is bizonyára átsiklik a Rádióújságban a vasárnap reggeli program egyik egyszerű sora fölött, amely valamelyik egyház félóráját hirdeti. Am szízezrekre tehető azoknak a hívó embereknek a száma, akik várják ezt a műsort, és keresik, mikor kerül sor az ő vallásukra, felekezetükre. És sokan érdeklődnek e műsorok iránt külföldön is. Része ez is a rádiózásnak, bár ritkán esik szó róla az egyházakon, a vallásos sajtón kívüli körökben. Pótoljuk most egyszer néhány sorral ezt a hallgatást.

Mióta vannak vallásos rádióműsorok?

A látszólag egyszerű kérdésre nem volt könnyű feleletet találni. A Rádió belpolitikai rovatánál éppúgy, mint a Műsorszerkesztőségen még a tapasztalt, nyugdíjas munkatársak is azt mondták: „amióta én emlékszem, mindig volt” . . . Az Állami Egyházügyi Hivatalban is egy kérést kaptam felvilágosítás helyett: nekik is mondjam el, ha megtudtam valamit . . . Végül aztán az egyházaknál sikerült többé-kevésbé pontos tájékoztatáshoz jutnom, bár ott is fejtörésbe, régi papírok közti keresgélésbe került a dolog.

Ami a felszabadulás előtti időszakot illeti, az derült ki, hogy a katolikus és a protestáns egyházak szinte a Rádió születésének pillanatától kezdve kihasználták ezt az új eszközt az igehirdetésre. Az 1977-es Evangélikus Naptár például megemlékezett arról, hogy 50 évvel azelőtt, 1927. június 6-án hangzott el az első evangélikus rádiós istentisztelet. Ez mindössze másfél évvel a rendszeres hazai rádióadások megkezdése utánra esik, mégis a luteránusok csak harmadikként kapcsolódtak be ebbe a műsorformába, a katolikus és a református egyház — mint írják — „hamarabb lépett”. Ugyancsak a felszabadulás előtt kezdődtek az unitárius istentiszteletek is.

A protestáns egyházak a felszabadulás után is folytatták műsoraikat, és ahogyan informátoraim emlékeznek, gyakorlatilag nem is volt több megszakítás, mint amennyi az egész rádiózásban a háborús károk nyomán. (Ugyanez vonatkozik az 1956-os ellenforradalom időszakára is.)

Más a helyzet a katolikus műsorokkal. Ezek folyamatosága 1948-ban megszakadt, amikor a Mindszenty vezette klérus súlyos politikai konfliktusba került az állammal. 1957-ben, gyökeresen új helyzetben kezdődtek újra az adások (eltekinthető a hírhedtté vált 1956-os Mindszenty-rádiószózat), és 1958-tól váltak rendszeressé, a püspöki kar megbízásából az Actio Catholica szervezésében.

A magyar zsidóságnak a Horthy-rendszer éveiben ilyen lehetősége nem volt. A rádióadások az izraelita felekezet és az állam 1948 decemberi megállapodását

követően indultak annak az elvnek a jegyében, hogy minden egyház azonos jogokkal rendelkezik.

Az adásokba legkésőbb a magyar ortodox egyház kapcsolódott be. Ennek pontos dátuma — mint Berki Feriz esperes-adminisztrátor volt szíves kideríteni — 1959. május 3. (Ezért is lettek az ő műsoraik egyórások — ez szintén Berki esperes közlése —, mert már csak két vasárnap jutott rájuk, és szertartásaik egyébként is hosszúak.)

(Attól tartok, hogy itt nem fölösleges egy kis fogalommagyarázat. Az ortodox egyház azonos a köznyelvben görögkeletiként vagy pravoszlávként emlegetett felekezettel. Nem tévesztendő össze sem a zsidóság ortodoxnak nevezett ágazatával, sem a görögkatolikusokkal, akiknek rítusa keleti, ám szervezetileg a katolikus egyház keretébe, a római pápa fősége alá tartoznak. A „magyar” jelző pedig azért szükséges, mert tőlük függetlenül működik hazánkban szerb, román és bolgár ortodox egyház is, amelyek — szemben a magyarral — nem a moszkvai patriarchátushoz tartoznak.)

A műsorszerkesztés diplomáciája

A vallásos műsorok a Politikai Adások Főszerkesztősége belpolitikai rovatának keretében hangzanak el. Időpontjuk vasárnaponként a Petőfi adón 7.00 óra, az izraelita negyedóraké pedig minden hónap második péntekjén, szintén a Petőfi adón 8.05 óra. A vasárnap reggeli időpont magától értetődik. Az izraelita negyedórakat egy néhány évvel ezelőtti műsorszerkesztet-változás tette a 7.00 órai hírek utánról 8.05-re. Amennyire egy beszélgetés során ezt érzékelhettem, ennek a felekezet vezetői nem nagyon örültek, hiszen dolgozó híveik így nem tudják hallgatni a műsort.

A vasárnapokon öt egyház osztozik. Hogy melyikre hány esik — lásd a táblázatot —, azt egy sok évvel ezelőtti megállapodás rögzítette a hívek feltételezett számaránya alapján. (Azért feltételezett, mert állami statisztikáink a vallásosságot nem vizsgálják, maguk az egyházak pedig igen eltérő ismérvek alapján határozzák meg, hány embert sorolnak követőik közé.) A beosztást Holakovszky István, a belpolitikai rovat vezetője készíti. Arra törekszik, hogy egyenletesen ossza el az évet az egyes egyházak között, figyelembe véve sajátos ünnepeiket. A közös nagy ünnepeknél is igyekszik az igazságos beosztásra: ha mondjuk az egyik évben a református egyháznak jut karácsony egyik napja, a következő esztendőben az evangélikusoké a lehetőség. (Karácsonykor két adás van, de az egyik nap, továbbá a húsvét vasárnapja hagyományosan a katolikusoké. Protestáns beszélgetőpartnereim meg is jegyezték halkan, hogy e két legnagyobb ünnepen ők kevésbé jutnak szóhoz. Várkonyi Imre prépost, az Actio Catholica igazgatója viszont így válaszolt, amikor ezt említettem neki: „Megértem a protestánsokat, hogy ez fáj nekik, de az mégiscsak vitathatatlan, hogy a rádiónak a legnagyobb ünnepeken a többséget kell kiszolgáltatnia. Ezek pedig a katolikus hívők.”)

Ezzel együtt minden egyház elégedett a beosztással. Minden év őszén megkapják a következő évre szóló dátumokat — ilyenkor még kérhetik a módosítást, ha valami nagyon fontos érdek kötődik egy bizonyos naphoz —, és ezután bőven van idejük a felkészülésre, szervezésre. A műsorszerkesztés diplomáciája tehát sikeres, nincsenek dátumviták.

Egy átlagos évben — 53 vasárnapot feltételezve — a következőképpen oszlanak el a vallásos műsorok:

	Adás	Idő (óra)	Időarány (%)
Katolikus ¹	18	9.30	30,6
Református	13	6.30	21,0
Evangelikus	13	6.30	21,0
Unitárius	7	3.30	11,3
Izraelita	12	3.00	9,7
Magyar ortodox	2	2.00	6,4
Összesen	65 adás	31.00 óra	100,0%

Műfaj és tartalom

E tekintetben elég jelentősek az eltérések. A katolikus egyház (és az ortodox is) lényegében misét közvetít, noha ez nem „valódi” mise, hanem megrendezett felvétel. (Ennek oka egyrészt technikai — hangosítás stb. —, részben az, hogy a papok nincsenek hozzászokva a mikrofonhoz, szükség lehet ismétlésre.) A helyszín azonban mindig templom. A mise 1965. óta a II. Vatikáni Zsinat új liturgiájára épül, sok énekkel, és a 30 percen belül maximum 8 perc a homília, a beszéd. „Ez a hívek igénye” — mondotta Várkonyi prépost —, „célratorően kell fogalmazni. A hívek a misét kérik.” (Az Actio Catholica alkalmanként hozzá is járul a költségekhez — a templom fűtése, világítása, takarítása, az énekkar utazása stb. címén, és kiegészítik a Rádió által a lelkésznek fizetett szerény honoráriumot is.)

A protestáns és az izraelita műsorok felépítése más. Ezek lényegében prédikációk, némi egyházi zenével (a zsidóknál kántor énekével) oldva. Felvételükre stúdióban kerül sor, az egyházi énekarokkal pedig valamilyen helyszínen külön készül hangfelvétel. Zenei aláfestésnek korlátlanul igénybe vehetik a Rádió zenei állományát is. Ezek az egyházak a szó szoros értelmében vett igehirdetést, a hallgatósághoz szóló beszédet tartják fontosnak, és szinte teljes műsoridejüket ezzel töltik ki.

A katolikusoknál a 8 perces beszédek többnyire kifejezetten egyházi tanítást tartalmaznak. „Nem ott kell politizálni” — mondta dr. Várkonyi Imre. (Félreértések elkerülése végett: a hangsúly azon van, hogy „nem ott”. Hiszen nem sokkal az után a kecskeméti képviselői jelölő gyűlés után beszélgettünk, amelyen a prépost széles körben feltűnést keltett beszédében állt ki az emberi jogok szocialista értelmezése mellett.)

A húszegynéhány perces protestáns prédikációk viszont többet foglalkoznak politikai kérdésekkel: hazai társadalmi-gazdasági témákkal éppúgy, mint a nemzetközi helyzettel. Megkaptam pl. Pintér Jenő lelkésztől, a Református Zsinati Iroda osztályvezetőjétől a lelkészeknek küldött körlevelet. Ebben közlik a nekik jutott vasárnapok dátumát, és az e napokhoz fűződő megemlékezési alkalmakat. Ezek között nemcsak a virágvasárnap, advent 2. vasárnapja vagy a reformáció évfordulója szerepel — tehát a vallási ünnepek —, hanem a gabonabetakarítás időszaka, Hiroshima és Nagaszaki bombázásának évfordulója vagy a pedagógusnap is. Szóba került az igehirdetésben a tavasz folyamán az anyák napja éppúgy, mint a munka ünnepe, és sikra szállt az egyik szóronk a NATO új rakéta-programja ellen is. Jellegetes két mondat egy beszédből: „Add, hogy a Debreceni Református Kollégium tanárai és diákjai tisztaszívé és bátorszávé tanúid legyenek!” „Áldjuk Istent a tanúságtétel szabadságáért, lehetőségéért.”

¹Ebből kettő görög katolikus, az egyház belső kijelölése szerinti napon

Sok analógia felállítására adtak alkalmat a tavaszi ünnepek, főleg a felszabadulás 35. évfordulója, amelyről minden egyház megemlékezett. Az evangélikusok például március 15. környékén 1848 luteránus paphőseit idézték. A XII. pártkongresszus utáni időszak prédikációinak két érdekes részlete mutatja, hogyan kívánják hirdetni a nemzeti egység, a hazafiság eszméjét, és azt, hogy a hívek legyenek a szocialista állam hű polgárai. Az egyik alkalommal például a János evangéliumából vett íge így szólt: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mint aki életét adja barátaiért.” A fejtegetés végén ide jutott el a lelkész: „A kongresszus által megjelölt irányban fejlődjék, szépüljön, erősödjék felszabadult hazánk. Hála Istennek oly korban élünk, amikor nem hősi halottakra van szükség, hanem élő emberekre... evangélikus hitünkől fakadó becsületes helytállásra, fokozottan szorgalmas, odaadó munkára.”

Az egyik unitárius prédikáció a differenciált bérezés érdekében érvelt, mondván: a közösségben mindenki tudja a lelke mélyén, ki mennyit dolgozik, igazán orcája veritékével keresi-e kenyerét mindenki. „Hetű 6 napon át legyünk tisztességes, becsületes, jó dolgozók!” — hangozott a buzdítás.

Dr. Káldy Zoltán, az evangélikus egyház elnök-püspöke fejtette ki kérésére részletesebben is, mi vezeti őket a rádióműsorok tartalmi megfogalmazásakor: „Nem befelé forduló, 'kegyes' embereket akarunk nevelni. A hívőkre feladatok várnak családjukban, munkahelyükön, a szocialista társadalomban, de az emberiség nagy családjában is, például a békeszolgálatban. Mi e feladatokat kívánjuk megmutatni rádióadásainkban is: nem hagyjuk magukra a keresztyéneket, segítünk, hogy megtalálják helyüket a szocializmus építésében. Ránk a diakóniai teológia jellemző, vagyis a segítség, gondoskodás. Nem uralkodunk és kioktatunk, hanem segítünk; akkor is, ha a jó célt más ismerte fel, például a kommunisták.”

A politikai mozgósító szándék ugyanakkor veszélyekkel is járhat: ha túlzóvá válik, riaszthatja a hívőt. Erről Káldy püspök így vélekedik:

„Természetesen nem politikai jelszavakat hangoztatunk, hanem teológiánkat ütköztetjük a mai kor kérdéseivel. Az írásból indulunk ki, és teológiai gondolatmenettel jutunk el a politikai mondanivalóhoz is. Híveink mindkét végletet bírálni szokták: a 'pietista' befelé forduló, túl elvont, gyakorlati fogódzót nem adó prédikációt is, de azt is, ha túl politikusra sikerül a szöveg, és úgy érzik: istentisztelet helyett agitációt kapnak. Igyekezzünk kerülni mindkét végletet.”

Érintenek közvetlen politikai kérdéseket a rabbik prédikációi is. Természetesen elsősorban a felszabadulással, a fasizmus legyőzésével, a zsidóság mártíriumával kapcsolatos kérdések idéződnek fel gyakran. Héber Imre, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete és a Budapesti Izraelita Hitközség elnöke mondta:

„Az ókor önmagában nem érdekelné az embereket. Nem szakadhatunk el a mai élettől. Fel is nőttek új nemzedékek a háború óta, akiknek az érdeklődésére külön is gondolnunk kell. Egyenrangú állampolgárok vagyunk e hazában, és ezért kötelességünknek érezzük, hogy hallassuk szavunkat olyan politikai kérdésekben, amilyen például a béke ügye.”

Talán a műfaj és a tartalom gondolköréhez tartozik a prédikációk stílusa. Néhány hónap anyagának átnézése alapján mondhatom: valamennyi szereplő törekszik a szép és helyes magyar fogalmazásra. Emellett jellemző az oldottság, a sok irodalmi idézet. (Váci Mihály és Weöres Sándor éppúgy előfordult az átnézett rövid időszak anyagaiban egy-egy példázat kiindulópontjaként, mint Tolsztoj és Gorkij.) Gyakran utalnak rádió- és tévériportokra, tévéfilmekre, a hallgatóság feltételezett friss élményeire, és ezekhez is kötnek egy-egy gondolatot.

Kik beszélnek és kiknek?

Minden egyház kifejezetten büszkén említi, hogy a részvevők köre igen széles. Várkonyi prépost szerint „a bíboros-prímástól segédlelkészekig” terjed a kör: a kezdő fiatal is eljuthat a rádiós szószékre, ha „jó híre van”. Inkább az esetleges kudarcot is

vállalják nevelési célból. Egy időszak megszólaló evangélikus lelkészei például a következő helységekből érkeztek: Békéscsaba, Pécel, Ósagárd, Domony, Sopron. (Általában mindenütt igyekeznek kis falvak papjainak is szót adni — nekik ez különös kitüntetés.) A reformátusok szólaltattak meg először nőt: egy debreceni teológiai professzor-asszonyt és egy fiatal baranyai lelkésznőt; azóta az evangélikusok is követték már e példát.

Kinek szólnak a műsorok? Első helyen mindenütt az időseket, betegeket említik, akik nem tudnak eljutni a misére. (A katolikusoknál, ahol a mise elmulasztása bűn, másnak nem is pótolhatja rádióműsor a templomba menést.)

De Pintér Jenő református lelkész megemlítette az autós turistákat, a vasárnapi ebédet főző háziasszonyokat is. Tulajdonképpen mindenkinek szánják a műsort, akit érdekel, akár más vallások követőinek vagy az ateistáknak. Úgy hírlík, érdeklődés mutatkozik a környező országok magyarsága részéről is. Héber Imre a „kinek szól?” kérdésre válaszolva hozzátette még: „A zsidóság háborús pusztulása folytán sok hittestvérünk él ún. szórványokban. Hozzájuk egyedül a rádió útján juthat el a rabbi szava, a kántor éneke, mert esetleg nagyon messze van a legközelebbi templom, ráadásul vallásunk szombaton a járműhasználatot is tiltja.”

Ki szerkeszti a szöveget?

Az egyházi feletteseik által felkért szerzők természetesen saját egyházuk illetékesének mutatják meg először, amit írtak, és ott történnek meg az első javítások szükség esetén. Ám nem ez látszik kényes kérdésnek, hanem az: beleszól-e az elhangzó szövegbe „világi” személy, például a Rádió rovatvezetője? Végül is minden szóért, ami a rádióban elhangzik, a Rádió felel — ugyanakkor nyilvánvalóan más dolog egy újságíró jegyzetében belejavítani, mint egy püspök által jóváhagyott prédikáció szövegébe.

Mint megtudtam, a gyakorlatban nincsen ebből semmiféle konfliktus. A „laikus”, ateista lektor kizárólag kérdez és javasol: „jó-e ez így? nem lenne-e jobb amúgy?” Ám ez sohasem kényszer, sőt inkább gyakran megköszönik a szónokok a figyelemfelhívást, ha valamiről megfélekeztek. (Előfordult, hogy május 8-án nem szólt valaki a fasizmus feletti győzelem napjáról: örömmel szúrt bele egy mondatot a szövegbe, amikor ezt észbe juttatták.) A lényeg azonban: bármilyen javítás csak az érintett egyház képviselőjének beleegyezésével történik.

Néhány konkrét válasz erre a kérdésre:

Várkonyi Imre prépost: „Évente 5 szónál több javítás nemigen fordul elő. Ha a szöveg valóban pontatlan, félreérthető, helyt adunk a javaslatnak. De soha nem politikai, hanem stilisztikai szempontból kell javítani. Ma már ott tartunk, hogy fel sem merülhet, hogy politikai kifogás alá esik egy katolikus pap beszéde.”

Káldy Zoltán püspök: „Évi 2—3 esetben kérdeznék meg engem valamilyen szövegjavítás ügyében — természetesen miután én magam már átnéztem és kijavítottam a lelkész szövegét. Ha nemet mondtam erre a javaslatra — volt ilyen eset —, akkor maradt az eredeti. Nincs tehát semmiféle konfliktus. Legfeljebb az volt kínos — de ez kivételes, egyedi alkalom —, amikor épp azt javasolták kihúzni, amit én írtam be pótlólag; ez ugyanis a lelkész előtt az én tekintélyemnek árt. De erre igazán ne tegyen hangsúlyt!”

Pintér Jenő lelkész: „Emlékszem olyan vitára, hogy a prédikációra felkért lelkész nem értett egyet a javasolt módosítással. Akkor maradt az, amit ő írt. Máskor jogos a kérdés. A lényeg azonban az, hogy mindig csak javaslatot kapunk — azt is ritkán —, és soha nem mondta, de még csak nem is éreztette senki, hogy ha nem vesszük figyelembe a kérést, akkor nem hangozhat el a műsor.”

Dr. Seifert Gézáne, a MIOK és a BIH főtítkára: „Héber elnök úr csak 3 éve tölti be a tisztségét, én régebbre emlékszem vissza: soha nem volt arra példa, hogy bárki bele akart volna javítani a szövegünkbe.”

A műsorok visszhangja

A rádióműsor milliókhoz eljuthat, így érthető, hogy az egyházak nagy fontosságot tulajdonítanak fél-, illetve negyedóráknak. Bizonyos vagyok benne, hogy nem udvariasság diktálta, amit mondtak:

Várkonyi Imre prépost: „Nagyon nagy dolognak tartom, hogy a Magyar Rádiónak van ilyen műsora, és ez a mai állami vezetésnek is nagy érdeme. Igen nagy visszhangja van ennek a ténynek külföldön. Az UNDA összejövetelein (az európai katolikus rádió- és tévéadások szervezete ez) sosem kell szégyenkezniünk. És ehhez hozzászerek még valamit: a Rádiónak csodálatos egyházi zenefelvételei vannak, gyakran a mi félóránk után is orgonamuzsikát adnak 8 óráig. Bach művei, Beethoven vagy Liszt miséi, Palestrina kórusai, a gregorián énekek — és ilyen rengeteg hallható a zenei műsorokban — nekünk, hívőknek vallásos élményt is jelentenek. Tulajdonképpen ezt is meg kell köszönnünk, mert ezek gyakori szerepeltetése sem feltétlenül természetes.”

Káldy Zoltán püspök: „Rendkívüli jelentőséget tulajdonítunk ennek az adásnak. Hálásak vagyunk érte, mert az állam és az egyház rendezett viszonyát tükrözi. (Külföldön gyakran el sem hiszik nekem, hogy van ilyen, és valóban: tulajdonképpen nem szólhatnak egy szót sem, ha a marxista alapon álló társadalom nem adná meg ezt a lehetőséget.) Híveink is úgy értékelik, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság komolyságát mutatja ez az adás: alkotmányunk, alkotmányos jogaink tényleges valóra váltását.”

Héber Imre: „Talán fel sem mérhető számunkra a rádióműsor jelentősége. Igen sokan figyelik a felekezetünkön kívüliek közül is, és bizonyítja nemzetközileg is egyenjogúságunkat a többi egyházal. A zsidó vallású emberek egyébként nagyon érdeklődnek más rádióműsorok iránt is: örömmel fogadnak minden szép megemlékezést mártírjainkról, minden antifasiszta, háborúellenes megnyilvánulást — különösen fiataljaink, akik sok mindent el sem hisznek talán az általunk átélt borzalmakból —, de a vallásos negyedóra különlegesen fontos.”

Ami a reagálásokat illeti: a Rádió nem szokott leveleket kapni ezekre a műsorokra. (Ez egyébként annyiban öröndetes, hogy türelmetlen, dogmatikus, tiltakozó levelek sem érkeznek.) Az egyházak azonban híveiktől gyakran kapnak visszajelzést. Az egyházi lapok általában előre közlik az időpontokat. A hívek egy része aztán a prédikáló lelkésznek ír levelet, mások kérik a szöveget írásban is. Az egyházak vezetői személyes találkozásaik során is hallanak sokféle véleményt, többnyire dicsérőt. És tapasztalataik alapján valamennyien állítják: nemcsak saját gyülekezetük tagjai, sőt nem csupán vallásos emberek hallgatják e műsorokat, és ők ennek is örülnek.

A Magyar Rádió természetesen és bevallottan a kormány, az ateista állam rádiója. Célja természetesen a marxista világnézet terjesztése is. Am ugyanakkor tudjuk, hogy a rádióhallgatók között sok a vallásos ember: ők igénylik a vallásos rádióműsorokat. Teljesen nyilvánvaló, hogy ők akkor is vallásosak maradnának, ha ilyen műsor nem lenne, miközben nincs olyan veszély, hogy egy-egy vasárnapi prédikáció vallásossá teszi azt, aki nem volt az, de véletlenül meghallgatja. Nincs ideológiai megbékélés a vallás és az ateizmus között — de van alkotmányos lelkiismereti és vallásszabadság, van politikai együttműködés és biztosítva van az egyházak autonómiája.

Azt hiszem, elmondható, hogy az egyházak jól élnek, az adott lehetőséggel. A ma emberének hirdetnek ígét, az emberséget, a tisztességes munkát, a rendes családi életet, a nemzetközi enyhülést propagálják a maguk módján és eszközeivel. A naponta több, mint 50 órás rádiós műsoráradatban évi 31 óra nem sok. Mégis nagyon jelentős politikai tényezője nem csupán a műsorpoltikának, hanem az állam és az egyházak jó viszonyának, a békéért és az emberek javáért folytatott együttműködésnek is.

A televízió marxista elméletéhez

A Jel-Kép induló számában adtuk közre *Pavel Campeanu* román szociológusnak, a Román Rádió és Televízió kutatási részlege vezetőjének „25 tézis egy marxista televízió-elmélethez” című tanulmányát. A szerző e téziseit a szocialista országok testvérpártjai Összehasonlító Kultúrelméleti Munkaközösségének a bulgáriai Bojanában 1979 őszén tartott konferenciáján adta elő. A nagy nemzetközi érdeklődést kiváltó tézisek felett a Jel-Képben — az első számtól kezdve — élénk eszmecsere bontakozott ki, olyannyira, hogy még e 4. számban, amelyben elhatározásunkhoz híven lezárjuk a vitát, helyt adunk a Campeanu téziseihez érkezett további két hozzászólásnak.

LÁZÁR GUY

Társadalmi szükségletek és televíziós modellek

Campeanunak nyilvánvalóan igaza van abban, hogy „a televízió látványossággá alakítja át az információt”, és „eszerint az a fogalom, amely köré a televízió termékeny meghatározását építhetjük ki, a látványosság szükséglete”. E meghatározás azonban nemcsak a tájékoztató műsorokra érvényes (ahogy Campeanu megfogalmazása sugallja), hanem a műsor egészére. Pontosabban szólva, a televízió elsősorban két tényezőnek köszönheti hatékonyságát: annak, hogy 1. szűkebb értelemben vett látványossággá, (mozgó) képpé alakítja át az információt, és annak, hogy 2. a tágabb értelemben vett látványosság, a szórakoztatás köré építi ki egész tájékoztató tevékenységét, akár reklám-, akár pedig politikai üzenetek közvetítéséről van szó. A két tényező közül nyilvánvalóan az utóbbi játssza nagyobbik szerepet, mert a rádióhoz képest a televízió elsősorban abban rejlik az előnye, hogy technikai lehetőségeinél fogva sokkal nagyobb mértékben (sokkal több területen és sokkal látványosabban) tudja kielégíteni az emberek szórakozási igényeit.

A televíziót tehát társadalmi szükségletek hívták életre (a technika méhéből), de ezek elsősorban nem a szűkebb értelemben vett társadalomnak, a „civil society”-nak, hanem az ettől kisebb vagy nagyobb mértékben elkülönülő gazdasági vagy politikai hatalomnak a szükségletei voltak. Pontosabban szólva, a televízió azért született meg és azért válhatott minden addiginál nagyobb hatású tömegkommunikációs eszközzé, mert mindegyiknél nagyobb mértékben tette lehetővé, hogy a hatalom a közönség igényeinek a kielégítésével elégítse ki a saját szükségleteit.

A kereskedelmi tévéket, mint „tisztán üzleti vállalkozásokat” nyilvánvalóan azzal a céllal hozták létre, hogy a közönségnek nyújtott „audiovizuális szolgáltatásokkal” megvásárolják ennek figyelmét, hogy — Campeanu megfogalmazásával élve — „a lehető leghosszabb időre a lehető legtöbb embert ültessék a tévékészülékek elé”, és így a lehető legtöbb emberhez juttassák el a reklámműsorokat. Pontosabban szólva, a kereskedelmi tévék kettős célt tűztek maguk elé: azt, hogy minél több embert nyerjenek meg az egyes műsoroknak, és azt, hogy általában megnyerjék az emberek bizalmát, és így általában biztosítsák azt, hogy minél többen megnézzék az általuk sugározott műsorokat. És a kereskedelmi tévék valóban akkor maximalizálhatták a nézőszámukat, ha a szórakoztatást állították tevékenységük középpontjába. Ami természetesen nem azt jelentette, hogy minél több, a szó szűkebb értelmében vett szórakoztató műsort (például show-t) kellett sugározniuk (bár ezek sem maradhattak el), hanem elsősorban azt, hogy a művészi produkciók (vagyis elsősorban a filmek) választékát úgy kellett összeállítaniuk, hogy ebben mind a produkciók számát, mind pedig a sugárzások időpontját tekintve az ún. eszképius, a nézők kikapcsolódását szolgáló produkciók domináljanak.

A kereskedelmi tévék azonban nemcsak gazdasági funkciókat töltöttek be, hanem egy sor olyan hatalmi funkciót is, amelyek nagymértékben elősegítették a politikai intézményrendszer működését és általában a társadalmi-politikai viszonyok újratelődését. Ezt a fejlődést már a kereskedelmi rádióknál is meg lehetett figyelni, amelyek elsősorban két tényezőnek köszönhették gyors felfutásukat:

1. A kereskedelmi rádiók szerencsésen töltötték ki azt az „információs vákuumot”, amit a napilapok hagytak maguk után. Ezeket a lapokat ugyanis két tényező is megakadályozta abban, hogy *össztársadalmi intézményekké* váljanak: az, hogy rendszerint valamilyen politikai irányzatot képviseltek, és az, hogy meghatározott társadalmi csoportokhoz szóltak (aminek az elit- és a tömegsajtó szétválása volt a legpregnánssabb megnyilvánulása). Ezzel szemben a kereskedelmi rádiók, amelyek mindenkit meg akartak nyerni, nagyobb gondot fordítottak a különböző társadalmi csoportok érdekeit tükröző véleményük „súlyozására” és a különböző műveltségi szintű rétegek érdeklődésének kielégítésére.

2. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy már a kereskedelmi rádiók is a szórakoztatást állították tevékenységük középpontjába, és ez az *össztársadalmi* jellegüknek is nagyobb lehetőséget biztosított nekik arra, hogy a napilapoknál hatékonyabban juttassák el a közönséghez az általuk sugározott információkat. Azok a sokszor említett technikai lehetőségek, amelyekkel a rádiók e téren az újságokkal szemben rendelkeztek (gyorsaság, egyidejűség, auditivitás stb.), valószínűleg elősegítették ezt a folyamatot (a különböző műveltségi szintű rétegek esetében különböző mértékben), de nem játszottak benne döntő szerepet.

3. Végül a kereskedelmi rádiók azzal, hogy házhoz szállították, folyamatosan biztosították és lényegében ingyenessé tették a szórakoztatást, a hagyományos szórakoztató intézményeknél hatékonyabban segítették elő a szórakoztatóipari termékek által hordozott „rejtett üzenetek” terjesztését, a társadalmi-politikai rendszernek megfelelő *értékek és normák* kialakítását és megerősítését.

Ehhez képest a kereskedelmi tévék „csak” két vonatkozásban hoztak újat: általában abban, hogy a megjelenített szórakoztató, tájékoztató és reklámműsorokkal még jobban lekötötték az emberek figyelmét (a háttérrádiózás korántsem új jelenség); s, ami ennél is fontosabb, abban, hogy egy sor olyan szórakoztató műfajt (mindenekelőtt a filmet) vittek be az otthonokba, amelyek a rádiós szórakoztató műsoroknál jobban rokonították a tömegkommunikációs eszközök használatát a hagyományos, „kimenő” szórakozási formákkal. Ez azt eredményezte, hogy az emberek legnagyobb része számára a televíziózás vált a szórakozás leghatékonyabb, már-már egyedüli formájává, és ezzel a televízió a tömegkommunikációs propaganda leghatékonyabb eszközévé.

Ez a tömegkommunikációs modell az Egyesült Államokban illeszkedett bele a leg-

jobban a hatalmi-politikai rendszerbe, vagyis ott, ahol az érdekérvényesítési folyamatok legnagyobb része egy nagymértékben decentralizált igazgatási rendszerben, laza és heterogén hatalmi csoportok között ment végbe. A nyugat-európai országokban, ahol ezeknek a folyamatoknak a legnagyobb része az államhatalom legfelsőbb szintjén zajlott le, mind a hatalmon levő, mind pedig a hatalom megszerzésére törekvő csoportok szükségesnek érezték, hogy a közvélemény formálásában olyan nagy szerepet játszó elektronikus tömegkommunikációs eszközök a közakarat letéteményesének tekintett parlament ellenőrzése alá kerüljenek.

Ugyanakkor a modern tőkés államnak is szüksége volt arra, hogy az elektronikus tömegkommunikációs eszközökben rejlő lehetőségek kihasználásával egészítse ki és erősítse meg azt a közművelődési apparátust, amelyet a lakosság műveltségi szintjének differenciált, a társadalmi-politikai viszonyok megfelelő reprodukálását biztosító emelésére hozott létre. Ez egy olyan tömegkommunikációs rendszer kialakítását tette szükségessé, amelyben a tájékoztatási eszközök sokkal kevésbé vagy egyáltalán nem függenek a hirdetőktől, és így kevésbé kényszerülnek arra, hogy a közönség maximalálásának céljával alakítsák ki műsorukat. Ezt a rendszert az erősen centralizált nyugat-európai országok alakíthatták ki a legkönnyebben.

Így született meg a 20-as években az európai országok legnagyobb részében a közszolgálati rádiók rendszere, majd a 40-es évek végén, az 50-es évek elején a nyugat-európai országokban a közszolgálati tévéké, és ezzel az elektronikus tömegkommunikációs eszközök új, nyugat-európai modellje vagy, ha úgy tetszik, az egyesült államokbeli modell nyugat-európai variánsa. Ez a fentieknek megfelelően elsősorban a következőkben különbözött elődjétől:

1. A közszolgálati rádiók és tévék, bár elvileg ugyanolyan „pártatlanok” (sőt, még „pártatlanabbak”) voltak, mint a kereskedelmiek, nagyobb mértékben képviselték a központi hatalom, illetve a hatalmon levő politikai csoportok érdekeit.

2. Ugyanakkor a közszolgálati rádiók és tévék, ahogy Hermann István írja, „nem csupán az általános konzumpció propagátorává váltak, hanem ezen belül annak a kulturális fogyasztásnak is propagátorává, amelyet az adott társadalom nyújtani tudott”. Ez valószínűleg összefügg azzal a ténnyel, amit Hermann úgy fogalmaz meg, hogy „az európai társadalmi léthez sokkal erősebben hozzátartozik az, mint az amerikaihoz, hogy bizonyos kulturális tradíciókon alapul”, és ezért az európai rádióknak és tévéeknek, ha meg akarták nyerni maguknak a műveltebb rétegeket, nagyobb mértékben kellett kielégíteniük ezek igényeit. Ugyanakkor a kulturális fogyasztás népszerűsítését — bármilyen egyszerűnek is tűnik — elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy ezeket az adókat *többek között* ezért hozták létre. Erre utal az is, hogy a 60-as években az Egyesült Államokban is megjelentek a közszolgálati tévék, illetve az, hogy a nyugati országokban jó néhány rádió- és tévéállomást hoztak létre, amelyeknek kifejezetten feladatuk a magas kultúrák népszerűsítése.

A kulturális propaganda megjelenése a rádiók legnagyobb részénél és a tévéknél nem változtatott azonban alapvetően azon a tényen, hogy ezek a tömegkommunikációs eszközök a szórakoztatásra alapozták tevékenységüket; a legnagyobb változást az jelentette, hogy jobban kihasználták a közönség rétegzettségében és az adók számának növekedésében rejlő lehetőségeket, és a magasabb kulturális szintet képviselő műsorokat azokban az időpontokban vagy azokon az adókon sugározták, amikor és ahol a törzsközönség elvesztésének nagyobb veszélye nélkül kísérlethették meg az alkalmi közönség megnyerését. Mi több, a tömegkommunikációs eszközök alapvető célja (a hallgatók „bekapcsolása”) és eszköze (a hallgatók kikapcsolódásának biztosítása) közötti ellentmondás abban a paradoxonban öltött testet, hogy ezeknek az eszközöknek most már nemcsak a politikai propaganda érdekében kellett sugározniuk a tömegkultúra alkotásait, hanem a magas kultúra propagálása érdekében is, mert különben azok a nézők, akik nem találták meg a tévében a maguk mindennapi krimijét (vagy westernjét vagy más szórakoztató filmjét), nem kötődtek ahhoz, és így nem nézték meg a hetenként egyszer sugárzott művészfilmet . . .

Ezen a helyzeten — ahogy ezt a vitaindító cikk és a hozzászólások többsége is megfogalmazta — a szocialista rádiózás és tévézés sem változtatott igazán. Ennek elsősorban az az oka, hogy a mi tömegkommunikációs eszközeinknek a nyugat-európaiakhoz hasonlóan a politikai és a kulturális propaganda a két legfontosabb feladatuk, és ezért ugyanazokra az elvekre alapoztuk a tevékenységüket, vagy, Békés Tamás megfogalmazását használva, „az általunk kritizált amerikai modellt — keretként véve — töltöttük meg szocialista tartalommal”. (Bár attól tartok, hogy a tartalmat és a formát ebben az esetben sem választhatjuk el egymástól.) A helyzetet csak súlyosbította, hogy a mi tömegkommunikációs eszközeink, mint kormányzati eszközök, még közelebb kerültek a központi hatalom intézményrendszeréhez, és így két alapvető politikai feladatuk egyike, az alapvető kérdésekben való érdekezésség hirdetése még jobban háttérbe szorította a másikat, az érdeellentétek nyilvános ütköztetését.

Elvileg persze elképzelhető, hogy megszakítsuk az elektronikus tömegközlés ördögi körét, és ne a közönség maximalizálását, vagyis a szórakoztatást állítsuk tevékenységének középpontjába. Ehhez azonban le kellene mondanunk arról, hogy mindenáron meggyőzzük az embereket (és itt a „mindenáron” szó szerint értendő), vagy, másképpen szólva, nagyobb lehetőséget kellene adnunk arra, hogy az emberek győzzék meg egymást, hogy az elektronikus tömegkommunikációs eszközök elsősorban a mindenkori konszenzus kialakítását és az annak megfelelő üzenetek továbbítását szolgálják. Ez azonban már sokkal inkább a szocialista hatalmi viszonyok továbbfejlesztésének, mint egy új tömegkommunikációs modell kialakításának a kérdése.

SOÓS PÁL

Gondolatok az elmélet kidolgozásához

Campeanu tömörségében is gondolatgazdag, ugyanakkor vitára ingerlő tézisei az eddigénél határozottabban jelzik: elodázhatatlan elméleti és gyakorlati szükségletté vált a marxista televízióelmélet — nemzetközi tudományos összefogással bizonyára gyorsabban elérhető — kidolgozása. A tézisek után közzétett három hozzászólással érdemben elkezdett vita bizonyára sokban hozzájárul majd ehhez.

Első téziseinek megállapításai az érdekelt szakemberek számára tulajdonképpen nem jelentenek revelációszerű új igazságokat, mégis Campeanu érdeméül tudhatók be a jól körvonalazott, tisztázó erejű megfogalmazások. Igaz, ezek nemcsak világosabbá teszik a televíziós szakirodalomban nem ritkán elvont elméletieskedéssel túlbonyolított problémákat, vagy a számadatok halmazával lapos empirizmusba fullasztott tényeket, hanem olykor le is egyszerűsítik azokat. Így például az európai tőkés országok és szocialista államok televíziós gyakorlata cáfolhatatlanul tanúsítja, hogy az amerikai modell mellett nemcsak lehetséges, hanem már van, sőt vannak más regionális vagy nemzeti modellek is. Campeanunak igaza van abban, hogy a televízió elmélete és gyakorlata az amerikai modell szinte kritikátlan átvételével született. Az elmúlt évtizedekben azonban kifejlődött ennek a modellnek egy viszonylag gazdag polgári és marxista elméleti kritikája, valamint egy mindinkább határozott körvonalakat öltő „ellengyakorlata” is. A nyugati televízióelméleteket tehát nem lehet árnyalatlanul az amerikaiakkal azonosítani, a közöttük — különböző politikai és ideológiai orientációk szerint — kialakult eltérésektől, polarizációktól eltekinteni.

Harmadik tézisében Campeanu egyébként teljesen jogosan veti a marxista televíziókutatók szemére, hogy a polgári elméletek kritikájában nem elég következetesek, és hogy még mindig adósság egy pozitív, tudományosan kidolgozott, versenyképes marxista televízióelmélettel. A szocialista országok kutatóinak ez irányú felelősségét és inaktivitását külön is szóvá teszi. Az összkép azonban — véleményem szerint — itt is árnyaltabban jellemezhető. Ugyanis a szocialista országok mindegyikében történtek figyelemreméltó kísérletek, sőt némelyikben nagyobb szabású kezdeményezések is a majdani koherens marxista televízióelmélet kidolgozásának az irányában. S ezek éppen nem elsősorban a közgazdaságtudomány, hanem az itt — Campeanu szerint is — adekvátabb filozófia, továbbá a szociológia, információelmélet, esztétika, pedagógia, pszichológia, művelődéstudomány, művelődéspolitikai stb. szemszögekből igyekeztek a televíziójelenséget megközelíteni.

Campeanu tézisei egy kétségtelenül érdekes, joggal figyelmet keltő konzekvens televízióelméleti hipotézis alapkérdéseit vázolják fel. Az érdemi vita folytatása érdekében a továbbiakban a tézisek problematikus és ellentmondásos részeire helyezem a hangsúlyt.

Mindenekelőtt: vajon indokolt-e egy televíziós ontológia kidolgozásának igényét támasztani? Az ontológia kategóriáját ugyanis a természeti, valamint az emberi-társadalmi-kulturális létszférák és az ezeken belüli nagy létkomplexusok vizsgálatának legáltalánosabb szintjén használja a filozófia. A televíziós kommunikációs viszonyok — bármennyire is totalitásként fogjuk fel — mégis csak meghatározott részjelenségei nem csupán a társadalmi-kulturális-emberi gyakorlatnak, hanem még az általában vett kommunikációs viszonyoknak is. Ezért a velük foglalkozó elmélet szükségképpen csak egy „részelmélet szintjén” és „alkalmazott elmélet” alakjában jöhet létre. Az ilyen értelemben vett „partikularitás” tudomásulvétele nemcsak hogy nem jelent lefokozást, hanem az a televízióelméleti kutatások elemi tudományos szemléleti és módszertani követelményének tekinthető. Az egész — különös — rész dialektikus struktúrájának és dinamikájának következetesebb figyelembe vétele talán kevésbé tautológikus általános hipotézishez és valószínűleg a televízió társadalmi integrálását illetően is realisabb ítéletekhez vezethette volna Campeanút.

A tézisek ellentmondásainak illusztrálására néhány részlet: „A televíziós üzenetet, amelynek nincs valódi csereértéke, ... nemigen lehet áruként meghatározni.” (6. tézis). Egy marxista televíziós ontológia megközelítésében „központi helyet foglalna el azoknak az egzisztenciális interferenciáknak a vizsgálata, amelyek a televízió és az áru-gazdaság között érvényesülnek (hiszen a televízió ennek az áru-gazdaságnak a keretében jött létre és bontakozott ki.)” (8. tézis). „A televízió hatalmát éppen az teszi félelmetessé, hogy az általa létrehozott viszonyok elvesztik gazdasági meghatározottságukat.” (7. tézis). „A televízióknak a társadalmi gyakorlat egyik területét képező jellegzetességei a társadalmi gyakorlat más területeivel — mindenekelőtt a gazdasággal — való kölcsönhatásban bontakoznak ki.” (9. tézis.)

Vagyis Campeanu miközben bírálja az amerikai marketing-típusú és az egyes marxista szerzők által képviselt „ökonomista” televízióelméleteket, minden komoly és őszinte igyekezete ellenére végül is önkéntes foglya marad ezeknek. A televíziós ontológia elemzése — írja — „kizárólag azokra az objektív viszonyokra irányul majd, amelyek a televíziós kommunikáció körül alakulnak ki, és nem terjednek majd ki a műsorok közvetlen ideológiai tartalmaira; nem azért, hogy tagadja ezeket, hanem azért, hogy lehetőséget adjon az egyszerűbb kifejtésre.” (8. tézis.)

Campeanu természetesen tisztában van azzal, hogy a televízió több dimenziójú valóságjelenség, amelynek sajátosságait csak úgy lehet megérteni, ha a különböző társadalmi rendszerek és ezek osztályai, rétegei, csoportjai, egyénei szükségleteinek összefüggéseibe, továbbá a kommunikációtörténet egész folyamatába, valamint a tudományos műszaki forradalom által létrehozott új körülményekbe helyezzük azokat. Téziseiben azonban indokolatlanul hátrébe szorítja ezek legtöbbjét.

Nagyobb technika-, gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti, de nem utolsó-

sorban tömegkommunikáció-történeti összefüggéseket figyelembe véve, vitathatónak tűnik az az álláspontja, hogy a televízió megjelenése törést jelent a kommunikáció történetében, és hogy a televíziót nem egy sajátos kommunikációs szükséglet hívta létre. Mindaz, amit Campeanu a televíziós látványosság szükséglet-háttérével, mértéktelen túlkínálatával, kíváncsian mezező jelentkező agresszivitásával, értékzavarokat keltő manipulációs lehetőségeivel kapcsolatban elmond, sok tekintetben igaz, elgondolkodtató, de ugyanakkor leegyszerűsítő és egyoldalú. Hiszen kialakultatlanabb formában, egyes elemeiben, kisebb vagy nagyobb mértékben ugyanezek a problémák és jellegzetességek az egész emberi kommunikáció történetében jelentkeztek és ma is jelen vannak, az írott nyelvtől a könyvön, ponyván, sajtón, filmen, távirón, telefonon, lemezjátszón, magnetofonon keresztül a rádióig.

A televízió — ezt Campeanu is aláhúzza — „a technika szférájában, a technika által született.” (10. tézis.) Márpedig az ember érzékszervei, az ezek meghosszabbításaként funkcionáló technika mint az ember lényegi társadalmi erői történelmi kibontakozási folyamatának éppen a szükségletek kielégítése és teremtése az egyik legalapvetőbb, kölcsönösen összefüggő dialektikus mozzanata. Továbbá számításba kell itt vennünk az egyenlőtlen fejlődés érvényesülését is. A tudományos-technikai forradalom korának ugyanis fő jellegzetességei közé tartozik, hogy egy-egy messzire előreszaladó felfedezés esetében bizonyos fáziskéséssel jelentkeznek a társadalmi problémák. A televízióval kapcsolatban tipikusan ilyen egyenlőtlenesség alakult ki a technikai lehetőségek és a „társadalmi problematizálás” között. A televízió megjelenése — véleményem szerint — tehát nem törés, hanem a kommunikációtörténeti előzményekre épülő minőségi továbblépés, új fejlődési szakasz, amely valóban „az új problémák és az új technikai megoldások sosem látott egyesítésének lehetőségét nyújtotta.” (10. tézis.)

A korábbi kommunikációs és a legújabb televíziós technika, látványosság azonban sohasem önmagában okozta és okozza a társadalmi problémákat, kulturális értékzavarokat, hanem a különböző kommunikációs rendszereket létrehozó és működtető társadalmak reális gazdasági, szociális, politikai, kulturális, erkölcsi stb. viszonyai jutnak kifejezésre ezekben a problémákban és értékzavarokban. A tömegközvetítő eszközök, mechanizmusok kétségtelenül mértéktelenül felnagyítják, kitágítják, sőt az is tagadhatatlan, hogy sajátosan befolyásolják, torzítják ezeket. Minderről a tézisek szerzője sok érdekes, helytálló megállapítást tesz. (19—22. tézisek.)

Campeanu lehetségesnek tartja egy marxista televízióelméleti hipotézis felvázolását úgy, hogy elemzéseit nem terjeszti ki a televíziós műsorok közvetlen politikai, ideológiai és kulturális tartalmaira. Kérdéses számomra, hogy „az egyszerűbb kifejtés” kedvéért fel lehet-e áldozni a tartalmakat. Ezek nélkül ugyanis mindenfajta vizsgálódás szükségképpen egy „technicista”, „formalista” vagy legfeljebb „ökonomista” televízióelmélet felé vezethet. Jóllehet az ilyen megközelítések is hozhatnak bizonyos új eredményeket, korántsem elégíthetik ki egy valóban marxista televízióelmélettel szemben támasztott követelményeket.

Egy ilyen elmélet kimunkálásához a magam részéről a következő szempontok figyelembevételét ajánlanám:

1

A majdan kidolgozandó elméletnek *interdiszciplinárisan kell megragadnia tárgyterületét*. Az itteni vizsgálódásokat nem alapozhatjuk egyetlen vagy néhány szubjektív kiválasztott tudományterület megközelítéseire. „A televíziós kommunikáció körül kialakult objektív viszonyok” ugyanis átfogják a termelési-gazdasági munkaviszonyokat éppenúgy, mint a társadalmi-politikai, ideológiai, kulturális, erkölcsi, életmódbeli stb. viszonyokat. A televíziójelenség mint „szerves totalitás”

egyaránt magába foglalja a kommunikációs technika, a műsor és közönség egységét, az adás—vétel—befogadás teljes folyamatát, a szó, a kép, a zene, a különböző jelek és szimbólumok együttesét, a hírközlő-informáló, a dokumentáló-propagáló és a kulturális-művészeti-szórakoztató funkciók egyesítését stb. A televíziózó egyén oldaláról nézve is — jöllehet más és más fokon, illetve arányokban — a személyiség különböző rétegei és erői (érzékszervek, érzelmi, értelmi, akarat reflexiók) vesznek részt a kommunikációs folyamatban. Az elméletnek tehát adekvát interdiszciplináris elemzésekkel kell e bonyolult komplexitás általános, különös és részkérdéseit tisztázni.

2

A marxizmus igényével és alapelveinek érvényesítésével fellépő elméletnek tudatosan törekednie kell a különböző társadalmi-gazdasági-politikai rendszerek és a különféle kulturális hagyományok által meghatározott televíziós modellek azonos vagy hasonló vonásainak, valamint eltérő sajátosságainak, különbözőségeinek megragadására és specifikálására. A mai világtelevíziózási gyakorlat legalább négy alaptípusának (amerikai, nyugat-európai, szocialista, fejlődő országok) kialakulását és működési jellegzetességeit elemi kiindulópontként kell figyelembe venni a televíziós kutatásokban. A televízió „társadalmi problematizálása” csakis ezekben a reális társadalmi-politikai-kulturális dimenziókban elemezhető.

3

A marxista televíziókutatásokban *központi helyet kell elfoglalnia a tartalmi kérdéseknek*. A tartalom itt természetesen a lehető legszélesebb értelemben véve átfogja a mit és hogyan egész kérdéskörét a tartalom és forma elválaszthatatlan dialektikus egységében. A bennünket elsősorban érdeklő szocialista televízió tartalmi feladatai körül ugyanis sok még a bizonytalanság. Talán nem is annyira a fő feladatok meghatározásában jelentkezik ez. Hiszen abban ma már teljes az egyetértés az elméleti és gyakorlati szakemberek körében, hogy a televíziónak három fő funkciót, feladatot kell teljesítenie. Ezek: 1. hírközlés-dokumentálás-propaganda, 2. a legszélesebb értelemben vett kultúráközvetítés, -terjesztés, oktatás-nevelés, 3. szórakoztatás, játék. Az elméleti és gyakorlati tétovaság e tartalmi feladatok műsorpolitikai realizálásának belső arányaiban, minőségében, műsoridő-beosztásaiban, az igény- és értékszínvonal megtalálásában, a műsorválaszték-skála szélességének meghatározásában stb. jelentkezik elsősorban.

4

Az eddig elmondottakat figyelembe véve az a határozott véleményem, hogy *a marxista televízióelméletet nem lehet kidolgozni széles művelődésméleti és művelődéspolitikai megalapozás nélkül*. Ennek a megalapozásnak a gazdasági és szociológiai szempontok mellett magában kell foglalnia az értékelméleti, tömegkultúra- és kommunikációelméleti aspektusokat is. Szerintem csak ezeknek a diszciplináknak a segítségével lehet majd megnyugtatóan tisztázni és megoldani a szocialista televíziózás ma még oly sokat vitatott kérdéseit. Az ilyen és hasonló kérdéseket mint például: A szocialista televízió fő feladata legyen-e a kultúra felé való orientálás,

vagy más, például a propagandisztikus, esetleg a szórakoztató feladatot tekintsük elsődlegesnek? Ezzel összefüggésben a műsoridő optimális tartama meghatározható-e? Milyen alapelveket kell érvényesíteni a különböző csatornák profiljának kialakításában és műsoridejük tartalmi felosztásában, különös tekintettel a fő műsoridőre? A szocialista televízió hogyan és meddig érvényesítheti a homogenizáció elvét? Alkalmazható-e a szocialista televíziózásban a mechanikus, a kulturális szinteket és értékeket nem értékekkel vegyítő homogenizálás, valamint a közös nevező elve? Vállalhatja-e a szocialista televízió az értékszint alá merülést, az alkultúra, a sznobizmus, a giccs, általában a negatív kulturális minták terjesztését? A program- és műsorválaszték milyen határokig szélesíthető vagy szűkíthető? Sok vagy kevés-e a játékos vetélkedők vagy például a krimik száma? stb.-stb.

5

A marxista televízióelmélet kidolgozásához nélkülözhetetlen a szocialista és kulturálisan erősen rétegződött közönség igényeinek, a műsorok befogadási folyamatának, szintjének és társadalmi hatásának folyamatos, széles körű szociológiai és szociálpszichológiai apparátussal történő vizsgálata. A fentebb érintett tartalmi, műsorpolitikai alapelvek mellett a módszertanilag megalapozott művelődésszociológiai vizsgálatokkal nyert nézettségi és tetszési indexek lényeges adalékokkal szolgálhatnak a műsortervek elkészítéséhez, sőt ezen túlmenően a szocialista társadalom osztályai, rétegei, csoportjai és egyénei kulturális állapotainak, színvonalának a mélyebb megismeréséhez is.

6

Végül, de nem utolsósorban egy szocialista ország televíziós kommunikációjának minőségét, társadalmi-politikai-kulturális hatékonyságát eldönti a televízió mint intézménynek a technikai felszereltségentúli szervezettsége, a tartalmi feladatoknak megfelelő belső felépítettsége, szervezeti irányítása és — ami bizonyára a legdöntőbb — vezető munkatársainak, szakembereinek szellemi-kulturális potenciálja. A marxista televízióelméletnek ezekre az aspektusokra is ki kell terjesztenie elemzéseit. A műsorok színvonalából, üzenetéből ugyanis nemcsak a nézők, a „vevők” igényszintjére lehet következtetni, hanem legalább annyira a televízió szakembergárdájának felkészültségére, szellemi-kulturális beállítottságára is. A szocialista televíziózás elérkezett arra a fejlődési fokra, amelyen már szükséges és lehetséges az „adók igényszintjét” is tudományos vizsgálat tárgyává tenni.

Kultúra és gazdaság

A Magyar Televízió „Tudósklubjának” vitájából

Figyelemreméltó témát tűzött ismét napirendjére a Televízió Tudósklubja: a gazdaság és a kultúra egymással összefüggő, napjainkban időszerű kérdéseit. Az eszmecserén, amelyet Papp Zsolt filozófus vezetett, Breiter Miklós közgazdász, Gyarmati Kálmán népművelő, Kozma Tamás szociológus, Szabolcsi Miklós irodalomtörténész és Vitányi Iván szociológus vett részt. Az alábbiakban az elhangzottak némileg tömörített és stilizált változatát adjuk közre.

PAPP ZSOLT: Hazánkban a 70-es évek a gazdaság évtizede. Kevés szó esik a kultúráról. Nem látnak-e olyan veszélyt, hogy a kultúra és a közművelődés tennivalói háttérbe szorulnak?

GYARMATI KÁLMÁN: A 70-es éveket nem csupán a gazdasági problémák évtizedének tartom. Úgy is emlékezni fogunk erre az időszakra, hogy a közművelődés konjunktúrája ekkor bontakozott ki. Azzal egyetértetek, hogy a gazdasági feladatok növekedésével fennáll a veszélye annak, hogy háttérbe szorul a foglalkozás a művelődéssel, és ez rendkívül káros lenne. Mert igaz ugyan, hogy a termelés rendkívül fontos, hiszen az anyagi javakat létre kell hozni és ez társadalmunk léte szempontjából meghatározó. Viszont mégsem a termelés az elsődleges és fő célja a mi társadalmunknak, hanem az, hogy tartalmas, emberi életet teremtsünk. A termelésnek is ezt a célt kell szolgálnia. Az a politikus, az a gazdasági vezető, aki ezt nem ismeri el, és az átmeneti gazdasági nehézségeken úgy kíván úrrá lenni, hogy közben elhanyagolja, nem támogatja a művelődést, nem méltó arra, hogy vezessen, hiszen jövőnket veszélyeztetni. Nagyon ide kívánczik az a lenini gondolat, miszerint: aki ma nem tud tanulni a munkája miatt, az holnap nem fog tudni dolgozni a tudatlansága miatt.

KÓZMA TAMÁS: Egy kicsit bonyolultabbnak látom a kérdést. Ugyanis gyakran találkozni a következő megállapítással: „fontosabb kérdések vannak most előttünk,

mint az, hogy mennyit fordítunk kultúrára. Előbb lakni szeretnénk valahol és csak aztán kulturálódni". Az a véleményem, hogy ez a szembeállítás bizonyos szempontból nem állja meg a helyét. Az, amit hagyományosan kultúrának mondunk, része egy sokkal szélesebb egésznek, és ez az infrastruktúra. Amiben benne van a lakás, a vízellátás, a villany, a közlekedés és így tovább. Ha ezt a nagyobb blokkot nézem, akkor ez a szembeállítás, hogy „laknunk kell előbb és csak aztán kulturálódunk,” nem állja meg a helyét, mert maga a lakás, ahogyan lakunk, az is a kulturálódásnak egy formája. Ha ezen belül próbáljuk a dolgokat szembe állítani egymással, hogy tudniillik először lakni szeretnénk és azután moziba menni, akkor ezen elgondolkozhatunk. De ne felejtjük el, hogy a 70-es évtized olyan évtized volt, amikor az infrastruktúrára fordítható összegek is egyenletesen nőttek. Nőttek mind a lakásra, mind a vízellátásra, mind az anyagi ellátásra, mind a közművelődésre fordított összegek. A gondom éppen az, hogy vajon az előttünk álló évtizedben, amikor az összegek valóban szűkebbek, milyen sorrendiséget fogunk tudni megállapítani az infrastruktúrában.

SZABOLCSI MIKLÓS: Előttem egy néző kérdése, amelyben a kultúra és a gazdaság összefüggése fogalmazódik meg. Ez is eléggé elterjedt nézet. Így hangzik: mi az oka annak, hogy minél nagyobb a jólét, annál jobban fordulnak ellene a kultúra igazán messzelátó képviselői? Azt hiszem, a jólét ellen nem fordulnak a kultúra igazán messzelátó képviselői. Országunkban, országainkban, vagy vidékeinken a kultúrának olyan képviselője, aki a sok évszázados elmaradottság után következő viszonylagos jólétet kétségbe vonná, azt hiszem, nem akad. De olyan igen, aki a jólét formáit, az életmód alakzatait, az anyagi eszközök felhasználását kifogásolja és az a problémája, hogy az emberek a lassan növekvő jóléttel nem tudnak mit kezdeni. Nem a jólétet kifogásolják a kultúra messzelátó képviselői, hanem azt hangsúlyozzák, hogy kultúra kell a gazdaság felhasználásához is. Ahhoz, hogy a gazdaság javaival élni tudjunk, nagyon mély, nagyon belénk gyökerezett, az élet sok területére kiterjedő kultúrára van szükség.

PAPP ZS.: Elhangzott, hogy a 70-es években növekedtek az infrastruktúrára, s ezzel a széles értelemben vett kulturált élet előfeltételeire fordított összegek. Mégis gyakorta hallani, hogy a kulturális-művelődési szféra finanszírozása az úgynevezett maradékelv alapján történik. Így van ez? Mit jelent ez?

BREITNER MIKLÓS: Nehéz ezt elbírálni. A tervezésnek bizonyos fázisai vannak, amikor el kell dönteni, hogy bizonyos összegeket mire költenek. A tervezés folyamatában általában elég korán kirajzolódik, hogy mennyit lehet a termelés bővítésére fordítani és mennyit az infrastrukturális beruházásokra. Leszűkíteném a kört, nevezzük ezt szociális infrastruktúrának. Nos, már itt valahol, tehát a tervezés korai stádiumában kialakul egy fal, s ezen átlépni már nagyon nehéz. Itt nincs maradék elv, mert egy döntés értelmében mondjuk durván 20—22%-ot a szociális infrastruktúrára fognak mindenképpen fordítani. Most, hogy ezen belül mennyit fognak költeni lakásra, egészségügyre, oktatásra, kultúrára, sportra, ezt már viszont nagyon nehéz előre átlátni és eldönteni, s itt tényleg a maradék-elv érvényesül. Persze egészségügyi kiadásokból lefaragni a kultúra javára — ha szembeállítom a dolgokat — nagyon nehéz döntés. Ugyanakkor a statisztikusok kiszámították, hogy az oktatásra fordított kiadások 1%-os növekedése a nemzeti jövedelmet is kb. 1%-kal megemeli. Tehát egészen szoros, szinte függvényyszerű kapcsolat van a kettő között. Kulturális ráfordításokra, kulturális kiadásokra ilyen számítás még nincsen, de azt gondolom, hogy hosszabb távot, időeltolódásokat is figyelembe véve, talán nem ennyire erős, de hasonló irányú kapcsolat mutatható ki.

PAPP ZS.: Hadd mondjak egy hétköznapi példát, amivel kissé kiélezném a célok és ráfordítások problémakörét. Az állampolgár megy a körúton, bemegy a magyar filmek mozijába, ahol egy — számos mérce alapján — kitűnő magyar filmet vetítenek, ám a nézőközönség száma nem üti meg a 20 főt. Az állampolgár kijön, a film talán tetszett is neki, de elgondolkodik a következőkön: ez a film esetleg több millió forintba került, ugyanakkor egy moziban vetítik, és egy délután mindössze 60 ember nézi

meg. Mintha a kulturális ráfordítás és a kulturális igény, a felhasználás nem volna arányban. Ezt hogyan látják? Végül: hallhatnánk valamit a hetvenes évek kulturális-közművelődési kiadásainak alakulásáról?

BREITNER M.: „Azon egyáltalán nem habordtam fel, hogy felemelték a színház és mozi árakat, azon viszont annál inkább, hogy csak elvétve lehet jó magyar filmet találni, pedig milliókat költünk filmgyártásra. Nyugaton a producernek érdeke, hogy csak igazán jó forgatókönyvet fogadjon el, nálunk ez az érdekeltségi rendszer hiányzik” — áll egy levélben. El kell mondani, hogy Magyarországon is van bizonyos fajta producerszervezet. Különböző vállalatok érdekeltek abban, hogy a néző bejöjjön a moziba. Ilyenek a filmgyártó vállalat, a MAFILM; a HUNGAROFILM, amely exportálja a filmeket, vagy éppenséggel a Televízió, amely „beszáll” egy-egy film elkészítésébe. Feltehető, hogy ha például egy filmet nem lehet jól exportálni, akkor a HUNGAROFILM nem fog nagy pénzzel beszállni, és hogyha nem jön össze a pénz, feltehetően a film sem fog elkészülni. Tehát van Magyarországon is producerizmus, és itt nemcsak költségvetési pénzek, de a filmforgalmazásból bejövő összegek is mozognak. A vállalat, mint producer forgatja a pénzt.

Átérve a költségvetési kiadásokra: majdnem egy húszéves időszakot tekintve, 1960 és 1978 között durván egymilliárd forintról több mint 6 milliárd forintra növekedett a kulturális szférára fordított kiadások értéke. Ez folyó forint, nem mond sokat. Az talán többet mond, hogy a nemzeti jövedelemből 0,65 százalékot fordított 1960-ban a költségvetés a kultúrára. Ma viszont ez az adat: 1,25 százalék. Az arány megduplázódott és ez nagy szó! Ezen belül még néhány adat. A vizsgált időszakban erősen nőtték a rádióra és tévére fordított kiadások. Ez az a szféra, ahol nőtt az arány. A könyvtáraknál csökkent, művelődési otthonoknál stagnált, múzeumoknál stagnált, színházaknál csökkent, zenei intézményeknél lassú csökkenés van. Statisztikailag ebbe a rovatba tartozik a sport. Hadd áruljuk el, hogy ott is stagnál az erre fordított kiadás.

GYARMATI K.: Előttem egy néző kérdése: miért nincs egyenes arányosság a gazdasági és a kulturális élet javulása között? Breitner Miklós válaszolt erre, amikor elmondta, hogy az oktatásra fordított összegek és a nemzeti jövedelem emelkedése között megvan az egyenes arányosság. Véleményem szerint ez a társadalmi élet minden területén érvényes. A fordított arányosság kizárt, az egyenes arányosságot rövid távon nehéz kimutatni, de hosszabb távon mindenképpen feltárható. A kutatás még nem foglalkozik ezzel olyan intenzíven, hogy lennének már bizonyító adataink. Egy egészen kis példával mégis szolgálhatok. A napokban végeztem egy összehasonlítást Debrecenben 10 kiváló címet kapott ipari üzem és 10 olyan üzem között, amelyek az utóbbi 5 évben nem kapott kiváló címet. Összehasonlítottam a művelődésre vonatkozó adataikat is. Ebben iskoláztatás, könyvolvasás, könyvtári tagság, művelődő közösségekben való részt vevők aránya, aztán a komplex művelődési mozgalmunkban való részvétel egyaránt megtalálható. A 10 kiváló címet kapott üzem művelődési mutatói kedvezőek és jóval pozitívabbak, mint a kiváló címet öt éve el nem nyert üzemekéi. Ez így még meglehetősen felszínes érv, de mégis csak azt bizonyítja, hogy van korreláció a két tényező között.

PAPP ZS.: A kultúrára fordított összegek egészükben növekszenek tehát. Kérdéses viszont, hogy milyen ezek igénybevétele? A meglevő pénz felhasználása vajon nem diszfunkcionális-e? Egyes állami kiadásokról ugyanis esetenként kiderül, hogy pazarlóak, mert amit juttatnak, azt nem veszik igénybe. A lakosság akkor adja ki a forintjait a kultúrára, amikor ténylegesen igénybe veszi. Az állam viszont előre támogat és így a költségvetési ráfordítás egy része veszendőbe megy. Így van ez? S mi itt a megoldás véleményük szerint?

BREITNER M.: Ez bizonyos mértékig igaz. A film már elkészült, benne van a pénz, és üres a nézőtér. Bizonyos esetekben persze akciókhoz adják a pénzt, abban az esetben, hogy ha az akció realizálódik. Márpedig a realizálódás azt jelenti, hogy azt igénybe vették. Nekem azonban a problémám nem ez. A problémám az, hogy

egy 10, vagy 11 milliós országban nem azonos mértékben veszik igénybe az emberek ezt a támogatást. Voltaképpen egyfajta dotációról van szó és a dotáció nem éri el a címzetteket. Ez a gond.

PAPP ZS.: Az olcsó kultúra tehát nem jut el oda és azokhoz, akik miatt olcsó?

BREITNER M.: Igen. Vegyünk egy példát. Korábban az operajegy árában, vagy egy zeneakadémiai jegy árában lényegesen nagyobb volt a dotáció, mint amennyit a jegyvásárló maga fizetett. Viszont ki jut el az Operába? Ki jut el a Zeneakadémiára? Pontosan berajzolható a kör. Már Pest pereméről is kevesen. Ingázó munkás oda nem jut be, vidékről, mezőgazdasági, tanyasi körzetből ember elvétele jut oda. Tehát: demokratikus-e ez a dotáció? Szerintem nem.

PAPP ZS.: Gyarmati Kálmánnak mi a tapasztalata: a magas dotáció az előnyös helyzetűeknek kedvez? Eljut az olcsó kultúra oda, ahova szánják?

GYARMATI K.: Feladataink között nagymértékben lehet szelektálni, fontossági sorrendet teremteni. Hogy valóban azokhoz a rétegekhez jussunk el, amelyek erre leginkább érdemesek, vagy rászorulnak, nos, ez igencsak indokolt. Jelenleg azt tapasztaljuk, hogy szakadék van a közönségünk soraiban. Van, aki egyre intenzívebb művelődésben vehet részt, viszont egy igen jelentős réteg mindentől elmarad, semmiben nem részesül. Ezek a minuszok összegződnek, gondolok az alacsonyabb műveltségű dolgozókra, segédmunkásokra, munkahelyet változtatókra, ingázókra, bizonyos ifjúsági rétegekre. A pazarlásról még csak annyit, hogy sok esetben akkor pazarolunk anyagi értékeket, amikor keveset adunk egy feladatra. Közismert: ahhoz, hogy eredményt érjünk el, bizonyos mennyiségű energiát kell befektetni. Ha ennek csak a felét áldozzuk, akkor nyilván nem jön létre az eredmény. Éppen ezért furcsa ellentmondás, hogy egy területre adott csekély összeg gyakran nagyobb pazarlás, mint egy optimális összeg. Itt is a szelekció segítene, hogy ne mindent támogassunk, csak olyan feladatokat, amelyek a társadalmi törekvéseinkkel összhangban hatnak.

VITÁNYI IVÁN: Azt hiszem, könnyen zsákutcába juthatunk, ha a kultúra hatékonyságát ennyire közvetlen eszközökkel kezdjük mérni. Üresek a mozik? 30 évvel ezelőtt volt olyan zeneakadémiai koncert, ahol 30-an voltak a nézőtérén. Ebből akkor gazdasági megfontolás alapján oda lehetett volna jutni, hogy Zerkovitz Bélát kell játszani a Zeneakadémián és nem Bartók Bélát, hogy a Béláknál maradjunk. A Zeneakadémia, a koncertrendező vállalat — megtalálta volna gazdasági számításait. Azt hiszem, hogy ha a gazdaság szempontjából nézzük, tehát onnan, hogy a kultúra hogyan hathat vissza egy nagyobb távlatban és szélesebb összefüggésben a gazdaságra, akkor is Bartók Bélát kell játszani. A kultúra nem cipőüzem. Ettől elvárhatjuk, hogy a cipőknek a túlnyomó része, vagy éppen minden cipő használható legyen. A kultúránál be kell számítani azt, hogy azok, akik a kultúrát alkotják és közvetítik, kísérleteket folytatnak, — mint ahogy az iparban is folynak kísérletek, bár nem annyira a közönség előtt —, s ezek a kísérletek a kultúra, a művészet és a tudomány üzemágában hozzátartoznak a játékszabályokhoz. Ezt vizsgálja a kultúragazdaságtan. Ami pedig az a kérdést illeti: kihez jut el a dotációnk, itt két szempontot nagyon határozottan külön kell választani. Ha a kulturális politikának a támogatás volna az egyetlen eszköze, akkor a kérdés ebben a formában teljesen jogos. De a támogatás nem az egyetlen eszköz. Amikor támogat — mondjuk azzal, hogy az operajegy, vagy a színházjegy, vagy a könyv olcsóbb, mint a nyugati országokban és olcsóbb annál, mint abszolút önköltséges áron lehetne —, nézetem szerint ez nagyon helyes. Hogy ez ebben a pillanatban inkább eljut az értelmiséghez? Erre azt tudom mondani, hogy egyrészt az értelmiség is ember, s ha véletlenül ő olvassa a többi könyvet, az nagy távlatban mégis csak fialni fog. A másik kérdés, hogy igyekeznünk kell ezt a támogatást kiterjeszteni, azokat a feltételeket megteremteni, hogy eljussunk azokhoz, akikhez nem jut el. Azzal semmiképp sem fog eljutni a bejáró munkáshoz az opera, hogy az értelmiségitől is elvesszük.

BREITNER M.: Drágább operajeggyel elvesszük az értelmiségtől az operát?

VITÁNYI I.: Az opera talán nem a legjobb példa. Az egyik dolog az, hogy teremtsük meg a támogatás feltételeit, a másik, hogy teremtsük meg a lehetőségét annak, hogy a kultúra minél több emberhez jusson el. Csak attól a hittől óvni, ami néhol megvolt a kultúrpolitikában, hogy a már megszervezett szűk közönségtől függetlenül, hogy e viszonylag szűk néhány százaléknyi közönség feje fölött átnyúlva lehetne eljutni az egész néphez a kultúrával. Voltak idők, amikor az egész néphez akartunk szólni, azt mondták, hogy nem jó ez a Bartók-zene, mert csak néhány száz, vagy ezer embernek szól, írjunk ehelyett olyan kantátákat, amelyek a milliókhoz szólnak. Ma megnézzük a koncertet, és azt látjuk, hogy Bartók Béla ezer és ezer emberhez szól, azok a kantáták pedig egyszerűen senkihez sem szólnak.

SZABOLCSI M.: Én úgy fogalmaznám ezt, hogy választékot kell nyújtani műfajban, színvonalban, terjesztési módban. Ezt a választékot rendkívül differenciált eszközökkel és rendkívüli differenciált módon kell megpróbálnunk eljuttatni a fogyasztókhoz, azokhoz, akik igénylik, akiknek kell, vagy akik még nem igénylik, de kellene, hogy igényeljék. Emellett azonban az olcsó választék könyvben nem elég, hanglemezben sem elég, a kultúra technikai eszközeinek elterjedésében sem elég. Az ideszánt összegek egy részét valóban ennek a választéknak a bővítésére kellene fordítani. Egyébként eljátszom időnként azzal a gondolattal, mi lenne akkor, ha Magyarországon teljesen szabadáras lenne a kultúra? Ha teljesen az önköltség, a ráfordítás arányai szerint alakulnának az árak? Mennyibe kerülne a könyv, a hangversenyjegy, a színházjegy, hogyan alakulna az egész kulturális szerkezet?

KOZMA T.: Az infrastrukturális beruházások az országok többségében állami feladattá válnak, s ez nem is lehet vitakérdés. A vitakérdés valószínűleg az, hogy vajon ugyanazokat a célokat követhetik-e az infrastrukturális beruházások, mint egy termelő szféra kiadásai. Azt hiszem, nem. Ezek a beruházások igényt növelnek, igényt szülnek, amely igények egyszerűen kinövik a lehetőségeket: vegyünk akár a közlekedést, akár a lakást, akár a kultúrát.

SZABOLCSI M.: Önmagammal is, Kozma Tamással is vitatkoznék. Igaz amit mondott, mégis, ezzel együtt a lakosság vásárolja a kultúrát. Nincs egyfajta „elosztása” a kultúrának, ami aztán „vagy oda jut”, vagy „nem jut oda”.

BREITNER M.: Viszont, hogy a lakosság miből vásárol és mit vásárol, az már központi szabályozás kérdése. Az állami ráfordításokhoz a lakosság 14 milliárdot tesz hozzá, de hogy mire adja azt a 14 milliárdot, az azon múlik, hogy milyen bűrtort gyártunk, hogy milyen formatervezett televíziót adunk, hogy milyen könyveket árusítunk. A lakosság 14 milliárdjának a felhasználását bizonyos mechanizmusok, még pedig kultúránk koncepciójából eredő mechanizmusok szabályozzák. Ezenkívül, időközben megemelték a könyvek árát, felment a papír ára, a nyomdák szabadáras, kategóriában számolják el a könyvek nyomtatását, tehát a kulturális kormányzat azonos versenyhelyzetbe hozta a könyvkiadást a névjegykártyák nyomtatásával. A fogyasztó ma természetesen többet fizet, és bizonyára megmaradt a dotáció.

SZABOLCSI M.: Nézői kérdés előttem: „Az utóbbi időben a könyvhetek kínálata visszaesett mind színvonalban, mind választékban. Magyarázható-e ez, valamint egyes könyvek kis példányszámban való megjelenése gazdasági okokkal?” Saját területemet ismerve ez elsősorban gazdasági okokkal magyarázható, nem kultúrpolitikai vagy politikai megfontolásokból. Azt hiszem, a gazdasági okok itt olyan közönséges gondokban is keresendők, mint a raktárfelület hiánya; mint az eszközleltési járulék kötelezettsége, mely a könyvterjesztő vállalatokat terheli, minél fogva a legtöbb kiadó nem tud egyszerre igen nagy példányszámot kidobni olyan könyvekből, amelyeknek azonnali elfogyása felől nem biztos; ilyen az előbb említett nyomdaprobléma is, mely összefügg a nyomdák rekonstrukciójával, a munkaerőhiánnyal és még egy sor kérdéssel. Ezek a gazdasági okok befolyásolják az egyik leghatásosabb kultúra-terjesztési módot, az olcsó könyvek kiadását. Itt a példa arra, hogy egy egyszer megszerzett kulturális vívmány is elavulhat és visszájára fordulhat. Talán emlékeznek rá, hogy az 1950-es és a 60-as évek elején mit jelentett a papír-

kötésű (3 forintos), olesó könyvtár. Sok más ország elé ugrottunk ezzel. Mára viszont lemaradtunk. Ha fölülök a vonatra és átmegyek egy szomszéd ország pályaudvarára, már a pályaudvaron ott a rengeteg szépirodalom, kulturális és ismeretterjesztő kiadvány. Nálunk alig találjuk ezt.

GYARMATI K.: A mi társadalmi rendszerünkben elképzelhetetlen — legalábbis nekem meggyőződéseim —, hogy a kultúra mechanizmusát a piaci szabályoknak vessük alá. Viszont nekünk is gondolkodnunk kell azon, hogy az igénybevevőre fokozatosabban nagyobb terhet hárítsunk. De ehhez bizonyos feltételeket meg kell teremteni. Ha emelni kívánjuk a könyvek, hanglemezek és egyéb cikkek, szolgáltatások árát, ezzel együtt kell járnia az életszínvonal emelkedésének; a művelődéspolitikusoknak és művelődéspolitikai fórumoknak preferencia-lehetőséggel kell rendelkezniük, végül pedig egy gazdag nevelést biztosító apparátust kell működtetni, amely ösztönöz, amely igényeket kívált, felkelt, kielégít, kínál, ajánl. A három feltétel együtt tenné lehetővé, hogy a jelenlegi támogatási rendszerünkön fokozatosan változtassunk. Meg kell itt említenem, hogy évtizedek alatt kialakult egy olyan művelődési struktúránk, amelyben többnyire felülről, kívülről állítunk fel kereteket s aztán várjuk a közönség csatlakozását ehhez. Kevésbé érvényesül a fordított irány: hogy a művelődni kívánó ember fejezze ki a maga kívánságát, azt szervezzék programmá a kultúra munkásai, és ehhez kapja meg a támogatást az a közösség, amelyik vállalkozik valamire. A felső kezdeményezés és a tömegek vágya nem feltétlen találja meg egymást.

KOZMA T.: Egy korábbi történelmi szakaszban, mert nagy volt a szakadék a társadalom különféle rétegeinek a műveltsége között, kénytelenek voltunk preferálni bizonyos kategóriákat. Azt mondtuk, hogy ezt kell adnunk, és ezt központilag kell támogatnunk, mert a lakosság különben nem veszi meg. Ugyanakkor elsikkadt az államnak az a fajta támogató tevékenysége, amikor a lakosság különféle nagyságú társadalmi közösségeinek az aktivitását támogatja. Innen nézve nem az a kérdés, hogy az állam mennyi nyomdai kapacitást tud fenntartani, hanem hogy a szocialista állam, a szocialista társadalom saját maga és közösségei számára mennyi és milyen-fajta autonómiát és nyilvánosságot tud biztosítani. Néhány országban a piaci mechanizmuson alapuló nyilvánosság több lehetőséget kínál, mint az a fajta kényszerpálya, amely preferálni volt kénytelen a kulturális elmaradottság miatt bizonyos fajta értékeket, és ezért egyszerűen korlátozta, vagy kizárta a társadalmi részvétel lehetőségét.

SZABOLCSI M.: Amiről most beszélünk, csaknem minden országban a legélesebb vitakérdések egyike. A 10 év előtti baloldali diákmozgalmaknak éppúgy egyik kulcskérdése volt ez, ahogy a harmadik világ országaiban ma is napirenden levő kérdés. Számítalan helyen és alkalommal elhangzott, hogy nem kell a felülről jövő kultúra, csak az kell, amit „mi” tudunk, amit „mi” ismerünk, bízhatok ránk, majd mi alulról felépítjük kultúránkat. Teljesen egyetértek azzal, hogy az emberek közösségeire jobban kellene építeni, hogy vágyaikat, igényeiket — bár ezekről az igényekről nagyon sokat lehetne vitatkozni — jobban figyelembe kellene venni. Mégis azt mondom, hogy minden közösség, minden nemzet, vagy minden állam tovább örökíti a maga kulturális hagyományát és alapműveltségét, és gondoskodik arról, hogy felnövekvő tagjai ennek a kulturális kincsnek egyik vagy másik részével érintkezésbe jussanak. Nem tudok elképzelni egy olyan szerkezetet, amely a kultúrával még nem ismerős rétegeket csak alulról jövő kezdeményezések útján kulturálja. Mindig a fent és lent sajátos egysége, dialektikája, egymást összekapcsoló tevékenysége alakította ki a kulturális szerkezetet. Szükségesnek tartom ezt elmondani, mert nálunk is, a sajtóban is, több kollégánk kifejtette, hogy hagyjuk ezt a felülről jövő kultúrát. Csak az igényeket elégítsük ki, elég a felülről jövő, elitértelmiségi diktatúrából, amelyik egy nemzeti és nemzetközi műveltségi kincset erőltet rá az emberekre. Ezzel az állásponttal nem értek egyet.

PAPP ZS.: Milyen emberekben gondolkodik a kultúrpolitika? Milyen az évtizedforduló magyar állampolgára, mint a kultúrpolitika címzettje? Nem fáradt, ideges kissé ez az ember?

KOZMA T.: Először is kiszámítható és előre jelezhető, hogy néha többen vagyunk és néha kevesebben. Ha az iskolára gondolunk, vagy akár a különféle létesítmények befogadó képességére, akkor az 1974—78 közötti korcsoport befogadása bizony nem lesz gyerekjáték a 80-as évek második és a 90-es évek első felében az alapfokú művelődési intézményekben. Másfelől minden vonatkozó statisztika egyértelműen azt mutatja, hogy az iskolázottság a következő 10—15—20 esztendőben a középiskolás végzettség felé fog eltolódni, még pedig annak szakmai típusa felé. Húsz évre előre nézve, valami olyanféle derékhadat képzelhetünk el Magyarországon, amely nagyjából a mai szakközépiskolai érettséginek megfelelő ismeretanyag birtokában lép be a társadalmi munkamegosztásba. Hozzátehetnénk, hogy ugyanakkor rétegzett ez a társadalom, ami az érdekeknek és érdekeltségeknek a különbözőségét jelenti, azt tudniillik, hogy bizonyos fajta infrastrukturális javakhoz, a kultúrához, a lakáshoz, az iskolázottsághoz különböző érdekeltségek, motivációk fűződnek, különféle esélyek társulnak.

SZABOLCSI M.: Természetesen nem egy embert, hanem egész embersorokat, típusok végtelen sorát kell szemmel tartanunk, amikor a kultúra befogadóirol, köztük önmagunkról is beszélünk. Amit Kozma Tamás mondott, ahhoz hozzátenném, hogy ez az ember elemi technikai eszközökkel sokkal jobban és természetesebb módon el látott, mint korábban. Világos például, hogy a tévével már teljes közösségben él ez a bizonyos ember, és nagyon sok mindent a tévére kell majd ráépíteni abból, amit eddig nem arra építettünk. Másrészt azonban az a gyanúm, hogy ez az ember fokozódó munkamegosztásban él, egyre specializáltabban él és dolgozik, ez az ember valószínűleg napi 1—2 órával többet közlekedik, mint a 60-as évek embere, tehát még kevesebb idő jut az otthonra és a szabad időre. Ugyanakkor és ugyanezért ennek az embernek valószínűleg nagyobb igénye lesz a részvételre kis közösségekben vagy lakóhelyen, vagy azonos foglalkozásúak között, vagy baráti közösségben.

VITÁNYI I.: Most az ország lakosságának 60%-a munkás, 13% közülük a mezőgazdasági dolgozó, 24% a szellemi munkás. Hogy ezekből kinek mi a végzettsége, milyen a származása, milyen a lakóhelye, nos, ezt a lakossági térképet meg lehet rajzolni, és a kultúrpolitika ezzel tökéletesen tisztában van. Kulturális szempontból megrajzolható egy skála, egyik végén az értelmiségi, vagy nem értelmiségi, aki benne él a kultúrában, állandóan és rendszeresen olvas, zenét hallgat, abban saját megigazulását és igazi belső élvezetét keresi; innen egészen addig az emberig, — aki szintén lehet értelmiségi, vagy bármi—, aki a hosszú munka és a sok utazás után már nem akar mást csinálni, mint néhanapján este a legszórakoztatóbb televízióadást megnézni. Egyébként az vesse rá az első követ, aki időnként nem mondja azt, hogy én most megnézem ezt a krimi, vagy szórakoztató műsort. Nyilván e két végpont között helyezkedik el az a bizonyos ember. A lényeges azonban az, hogy a kultúra mindenkire tartozik és mindenkinek a saját joga, hogy megszabja, milyen kultúrát akar fogyasztani. Ha nem ismerjük el, hogy a kultúra ilyen értelemben is demokratikus, akkor teljesen hibás lépést teszünk. Egyébként néha nagyon egyoldalú értéktétele alapján azt mondjuk, hogy ez vagy az az ember kívül áll a kultúrán, és ha elkezdjük „megvakarni”, kiderül, hogy nagyon mély kultúrája van, mert tudja azt, hogy hogyan kell az állatokkal bántani és az is egy kultúra, vagy tudja, mikor kell a krumplit megkapálni és az is egy kultúra. Ha a kultúrát ilyen szélesebb értelemben nézzük, nem köthetjük ahhoz, hogy megnézi-e az ember a legújabb magyar filmet, mert lehet valaki nagyon kultúrált, de soha nem néz magyar filmet, és ez fordítva is igaz. Így nézve, nem szerencsés ez a „felülről” és „alulról” jövő kultúramegkülönböztetés. A kultúra sohasem csak „felülről” jön. (A költő, aki írja a versét a kiskocsmákban vagy odahaza, de akárhol, nos, ezt „felülről” csinálja?) Olyan folyamat ez, amelyben a felülről és alulról jövőnek egyesülnie kell.

Az olcsó könyvtár egy nagyon lényeges probléma. Itt sem a kultúrpolitika, sem az értelmiség nem csinálja elég jól a dolgát. Azokat az igényeket, amelyek megvannak, de nem nyilvánulnak meg, nem tudjuk felkelteni, előhívni. A kulturális igények ugyanis nem olyanok, hogy az ember homlokára ki vannak írva, és leolvashatók onnan. Nagyon sok emberben lehet, hogy van valamilyen igény valamilyen kultúra iránt, de esetleg maga sem tudja, maga se fogalmazta meg magának. A kulturális igény továbbá nem olyan, hogy rögtön a legmagasabb rendű formában nyilvánul meg. Ez egy szélesebb folyamat. Aki ifjú korában nem olvasott össze tücsköt-bogarat, aki nem ment keresztül egy olyan szakaszon, amelyben mindent elolvasott, az később nem lesz „vajtífülű olvasó”. A társadalomak tudomásul kell vennie, hogy a „mindent olvasás” állapotában van és a kultúrának egy szélesebb, bő választékú terítését kell adni, hogy akinek milyen igénye van, az azt az igényt meg tudja találni. Ekkor indulhat el egy szerves fejlődés.

KOZMA T.: Nem vagyok az ellenkultúra híve, Szabolics Miklós ezt nem is mondta rólam. Úgy gondolom, hogy amit központilag adnunk kell, terveznünk kell, ez az alapellátás biztosítása. És ezután kell mérlegelnünk azt, hogy melyek azok a tévékenységek, legyenek egyének vagy közösségek, amelyeket az adott kereteket túllépve rá kell bízunk az emberekre és támogatni kell. Az alapellátással kell megnyitni az utat azoknak a történelmi, társadalmi hagyományoknak, a kultúra aranyalapjainak, amelyeknek a továbbadása közösségi kötelesség. Az alapellátás mindenkit, mint állampolgárt megillet. Azt hiszem, arról beszélhetünk, hogy a költségvetésben a pénz csökken vagy növekszik, arról viszont nem, s nem is beszélünk, hogy az alapellátást rövidítsük meg. Az azon túl levő ellátásnak a céljain lehet gondolkodni. Maga az alapellátás, az alapfokú iskolázás, a nem iskolai kulturális ellátások, amilyen a könyvtár, ezek a települések nélkülözhetetlen tartozékai — nos: nem kérdéses, ezek nem árunk, ezeket adni kell, s ez állami, központi feladat.

BREITNER M.: Az egészszel az a problémám, hogy nem tiszta az alapellátás jellege, foka. Most az oktatást válasszuk le. Mit akarunk támogatni? Gondoljuk csak meg, hogy milyen körben forgunk: olcsó könyv, drága könyv, milyen könyv. Ilyen színházjegy, olyan mozijegy, vagyis a jelenlegi formákat próbáljuk közelebbre vinni, távolabbra vinni, valahogy megoldani, hogy az értékes kultúra minél szélesebb körben eljusson a befogadókhoz. E helyett talán a kulturális támogatás jelentős részének más csatornákat kellene keresnie, más módokat kellene találnia. A költségvetés a mi pénzünk, mi adtuk össze, mindenkinek jár belőle a része. Van persze, akinek több jut, van akinek kevesebb. Hogy kinek mennyi, az nem lényegtelen, mégis, másodlagos kérdés ahhoz képest, hogy az egész kultúrán belül kellene megkeresni az új csatornákat, az új közvetítő formákat, hogy ne ebben az ördögi körben járjunk folyvást körbe-körbe; könyv, színház, mozi és így tovább.

PAPP ZS.: Az alapellátás biztosítása, rétegek szerint differenciált, egyben széles szétterített kínálat, olcsó kultúra és piac-orientált fogyasztás egyensúlya: ezekben lehetne összegezni az elhangzottakat. Egy észrevételem lenne azzal kapcsolatban, amit Vitányi Iván mondott. Eszembe jutott az imént Dárdai Istvánnak és munkatársainak pár évvel ezelőtt készült dokumentumfilmje, a „Rongyos hercegnő”. Megszólnak benne egy kerület művelődési-kulturális vezetői. Elmondják hogy ők milyen szempontokban gondolkodnak és nagyon szép, embernemesítő, emberi önkibontakozást lehetővé tevő gondolatokat, nagy programokat sorolnak föl. Időközben azonban fel-felvillan az adott kerület munkásszállásának színpada, ahol történetesen egy musical játszódik. Eléggé nyilvánvalóvá válik, hogy az elhangzott embernemesítő célok, valamint az éppen játszott musical nincsenek egymással összhangban. A musical miként egy krimi, lehet bizonyos szempontból fontos és indokolt. Mégis, a kultúrpolitikai célkitűzéseknek, amelyek embernemesítő programokba illeszkednek, talán van megfelelőbb realizációja. Illetve: ha musicalt és krimit adunk, minek ehhez az embernemesítő szócífraság, ha úgyszólván kiderül, hogy rongyos a hercegnő? A film végén megkérdezik a munkásszállás egyik lakóját, hogy mi a benyomása a látott darabról,

aki azt mondja: érzi, hogy ez nem elégíti ki az ő szükségleteit, volna benne valami többre igény, de hiába. Legalább kikapcsolódunk kérem, — mondja — és elfelejtjük napi gondjainkat. Mintha itt kettős ellentmondás lenne. Egyfelől a célkitűzések és a megvalósításuk között, másfelől: „minek erőltessük a dolgot, hadd pihenjék ki legalább magukat” címszó alatt bővít adunk annak is, akinek már többre lenne igénye.

VITANYI I.: Ellentmondás természetesen van ebben. De most megfordítom a dolgot. Hát akkor mit csináljon a munkásszállás vezetője? Mert nem fogja tudni minden alkalomra megszerezni a Kossuth-díjas művészt, másrészt ki van téve annak, hogy a Kossuth-díjas művész programjában sem csak embernemesítő szempontok fognak előfordulni. A televízióknak egy évben 200 filmet kell bemutatnia és nincsen 200 olyan film, amit még nem mutattak volna be, amit éppen most be lehet mutatni és igazán megfelelni annak a nivónak, amit elvárunk. Nincs az a válogató bizottság, amelyik minden évben 200 nagyszerű filmet össze tudna válogatni. Én ebből azt vonnám le, hogy az embereknek szükségük van rekreációra is. Arra, hogy kipihenjék magukat és arra, hogy ezt megtalálják a kultúrában. Szükségük van arra, hogy különböző fajtájú kultúrával szórakozzanak. Ettől egyszerűen nem szabad félni. Nem jutunk azzal sokra, ha ettől félve állandóan különböző magasrendű álszempontokat emlegetünk félelmünkben. Azzal jutunk többre, ha azt akarjuk, hogy az emberek, ha kívánnák, a szórakoztató kultúrát is megkapják, de nyomban ott a lehetőség, hogy a legmagasabb és a legjobb kultúra is minél szélesebb körben akarható, igénybevehető legyen. Nem lehet a dolgot ott megfogni, hogy megpróbáljuk gátolni az úgynevezett selejt terjedését. Nem azt mondom, hogy gátlástalanul terjesszük, hanem azt, hogy ennek a problémának nem a negatív oldalról keresendő a megoldása. A megoldás a pozitív oldalról való közelítésben van, és ez az, amit nem tudunk még elég jól csinálni. Hozzá kell tenni, ez elég sok pénzbe kerül. Nehogy az a benyomás támadjon, hogy miután itt annyit beszélünk ezekről a módszerekről, mi most valamennyien megjavulunk és már nem is lesz szüksége a kultúra terjesztésének pénzre. Nem mondom, hogy milliárdokról volna szó. Attól, amennyi pénzre a kultúrának szüksége van, az ország nem fog tönkremenni. De azért szükség van annyi pénzre, hogy ebből a jelenlegi helyzetből, amelyben kissé megmerevedtek a frontok, előre tudjunk lépni.

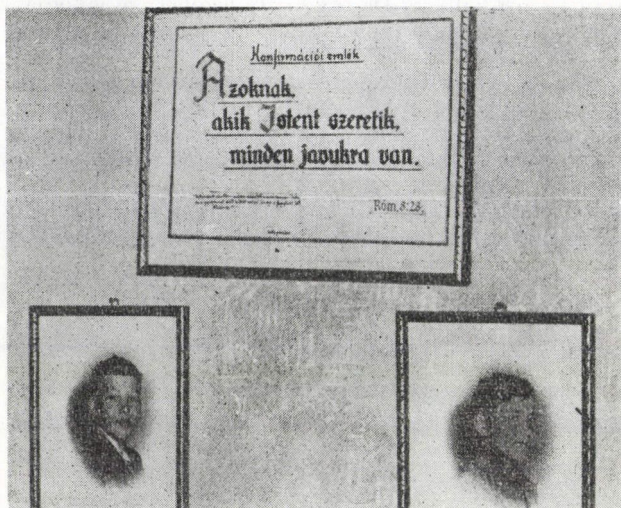
PAPP ZS.: Több nézőnktől kaptuk a kérdést, hogy miért nem neveli rá az iskola a gyerekeket alapszinten a kulturális igényekre?

KOZMA T.: Lényegében sokkal többet tesz a mai magyar iskola a kulturális érték átszármaztatása dolgában, mint amennyit hiszünk róla. Fölmérések és nemzetközi összehasonlítások, a múlttal való összehasonlítás jól mutatják, — egyetlen dolgot kiemelve — hogy mennyivel gyorsabban tanulnak meg a gyerekek alapkészségeket, tehát alap szinten írni és olvasni, mint ezelőtt 20 vagy 30 esztendővel. Hogy mennyivel informáltabbak ezek a gyerekek, iskolai és nem iskolai okokból kifolyólag. Nem folytatom ezt, és nem hiszem, hogy az iskola nem jól közvetíti a hagyományos kulturális értéket. Ahol a kérdezőknek igazuk van, az az, hogy az iskolák sok mindent képtelenek megoldani. Mondhatják és mondják is az emberek: ott lakunk a lakótelepen, a gyerekek rázzák a fákat, kitörik a csemetéket, széttapossák a gyepet, az iskola miért nem csinál valamit?

Igen, az iskola itt gyenge. Az iskola abban a képtelen helyzetben van, hogy bizonyos elemi igényeket, amelyek hagyományosan nem tűnnek kulturális igényeknek, képtelen kielégíteni. Például a mozgásigényt. Például a napközi igényt, amely egyelőre 40%-os és csak erőfeszítéssel lehet 40%-os szinten tartani a következő időszakban. Például azt az igényt, hogy a gyerekek kezdeményezzenek, hogy a saját érdeklődésük alapján tanuljanak. Például azt az igényt, hogy a gyerekeket ne minősítsük minden alkalommal, hanem buzdítsuk az iskolában. Bizonyos okokból kifolyólag, amelyek elsősorban oktatás-szervezésűek és a szűk kapacitásokra vezethetők még mindig vissza, az iskola nem képes segíteni a területen. Nos, ez az oka annak, hogy az a benyomásunk: a gyerekek rendetlenek, kiabálnak, káromkodnak, zajonganak, környezetet rombolnak és ezen a téren az iskola ma valóban nem tudja azt tenni,

amit tennie kellene. De egy olyan iskola nem is fogja sohasem ellátni kulturális teendőit, amelyik több matematikát és több magyart tanít, csak egy olyan iskola, amelyiket jobb anyagi helyzetbe hozunk.

SZABOLCSI M.: Anyagi gondjaink láttán gyakran megfogalmazzák manapság a „kevesebbet, de értékesebbet” elvét. Ez az elv már megbukott az 50-es években, amikor azt mondták: ahelyett hogy 16 magyar filmet csinálunk, amiből három jó, csak azt a három jót csináljuk meg. Ahhoz, hogy kultúra, művészet, bármilyen fokon, bármilyen műfajban igazán értékeset tudjon termelni, ahhoz nagyon széles mezőny kell. Tehát sok költő kell, sok regényt kell kiadni, több filmet kell forgatni, gyenge darabokat is színre kell vinni — ez a kultúra egyik belső törvénye, mert ez teremti lehetőséget az értékkiválasztódásra.

S. NAGY KATALIN

Fotók a falon

A lakások vizuális rendszerének egyik alkotó eleme a fotó. (Az esztétikai és díszítő funkciójú tárgyakhoz hasonlóan hozzájárul a lakás vizuális kulturális szintjéhez, meghatározója, tükrözoje annak.) Csakúgy, mint a festmények, a dísz tárgyak, s a könyvek, a fotók helye, mennyisége, jellege („stílusa”) is vizuális látéletet szolgáltat, a lakást használók életmódjáról, életminőségéről.

Amikor a lakások vizuális rendszerének feltárására vizsgálatot végeztünk, — s amelyben a szokásos szociológiai módszerek mellett alaprajzokat, tárgyleltárakat is készítettünk — fotókon rögzítettük alakások belső képét. Több száz olyan fotót gyűjtöttünk össze, amely a lakásokban látható fényképeket ábrázol. E fotóanyag szolgál bizonyítékul e tanulmányhoz is.¹

Ki készítette a felvételt?

Az otthonokban elhelyezett felvételeket állami, szövetkezeti vagy magán fotószaküzlet hivatásos fotósa, házaló fotós, amatőr, kedvtelésből fotózo családtag, rokon, ismerős, s ritkábban fotóművész készítette.

Kezdjük a legutóbbival. Fotóművész készítette felvételek nagyon ritkák a lakásokban, akárcsak a festőművészek alkotta képek. Egyáltalán: az, amit művészi fotóknak neveznek, amelyeket akár hivatásos, akár amatőr fotóművészek alkottak, alakítottak ki vagy teremtettek meg, igen szűk, kis létszámú értelmiségi csoport lakásában láthatók. Olyanoknál, akiknek általános vizuális kultúrája — nemcsak képzművészeti ízlésük, ismeretük — kiemelkedően magas szintű, kifinomult. Amellett, hogy szinte fehér holló a művészi fénykép, ezek egy bizonyos fajtája az ún. montázs-falak alkotóelemeként a legfiatalabbak körében terjedőben van.

¹ Csak a falakon, vitrinekben stb., azaz az otthonokban látható módon tárolt fényképekkel foglalkoztunk, azok kal nem, amiket albumokban, fiókokban, levéltárakban stb. őrznek.

Nem tudni pontosan, hogy a házakhoz járó fényképészek kicsodák, főoglalkozású fotósok-e vagy pusztán mellékjövedelem forrása számukra ez a tevékenység. Mindenesetre ahhoz képest, hogy milyen keveset tudni róluk, meglepően sokan vannak. A vidékiek szerint többen, mint a fővárosban, a falusiak szerint többen mint a városban. Minden ünnepi, családi, kulturális stb. eseménynek kísérői ezek a fotósok, akik valódi, meglevő igényeket, szükségleteket elégítenek ki — nem intézményesítetten, hanem alkalomszerűen, nagyönis spontán módon. Esküvő, keresztelő, lakodalom, temetés, üttörő—katona—doktor avatás nem zajlik nélkülük, de házszenteléskor, disznóvágáskor, vagy más nevezetes alkalom esetén is feltűnnek. A művelődési intézményekben többnyire az amatőr fotószakkörök tagjai, ismert amatőr vagy szakmájukat tekintve hivatásos fotósok vállalják az események megörökítését, de itt is gyakran feltűnnek az ismeretlenül ajánlkozók, s pénzért végzik munkájukat. Kisebb városokban vagy községekben, ahol az emberek, legalábbis a közösségeken belül még többé-kevésbé ismerik egymást, azt is tudják, kinek van helyben vagy a szomszéd helységekben fényképészüzlete, ki dolgozik az állami-szövetkezeti szaküzletekben, fényképészetben, vagy kik azok, akiknek olyannyira szenvedélye, vagy hobbija a fotózás, hogy bárkinél szívesen vállalkozik felvételek készítésére. Ilyen helyeken könnyen felismerik, hogy a házról házra járó fényképész kicsoda, idegen-e vagy helybéli. Hiába a kérdezősködés, nagyvárosokban ez már alig állapítható meg.

A nem intézményesült, önkéntes fotószolgálat személyesebb kapcsolatokat eredményez, több megrendelést és így több pénzt a fotósoknak és családiásabb, személyre szólóbb lehetőségeket a megrendelőnek. A házaló fényképészeknek különleges pszichológiai érzékük van és a minél több jövedelem reményében pontosan igazodnak a megrendelőkhöz, még a maszek fényképészeknél is sokkal jobban. Pontosan fel tudják mérni, hogy mire van szüksége a megrendelőnek akit gyakran ők készítenek, sőt kényszerítenek arra, hogy megrendelő váljék belőle. S tőlük igen sok fénykép származik, így különösen kár, hogy nem ismerjük kilétüket.

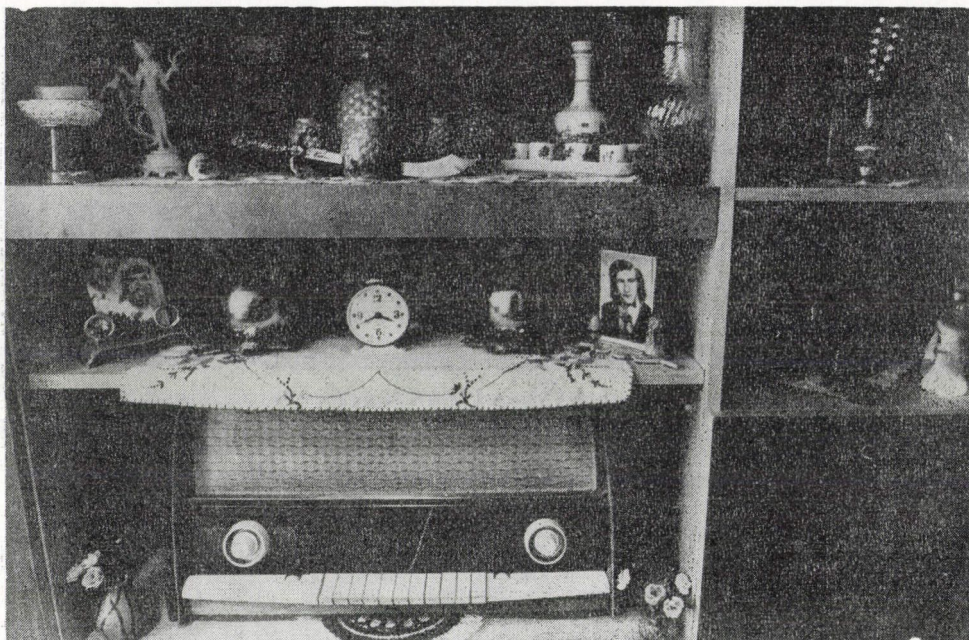
Jól megkülönböztethetők a „maszek” fényképészek munkái és az állami üzletekben készült fotók, s jól elkülöníthetők ezektől az amatőrök, különösen a csak kedvtelésből fotózók felvételei. A falakra inkább csak a hivatásos fotósoknál, a szaküzletekben vagy a házalóknál megrendelt fényképek kerülnek. A családtagok munkáit jobbára albumok őrzik.

Közismert, hogy nagyon sokan fotóznak. Falun kevésbé, városban annál inkább. Kevesebb fényképezőgép van a falusi háztartásokban, mint a városiakéban és falun még különösen kevés azok száma, akik maguk hívják elő, nagyítják felvételeiket. Bár rohamosan nő falun is feltételezhetően nemcsak a technikai eszközt birtoklók, hanem az azt használók, sőt: a kész képet maguk előállítók száma is. A fényképezőgép, mint civilizációs eszköz és a fotózás, mint kulturális tevékenység, a városi kultúra terméke és következménye, a fotó láthatóan egyike a kulturális homogenizáció eszközeinek és egyben eredményeinek.

Helyük, méretük, számuk

A lakásokban a fotók bekeretezetten a falakon, a festmények, oklevelek keretébe — az üveg elé betűzve, a vitrinekben, tálalószekrényeken, konyhakredenceken, televízió és rádió — ritkábban szekrények — tetején, asztalokra állítva helyezkednek el.

E képek a társadalom csaknem minden rétegénél megtalálhatók. A csaknem megszorítás egyrészt azt jelenti, hogy van egy nagyon szűk, magasan kvalifikált értelmiségi csoport, amelyre inkább a fotók hiánya a jellemző. Tüzetesebb vizsgálódás náluk is felfedez néhány diszkrétan elfedett fotót a kedvelt filozófusról, művésztől, politikusról, a példaképekről, s náluk jelenik meg a kiállítótermekben bemutatott művészi felvételekkel egyenrangú művészi fotó (esetleg ugyanaz, mint ami ott volt látható). E megszorítás másrészt annyit jelent, hogy van a szegénységnek, elesettségnek egy

olyan mélypontja, ahol még fotó sincsen, s ez a valóban legteljesebb nincstelenséget jelzi. Az idős, nagyon szegény, egyedül élő falusi, tanyasi embereknél vagy az ugyancsak nagyon rossz körülmények között lakó és élő városi szegényeknél is a tükrök, szentképek széleibe dugott fotók a még maradék kapcsolatok, kommunikációs lehetőségek szimbólumai, még valamiféle kapaszkodót jelentenek a világ felé.

A még hagyományos feudális jobbágyparaszti lakberendezést őrző otthonokban a szentképek és dísztányérok közé kerülnek a fotók: a reformátusoknál több, mint a katolikusoknál (ami összefügg azzal, hogy a reformátusoknál általában hamarabb jelennek meg a lakberendezésben és többféleképp is a polgári elemek). A fotó a városiasodás, egyben a polgárosodás jelképe. Az a változás, amikor a paraszti lakásokban a fotó bekerül a szentképek, háziáldások közé (illetve azok egyike-másika helyére) és a szent sarok tárgye gyűjtésének is alkotóelemévé válik, ez a városi kultúra, civilizáció elfogadásának egy demonstratív mozzanata. A hagyományos berendezésű városi munkáslakásokban, amelyekben a lakberendezési mód és a berendezési elemek a paraszti-polgári és kispolgári lakberendezési típusok keverékei ötvözve munkáskörnyezetre jellemző tárgyakkal — ezekben a fotók helye és elhelyezési módja inkább a kispolgári jelleget hangsúlyozza.

A nagyméretű családi felvételek kiszorítják a szentképeket és ezek helyére kerülnek a kettős ágyak fölé. Ez már tipikusan a kispolgári lakberendezési szokás tartozéka. Az alacsony iskolai végzettségű, negyvenen felüli mezőgazdasági dolgozók, a szakképzetlen, kétlaki munkások és a néhány elemi végzett városi fizikai munkások, akik rossz lakáskörülmények között élnek (a lakóépületek műszaki állaga elégtelen, a lakás civilizációs szintje rendkívül alacsony), teleaggatják otthonuk falait dísz tárgyakkal is, használati funkciójú tárgyakkal (pl. háztartási eszközökkel) és fotókkal, szentképekkel is. Sok fotó helyezkedik el — olykor 15—25 is — egy-egy helyiségben, rendszerint a falakon.

Különböző méretekben és különböző módon elhelyezve találhatók itt a fotók: önálló keretben egy, önálló keretben több, olykor még 8—10 is, festmények, szentképek elé

téve az üveg mögé vagy az üveg elé, keret és üveg nélkül feltűzve, rajzszögezve a falra. Ugyancsak hasonló rendezetlenségben láthatók a fotók a kredenceken, komódokon, szekrények tetején. Mindez a lakoszobákban.

Ahol van tisztaszoba, ott a fotók is rendezetten, megtervezetten lógnak, hasonló ritusban, mint a kispolgári ebédlőkben vagy hálósobákban. Az előzőnél mintha véletlenszerűen, taláalomra kerülnének a helyükre, az utóbbinál, mintha az elhelyezésnek szabályozott rendje volna.

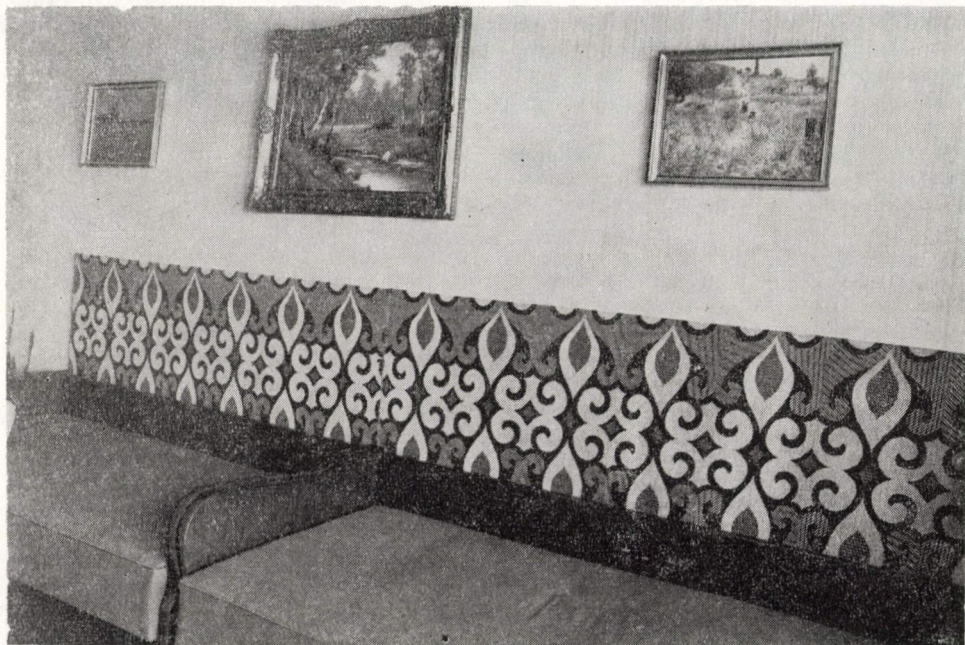
A folyamat a szentképek, dísztányérok, munka és háztartási eszközök közé bekeverülő fotóktól indul, majd egyre többet kiszorítanak ezekből. Ahol megjelennek az olajnyomatok, a festmények, ott egy ideig egyensúlyi állapot következik, majd a fotók ezeket is kiszorítják s újra a fotóké a többség. Azután egy magasabb lakáskultúra szintjén egyre csökken a fotók száma, növekszik a festményeké, míg a fotók csaknem eltűnnek. A számbeli tetőzés az iskolázatlan, alacsony civilizációs szinten és alacsony lakáskultúra színvonalán élőknel következik be (nagyon sok és rendezetlen fotóval). Tartósan jelen van a fotó a kispolgári mintát követő rétegek, társadalmi csoportok otthonaiban (még mindig viszonylag sok, de rendezett fotók).

A vitrinekbe kerülő fotók hasonulnak a vitrintárgyakhoz. A személyes jellegüket leginkább az éjjeliszekrényeken, íróasztalokon levő levelezőlap nagyságú (vagy kisebb) fotók őrzik meg.

Helyük a tárgyi környezetben: a falakon szentképek, bérmálási keresztelési, konfirmálási emléklapocskák, festmények, dísztányérok társaságában, a vitrinekben, komódokon pedig dísz tárgy halmazzal együtt.

A tisztulás, a számbeli csökkenés (egyben a méretbeli növekedés) az újonnan épített családi házakban és az újonnan berendezett lakótelepi lakásokban következik be, illetve kevés fényképfelvétel található általában a fiatalabb és főként első generációs értelmiségiek lakásaiban.

A kettős ágyak, dupla rekamiék fölé kerülő fotók festményméretűvé nagytítottak. Hasonló méretben terpeszkednek a falakon mindenütt, ahol a lakás egészére a kis-

polgári mintakövetés jellemző. A kombinált szekrények, világítós rekamiék, csipke-terítők, vitrinek velejárói a 40—60—80 cm nagyságú fotók. Az igazán nagy méretek — és ezekből sok együtt — a városi kispolgári ízléssel berendezett lakásokban találhatók, kettő-három belőlük az újonnan berendezett falusi új házak reprezentációs funkciójú, használaton kívüli szobáiban, és egy-kettő a polgári-paraszti tisztaszobák kettős ágai fölött is.

Az általánosan elterjedt, számbelileg is jellemzőbb méret a levelezőlap nagyság. Ezek találhatók a vitrinekben, éjjeliszekrényeken és ezekből kerül négy-nyolc db is egy keretbe, egy üveg alá. Az ezeknél kisebb méretű fotókat tűzik a festmények kereteibe, tükrök széleihez, konyhakredencek széleibe.

A lakásbelső fotók mellett a tárgyleltárak is bizonyítják, hogy nagyon sok a fotó a lakásokban.

Különösen kétféle otthonban látható nagyon sok fotó. Egyik a se nem hagyományos paraszti, se nem modern bútorokkal berendezett falusi lakás, az, amelyik rendszerint felújított, átalakított vagy polgári és kispolgári városi bútorok falusi változatával berendezett, s amelynek lakói még erősen kötődnek a hagyományos paraszti bútorokhoz. A másik, amelynek berendezése a harmincas évek városi, kispolgári ízlését követi: az falun és városon, fővárosban, lakótelepi lakásban, családi házban egyaránt megtalálható. A kirakott, látható fotók mennyisége átlagosan 30—40 db, azaz kb. tízszerese az átlagos festményszámnak. E mennyiséget csak a dísz tárgyak száma haladja meg.

Témacsoportok, stílusjegyek

A kis számú idegen személy fényképét leszámítva a családtagok képei a jellemzőek. A fotók a családi élet tartozékai, a családtagok kapcsolatának, a nagy család létének dokumentumai. A legtöbb fényképen a gyerekek szerepelnek: fejlődésüket,

sorsuk alakulását születésüktől házasságkötésükig, majd az ő gyerekeik megszületéséig követik végig a felvételek. A külföldön élő rokonok nagyobb súllyal szerepelnek, mint az itthon élők.

A családfőkről rendszerint a házasságkötéskor készült esküvői kép vagy kettős portré látható, legfeljebb egy-egy nagyméretű fiatalabb kori arckép. Úgy tűnik, ez a „normális”, az „átlagos”, a megszokott, az elfogadott. Az ettől a normától való eltérés a családban, a család szerkezetében, a családi élet jellemzőiben meglevő változásokra utal (amit az interjúk, kérdőívek csaknem minden esetben igazoltak is). Pl. ahol több nemzedék él együtt egy lakásban és valamelyik generáció hiányzik a falakon, vitrinekben látható fotógyűjteményből, ott az interjúk magas fokú, fel nem oldható generációs feszültségekről tanúskodnak. A domináns családtag nemcsak tárgyaival, hanem a róla készült fényképekkel is jelen van a család többi tagjának szűkebb környezetében is. Az ő tárgyai és a róla készült képek megtalálhatók a lakás valamennyi fotóval díszített helyiségében, míg a többiek képei csak egy-egy helyiségre korlátozódnak.

A fényképek témáinak csoportosításához segítségül hívhatók a képzőművészeti műfajkategóriák.

A portréfotó egy személy megörökítése, adott időpillanatban rögzítve az állandót, a tipikusát; a csoportkép több személy portréja. A zsánerfotóban a helyszín, a környezet, sőt: a cselekmény, a történet is fontossá válik. Az egyházi fotó a portré és a zsánerfotó sajátos változata: vallási témájú. A tájfotó személytelen táj vagy olyan természeti környezet megörökítése, amelyben a személyek csak staffázsfigurák.

Az egyházi fotó témái (egyben alcsoportjai is): keresztelezés, első áldozás, bérmlás, konfirmálás, egyházi esküvő, egyházi temetés. A leggyakoribb az első áldozást ábrázoló kép, viszonylag ritka az egyházi temetést és még ritkább a keresztelest megörökítő.

Portré készülhet családtagról, rokonokról, barátokról, munkatársakról és ritkán

idegeneket is megjeleníthet. Általánosan elterjedt az esküvői kettős portré és a gyerekek csecsemőkori, majd érettségi képe. Jellegetes portréműfaj a katonakép és az ideálportré (ez utóbbi lehet művész, sportoló, színész, híres ember, feltaláló stb.).

A csoportkép a gyerekeket, a családot, a rokon családokat, az iskolatársakat (érettségi tabló), a katonabajtársakat, a munkatársakat örökíti meg.

A zsánerkép készülhetett kirándulás alkalmával, külföldi úton, baráti-családi összejövetelen, családi-munkahelyi ünnepségen.

A tájkép a kirándulás, vagy külföldi út emléke, saját kert, nyaraló megörökítése. Ez eléggé ritka a lakásban látható fotók között.

A csendélet és enteriőr műfajoknak is van fotómegfelelője: igen kevésbé elterjedt ugyan, de léteznek tárgyfotók (témájuk: autó, saját termés, vikend ház, hobbi tárgyak stb.).

A téma gazdagsága abból adódik, hogy a fénykép rögzíti a mindennapi élet köznap és ünnepi eseményeit. A családi élet és a személyi lét időegységének megfelelően nyitott, időben-térben pedig követi a mindennapi létet, kiemel azokról időpillanatok, helyszíneket, személyeket és megörökítésükkel emlékezetesebbé, élőbbé teszi azokat.

Nagy részük akadémikus, konzervatív szemléletet hordoz. Megmerevedett pózban ábrázolják a megörökítésre szántakat. Valamiféle naív naturalizmus elegyedik romantikus attitűddel, és természetesen belekeveredik az is, amit giccsesnek mondanak. Mai napig tart a hatása a múlt századi olajnyomatoknak, a kiegyezéskori újságok illusztrációinak, az első világháborús katonafelvételeknek, katonai emléklapoknak. Különösen az egyházi témájú fényképek, az első áldozást és az esküvőt megörökítő konzerválják a múlt századvég vizuális sztereotípiájának, ízlésének megfelelő beállításmódokat. A fényképezőgép „modern” technikai eszköz, civilizációs termék, a lakásokban látható produktumainak jó része mégsem XX. századi, inkább egy megelőző kor félig-meddig jól sikerült tükörképei. (Különösen a színe-

zett fotók ilyenek.) A sematizmus olyan erős, hogy néha ezek a képek (kettős portrék, szembenéző, beállított családi együttesek, első áldozók, mezítelen csecsemők stb.) olyannyira hasonlítanak egymáshoz, hogy szinte elvesznek a személyes tulajdonságjegyek, az egyes ember jellemzői helyett maga a fotó típusa válik karakterisztikussá. A hasonulás oly mérvű, hogy zalai és borsodi falvakban, kisvárosokban rögzített fotókról szemlélőjük azt gondolná, hogy azonos lakásból, azonos családból származnak. A stiláris azonosság, a megegyező szemlélet következtében eltűnnek, elmosódnak az egyéni különbségek, marad a csaknem összecserélhető fénykép. (Telkibányán ugyanaz, mint Galambokon, Sátoraljaújhelyen ugyanaz, mint Nagykánizsán.) A fotó a kulturális egységesedés elősegítője — a fentiekben leírtak miatt — különösen és nem kívánatos módon is az.

A fotóközhelyek könnyen összegyűjthetők: a külföldi rokonok négyzet alakú színes fotókon mindig ünnepi ruhákban mosolyognak. Az akár levelezőlap nagyságú, akár ennél jóval nagyobb érettségi fotón, ott a jól fésült csillogó optimizmus; a fehérruhás menyasszonyok és fehérruhás, fehérkesztyűs elsőáldozók végeláthatatlan sora egyöntetűséget, sőt egyformaságot mutat. A katonai emléklapoknak nemcsak üvegre festett mintái és feliratai egyformák, hanem a beléjük kerülő fotók is (mintha minden vidéki kiskatona egyként lenne átalakítva); a kétéves korig megörökített csecsemők pózai, kiegészítő tárgyai szintén ugyanazok; a három-négytagú családok (az apa és az anya között a kisgyerek, jobbról-balról egy-egy gyerek) egyformán rezzenés nélkül néznek szembe a fényképező vakujával, mindannyian kötelező ünnepi öltözködben feszítenek és szinte azonos testmagasságúak is.

Van a fényképeknek egy fajtája, amely jellegtelenebb az előzőknél. Ezekből hiányzik a beállítás merevsége, sőt ennek túlkompenzálása tapasztalható: életszerű, természetes hatást akarnak elérni, realizmusra törekszenek. Ennek eredménye viszont a szürkeség: szürkeség a technikai kivitelezésben, és szürkeség a szemléletben. Ezek tucatszám találhatók egy-egy lakásban és százával hasonlíthatók össze meghekkentő egyformaságukban. Ennek a jellegtelen stílusnak a terjedésére hat az is,

hogy — főleg nagyvárosokban — már nagyon sokan elutasítják az akadémikus-romantikus-sematikus fotókat. Nem modernnek, nem korszerűek, giccsesek, elmáradottak, konzervatívok — mondják azok, akiknél realiztikusabb, technikailag jobb kivitelű, viszont jellegtelen, közepeszerű fotók sokasága található.

Indokolt itt a fotókeretekről is megemlékezni. A nagyméretű fényképek blondelkeretekben lógnak a falakon, akárcsak a polgári lakószoba-festészet jellegzetes képei. A blondelkeret terjed az új falusi házakban, de a lakótelepi lakások vékony panelfalaira is ezek a súlyos, vastag keretek kerülnek. A falusi házakban a hagyományos, egyszerű sötét fakeretek helyét mind több felé veszi át a blondelkeret, a súlyos, aranyozott, faragott barokk keretek kispolgári utódja.

Milyen alkalomból, mi célból?

A vizuális tömegkommunikációs eszközök sorában a fényképeket sajátos hely illeti meg: a sokszorosítást a tulajdonos maga végezheti vagy végeztetheti el, maga dönthet a példányszámról is, a reprodukált objektum méretéről is. Az amatőr fotó több vonatkozásban rokona a reprodukciónak.

A fényképező mesteremberrel családi fényképeket készíttetnek. Megörökítik a legfontosabb családi eseményeket. Fotók dokumentálják az események folytonosságát, a körforgást a generációk között. Hivatásos fotóst más alkalmakra nemigen hívnak, nyomós ok nélkül nemigen keresik fel. Amatőr felvétel azonban szinte mindig készül: kirándulások, baráti összejövetelen, a gyerekekről, munkatársakról és különféle tárgyakról is. Ürügy se nagyon kell hozzá. Ok lehet rá egyszerűen az is, hogy valaki rokon, ismerős éppen új fényképezőgépet vásárol. Nem is csak az ünnepi alkalmak — avatások, sikeres eredményes események, különleges beszerzések, utazások — készítenek megörökítésre.

A fényképek sokféle funkciót elégíthetnek ki. Valóban igaz, hogy a képzőművészet funkciói közül nem egyet átvállalt a fotó. Azáltal, hogy szinte mindenki képes fénykép előállítására, a fényképezés demokratizált vizuális objektumteremtő eljárás. Az ember így saját maga kiszolgálhatja különféle igényeit vagy nagyon olcsón kiszolgáltatathatja.

A felvételeknek pedig elméletben — lehet mágikus, mítikus, vallási, reprezentatív, ideológiai, esztétikai funkciója. Emlékező és élményfelidéző képességükből fakadóan erős emocionális tartományuk is van. Személyessé válik, közvetítésükkel a személytelen is (pl. egy műemlék, virág, táj stb.); személyközeli hozzák, az intim szféra részesévé avatják az egyébként közömbös tárgyakat is. Megszemélyesítő, antropomorfizáló törekvésük az ember mindent birtokba vevő vágyának tükröződése. Ilyenkor a kisgyermekkor mindenható fantáziája lép működésbe. A fotózó számára nincs akadály, mindent magáévá tehet és még az időt is legyőzheti. A felvételen ugyan egy pillanatban sűrűsödik össze a megörökített látvány, de az idő múlásával ez a pillanat kitágul, évekre, tízevekre és áthidalhatja azt az időkülönbséget, ami a készítés időpontja és a megtekintés időpontja között van. Összeköthet esetleg már nem élő emberekkel is.

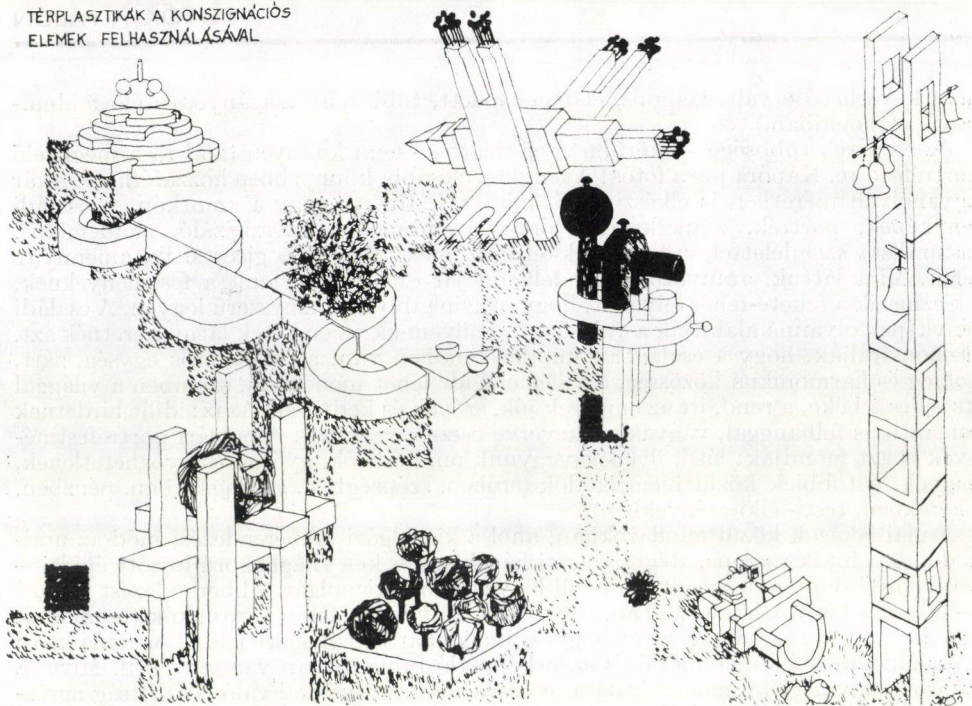
Birtokolni és megőrizni. Mind a két szándék, s hajtóerő igen erős. S ehhez még sok minden kapcsolódik: demonstrálni, dicsekedni, ünnepelni, tetszeni akarás is egyebek mellett. A szerelmespár esetleg naponta találkozik, mégis különös izgalommal együtt járó akció a fényképsere. Taxisofőrök Szent Kristóf vagy Hermes (az utóbbi az utasoknak, az utazásnak is istene) szobrocska, szentképecske helyett feleségük és gyermekeik fotóját teszik a volán mellé. Az irodákban szinte minden anya előtt az asztalon vagy a gyakran kihúzható fiókban ott a gyermekek fényképe. A lakásban azoké, akikkel nap mint nap együtt élünk. Együtt a család a falakon, köztük az előző generációkból sokszor olyanok is, akikhez nem fűződnek közvetlen élményeik. A szentképek, védőszentek, ikonok helyére a családi fényképek kerültek. (Még nyo-

mon követhető e változás idős, elszegényedett, többnyire magányosan élő földművesek otthonaiban.)

Az emberek többsége — körülményei miatt — nem könnyen talál rá a megfelelő portréfestőre. Kapóra jön a fotós! A fénykép olcsóbb, könnyebben hozzáférhető. Akár ugyanolyan mérethben is elkészíthető, mint a festmény vagy a szentkép. A családi fényképek, portrék, zsánerképek, jórészt biedermeier, klasszicizáló, akadémikus, naturalista szemlélettel, stílusjegyekkel készülnek. Még el is giccsesítik, amennyire lehet. Mint láttuk, aranyozott blondelkeret jár ezeknek is, mint a festményeknek, s kiszínezik a fekete-fehér felvételt, hogy még inkább festményszerű legyen. A családi fényképek olyanná alakítják a valóságot, amilyennek az emberek látni szeretnék azt. Demonstrálják, hogy a családban minden rendben van, a család erős egység, zárt, boldog és harmonikus közösség, a világ elől ide lehet menekülni, szemben a világgal itt teljes a béke, a rend, itt az emberek jók, szépek és kedvesek. Azaz: idillt hirdetnek romantikus felhanggal, vágyakkal keverve össze a realitást. A polgári portréfestmények is azt mondják: lásd, ilyenek vagyunk mi, hódítók, győzők és győzhetetlenek, nagyok, a többiek közül kiemelkedők (erőben, szépségben, gazdagságban, pénzben, sikerekben, testi-lelki erényekben).

A mai lakások közül mindazokban, ahol a kispolgári lakberendezési mód az uralkodó, ez a fotók szerepe. Régi paraszti házakban, a két világháború között épült — többnyire kívül modernizált, de belül lényegében a kispolgári lakberendezést utánzó — falusi és kisvárosi lakásokban, továbbá a nagyvenen felüli városlakók (munkások és alkalmazottak) jellegzetesen vegyes, de jobbra kispolgári ízlésű otthonaikban a családi fotók festménypótló és szentképpótló funkciókban vannak jelen. Mivel a lakások nagymértékű modernizálása (a civilizációs tárgyakkal való ellátottság ugrásszerű megnövekedése, a lakberendezési mód változása, a modern bútorok kínálata, a divat és nem utolsósorban a meglendülő lakásépítkezések következtében) megindult, e téren is változás várható és tapasztalható is bizonyos mértékig.

(Fotó: Jávor István)

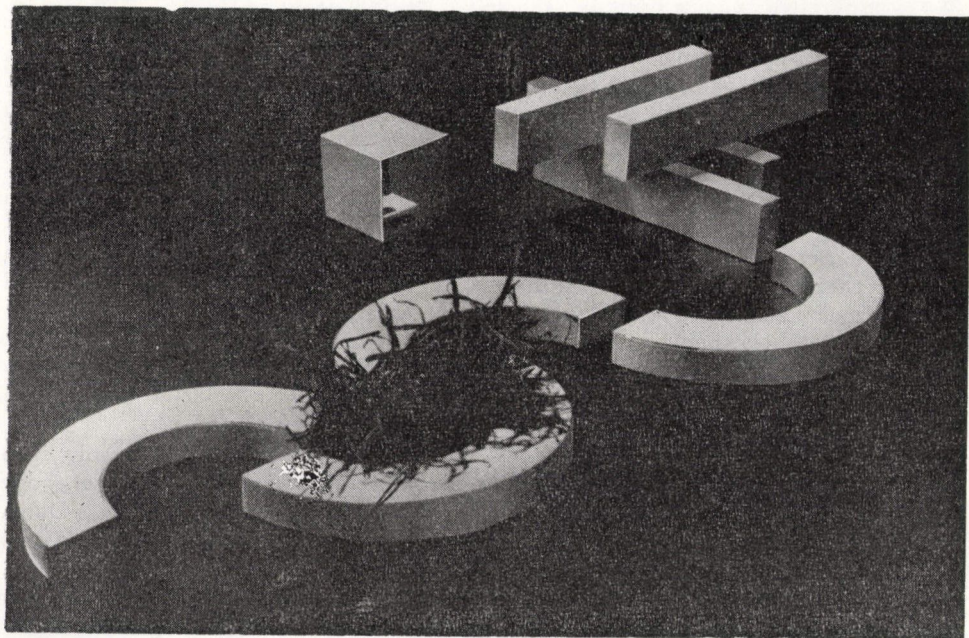
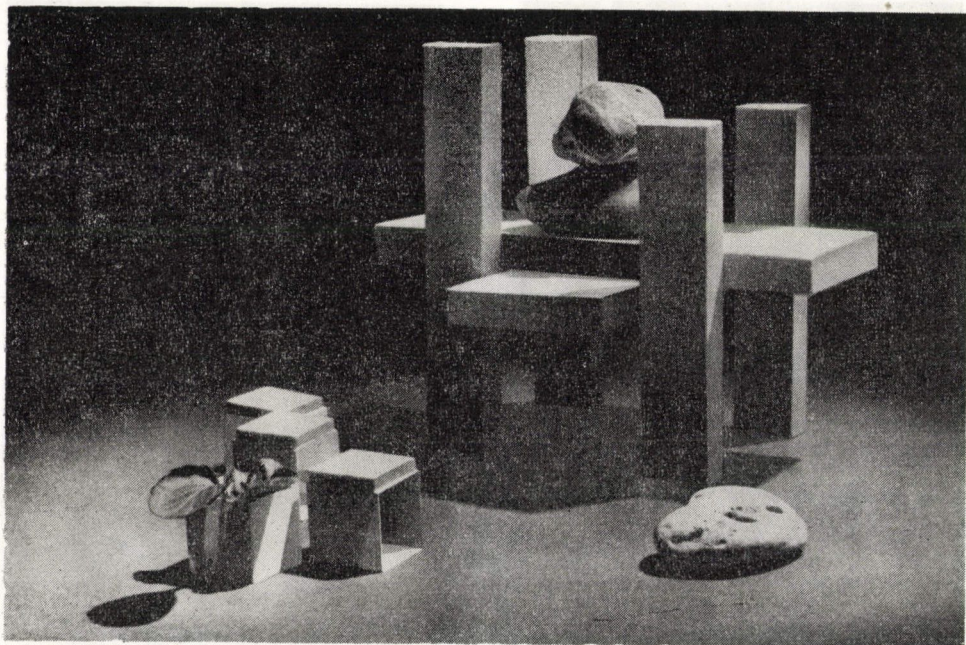

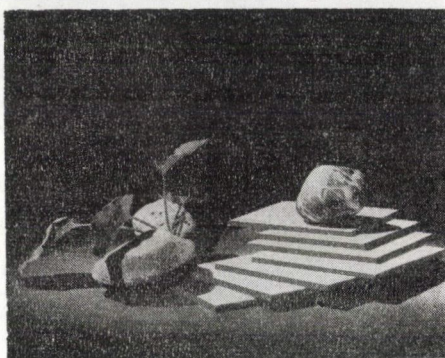
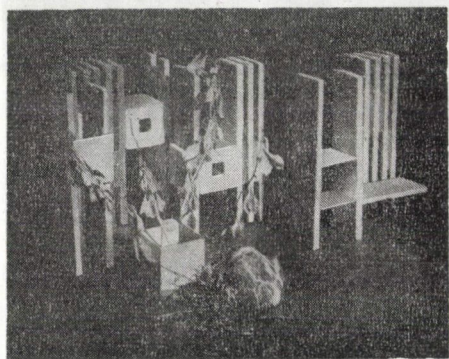
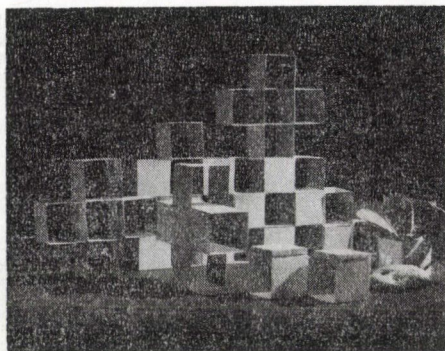
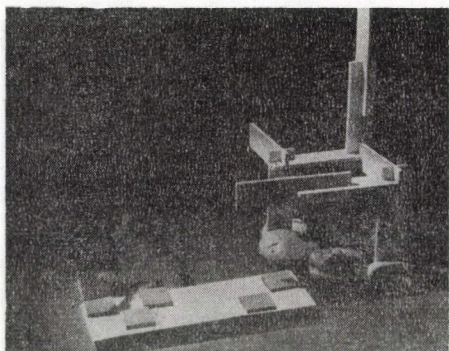
VERESS MIKLÓS

A tér zenéje

A század egyik nagy különce és zseniális költő-gondolkodója, Füst Milán Látomás és indulat a művészetben című könyvében az építészetet mint különös művészetet határozza meg. A különbséget abban látja, hogy míg a többinek a szó szoros értelmében véve nincs praktikus haszna, az építészetnek annál inkább. Majd így összegzi: „Az építészet tehát . . . térérzékenységünk tiszta kivetülése, s minthogy ennek az érzékenységünknek ingerei tisztán arányossági és ritmikai természetűek, s minthogy a zeneművészet többféle hatóelemei közt épp az ilyeneknek is hatékony szerepe van — talán ezért is hasonlítható annyira a zenéhez.” Így lesz a költő interpretációjában az építészet a tér zenéje, s így ad lehetőséget arra is, hogy azok is megközelíthessék, akik nem csupán a praktikumot, hanem a művészetet is élvezni akarják benne.

Ha a televízióban meglátunk egy barokk templomot, természetesnek véljük, hogy hozzá Bach orgonája szólal meg, nemigen figyelünk azonban arra, hogy illik-e a zene egy-egy rosszul komponált lakónegyedhez. Pedig úgy kellene, hogy akkor a hangszerek falsul szólaljanak meg, vagy pedig olyan ridegen, amint az embertől elidegenülő fal-felületek. S talán nemcsak a házakkal van ilyenkor baj, hanem azzal is, hogy nincs, ami kitöltené és egyben mozgalmassabbá tenné a köztük levő teret. Magyarán szólva az hiányzik, amit miniarchitektúrának nevezünk, Pogány Frigyes megfogalmazásában pedig utcabútornak. Eljutottunk odáig, hogy egyforma lakásainkat variálható szekrény-sorokkal, térelválasztókkal alakítjuk a magunk képére, de utcáinkon még a hagyományos vásári tarkaság uralkodik, s csak kísérletileg töri meg a játszóterek egyhan-

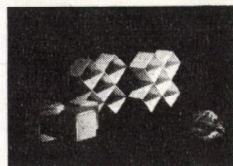
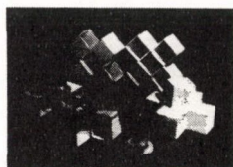
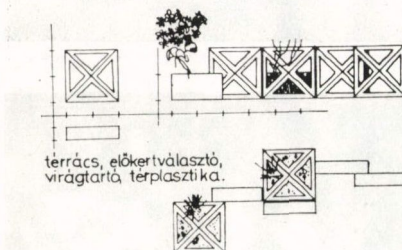
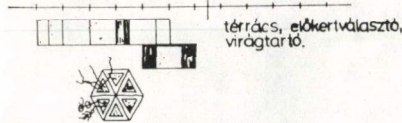
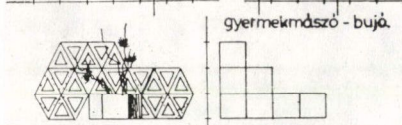
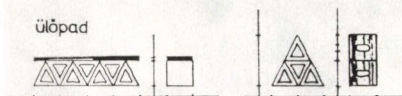
gúságát egy-egy másfajta, nem csupán az izmoknak, hanem a szemnek is kedves próbálkozás. Asztalainkon már a formatervezett edények uralkodnak, de a ház előtt egymással felel a lámpaoszlop és az utcai virágárusítás olcsósága.

Akinek van füle rá, észleli ezt a disszonanciát, s kihallja belőle az egymáshoz kényszerített anyagok panaszát is. Mintha elfeledkeztünk volna arról, ami éppen embermagasságban vesz körül bennünket!

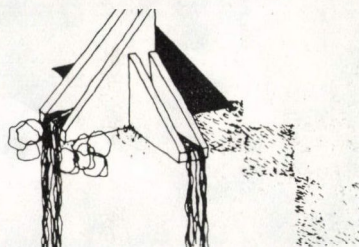
Pedig van erre is terv, tíz év óta. Vadász György vezetésével akkor alakította ki Katona Péter építész és Pell Márta iparművész azt az elemcsoportot, amely anyagában — fa és betonelem — a házgári lakótelephez éppúgy illeszkedik, mint a műemléki környezethez — csupán más variációs lehetőséggel. Ebből az óriási Märklin-játékból tetszés szerint alakítható ki szökőkút és gyermekmászóka, térplasztika, kompozíció és könyvárusítóhely. Lényege pedig éppen az, hogy a számtalan variáció ellenére is egységes a látvány: a lámpatestek nem ütnek el formájukban a virágtartóktól, a rekámlántartók a padoktól. Mégis: természetes módon illeszkedik együttesükbe a virág és a terméskő.

Nézem, nézem Vadászék modelljeit, és azon tűnődöm, hogy ebből a komoly, szép játékból mikor lesz valóság? Eddig — úgy tudom — csak azt a célt érték el, hogy néhány éve megmozdult az építészeti világ nálunk is miniarchitektúra ügyben, s Dunaújvárosban kísérleti területet biztosítanak a próbálkozóknak. Csakhogy, amíg más és más kéz írja alá a rendeltetést az útjelzőről és a padról, addig nehezen képzelhető el, hogy ugyanazt a formát választják. Ehhez nemcsak a teret kell átkomponálni, hanem a megrendelési hagyományt is. Addig meg uralkodik a vásári tarkaság.

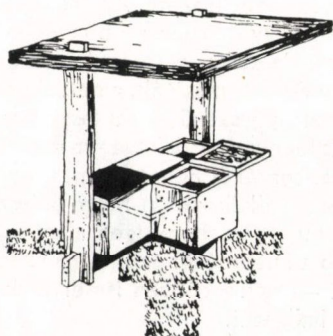
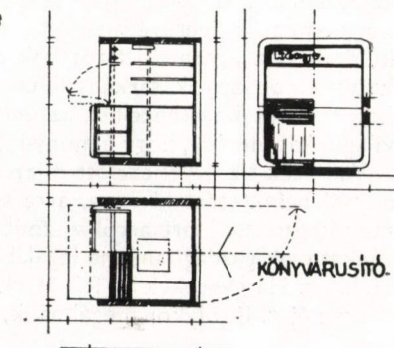
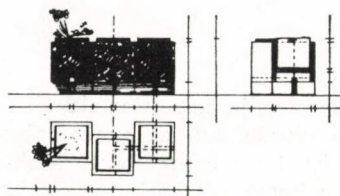
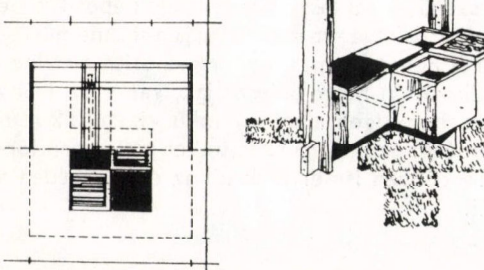
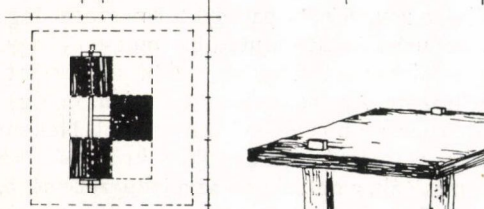
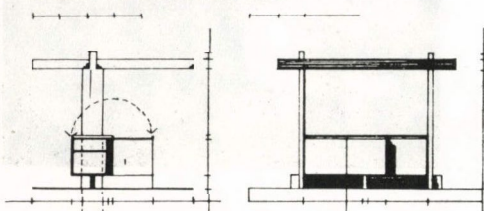
16-17-18 ELEMÉK VARIÁCIÓS LEHETŐSÉGEI M-1-20

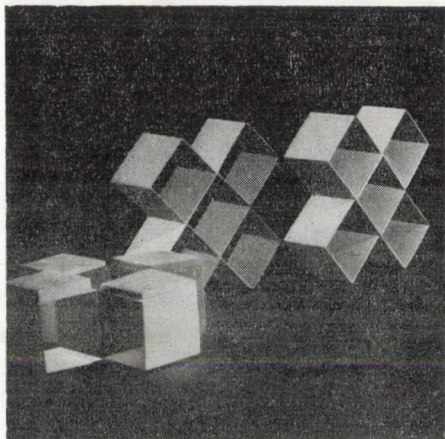
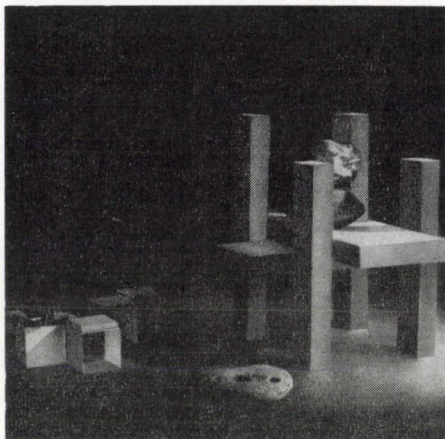
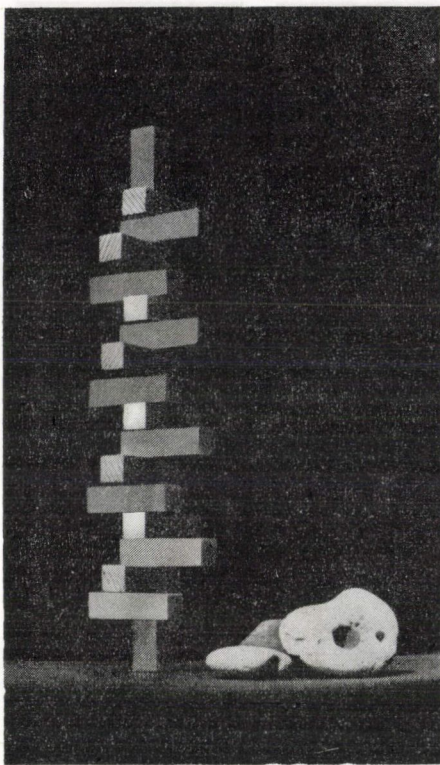

21 elemből szökökút.

GYÜMÖLCS V. KÖNYVÁRUSÍTÓ.

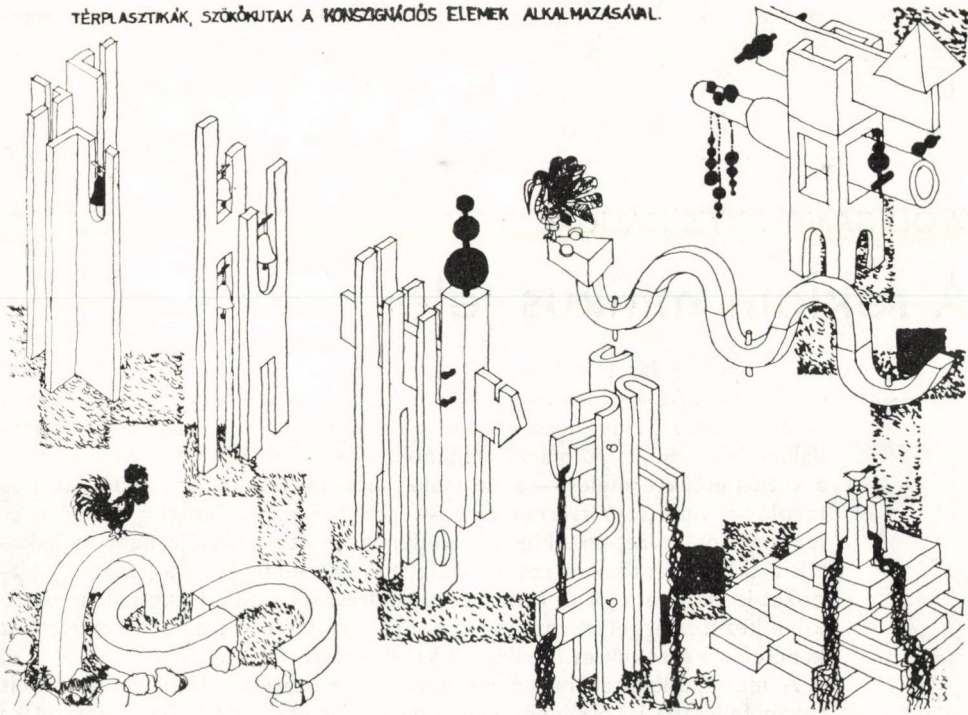

A tér zenéje helyett az elavult térszene.

Vannak ráadásul, akik megint azt a falak közé zsugorított parányi természetet fogják féltetni a miniarchitektúrától, amelyet az urbanizáció mutatóba meg-meghagy. Pedig a kettő nem zárja ki egymást: csupán arról van szó, hogy az utóbbi megteremti az átmenetet az építmények és a természet között. Az architektúrát ismétli, de úgy, hogy emberi méretűvé kicsinyíti, mintegy lehozza a több emeletnyi magasból. Nekem különösen a gyermekjátékszóterek térplasztikái tetszenek, a Leger-képekről előbúvó kubista mozdonyok, sárkányok és nevesincs masinák, amelyeknek az a jellegzetessége, hogy bármit beleképzelhet az ember. Egyszerű és fantasztikus formák népesítik be világunkat, de úgy, hogy élményünk hiánytalan: a látványt nem zavarja a másneműség.

Vadászék tíz évvel ezelőtt díjazott tervéről nem tudom, hogy megvalósítása milyen anyagi befektetést kívánna, arra sem vállalkoznék, hogy beleszóljak, van-e rá igény meg kapacitás. Mert arról viszont meggyőző, hogy igen alacsony fokú vizuális kultúránkat csak gazdagítaná, ha legalább az utcabútor szoktatná szemünket a modern formákhoz. Ha gyerekek és felnőttek — egyre többen ismernék föl az építészetben a tér zenéjét. És olykor megállnánk, hallgatni.

TÉRPLASZTIKÁK, SZÖKÖNYUTAK A KONSIGNÁCIÓS ELEMÉK ALKALMAZÁSÁVAL.

23-31. ELEM VARIÁCIÓS LEHETŐSÉGEI M=1:20

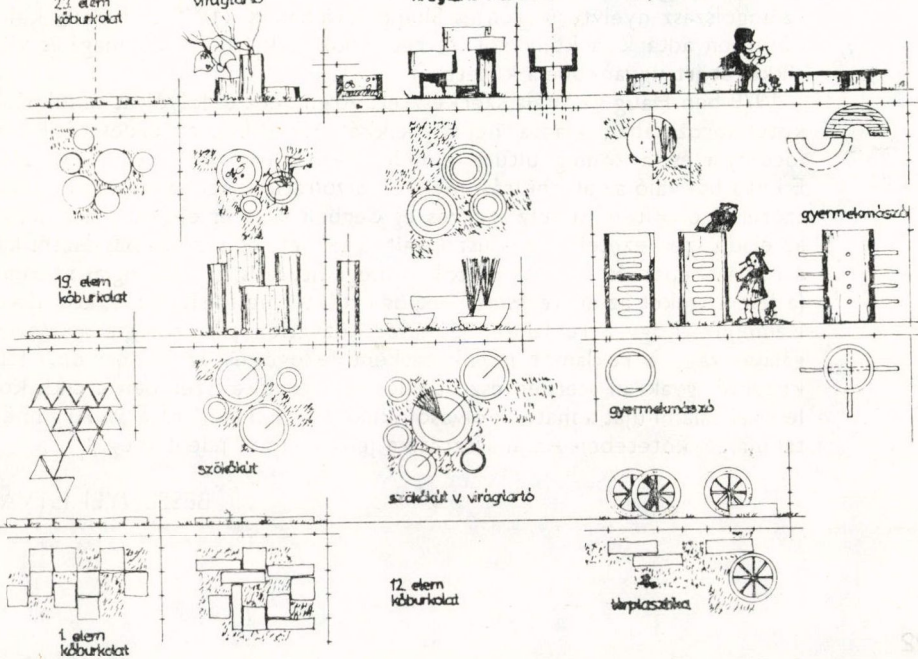
23 elem
köbunkolat

vinā gītāto

virágtartó v szőlőkút

Utopad

pad علی

WOLFGANG FRITZ HAUG

A reklám mítikus jelei

Wolfgang Fritz Haug nyugatnémet filozófus és szociológus 1971-ben megjelent, „Az áruesztétika kritikája” c. könyve széles körű tudományos vitát váltott ki. Haug igen eredeti módon magyarázza a fogyasztói társadalom jelenségeit. A marxi alapkategóriákra támaszkodva mutatott rá a kettős értéktermelés — a használati értékek és a monopolkapitalizmus ideológiai funkciójú csereértékei — genezisére, gazdasági gyökerére és legitimációs szerepére. Míg a frankfurtiak kultúrkritikája nem foglalkozik a tőkés társadalom szellemi élete újratermelésének a gazdasági alapokat is magába foglaló, rendszeres kifejtésével, addig Haug példamutató következetességgel elemzi végig ennek egy szeletét: az árutermeléshez kapcsolódó értékek és ideológiák keletkezéstörténetét.

A monopolkapitalizmus jelenségei értelmezéséhez Haug és a műveit továbbfejlesztő iskola igen termékenyen járult hozzá. „Az áruesztétika kritikája” című műve csaknem tíz éve állandóan hivatkozott dokumentuma a nyugatnémet marxista társadalomelemzéseknek, de jól ismerik az angolszász nyelvterületen és Skandináviában is. (1975-ben Haug külön kötetben adta ki a könyvről írt recenziókat, kritikákat, s maga is vitacikkeket írt ugyanebbe a kötetbe.)

1979-ben Haug az általa szerkesztett *Argument* c. folyóirat tanulmánykötet-sorozatában kiadta néhány cikkét, amelyben az áruesztétika, az ideológia és a tömegkultúra elméletének szintézisére tesz kísérletet. E kötetből való az alábbi írás, mellyel folyóiratunk azt az elméleti vonalat szeretné erősíteni, amely szerves egységben látja és elemzi a termelést, az eladó szervezetek érdekviszonyait, a felület- és csomagolás-esztétikát, a reklámképet és ezen tényezők tömegkulturális és ideológiai szerepét (a jelenségeket az árutermelés kettős értéktermelése felől megközelítve). Reméljük, hogy a reklámok szokásos közvetlen pszichológiai hatásvizsgálatai vagy a reklámot műalkotásként felfogó és az esztétikum felől közelítő, gyakran sterilen esztetizáló elemzésekkel szemben e cikk közlésével valami újat adhatunk olvasóinknak. (W. F. Haug írása az *Argument* tanulmánykötetében *Az áruesztétika jelei* címmel jelent meg.)

BESSENYEI ISTVÁN

Az áruesztétika alapfogalma a használati érték ígéretének fogalma. Ez egy meghatározott használati érték (az adásvétel által létrejövő) jövőbeli megvalósulását jelenti. Ha Baudelaire a szépséget mint boldogságígértet értelmezi, akkor az áru szépségét a kielégülés ígéretéként interpretálhatjuk. Az ígéret a jelentés egyik fajtája. Azt a módot kell tehát megvizsgálnunk, ahogyan az áruesztétika szükséglet-kielégítést „jelent”. Ahhoz, hogy a jelentés specifikusan áruesztétikai módját megragadhasuk, forduljunk először a jelentésnek ahhoz a módjához, amely minden használati értéket mint valamely hasznos dolog és az emberi szükséglet konkrét viszonyát fogja fel. Egy szerszámi formájának nemcsak az a funkciója, hogy a nyersanyagnak megadja azt a testi formát és elrendezést, ami azt technikailag használhatóvá teszi, hanem ezt a használhatóságot az emberi érzékekkel is felfoghatóvá kell tennie. A kritikai pszichológia megalapítója, Klaus Holzkamp, az állatok organizmikus tájékozódási képességének emberi érzékeléssé válása vizsgálatában ennek az átmenetnek a kezdetét a tárgyjelentések kifejlődésében látta. Az úgynevezett hominidák közvetlenül ember előtti fejlődési szintjén megy végbe a puszta szerszámhasználat átmenete szerszám-előállításba. A szerszámok példáján elemzi Holzkamp „az érzékelés elemi társadalmi sajátosságainak specifikumait”. A megtermelt „tárgyasított” használati értékek (ellentétben a készen talált használati értékekkel, pl. a vad gyümölcsökkel) meghatározott célra termelt eszközök, különféle célokra szolgálnak, s így állandóbbak, mint az egyedi alkalmazásra szolgáló eszközök, következképpen elszakadnak az egyedi helyzetektől, általánossá lesznek. Annak arányában, ahogy ezen eszközök megtermelése és felhasználása általánossá válik valamelyik embercsoportban és ezzel ezek az eszközök hagyományozhatóak és a felhalmozódó tapasztalatok következtében állandóan javíthatóak lesznek, ugyanilyen mértékben stabilizálódnak társadalmi használati értéként. Az általános emberi célok így tárgyiasult eszközök formájában jelennek meg.

„A használati érték-tárgyasítások tehát abban az értelemben jelentősek az emberi tájékozódás számára, hogy bennük emberi munka által közölt jelentések realizálódtak”.¹ A munka által a dolgokba rögzített tárgyi jelentések ezen elemi fokából, — melynek érzékelése kezdettől fogva létszükséglet — alakul ki az eleinte csak mennyiségi növekedésén túl a tájékozódó világtapasztalat most már első ízben emberi minősége.

A paradicsom „paradicsomszerűsége”

Milyen módon „jelentik” a termékek a használati értéket? Holzkamp először azt a módot vizsgálja, ahogy a jelentés a termelés folyamatában hat: a termelő mintegy megelőlegezi a tárgy jelentését, hogy az a munkatárgy célszerű megformálása folyamatában eligazítsa. A megmunkálendő dolgot a megmunkálás alatt állandóan az így megelőlegezett jelentés fényében szemléljük; az ettől való eltérések irányítják a termelőt. Ez — mint mondja — azt jelentené, hogy itt az érzéki-tárgyi jelentéseket a jelentől független jelentés-mozzanatok is meghatározzák. Ezzel máris felvetődik az a probléma, hogyan lehetne megragadhatóvá tenni a tárgyjelentések és szimbólumjelentések egymáshoz való viszonyát a termelési folyamat szükségszerűségeiből adódó érzékelésben...

A szimbolikus jelentéseknek Holzkamp szerint „reprezentatív” jellegük van, azaz: a jelenlevő „valami más helyett áll, túlmutat önmagán”. A „valami más helyett állni” a jelentés egyik módja. Helytelen volna azonban Holzkamp nyomán azt gondolni, hogy ezek a „jelentett” dolgok „csak szimbolikus jelentések által meghatározottak, maguk viszont jelentés nélküliek” volnának.

¹ Barthes, Roland, 1964: *Mythen des Alltags*. Frankfurt/Main. Holzkamp, Klaus, 1973: *Sinnliche Erkenntnis*. — Frankfurt/M.

„A tárgyjelentésben nincs utalás egy harmadikra, egy elgondoltra, mint a szimbolikus jelentésben; a tárgyjelentés sokkal inkább az emberi élettevékenységgel összefüggő jelentés. . . . A dolgokat itt nemcsak mint (izolált) jelentésegységeket érzékeljük, hanem jelentésstruktúrákkal összefüggésben, melyek éppúgy tárgyiasságukban adottak. Látom, hogy a kalapács, amelyet az írógépre helyeztem, nem oda való, ugyanakkor látom a kalapács kapcsolatát a szoba sarkában levő szerszámládával . . . A tárgyjelentéseket nem »elképzeljük« vagy »elgondoljuk«, hanem tényleges és legszűkebb értelemben véve érzékeljük őket. A tárgyi jelentési képességet semmiképpen nem választhatjuk el az érzéki jelenvalóságtól. Ez egy kalapács, amely ezekkel a meghatározott alaki, minőségi ismertetőjegyekkel rendelkezik.”

Ezek a — a Holzkamp kifejtette — fogalmi előfeltételek először akkor okoznak nehézségeket, amikor az áruk esztétikai használatiérték-ígéretének jelentésstruktúráját kívánjuk megragadni. Maradjunk a kalapács-példánál. A kalapács előttünk áll — mint áru a kirakatban. Alaki, minőségi ismertetőjegyei minden kétséget kizáróan egy kalapácséi. Szembeötlő a kalapács kézhez simuló nyele és stabilitása. Tudjuk, azonban, hogy megformálását ennek a hatásnak a figyelembevételével végezték, a felületet ennek megfelelően készítették el. Egy dolog az alak és a felület által ígért használati érték, s más dolog a megvásárolt tárgynak a használatban igazolódó használati értéke. A lakkozott fanyél jó anyagot jelent, de vajon tényleg „rendelkezik-e” az anyag ezzel a jelentéssel? Vagy: „Ennek a paradicsomnak a piros színe, érettsége dús levét, egészséget jelent”. De valóban rendelkezik-e ezzel a jelentéssel a paradicsom? Tudjuk, hogy a termelésében a rentabilitás szempontjai voltak mértékadóak: milyen gyorsan nőnek melegházi körülmények között, az egyes növények mennyi gyümölcsöt hoznának és — nem utolsósorban — héjuk mennyire „jelentene a paradicsomszerűt”? Mi tehát egymásba tolt kettősséget érzékelünk: a paradicsom vagy a kalapács használatiérték-tárgyiassulását és a — nem kevésbé megfontoltan termelt — paradicsom, kalapács stb. használatiérték-ígéretének tárgyiassulását. A szándékkal létrehozott felület is „termék”. Van használati értéke — jöllehet nem a vásárló számára, annál inkább az áru tulajdonosa számára. Az áru ugyanis használható eladás céljára. Áruunk felülete ennyiben használatiérték-tárgyiassulás. A felület — más módon — ugyanúgy tárgyiass, mint a csomagolás. És a felület rendelkezik azzal a jelentéssel, hogy elősegíti az eladást. Ez az áru esztétikai absztrakciójának köszönhető, a paradicsom „paradicsomszerűsége” absztrakciójának és annak, hogy ezt a „paradicsomszerűséget” felviszik a paradicsom külsejére.

Bedőlhetünk, mint az osztrigahalász madár

Az esztétikai absztrakciót létrehozni annyit jelent, mint valami tárgyiassat létrehozni. De megragadható-e még ez a jelenség a „használati érték tárgyiassulása” és a „tárgyjelentés” fogalmával?

Az árufelület értelme az áru tulajdonosa számára nyilvánvalóan más, mint a vásárló számára. A tulajdonosnak a felület eladhatóságát, a jövőbeli használónak „használhatóságot” jelent. A közmondás is figyelmeztet, hogy ez a két „jelentés” nem feltétlenül egyezik: kívül fényes, belül férges! A „kívül fényes” a vásárló számára mint tárgyjelentés létezik. Azt jelenti: „bent ugyanúgy férges”. A külső így a kifelé fordított belsővé válik. Holzkamp fogalmi rendszerében a „külső” tárgyjelentésként szerepel. A kívül fényes azt „jelenti”, hogy belül férges. Amennyiben nem teljesül a használati tárgy jelentése, a „külső” szimbolikus jelentést kap — egy másik (óhajtott) belső helyett. De ez abban különbözik a „normális” szimbolikus jelentéstől, hogy ez a nem levőt jelenlevőként reprezentálja. A „kívül fényes, belül férges” közmondás jelentésstruktúrája utánzatszerű (atrapp-szerű). Az utánzat (atrapp) szimbólumok elrendezéséből áll, amelyek elrejtik szimbólumjellegét — reprezentálás, prezentálás

formájában. Hogyan lehetséges ez, amikor — ahogy Holzkamptól hallottuk — „a tárgyi jelentést semmiképpen nem választhatjuk el az érzéki jelenvalóságtól”?

A termelési folyamatban Holzkamp komplexebb jelentésstruktúrát mutatott fel, amikor arra figyelmeztetett, „hogyan itt az érzéki-tárgyi jelentéseket a jelenléttől független jelentésmozzanatok is meghatározzák”. Ezzel a használati céllal kapcsolatos tervekre gondolt, amelyet a termelés előtt és közben „elképzel”. A termékben ez a „jelenléttől független jelentés” jelenvalónak tűnik, a nem-tárgyi képzet pedig tárgyiasultnak. De elég egy ismételt rápillantás, és kiderül, hogy ez így nem teljesen helyes. A cél a használat, és itt a használható eszközt termelték meg. A megtermelt használati érték — mondjuk egy szerszám — még semmiképpen nem a cél, hanem az eszköz. A használati értékben nem a cél, hanem a célszerűség testesül meg. Ez a megkülönböztetés nem felesleges pedantéria. Ez mutatja meg az atrapp támadható pontját. Enlékezünk csak arra, amit az áru elemzésénél találtunk: a használati érték először is — éppúgy, mint a csereérték — pusztán (bár tárgyiasult) meghatározottság, amelynek előfeltétele az értékesülés.

„A használati érték csak a használatban valósul meg” — mondja Marx (Tőke I.). A használati értékben csak a használat meghatározása van jelen, maga a használat nem. A meghatározottság nem egy nem jelenlevő tárgy reprezentációja, sokkal inkább egy nem jelenlevő használat tárgyi reprezentációja. Minden használati érték-tárgyiasulásnak megvan ennek megfelelően a valami-másra-utaló jellege is, amelyet a jel jellegének nevezünk. A tényállás érthetőbbé válik, ha a „használatosságot és a használatot” mint az érzékelés tárgyait hasonlítjuk össze. A tényleges használatot másképpen érzékeljük, mint a pusztán használatosságot.

A puding próbája az evés — ahogy Engels mondta. A még „meg nem kóstolt” pudingnak tehát bizonyítania kell. Itt avatkozik be az ügybe az utánzat (atrapp), amely a használatot reprezentálja (a ragyogó, piros héj bemutatásával az egészséges és ízletes táplálékot). Az „atrapp” a kísérleti viselkedés-kutatásnak is egyik kategóriája. Az állati magatartást örökölt viselkedésmódok határozzák meg, amelyeket meghatározott kulcsingerek váltanak ki. „A kulcsingerek egyik továbbfejlesztett tulajdonsága, hogy azokat viszonylag kevés tulajdonságból, veleszületett képességek alapján érzékelik, „ismerik fel”, úgy, hogy azokat a kísérletben viszonylag durva utánzatokkal lehet pótolni. Ilyen utánzatoknál a vizsgálat során lényeges tulajdonságokat eltűnőznek, és ezekre a túlzásokra sokkal erősebb reakciók jönnek létre. Ilyen esetekben „a normálisnál nagyobb” ingerekről beszélünk.”²

Eibl-Eibesfeldt ábrázol egy „osztrigahalászt” (egy tengerparti madárfaját), amely nagy erőfeszítéssel próbál egy sokkal nagyobb tojás-utánzatot a fészkebe görgöztetni, miközben a mellette levő természetes tojást figyelmen kívül hagyja.³

A viselkedéskutatás rájött, hogy az embernél — mintegy a sajátos emberi tulajdonságok és pl. az előzőekben bemutatott tárgyjelentés mögött — hatnak a veleszületett és meghatározott kulcsingerekkel működésbe hozható viselkedésmódok. Ilyesmit persze nehéz bizonyítani, ezen felül a bizonyítékok annak a veszélynek vannak kitéve, hogy az ideológiai gondolkodásminták pályáján a társadalmat a természethez hasonló valamiként fogják fel. Az emberi érzelmekre ható — nyilvánvalóan — veleszületett inger egyik példája Konrad Lorenz úgynevezett gyereksémája, amely leírja annak a gyengéd védelmező vonzalomnak a kiváltó okát, amelyet kisgyermekünkkel szemben érzünk, és amely a „Jaj, de édes!” felkiáltásra készítet.

„Gyermekeink „bájos” játékbabái és Walt Disney figurái (mindenekelőtt a híres Bambi) kulcsingerek kombinációjából és azok túlzásaiból élnek. Hasonló veleszületett ingerkiváltók találhatók a szexualitás szférájában is; s a szuperman-ek és a pinup-girl-ök eltúlzott arányai mutatják, hogy mi is, mint az osztrigahalász-madár be-

² D. Todt (Hrsg.) Funk Kolleg, Biologie 1, Systeme des Lebendigen, Frankfurt am M. 1976., 12.

³ Eibl-Eibesfeldt: Grundriss der vergleichenden Verhaltensforschung, München, 1967.

dőlhetünk otromba és természetellenes túlzásoknak”⁴. Ezt a hatást használja ki a reklámapar is.

Az osztrigahalász-madár képe tulajdonképpen a vásárló hasonmása, aki a túlzott használatiérték-ígéret csomagolása után rohángál, míg a valós, természetes nagyságában jelenlévő használati értéket figyelmenre sem méltatja.

Itt eltekintünk biológiaiailag veleszületett viselkedésmódok további tárgyalásától és annak elemzésétől, hogy a reklámutánzatok milyen mértékben váltanak ki ilyen viselkedésformákat. Bennünket most az emberek által emberek számára termelt használatiérték-atrappok jelentésstruktúrája érdekel. A megtermelt használati érték megfelelő tárgyjelentéssel rendelkezik. A használati értéknek azonban szüksége van arra, hogy realizálódjon. A használata a valóságos megismerés, ellentétben használhatóként való érzékelésével.

A termelés — bár egészen más módon — privilegizáltabb, mint a felhasználás. (A felhasználás is előnyöket élvez e szempontból a használhatóság pusztá észleléséhez képest.) Az utánzat termelője számára azonban ez irreleváns.

A probléma akkor keletkezik, amikor a termék nem a termelő számára készül. A termelő számára a termék munkájának tárgyasulása, egy meghatározott nyersanyag meghatározott hozzávalók és eljárás szerinti átalakítása. Emlékezete szilárdan őrzi ezt a tudást. A termelő e tevékenységtörténet fényében érzékeli a termékét. Másképp van ez a nem-termelővel. Számára a termék története, a termék keletkezése legfeljebb külső jegyekről olvasható le, és az ilyen ismertetőjegyek igencsak előállíthatók. A tárgyjelentés sajátos jegyeit a terméknek a nem-termelőre gyakorolt hatásaiból nyeri. A tárgyjelentés társadalmi jelentés is egyben. Ahol a termelő még felismeri a termék jellegét, a nem-termelő talán elsiklik fölötte. Ezért kell a termelőnek a terméket kiegészítő (nem-verbális) „nyelvvel” felruháznia, ami annak tárgyi jelentését társadalmilag érzékelhetővé teszi. A tárgyak jelentésének olyan konvenciói alakulnak így ki, amelyeket a termelő tudatosan kezel. A használati alak kiegészítő információs értéket nyer. A tárgyjelentés így atrappá válhat: nem a termelő, hanem mások számára van társadalmi jelentése.⁵

Az árúk (túlzott) esztétikai használatiérték-ígéretének jelentésstruktúrájában a tárgyjelentés és a jelentésatrapp egymást átfedi és ezek sokféle módon kapcsolódnak össze. Az atrapp és a valóságos tárgyjelentés mindig „ugyanazt a nyelvet beszéli”.

Láttuk, hogy az atrapp a reprezentáció (= valami nem jelenlévő helyett álló szimbólum) struktúrájával rendelkezik, valamit képvisel, azaz a hiányzó jelenlétét „jelenti”. Az atrapp elemei addig vannak jelen minden áruban, amíg az fel van ruházva a túlzott esztétikai használatiérték-ígérettel. Az alkalmazott „nyelv” itt mindenekelőtt képi természetű: a használati alaknak a reális ábrázolás értelmében vett képvé válása. Akár valóságosan, akár atrappként, ez a jelentésfolyamat Barthes-i értelemben „nyelvi rendszer”-ként ragadható meg, azaz a jelölés egy dologra (egy használati érték tárgyasulására) vonatkozik. Ettől a jelentésrendszerrel Barthes elkülöníti a mítikus rendszert. A jelek mindig mint a jelölő és a jelölt egységének sajátos fajtái működnek. A „mítosz” a fent leírt konkrét nyelvi jeleket tulajdonítja el és fokozza le egy összetettebb jelrendszer pusztá meghatározóivá.

⁴ Todt, Biologie 1, 13.

⁵ Az áru, amely a használati érték ígéretét semmilyen formában nem váltja be, atrappnak bizonyul. Hogy ez a határeset létezik, azt a régi kurukszók és mai — hajvizekkel, fiatalító krémekkel házaló — utódaik bizonyítják. A tübingeni egyetemi bőrklinika a svájci „fogvasztók” védelmére létrehozott alapítvány” megbízásából például 14 olyan krémet vizsgált meg, amelyek ára 3 és 48 svájci frank között ingadozott. A teszt mindegyik esetben ugyanazt a „hatást” mutatta ki, olyan hatást, amely „közvetlen közelről is — csaknem láthatatlan maradt”, ugyanis 14 nap után is csak 0,001–0,004 mm-nyi változást észlelhettek. Köznyelven kifejezve: ezeknek az áruknak a használati érték-ígérete üres, mert természetesen a külsőre teljesen változatlan bőrráncok láthatatlan kicsinyítéséről volt szó. Ahogyan az áru atrappá válik, úgy válhat az atrapp is áruvá. Bútorkereskedések alkalmaznak például szekrényfalak dekorációjául könyv-atrappokat: 1 méternyi könyvatrapp „bőrtánczaton aranyfomással” 30 márkába kerül. Nagyjából annyiba, mint egy „dekoratív” könyv. A könyvatrappok reális imagináció alakjában „műveltséget jelenítenek”. Egyre gyakrabban veszik meg a szekrényfalak vásárlói a szekrényvel együtt ezeket a jelentésatrappokat is. A Bútorgazdaság című folyóirat arról tudósít, hogy az emberek gyakran csak akkor veszik meg a szekrényfalat, ha ugyanakkor a könyvatrappokat is megvásárolhatják és ezzel a műveltség látszatára is szert tehetnek.

René Magritte francia festőtől származik a következő kép: egy pipa naturalisztikus vázlata alatt (képre festve) a következő felirat áll: „Ez nem pipa”. Akármit is gondolt Magritte (például, hogy „ez nem pipa, hanem életművem egy darabja”), tárgyunk jobb megértéséhez segít, ha a festmény feliratát a reklámok modorában egészítjük ki. A pipa ikonikus (képi) jele és a felirat alá, hogy „Ez nem pipa”, írjuk azt kiegészítőleg: „hanem igazi férfiasság”. Mindazoknak, akik „férfiasságra” törekednek, egy eszközt kínálunk ezzel. „Vedd meg a pipánkat, és megvásárolod magadnak a férfiasságot!” — adjuk tudtára. Ezzel Barthes-i értelemben mítikus rendszert alkottunk.

Szuperjelek

A reklám (kezdetben a csomagoláson, majd kifejtett formában az áruelhelyezés reális imaginárius terében) nem elégszik meg a nyelvi jel ráadásával. Az árutest képét kielégülést nyújtó dolgok képi jeleivel montírozza össze. Ezzel az emberi érzékelés a dolgok és a személyek sajátosságát „nemcsak mint jelentésegységeket „működteti”, hanem olyan jelentésstruktúrák összefüggésében érzékelteti, amelyek szintén tárgyiasultan vannak jelen”. A reklám a jelentésstruktúrák bizonyos szituációtól függő elkülönülését teremti meg. Ezzel a sajátos emberi érzékelés alapjait nyúlók vissza, mivel megváltoztatja a valóságban való tájékozódást. A struktúra tehát a következőképpen néz ki: az áru képe „mítikus” jelentésanyaggá fokozódik le. Ezt a reklám úgy éri el, hogy a kielégülést ígérő dolgok „mítikus jeleit” egy áltárgyiasult jelentés-struktúrában olyan szuperjellel montírozza, amely átfogó társadalmi értelemben megszerzésre érdemes dolgot jelent. Ez a mítikus szuperjel egy meghatározott magáncégre vonatkozik. A különös használati alakzat az illető cég jelzésévé válik; mindkettő egységévé, egy harmadik jellé (mert maga az árutest máris egy „kétlépcsős” jelet képvisel). A szuperjel jelentéssé válik a jelentéssé lefokozott dolgok és személyek jelentésének viszonyában. Árútípusonként és a megfelelő piac helyzete szerint e szuperjelek különbözőképpen kidolgozottak, ill. hatásosak. Hatótávolságuk elvileg persze korlátlan. Bevonhatják istent és a világot, a rendet és a forradalmat — a felsorolt építőkövekből mítoszokat alkothatnak, amelyekben az illető márkás cikk az őt megillető helyet kapja. Jelentésként a szabadságot és biztonságot, boldogságot, fiatalosságot, egészséget és tekintélyt stb. használják. E „jelentéseket” az illető áruk kölcsönzik. Egy ilyen jelentésekben szerveződő struktúra határesetét egy atrappokból és babákból álló együttes képezheti. A szuperjel elemei maguk is tárgyjelentések jelei — ebből a szempontból mindegy, hogy elemei képiak vagy szóbeliek. Amennyiben ezek a jelentések valamilyen „magasabb szintű jelentést” kapnak, már nem használati értékeket jelölnek, hanem a használatot követő kielégülési lehetőségeket. A szuperjelek elemei ezeket a kielégülési lehetőségeket az ideológia absztrakciójának rendelik alá. Az ideológiai absztrakció számára az ilyenfajta használat egyetlen feltétele létezik csak: ideológiailag hatásosnak kell lenniük. Ez ilyen ideológiailag hatékony „értékek” közvetítik a társadalmi együvértartozást. Ezek közvetítik az egyének csoportokhoz tartozását, amennyiben ezek az értékek nemcsak nyelvüket és cselekvésmódjukat irányítják, hanem ezáltal a személyiség struktúráját is.

Az áruesztétika szuperjelei ebbe az összefüggésbe ágyazódnak be. A hirdetett áru körül megszervezik azt a társadalmi összefüggést, amely az individuumban személyiségstruktúráját és a csoportidentitást közvetíti. A szuperjelek alkotórészei az emberi magatartásmódok mintáivá válnak. Ezt jelöljük a „valósághoz kötődő képzeletbeli” fogalmával. A különböző magatartási módokat az áruesztétikai szuperjelek szervezik a reklámozott áru körüli képzeletbeli terekbe.

Vessünk egy további pillantást a kissé leegyszerűsített pipa-példánkra: „Aki férfiként társadalmilag sikeres és elismert szeretne lenni, az X Y Z-pipát vásárol.”

Ez az üzenet a valósághoz kötődő képzeletbeli elemekkel van feldúsítva, amelyek bekebelezik a pipa képét és kétféle módon hatnak: Előre meghatároznak bizonyos emberekhez és dolgokhoz fűződő magatartást és viszonyt. Előkészítik azt az elképzelt „életmódot”, amelyben az egyén megtanulja a pipa kezelését és ennek közvetítésével a más emberekkel való együttélés módját. Az ilyen struktúrák befolyása alatt az egyén arra törekszik, hogy a mintákat utánozza. Fellépése, tárgyakkal való felszereltsége, beszéd- és magatartásmódja válik a jelölt jelölőjévé, ahogy azt az áru-esztétika szuperjelei előre meghatározták. Ebben a tekintetben határesetet képezne az a vevő, aki úgy használná az árut, mintha reklámot csinálna neki. Tehát mindig azt a boldogságot és normakonformitást kellene „jelentenie”, amelyet ezek a szuperjelek előlegeztek. Az ilyen vásárlónak a szuperjelek által előre meghatározott képet kellene visszatükröznie.

Az ideológiai identitás tüköreffektusa („Én vagyok annak a mintaképnek a képe”) — nehezen tartható fenn a mindennapi valósággal szemben. A mintakép elérhetetlenül magas igényeket támaszt, és ha kísérletet teszünk elérésére, szégyelljük magunkat a mintakép előtt. Ezt a szégyent nevezzük — kapcsolódva a Prométheusz-monda interpretációjához — epimétheuszi szégyennek. Prométheuszt a megfontolt-nak hívják, fivére Epiméheus, az utólag fontoló. Ő az, akit rá lehet szedni. Először is szégyelli magát a szép látszat előtt, amelynek bedőlt. Az atrappot⁶ mintaképnek vette, és szégyelli magát, mert nem tudja tökéletesen utánozni. Az epimétheuszi szégyenben azonban már benne rejlik a felismerés egy mozzanata. A mindennapi gondok és mindenekelőtt a termelő tevékenység reális tapasztalatai megteszik a magukét. Az áruesztétikai szuperjelek kötőereje lazul. Az epiméthikus szégyen csalódássá lesz. A mítikus jelentés nem stabilizálódhatott a mindennapi életben. Ezért az áruesztétikai szuperjelek szükségszerűen instabilak.

Amit ez idáig esztétikai innovációként elemeztünk és a tőke gazdasági szükségleteihől vezettünk le, jelentésstruktúrája elemzésekor megmutatja elkerülhetetlen belső bizonytalanságát, ami szükségessé teszi az innovációt. Az esztétikai újítást ezért ragadhatjuk meg mint szemiológiai transzformációt. A gazdaság nyelvén ezt a folyamatot a termék „megfiatalításának” is nevezik. Ha az ember felteszi a kérdést, milyen képi és verbális anyagok szolgáltathatnak jelentést a transzformáció számára, világossá válik, hogy az áruesztétikai újítás

1. csak új elrendezéseket érinthet ugyanazon struktúra keretei között, tehát nem több, mint a régi elemek újjárendezése;
2. ezzel átfőrné mind a tárgyjelentéseket, mind a személyi identitást. A dolgok és a személyek a mindennapi életben számunkra szükségszerűen változatlanul maradnak, amelyek alapján a világban való tájékozódásunkat és ezzel „saját világunkat” is kialakítjuk.

Ezek a változatlan magok az árumitoszok jelentésbeli átalakulásával állandóan változnak. Az ilyen beavatkozásokat gyakran csalásként fogjuk fel. Úgy érezzük, be vagyunk csapva az áruesztétikai jelentésstruktúrák talajtalansága láttán. Ahogy az epiméthikus szégyen csalódásba csap át, úgy válik a csalás felismerése a becsapottság érzésévé.

⁶ Célzás Zeusz ajándékára, a szépséges agyagbábura, amely később Pandorává, az ellenállhatatlan nővé változik.

Irodalmi szerkesztő urambátyám ország mozgásterében

Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval
a Magyar Rádiónál töltött éveiről

Az író és esszéista 1935—44-ig vezette a Magyar Rádió irodalmi osztályát. 1945—48 között a Képzőművészeti Főiskola tanáraként tevékenykedett. 1949 óta Londonban él. A beszélgetést Cs. Szabó Lászlóval Grósz A. Endre folytatta 1978-ban a brit fővárosban.

Az Országos Levéltárban kutatva igen sok rádiós anyagát találtam meg. Műsorokra vonatkozó feljegyzéseit, önhöz írt leveleket és azokra írt válaszait. Ahogyan ezekből kitűnik: nem volt könnyű dolga, ha névs, irodalmilag értékes — mondjuk ki: nem a „kurzusnak” készülő műsort akart. Milyen elvek határozták meg abban az időben munkáját, s a műsorpolitikát?

A válasz talán egy kicsit nagyképpően hangzik: a színvonal volt a mérce. De végső soron a Rádió elnöke azért hívta meg Németh Antalt, s — közvetlenül előttem — Németh Lászlót is, hogy emelkedjék az irodalmi és drámai műsor színvonala. Tehát én tulajdonképpen csak folytattam egy irányzatot, amely az addig uralkodó dilettantizmust fel akarta váltani irodalomra. És a dilettáns műsorokat fel akarta váltani olyanokkal, melyekkel a magyar írók jelentős része — a becsült része — egyetértett volna. Ez akkor kis belső forradalomnak számított. Hozzá kell tennem, hogy felülről irányuló változás, átszervezés volt ez a forradalom. Németh László kilenc hónapig vezette az irodalmi osztályt, de aztán nem volt hozzá kedve, s visszalépett. Megmaradt azért barátságban a Magyar Rádióval, de helyére én kerültem. Amikor tehát azt mondom, hogy a színvonal volt az alapelv és a mérce — a műsorpolitika mércéje —, akkor csak arról beszélek, ha netán nagyképpően hangzik is, ami együttes vállalkozás volt. Többen vettünk benne részt, és úgy hiszem, nem eredménytelenül. Pár évvel azután, hogy én odakerültem, Val Gielgud, aki évtizedeken át vezette az Angol Rádió drámai osztályát, meglátogatta rádióunkat és csinált is egy nagy műsort Budapestről. Akkor „beleszagolt” a magyar adásba fordítások, interpretálások, magyarázatok útján. (Persze nem tudott magyarul, de hát azért, édes istenem: a kisujjában volt a rádió, s tájékozódni is tudott) és azt mondta:

valószínűleg ez a legjobb rádió Közép-Európában. Erről magam is meg vagyok győződve. Nem szabad elfelejteni, hogy ez az időszak volt például a magyar zenének az aranykora. S ha a műsoron esténként természetesen uralkodott is a cigányzene (mert azokat, akik vágytak a cigányzenére, nem lehetett megfosztani tőle), azért mégiscsak kisugárzott a rádió programjára a Zeneművészeti Főiskolának a hatása is. Dohnányi volt például az egész zenei műsornak a fő irányítója és a vezetője, s általa érvényesült annak az intézménynek a hatása, amelyről ma már az angolok, amerikaiak, németek egyaránt tudják, hogy valószínűleg Európa, de talán az egész világ legjobb zenei főiskolája volt 1920 és mondjuk, 1936—37 között. És ez is hatott ennek a kis rádiónak a műsorában. Kicsinek nevezem, mert akkor azt hiszem, még csak 350 000—400 000 előfizetője volt, hiszen az ország nagy része nem volt villamosítva. S természetesen kis rádió volt a Magyar Rádió a mai viszonyokhoz képest is. S még csupán két programja: a Budapest I. és a Budapest II. dolgozott.

Amikor az irodalmi osztály élére kinevezték, úgy tudom, a jobboldal részéről támadás érte önt. Emlékszik-e, hogy milyen lapokban, milyen helyeken támadták?

Csakugyan, a jobboldal támadott. Ám nehéz megmagyarázni, különösen a fiatal olvasóknak, egy elsüllyedt, ma már csak emlékből élő országnak a jellegét, szerkezetét. A történészek félfeudális országnak mondják. Bizonyos megbélyegző mellékíze van a szónak, vagy határozottan elitlőlen használják — van is mit elítélnünk az egész rendszerben. Én — kicsit Mikszáth szavát használva — inkább urambátyám országnak nevezném. Ebben az országban voltak előnyök is; nevezetesen: ha az embert nagyon felelős állásba nevezték ki, és nem ijedt meg a saját árnyékától, akkor amolyan kis várúr lehetett a maga területén. Kitorhette a nyakát, és mások kitorhették a nyakát, hogyha valami nagy hibát csinált, de főleg arra kellett vigyáznia, hogy pénzügyi dolgokban ne kövessen el semmit, mert ezeken sokkal hamarabb elcsúszhatott, mint világnézeti területen. Világnézeti kérdésekben harcolhatott, ott nehezebben tudták leteríteni. Ha tehát valaki olyan állást kapott, amelyet én kaptam (kivált ha nem kereste, mint ahogy én nem kerestem, mert nekem felkínálták), akkor elég nagy úr volt a maga „várában”. Abban a félfeudális országban tulajdonképpen nem függött senkitől, nem állt senkinek az ellenőrzése alatt, és sok mindent megcsinálhatott, ami a szívére volt, és aminek ugyanakkor nagy ellenzéke volt a hivatalos, neobarokk Magyarország részéről. De ennek intézményei olyan lazán kezelték a dolgokat, hogy akinek jó tájékozódási érzéke volt, és volt civil kurázsija, egyszerűen bátorsága is, az megtalálta a módját, hogy azt tegye, amit megítélése szerint helyes volt tennie. A próba, az erőpróba mindjárt az elején megtörtént. Harmincötben, kinevezésem pillanatában azonnal megindult a pergőtűz ellenem. A jobboldali sajtó támadott, amelynek a legjellegzetesebb megtestesítője Milotay István volt. A leghevesebb támadást, amit a legkomolyabban kellett venni, Oláh György jobboldali publicista irányította ellenem a parlamentben. Felszólalt, hogy tiltakozzék a meghívásom, a kinevezésem ellen. Ugyanakkor pergőtűz alatt tartott a Milotay körüli sajtó is. A katolikus sajtó nem, Tóth Lászlóék nem, de Milotayék igen, ha nevetek kell használnom. Én ezt a hadjáratot egyszerűen nem vettem tudomásul, lepergett rólam . . . Megint csak azt kell mondanom: félfeudális országban élünk, s miután a Rádió elnöke megbízott bennem, nekivettem a hátam. Mert ez is hozzátartozott a régi Magyarországhoz, az elsüllyedt Magyarországhoz, ugyanúgy, ahogy ez megvolt például a XVIII. századi Angliában. Most már huszonöt éve élek Nagy-Britanniában, s itt jöttem rá, hogy a két háború közötti Magyarország, s a Ferenc József-i ország mennyire emlékeztetett arra a régi rendre, amely itt körülbelül 1832-ben, a választási reformmal szűnt meg. De a 150 év előtti Ang-

liában szintén megvoltak az említett személyes, feudális, félf feudális kapcsolatok, ezek az „eligazodások”, „tájékozódások”. Visszatérve tehát az otthoni eseményekhez: aki itt élt, az nem intézményekkel, hanem emberekkel állt szemben, vagy emberekkel szövetkezett, egyes emberekkel. Ezért tudtam hát a támadásokat szó nélkül elviselni, meg talán azért is, mert bicskás vidékről származom; félszékely vagyok, s akinek a bicskázás a vérében van, az nem bicskázik vissza. A jobboldal pedig egész egyszerűen belefáradt a támadásokba, és egy fél év után tudomásul vette, hogy ez a számukra persona non grata, ez a nem kívánatos elem — kimozdíthatatlan. Ez ott van, ahol van, s bele kell nyugodni, hogy meglehetősen szuverénul tud cselekedni. Az igazsághoz hozzátartozik azért, hogy időről időre „koncot” (a kifejezés kicsit durva és talán bántó is) vetettem a jobboldali sajtó általam legtehetségesebbnek ítélt tagjainak abban a formában, hogy tőlük is kértem kéziratot. Ezt egymás között tréfásan oroszlanetetésnek neveztük. Ez azért nem fordult elő túl gyakran. Ám erről később szeretnék beszélni, mert műsorszerkesztés tekintetében elég nagy különbség volt a második világháború előtti és alatti idők között. Egyaránt a hatalmon kívül — mert mind ki voltunk rekesztve a hatalomból — természetesen különbözőképpen akartuk megváltoztatni Magyarországot, de más, modern, ember-séges, szociális országot kívántunk valamennyien. Másképp akarta József Attila, másképp Bálint György, másképpen Illyés Gyula, de vitáink ellenére titkos egyetértés volt köztünk, összetartoztunk. Az uralkodó gondolat nem az volt, hogy te így vagy baloldali, én úgy vagyok baloldali, inkább az, hogy — ha lehet, vértelen forradalom útján — teljesen meg akarjuk változtatni ezt az országot. A jobboldal viszont magát jobboldalnak nevezte, tehát őket mi is így neveztük. Az a furcsa helyzet állt elő tehát, hogy a baloldaliak hívták magukat népieknek, urbanusoknak, vagy se így, se úgy, de baloldaliaknak nem nagyon. A magam helyzetében segítséget a barátaimtól nem kaphattam, sajtója igazán az én baráti körömnek nem volt, s a napilapokkal kapcsolatban nem álltam. Munkám a baloldali napilapokat nem túlságosan érdekelte, ha jobb indulattal nézték is, nem támogattak. Minden segítség, amire számíthattam, bent volt a rádióban magában. A dolgom végeztével így beültem a kávéházba barátaim közé, és nagyon keveset beszélünk a rádióról. Ha mégis szót ejtettünk róla, egész egyszerűen arról szoltunk, hogy kitől milyen kéziratot kérek, s mikorra hozza. Arról nem esett szó, hogy írjatok rólam, vagy álljatok ki mellém, erre nem volt szükségem. Annak viszont szükségét éreztem, hogy lehetőleg bizzam műsorigazgatómban, és benne csakugyan vakon megbízhattam, mert Hlatky Endre hétpróbás, nagyon jófajta liberális ember volt. Hlatky a váradi főispán fia, maga is Váradon nőtt fel, és az a szellem táplálta, amely a fiatal Adyt. Sokkal fiatalabb volt persze, mint a költő, de az a szellem Váradon megmaradt, és ő Ady igézetében nőtt fel. Az első öt évben ő volt a műsorigazgató. Ezért lehetett sokkal könnyebb, függetlenebb a munkám, ezért volt jobb kakasnak lennem a magam kis irodalmi arany szemétdombján, mint később, amikor Hlatky, betegsége miatt megvált a rádiótól.

Bocsásson meg: hová került Hlatky a rádióból? Mert ha igaz, akkor ennek a Hlatky Endrének volt valami szerepe 1944. október 15-én a Horthy-proklamáció felolvasásában is.

Emlékezetem szerint később visszakerült a miniszterelnökségre. A kritikus nagy pillanatban, 1944-ben egészen biztos, hogy ott volt, és a németek el is hurcolták. Rómában találkoztam vele ismét, az ötvenes évek elején, amikor már teljesen visszavonultan élt egy kolostorban. Rendkívül szeretetre méltó ember volt. A kritikusai szerint (és ebben nem tévedtek) a zenei ízlése ingatagabb volt, mint az irodalmi ízlése, mert hát a magyar nóta jobban vonzotta, mint Bartók. Ez igaz, ám ez nem

jelentette azt, hogy Bartók kevesebbszer volt másoron . . . Igen, egészen biztos, hogy ilyen szerepe volt, mert később Rómában, a Santa Maria dell'Anima ferences kolostorban, ahol harmadrendű barátként élt, elmondta nekem, mi történt annak idején. Kitétte maga mellé a töltött revolvert, hogy ha esetleg a stúdióba behatolnának, mert meg akarják akadályozni, hogy fölolvassa Horthy proklamációját, miszerint kilépünk a háborúból (ez történt október 15-én délben), akkor — fegyverrel védekezik. Nem hatolt be senki, és a proklamáció az ő szájából hangzott el, így tudom.¹

Azért kérdezem ezt, mert dr. Frigyesi Jánosnál — aki akkor a rádió vezérigazgatója volt — láttam egy távirat-szerű levelet vagy ahogy annak idején mondták: távmondatot. Frigyesinek volt címezve, a miniszterelnökségről érkezett Hlatky aláírással. Hlatky egy hónappal előre jelzi: ha olyan alkalom lesz, hogy valamit el kell mondani a rádióban, csak tőle lehet parancsot kapni, ő üzenetet küld majd egy emberével . . .

Tudja, hogy mi volt emögött az utasítás mögött? Az, amit mi, nem hivatalosan, de sugdosás alapján már tudtunk. Hogy a moszkvai delegáció Teleki Pál fiának részvételével már megérkezett a Szovjetunióba. Erről hivatalosan nem volt szabad tudni, de persze a német kémelhárítás tudott róla, és mi is elég sokan tudtunk róla. Ma már ez természetesen olvasható Magyarországon és olvasható idekint is, rengeteg dokumentumot adtak ki róla. Ez rejtett Hlatky bizalmas utasítása mögött. Egyszóval már körülbelül egy-két hónapja készült Horthy és közvetlen köre, többek között Bethlen István, mert akkor megint Bethlen lett Horthy sugója, a legvégén, a vész idején. Visszahívta a régi konzervatív, megcsontosodott, de mélységesen németellenes arisztokrátiát. Ő sugott neki, s így alakult ki az egész kiugrási gondolat. Ez persze nem huszonnégy óra alatt folyt le, hanem hónapokig készülődtek rá, ezért kapta Frigyesi körülbelül egy hónappal az események előtt a bizalmas utasítást Hlatky Endrétől. Lehet, hogy a hírek szerint más olvasta föl a szöveget — ismétlem: én magától Hlatkytól hallottam Rómában, hogy ő mondta el Horthy proklamációját.

Érintette fentebb, hogy íróbarátaival rendszerint kávéházban találkozott. Hol történt ez? A Centrálban?

Főleg a Centrál kávéházban, szemben volt a Franklinnal, amely sokunknak a kiadója volt. A Centrálban találkoztak a népi írók, a Centrálba mentek a legjobb fajta egyetemi tanárok. H. Thienemann Tivadar meg Szekfű Gyula is be-benézett, Zolnai Bélát, ha feljött Szegedről, mindig a Centrálban lehetett megtalálni. Tamási Áron is ott ült, már délelőtt, aztán délután is egészen elzárkózva a többiektől; s mint kivert bika Erdélyi József — tehát ki-ki a maga helyén, haragban vagy nem haragban, ellenséges szomszédként, baráti szomszédként. Csodálatos intézmény volt a Centrál. Ez ma már nincs meg, ugye? És esetleg vannak olvasók, akiknek meg kell mondanom, hogy rézsút szemben volt az Egyetemi Könyvtárral.

¹ Dr. Hável Bélának, az MTI és a Rádió akkori alelnökének tíz nappal az esemény után készült feljegyzése szerint: „Ezután Hlatky, Zimmer /az MTI főszerkesztője — a szerk./ kíséretében a stúdió épületébe ment, ahol azonban a kéziratot nem olvastatta be rögtön. Amikor megkapta Ambrózy /a kabinetiroda főnöke — a szerk./ üzenetét, hogy 'mehet', Hlatky a kéziratot átadta a bemondónak, aki azt a mikrofonba beolvasta.”

Rádiós munkájára visszatérve: említette, hogy belső ellenőrzés nem gátolta munkáját. De kívülről nem ellenőrizték-e mégis valahogyan, hogy kiket tűznek másorra, hányszor és miért?

Volt ilyen, nagyon is volt. Sőt, azt kell mondanom: a szó szoros értelmében csak külső műsorellenőrzés volt. A rádió műsorigazgatója és elnöke bizalmi embernek tartott mindenkit, akit az osztályok élére állított. Tehát ha mi előterjesztettünk, javasoltunk valamit, az többé-kevésbé átment, mert úgy vélték: azért vagyunk ott. De nem számítottunk bizalmi embernek a külső ellenőrzés számára. Milyen kontroll volt ez? Az ún. Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottság, melynek a keletkezése visszanyúlt arra a szerződésre, amelyet a részvényesek a magyar állammal, szorosabban a Kereskedelmi Minisztériummal, még szorosabban a Kereskedelmi Minisztérium alá tartozó Postával, a Posta Vezérigazgatósággal kötöttek. Ha jól emlékszem, a részvények 48%-a volt az állam kezében. Lehet, hogy a történészek korrigálnak, és azt mondják, hogy 52%-a, erre nem esküszöm meg, de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy körülbelül a fele. A másik fele pedig magánrészvényesek kezében volt.

Ezt hívta ön annak idején deresre húzásnak?

Igen. Tulajdonképpen ezt neveztem annak. Különösen a második világháború kitörése után, azon egyszerű oknál fogva, mert a németek nyomására a minisztériumok utasították a küldötteiket, megbízottaikat a miniszterközi ellenőrző bizottságban, hogy magyarul szólva „szórózzanak”, nézzenek meg, szagoljanak meg minden műsorszámot. Ázelőtt, a második világháborúig ezt még ők is sokkal lazábban kezelték. A bizottság tagjainak nagy része nemigen ismerte az írókat, a kommunistákat. A cigányzenét meghallgatták, megdicsérték egy-két operát, egy-két másféle műsort, némelyikre azt mondták, hogy unalmas, de nem volt igazán komoly baj velük. Az ujjunk köré tudtuk csavarni őket, főleg az okos és ravasz Hlatky, akinek az esze mellett megvolt a mikszáthos modora, az urambátyám modora, egyszóval ismerte azt a miniszteri, miniszterközi hangot, amely az ő fülükben ismerősen csengett, és bizalmat tudott kelteni. A bizottságban emellett természetesen voltak az embernek kezdettől fogva szövetségesei, vagy ha úgy tetszik, cinkostársai: összenéztünk vagy nem is kellett összenéznünk, értettük egymást. Egyikük, Komjáthy Aladár a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott. Komjáthy Babitsnak volt a tanítványa a tisztviselőtelepi gimnáziumban, később pedig a barátja lett. Tehát Babits „istálló-jából” került ki, mindig számíthattam rá. A másik Ybl Miklósnak, a nagy építésznek az unokaöccse, Ybl Ervin, a művészettörténész volt; ő a közművelődési, akkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot képviselte. Furcsa módon, a sors szeszélyéből a legerősebben jobboldali, szélsőjobboldali megbízott a Pénzügyminisztérium képviselője volt, akinek még a nevére sem emlékszem; a memóriám bizonyára szándékosan kielejtette a nevét. A Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottság hét-ről hétre végignézte a műsort, a háborútól kezdve szigorúbban... Itt már külön kell említenem azokat, akiket ön baloldaliaknak nevezett. Nevezzük most már mi is baloldaliaknak őket, mert egymás közt egyszerűen író, írótlárs volt a nevük. Baloldaliaknak számított a Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottság szempontjából például József Attila vagy Kassák Lajos. Nem volt már könnyű másorra tűzni Kassákot a háború alatt, de nem vették le a műsorról, ki lehetett harcolni, hogy közelhessük. József Attilának pedig, (ahogy ez ma már a könyvekben kiadott levelezésekből és kettőnk levelezéséből is kiderül), külön estje is volt, még csak nem is léptek föl ellene. Ezzel szemben a háborútól kezdve, német nyomásra nagyon erősen

kezdtek a műsorokból „kiküszöbölni” a zsidókat. Őket nem mindig sikerült megvédenem. Különös módon az ismertséggel, a népszerűséggel fordított arányban állt a veszély. Karinthy Frigyeset vagy Szép Ernőt például a bizottság tagjai is igen kedvelték a háború előtt — amíg nem kaptak szigorú utasítást, hogy rossz szemmel vagy tiltó szemmel nézzenek a műsorba javasolt zsidókra. Ugyanezek a bizottsági tagok — mert Karinthynek és Szép Ernőnek országos híre volt — és mert tudták, hogy zsidó származásúak, levették munkáikat a műsorról. Ezzel szemben olyan fiatal, remek tehetségeket, akik szintén zsidók voltak, még jó ideig műsoron hagytak, mert nem tudták, hogy kicsodák.

Kikre gondol? Kiket türt meg még ideig-óráig az akkori hatalom?

Vas István, Radnóti Miklós, Zelk Zoltán és Devecseri Gábor például. Hirtelenében négyükre gondolok. Egyikük tehetségesebb volt, mint a másik, s az én szememben ugyanolyan nagyoknak számítottak, mint Szép Ernő vagy Karinthy Frigyes. A miniszterközi ellenőrző bizottságban azonban bizonyosan csak azt tudták, hogy Szép Ernő és Karinthy zsidó, de ezekről a fiatalokról nemigen tudták. Amikor a háború végén már kiszagolták ezt is, akkor folyamodtam a végső segítséghez: és pedig fordításokkal bíztam meg őket, névtelen fordításokkal. Ebben az igyekezetemben — mert ez is individuális volt — már nem kaptam semmiféle segítséget se belülről, se kívülről. Azazhogy mégis: váratlan támogatást kaptam a Külügyminisztériumból. Azt történt tudniillik, hogy akkor, amikor egyre sötétebb lett a helyzet, egyre jobban kezdett aggódni a hivatalos Magyarország is, hogy ennek rossz vége lesz. Alibit gyűjtöttek tehát maguknak, felmentő bizonyítékokat, mondjuk a nyugati szövetségesek számára, hogy amikor majd sor kerül a béketárgyalásra, be tudják bizonyítani, hogy a magyarok — legalábbis kulturálisan — soha nem álltak hadban sem Franciaországgal, sem az Egyesült Államokkal, sem Angliával. Mondom, nyugat felé néztek a Külügyminisztériumban és megsúgták a Rádióknak, és a Rádió megsúgta nekem, hogy tetszésem szerinti számban tűzhetek ki francia, amerikai, angol költőket és prózaírókat, élőket, holtakat, főleg a Budapest II. műsorán. Ez nekem kapóra jött, mert lehetővé tette, hogy amikor már munkatáborok voltak, és persze végképp ki voltak szorítva a zsidók a Magyar Rádió műsorából, mi mindig tudtunk pénzt juttatni olyan embereknek, akik már mindenüket elvesztették, és hajszoltak voltak, vagy kelepcebe kerültek. Még mindig meg lehetett az a jó érzésünk, hogyha nem is kötelet, de legalább egy-egy szalmaszálát tudunk nyújtani a rászorulóknak. Mégpedig abban a formában, hogy az ember bement a Franklin Társulat könyvesboltjába (mely ilyen találkozóhely volt), és üzenetet hagyott mondjuk Vas Istvánnak, Devecserinek vagy Radnótinak, hogy holnap a Centrálban vagyok, gyere be, mondanivalóm van. A mondanivaló abból állt, hogy összeállítottam egy műsort, és abban angol, francia, görög és latin vagy nem tudom, milyen költők voltak, és azt mondtam: fiúk, hamar vége lesz ennek a tragédiának, ennek a rémdrámának. Akkor úgy is kiderül, hogy ezeket a verseket ti fordítottátok. Hajlandók vagytok-e név nélkül lefordít ni? Ez a Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottságot nem érdekli, viszont a pénzt megkapjátok. Én megkapom a jó fordítást, ti megkapjátok a honoráriumot. Hát persze, hogy valamenynyien ráálltak, mert ebben nem volt semmilyen alku, semmi koncesszió, semmiféle megalázás. A szörnyű helyzetben ezt a megoldást tartottuk áthidalónak. Ez történt. Vas István fordítói művében, Radnóti fordítói művében megtalálhatók azok a versek, amelyeket a háború végén kértem tőlük, vagy ha úgy tetszik: a rádió rendelte tőlük ezeket. És nemcsak honoráriumot kaptak egész tisztességesen. Sok esetben életbevágó volt, hogy idejében megérkezzék a pénz.

Úgy tudom, részt vett annak idején a lillafüredi író-találkozón. Jelen volt-e Gömbös összejövetelén is? Ha igen, szó esett-e ott a rádióról?

Sehol máshol nem voltam jelen. Nem vettem részt azon az emlékezetes összejövetelen Gömbös Gyulánál, azon a találkozón, amelyen részt vett Móricz Zsigmond, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, és amelyről részletesen ír a Mért vijjog a saskeselyű? című remek önéletrajzában Vas István. S nem voltam ott Szárszón, a szárszói találkozóon sem. Nem vettem részt a Bajcsy-Zsilinszky-találkozóon, mégpedig azért, mert — bár ahogy mondtam: „várúr” voltam a magam kis területén — mégis okosabb volt, ha függetlenségét minden irányban megőrizte az ember, mert akkor többet engedhetett meg magának, vakmerőbb lehetett a műsorszerkesztésben. Tehát emeltebb fővel ülhetett le a vadak közé, vagy fekhett le a deresre, — hogy megmaradjunk a régi hasonlatnál. Így támadhatatlan volt az ember politikailag.

Lillafüred kivétel volt, mert oda jóformán minden magyar író elment. Akkor már Kállay Miklós volt a miniszterelnök. Kállayban sokkal inkább bíztak, sokkal jobb magyar embernek tartották az írók, mint Gömbös Gyulát. Gömböst fasisztának tartották, Kállay Miklóst csak konzervatívnak — a kettő között óriási a különbség. Ez tulajdonképpen Antal Istvánnak volt a kezdeményezése, aki államtitkár volt, részben pedig Szombathelyinek, a vezérkar főnökének is. Arra kérték az írókat, hogyha lehet, „támogassák Magyarország háborús erőfeszítését” — ez volt a hivatalos kifejezés. Én ott nem szólaltam fel, igaz, a rádióról alig esett szó. De hát magától értetődött, hogy ez a felszólítás hozzám is szólt, a rádióhoz is . . . Egyébként a szárszói értekezleten, úgy tudom, szó se esett rádióról, mint ahogy a Gömbös-féle találkozón sem.

Megtaláltam ceruzával írt oldaljegyzetét egy irodalmi műsorterven, amit önnek kellett jóváhagynia. Két szó az egész: Milotayt nem!

Milotay? Milotay nem szerepelt a rádióban. És rajta kívül nem szerepelt Szabó Dezső sem, de ő azért, mert kereken megtagadta. Én neki fontosabb voltam diákoromban, mert segítettem neki eladni a könyvtárát, amikor világgá ment valamikor a húszas években. Amellett, amikor még Udvarhelyen tanároskodott, szerelmes volt egyik rokonomba, ezért mindig úgy kezelt, mint családtagot. Amikor később hozzáfordultam (az emlékirataiban meg is emlékezik rólam, kivételesen nagyon kedvesen) és megkértem, hogy szerepeljen, olyan kikötései voltak, amelyek félig humorosak, félig hátborzongatóak voltak. Azt mondtotta, hogy ezeknek és ezeknek az uraknak kell lógniuk felakaszva a Rádió kapuján, ahhoz, hogy én oda belépjek. Egyszer az egészet elütötte egy morbid tréfával. Nem szerepelt a rádióban, született magányos bölény volt. A másik, aki nem volt hajlandó szerepelni, Kodolányi János volt. A mai napig rejtély, hogy miért volt ő is kivétel, mert máskülönben jól voltunk. De az olyan igazán nehéz emberek — mert nehéz emberek voltak —, mint például József Attila vagy Kassák Lajos, soha nem tiltakoztak az ellen, hogy a rádióban megszólaljanak.

Nagyon szomorú dolog, hogy József Attilának nincs egyetlenegy hangfelvétele sem. Valamit említett ön erről, máskor. Hogy nem akarta, rossz hangja volt . . . vagy valami más az oka ennek?

Ő nem, nem volt rossz hangja, más baj volt. Amikor végre sikerült áttörni az akadályokat, és József Attilát szerepeltetni tudtuk volna, akkor Attila már nagyon beteg volt. Ez a levelezéséből is kiderült. Van egy levelem hozzá, amelyről teljesen elfeledkeztem, és most, hogy Magyarországon kiadták, most találkoztam vele. Ebben a beteg, és azt hiszem, már kezelt, igen, a már kezelt Attilának megnyugtatósul megírom azt, hogy a legjobb előadóra bízom versei elmondását. Mert ő már olyan állapotban volt, hogy nem mert mikrofon elé lépni. Voltak ilyen színészek is... nem szolgáltatam ki a nevüket, de akadt egy-két elsőrendű színész, színésznő, akinek ilyen furcsa mikrofonöröce volt. Ezért nincs József Attila-felvétel, ami tragédia természetesen. Még Babits-felvétel is van — az Esti kérdés például —, amelyet már műtétje után, tehát átvágott torokkal mondott el. Ez a lemez, úgy tudom, mind a mai napig közforgalomban van Magyarországon, egy lemezzantológiában, ahol Babits az Esti kérdéssel és még egy verssel szerepelt. Ezeket én vettem fel vele a rádióstúdióban. Ez Ortutay érdeme: neki jutott eszébe, nem nekem. A néprajzos ébredt fel benne (mert mint néprajzos állandóan hangszalagokkal dolgozott és állandóan hangokat vett fel). A vérében volt ez, mert ő szinte összenőtt a hangszalag gondolatával, jobban mint én, sokkal jobban, mert én az élő hanghoz voltam szokva. Akkor már léteztek hangszalagok, de szolgálatom nagy részében azért még viaszlemezeket használtunk. Az roppant nehézkes volt, de amikor megkezdődtek az újfélé hangfelvételek, az angolokat is megelőzve, éltünk ezzel a német találmánnyal. Az angolok csak háború után kezdték el használni. Ortutay így gondolhatott arra, hogy az isten szerelmére: mentsünk meg hangokat! Hozzá is láttunk a dologhoz, de elég későn, úgyhogy csak néhány hangot tudtunk fölvenni. Ezenkívül tároltuk Gecső Sándorné (aki később az én feleségem lett) interjúsorozatát írókról. Ez a sorozat, mondhatom, egyike volt a legérdekesebbeknek. Hunyady Sándor például a Gellért hullámfürdőben adott találkát a riporternek, az interjúvoló Bözsinek, azaz Gecső-nének. Az elgondolás az volt, hogy mindenkit az otthonában keres föl. Csathó Kálmánt odahaza kereste fel. Herczeg Ferencet, Móricz Zsigmondot, Szabó Lőrincet a könyvtárszobájában vagy háza tornácán. Hunyady Sándor, aki egész életében szállodai szobában élt, és az volt az otthona, azt mondotta, ne egy szállodai szobában csináljuk meg, hanem igazi otthonában, a Gellért hullámfürdőben. Így ez az egy interjú valóban ott készült el. Sajnos, úgy tudom, az egész sorozat elpusztult, bár tavaly véletlenül találkoztam valakivel Zürichben — ilyen kicsi a világ! —, aki azt mondotta, hogy egy darab, egyetlen részlet megmenekült, megvan, s az éppen a Hunyady Sándorral való beszélgetés.

Véleménye szerint a rádiónak volt-e akkor olyan tömeghatása, mint ma?

Viszonylag, arányosítva igen. A beszélgetésünk elején mondtam, hogy nagyon kezdetleges volt még a villamosítás, különösen Kelet-Magyarországon, egész vármegyékben, falvak tömegében nem volt villany. Azért persze ők is tudtak rádiózni, de az nagyon primitív rádiózás volt. De az előfizetők számához viszonyítva (és az előfizetők elsősorban Budapesten tömörültek), a visszhang óriási volt. Mert ha olyan műsor hangzott el, amely nagyon nem tetszett vagy nagyon tetszett, akkor egy negyedórán belül 40, 50, 60 telefon futott be az összes vonalakon. S ugyanígy, ha valamilyen provokáló műsor elhangzott, akkor másnap reggel megtelt a postakosár.

Egy szomorú kérdés: úgy tudom, ön volt az első, akinek el kellett hagynia a rádiót a németek bejövételének a napján...

Az a nap — 1944. március 19. — minden magyarnak az emlékében gyásznappá vált. Az történt, hogy odahaza kora reggel kinyitottam a rádiót. A Múzeum utcában laktam, egész közel a rádióhoz, és értesültem, hogy a németek bevonultak Magyarországra. Amikor bementem a rádióba, akkor már igazolvány kellett, korábban nem kellett igazolvány a belépéshez, de a háború végén már igen. A kapuban két SS-katona állt. Magyarul kérték az igazolványomat, tudniillik svábok voltak, volksbundisták, akiket beöltöztettek SS-ruhába, és odaállították őket fegyverrel, géppisztolylyal a kapuba. Az igazolványt fölmutattam, azután felmentem az irodámba és elbúcsúztam a titkárnőktől. Szíjogni kezdtek: osztályvezető úr, mi van? Mondom: lányok, többé nincs Magyar Rádió, az országot megszállták, tehát a rádiót is, de én megszállott országot nem szolgállok. Átmentem Ortutayhoz, neki is megmondtam ezt. Ő szintén velem akart tartani. Azt mondtam: — Nézd, ha lehet, maradj még egy pár napig, amíg találnak helyettünk valakit. Ha nem, hát Te is mégy. Tőled függ . . . Utána átmentem a vezérigazgatóhoz, Frigyeshez is. Falféherén fogadott, mert pontosan tudta, hogy miről van szó, és ugyanúgy gyűlölte a hitleristákat, a náciakat és a Volksbundistákat és mindent, ami akkor történt, mint én. De hát ő kötelességének tartotta kitartani a helyén. Azt mondtam neki: Keress holnapra valakit a helyemre, mert én most veszem a kalapomat, kimegyek ebből az épületből, és többet nem jövök vissza, amíg Magyarország meg van szállva. Kérte: az Istenért, ezt ne tedd! De láttam, hogy érzi a hangomon, hogy annyira el vagyok szánva, kár a szóért . . . S úgy látszik, magában fel is készült erre a látogatásra és erre a bejelentésre. Utána azt mondotta hirtelen: Nem! Nem mész el! Szabadságra mégy, és megkapod a fizetésedet. De tűnj el, menj el Pestről, ha lehet, még ma. Azt feleltem neki: — Nézd, én mindig becsültelek, de most nagyon naív vagy. Te a fizetést legfeljebb egy hónapig, maximum két hónapig fogod folyósítani, azt majd valaki fölveszi a nevemben, és aztán én eltűnök az alkalmazottak listájáról. Hogy elmenjek, azt nem kell kérned, mert az megtörténik valószínűleg még a mai nap folyamán. Akkor kimentem az épületből, felhívtam Gecső Sándornét, aki — mint említettem — később a feleségem lett, és azt mondtam neki: — Bözsi, én kísértél a Rádióból. Bözsi azt válaszolta: — Én is arra készülök. — De baj van, — jegyeztem meg — én innen el kell, hogy tűnjek. Maga rendkívül eszes és gyakorlatias gondolkodású asszony: tud rajtam segíteni? Csak ennyit felelt: — Menjen haza és adjon nekem egy órát. Körülbelül egy óra múlva megszólalt a telefon: megvan a hely. Mondom: — Hol? — Balatonföldváron, az üres Balatohföldváron, ahol egy lélek sincsen, ott maga könnyen el tud helyezkedni. — Redben van, a hely jó, tetszik, szeretem, ismerem jól, sok nyarat töltöttem ott, de kinél, hol? — Hát, Bajor Gizinél. — Bajor Gizinél? — Igen, a villában. Most beszéltem Gizivel: a kerítésnél — pontosan értettem, hogy miről beszél, mert sokszor voltam Giziéknél — a kerítésnél van egy kis külön házikó, a házmasterlakás, amit csak nyáron használnak. Elment Bözsi a kulcsért, és a délutáni vonattal, mint a madár, megszabadulva, könnyű lélekkel, leutaztam Balatonföldvára. A menedékhelyet én az istennőtől kértem, Bajor Gizitől, akit hát persze imádtam. És ott is maradtam egész nyáron át. Ottmaradtam szeptemberig — már nem emlékszem, hogy pontosan meddig — de mindenesetre a Lakatos-kormány idején annyira megenyhült a légkör, hogy visszautaztam Budapestre. Anélkül, hogy tudtam volna — a kelepcebe utazom be. Tehát szeptember végétől kezdve Budapesten tartózkodtam, és október 15-én délután elkezdődött az igazi bujdosásom. Legalább harminc különböző helyen laktam Pesten és Budán, barátok adtak kézről kézre — ez volt az egyetlen időszak, amikor bújni kellett. Akkor csakugyan veszélyben voltam.

SZABÓ MIKLÓS

A háttér a meghatározó

Miért lett a rádiókoncesszió a Telefonhírmondóé

A Jel-Kép harmadik számában „Halló, Rádió Budapest” címmel közölt cikk kevésbé részletezte azt az érdekes, színpad mögötti folyamatot, melynek végén a „Rádió Budapest”, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió RT. „gyermeké” megszólalt. Mivel nem történeti tanulmányról van szó, ez nem róható fel hibaként, de néhány dokumentumból vett részlettel érdemes ezt a hátteret megvilágítani — mert e folyamatban az események háttére volt a meghatározó.

Nyugatnémet szerző újabb összefoglalójában olvashatjuk:

„A második világháborút megelőző időkben a dunai térség leginkább 'rádióbarát' s a rádiózást a leginkább fejlesztő állama Magyarország volt, ahol is a tulajdonképpeni rádiós korszak már 1893-ban elkezdődött. (Célzás a Telefonhírmondóra — Sz.M.) 1925-től kezdve az állam s az állam által ellenőrzött, monopolisztikus helyzetben levő, magán-rádiótársaság, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió RT. közösen felépített egy olyan adóhálózatot, mely túlnőtt az ország tényleges szükségletein. ... A magyar középhullámú adók, köztük a Németországban is gyakorta hallgatott, 120 kV teljesítményével fődóként működő Budapest I., valamint a székesfehérvári rövidhullámú adók nem csupán arra voltak szánva, hogy ... a magyarországi hallgatóknak nyújtsanak gazdag rádiós élményeket. A rövidhullámú adók antennái 1937 végén már az USA és Dél-Amerika felé mutattak ...”

A második idézet Kozma Miklóstól való:

„Erős fegyver vagyunk és e fegyvereknek fokozatosan és napról napra élesebbé kell válniuk, mert az idők, amelyek politikai szempontból nézve éveken keresztül állani látszottak, megindultak ... (nekünk) propagálni kell a külföld előtt, hogy mi békés ... megegyezés keretében reális és megvalósítható célokat akarunk elérni és úgy kell dolgoznunk, mintha már holnapután a zöld asztal mellé ülhetnénk ... Ennek következtében ... ha mi vagyunk is az offenzív fél, meg kell találni a módját annak, hogy nemzetközi vonatkozásban mindig defenzívában jelentkezünk ...

Támadások irányulnak ellenünk azért, mert azt mondják, hogy az országhatár mentén állomásokat állítunk fel. Tényleg, van egy nemzetközi megegyezés, amely kimondja, hogy a határok mentén feleslegesen erős állomásokat nem szabad felállítani. Mi ez ellen nem vétettünk, tehát ezen nem is változtathatunk ... A rádió a legerősebb fegyver akkor is, ha látszatra nem csinál politikát. ... Túlzás volna azt hinni, hogy államok a föld színéről eltörölhetők és államok propagandá-

Willi A. Boelcke: Die Macht des Radios; Ullstein, Frankfurt/M., 1977. 34. old.

dával átalakíthatók, de államok eltörlésének, vagy megalakításának jogos voltát a propaganda igenis elhitheti. ... Ám ha túlzunk, ha bizonyítani nem tudjuk, hogy érdekeink közérdekűek, ha a dolgokat csak a magyar glóbusz szemszögéből nézzük, az mind megannyi rés, melybe az ellenpropaganda vasát könnyű belefeszíteni.”²

Kozma Miklós (1884—1941) e legkorábban 1924-ben megfogalmazott gondolatai világosan mutatják, hogy a rádió funkciójában a (kül)politika szolgálata kimondott, bevallott, tudatosan vállalt cél volt, mégpedig a propaganda eszközeivel.

Kétségtelen, hogy az adott korszakban s az adott viszonyok közt ez volt a leg-eredményesebben járható út. Ezt bizonyos elégedettséggel később maga Kozma is „nyugtázza”:

„Mi azok közé az országok közé tartozunk, amelyek a rádiótól a lehetőség szerint távol akarjuk tartani a politikát. Erre itt súlyos okunk van és pedig, hogy az elveszett területek felé sokkal fontosabb a zavartalan, naponta ható kulturális, politikamentes irányzat, mint az a rendszer, amit Németország követ és amely a rádiót ott éppen most a lehető legrosszabb helyzetbe hozta.”³

E három dokumentum egyértelműen arról vall, hogy nem véletlenül, nem pillanatnyi erőviszonyok eredményeként került a rádiókoncesszió a Telefonhírmondó — s ezzel az ún. Kozma-csoport — birtokába. (A Telefonhírmondó részvényei a Magyar Távirati Iroda birtokában voltak, az akkori hírszolgálati iroda vezetője, s egyben egyik fő részvényese Kozma Miklós volt.)

Kozma személye, tevékenysége külön tanulmányt érdemelne. A maga ellentmondásosságában a kor és a rendszer egyik legfontosabb — s kétségtelenül egyik legintelligensebb és legszélesebb látókörű — alakja volt. Közéleti, politikai súlya jóval nagyobb annál, mint azt akkori „szürke” civil állása, az MTI vezérigazgatói posztja sejtetné.

A Rádión belül pedig — különösen az első öt-hat évben, a „megalapozás” korszakában — az ő szava és véleménye volt a döntő. Erre számtalan korabeli s későbbi dokumentum utal, rövid idézetként csak kettő: Szóts Ernő, a Rádió első igazgatója: „A Rádióban minden tőle függ” — s Kozma maga: a Rádió irányításával „politikai szempontból foglalkozom”⁴.

² Kozma Miklós: A propagandáról és hírszolgálatról; Beszédék I. k. Budapest, 1933.

³ Kozma Miklós levele Radisich Elemérnek, 1933. nov. 19. OL Kozma Ir.

⁴ OL Kozma Ir. Rádióügyek.

JAKAB ZOLTÁN

A philadelphiai problémaeltár

Folytatódik a válaszkeresés
a nemzetközi kommunikáció globális gondjaira

„Ez a város, de még ez az ország sem látott soha vendégül ilyen témában ennyi szakértőt a világ minden részéből, mint ezen a konferencián”. A május közepén, Philadelphiában rendezett eszmecsere, a „Világunk kommunikációja: esedékes döntések a 80-as évekre” valóban impozáns méretű volt. 71 országból 579 résztvevő volt jelen s 3 nap alatt 102 előadó és jelentős hozzászóló kapott fórumot. Azt azonban nehéz volna megmondani, hogy az Annenberg School of Communications dékánja tartalmilag meg volt-e annyira elégedve, mint a zárszavából idézett mondat egyébként sejteti. Mérce dolga ez, aminek megválasztása most különösképp fontos, mert szögesen ellentétes értékelések lehetnek egyidejűleg helytállóak. A konferencia szélesebb összefüggései miatt.

A megoldásmód az igénylistán

Az 1968–75 közötti időszak bel- és külpolitikai krízisei és vállalkozásai közepette az Egyesült Államok kormányzata általában nem sok figyelmet fordított a nemzetközi kommunikáció politikai vetületeire. Az európai biztonsági és együttműködési értekezlet „harmadik kosara” („az emberek és eszmék szabad áramlása”) kapcsán folytatott, viszonylag rövidtávú propagandagyakorlat mögött éppúgy nehéz lett volna átgondolt és új politikai *konceptiót* felismerni, mint az emberi jogok kampányának részévé tett jelszó, a „kommunikációhoz való jog” mögött. A *taktika* mindkét esetben a szocialista országok ellen irányult. Ugyanezekben az években a nemzetközi szervezetek, s legelsősorban is az UNESCO mindinkább fórumává lett a közléspolitikai világproblémák vitáinak, amikben a nyugati államok nem sokra tudtak jutni a szocialista és fejlődő országok együttes kezdeményezéseivel szemben. (Ez félreérthetetlenül mutatkozott meg például az UNESCO „Tömegkommunikációs Deklaráció”-ként ismert dokumentumának előkészítése során, egészen 1976-ig, vagy az ENSZ közgyűlésén a közvetlen műsorszóró műholdakról lezajlott vitákban.) A közös felépésekkel mintegy párhuzamosan bontakozott ki a fejlődő országok aktivitásából az említett időszak másik, fontos irányzata, amit leginkább „új információs világrend”-nek neveznek.

A megjelölés túl sokat sejtető, hiszen éppúgy hiába keresnénk mögötte egységes értelmezést, különösen pedig egységes koncepciót, mint az „új világgazdasági rend” esetében. E két gyűjtőfogalom tartalma közös abban is, hogy a dekolonizáció folyamatának egy-egy irányát jelöli. A világ kommunikációs rendszerének átalakítását, a

kiegyensúlyozottabb nemzetközi információ áramlást, természetesen, igen sokféle ideológiai, politikai álláspont alapján lehet kívánatosnak, sürgetőnek tekinteni s így a differenciálatlan szóhasználat, a valóságosnál nagyobb összhang látszata e vita szinte minden résztvevőjét megzavarta, bizonytalanságban hagyja. Az új információs világrend követelése annyiban kétségtől mentes, hogy szól minden iparilag viszonylag fejlett országnak. Úgy látszik azonban, hogy túlságosan is leegyszerűsítő az értelmezés, ha e követelést azonosítják az anyagi - pénzügyi segélyek iránti igénylistákkal. Az új információs világrend ugyanis tartalmazza azt az elvárást is, hogy a világ kommunikációs áramlásában már szerepet játszó országok támogassák a fejlődőket a kommunikációs problémák *megoldásmódjának* keresésében. S tulajdonképpen ez a nehezebb. A fejlett ipari és a fejlődő országok közti mérhetetlen és egyre növekvő kommunikációs aránytalanságnál talán csak az ijesztőbb, hogy a III. világ nagyobb része mennyire tanácstalan, hol, miképp, milyen koncepciók alapján fogjon hozzá nemzetközi s főleg az országokon belüli közlési hálózatok fejlesztéséhez. A fejlettebb államoknak vannak saját receptjeik, de ezek átadásának is politikai stratégiai feltételei vannak, hát még a fejlődők számára szükséges sajátos megoldások kidolgozásának.

Az Egyesült Államok hosszú ideig, nyíltan ellenséges volt az új információs világrenddel kapcsolatban. A politikai reagálásokat a stratégiai elképzelések hiánya, az esetlegesség és összehangolatlanság jellemezte, s még tetemes segélyek ígéretével sem igen tettek gesztusokat a fejlődő országoknak. E pozícióban 1976 óta lehet változásokat megfigyelni. Az amerikai diplomácia a nemzetközi fórumokon rendezi a szövetségesek sorait, időről időre elhangzanak magas szintű kijelentések a kommunikációs szektorban nyújtandó segélyek szükségességéről, s kormánydokumentumok hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi információpolitika az „Észak-Dél dialógus” részévé vált. Az 1978-ban átszervezett amerikai kommunikációpolitikai intézményrendszerben nagyobb szerephez jutott a külügyi és nemzetbiztonsági apparátus. Hivatalos helyeken is gyakorivá vált, hogy az épp esedékes világkonferenciák napirendjét követő, rövidtávra átgondolt állásfoglalások, eseti válaszok helyett integrált megközelítés szükségességéről beszéljenek. A nyílt elutasítás helyett a fejlődő országok kommunikációs problémái iránti megértést hivatott kifejezni mind a nyilatkozatok hangneme, mind a megélénkült rendezvény-összehívási kedv.

Az amerikai elképzelések . . .

A philadelphiai konferenciát még 1977 tavaszán kezdték el szervezni, eredetileg 1979 tavaszára. Az egyéves halasztás oka nem ismeretes, ám az bizonyos, hogy a korábbi információkhoz képest igencsak másféle rendezvényre került végül is sor. Úgy is lehet mondani, hogy a konferencia felértékelődött. A legelső előadó például John Reinhardt volt, az amerikai kormány hivatalos propagandaszervének (ICA)¹ igazgatója s kitüntetett szerepet kapott Sarah Goddard Power, egy frissen kinevezett külügyminiszter-helyettes is. A résztvevők között óvatos becslések szerint is 50 felett volt a kommunikációs területen dolgozó, washingtoni kormánytisztviselők száma. Másrészt, legalább 12 fejlődő országból képviselte valaki a közléspolitikai ügyekben illetékes minisztériumot s körülbelül ugyanennyi helyről jött el az országos rádió, tévé-szervezet magas szintű vezetője. A tudományos konferenciák nem hétköznapi jelenségnek az a magyarázata, hogy e rendezvényt nem a szokásos módon szervezték. Nem meghirdetett konferencia volt, hanem meghívások.

Az eszmecsere-különhangját szakértő rendezési megoldás volt hivatott meghatározni. Bevezetésképp, „Három világ felfogásmódja” címmel külön-külön üléseken prezentálták a résztvevőknek a fejlett tőkés, a szocialista és a fejlődő országok álláspontját arról, hogy „a 70-es évek kritikus jelentőségű kommunikációs fejlődésirányai

¹ International Communication Agency

miben kívánnak a 80-as évekre vonatkozóan döntéseket”. Pontosabban fogalmazva, a fejlett országok nevében három amerikai kormányalkalmazott beszélt, a szocialista államokból két kutató mondta el saját felfogását. A „harmadik világból” ki tudja, hány hozzászóló kellett volna a négy helyett, hogy a nézetek reprezentatív képviselőtől valóban szó lehessen. S ha számításba vesszük, hogy a továbbiakban minden második előre felkért előadó amerikai volt, máris kezd körvonalazódni a konferencia egyik arculata.

Az amerikai bevezetők figyelmenre méltóan eltérő jellegűek voltak. Az ICA igazgatója — a jóakarát és megértés hangnemében — mindenekelőtt az Egyesült Államok segélynyújtási hajlandóságát s a fejlett távközléstechnika szállítására való képességét helyezte kilátásba, úgy általában. A Comsat² elnökhelyettese azt emelte ki, hogy a nemzetközi kommunikáció politikai jellegű problémáit a műszaki normák és követelmények tiszteletbentartásával kell megoldani. (Lehetetlen volt észre nem venni, hogy mindkét előadás igencsak vegyes visszhangokat váltott ki. A fejlődő országok kutatói és távközlési szakemberei a későbbiekben épp azt hangsúlyozták újra és újra, hogy számukra a legkorszerűbb technikai eszközök nem jelentenek igazi alternatívát, mert jelenlegi fejlettségi szintjükön ezek adaptálhatatlanok, s amúgy is csak a függőség szálait erősítene. A pénzügyi támogatás pedig még konkrétabb okok miatt nem válthatott ki megilletődést. A 70-es évek végén az Egyesült Államok egy-egy szövetségi költségvetéséből néhányszor 10 millió jutott a fejlődők közlési szektorának segélyezésére, s a fejlett ipari országok együttesen is csak 270 millió dollárt adtak ilyen célokra, 1978—79-ben. UNESCO-körökben viszont ismeretesek olyan becslések, hogy a rövidtávú és sürgős szükségleteket is körülbelül 15—20 milliárd dollal lehetne kielégíteni.)

A harmadik amerikai bevezető egyszerre volt a leginkább ideológikus és a leginkább gyakorlatias. Folytatta és fokozta a támadásokat a tömegkommunikáció centralizált, állami irányítási modellje majd pedig a nemzetközi szervezetek, főképp az UNESCO ellen. (Ez utóbbi újra és újra visszatérő eleme volt a vendéglátók napi-rendjének.) Másrészt viszont konkrét fejlesztési lépéseket, prioritásokat is javasolt. Az persze igazán nem új gondolat, hogy a fejlődő országokban a rádiózásnak kell a legnagyobb figyelmet szentelni, mint ahogy az sem, hogy a drága rotációs papír importja helyett a helyileg rendelkezésre álló növényi rostokra lenne érdemes papírgyártást, nyomdászatot, sajtót alapozni. A nemzeti hírigyűnkségek létrehozása is közhelyszerűen fontos, de legalább sokkal közelebb áll a fejlődő országok valóságához, mint annak fejtegetése, hogy a műholdas távközlés milyen jelentős a nemzetközi bankműveletek szempontjából.

E három amerikai előadás tulajdonképp igen érzékletesen mutatta be, hogy az uralkodó amerikai elképzelések számára jelenleg eléggé érthetetlenek a fejlődő országok szintjén jelentkező kommunikációs problémák. S e bevezetőkről hamarosan kiderült, hogy nem csupán személyes vagy hivatali pozíciók véleményét fogalmazták meg, hanem többé-kevésbé általános megközelítésmódokat jelenítettek meg. (E konferencián a technikai fejlettség mindenhatóságába vetett bizalom volt a legelterjedtebb, a hozzáértő műszakiak s a lelkes laikusok hirdette két változatban.) S a gyakorlatias javaslatokkal előállók viszont azért lehettek egyszersmind a leginkább realistikák és érdekesek is, mert lényegre törő, új politikai koncepcióknak nyomát sem lehetett találni az amerikai előadók egyikénél sem.

... és sokféle kritikájuk

Elégge valószínű, hogy legfeljebb az amerikaiak bizonyos részét érte igazi meglepetésként az Egyesült Államok jelenlegi közléspolitikájáról közvetve, közvetlenül elmondott sokféle kritika. Valóban hosszan lehetne idézni nyugat-európaiakat, akik

² Communication Satellite Corporation. Az Intelsat nevű nemzetközi műhold hálózat amerikai tagja.

az információk szabad áramlásának tételét mutatták be nagyon is sajátos, amerikai belső használatra született elvként, ami igen hasznos például a transznacionális vállalatok számára, de politikailag az Atlanti-óceán innenső partján is inadekvát. Tapasztalati kételyeiket japánok fogalmazták meg az önértékké nyilvánított közléstechnikai fejlettség iránt, az információban gazdag társadalom életminőségével kapcsolatban. Ezek, s a fejlődő országokból érkezettek erkölcsi igazsággal alátámasztott érvelései mellett volt néhány, elméleti jellegű gondolatmenet is.

A londoni Robert White a tömegkommunikáció és társadalmi fejlődés összefüggéséről alkotott teóriák elméletétörténetét vázolta fel:

A Lerner, Schramm és Rogers által fémjelzett megközelítések — mutatott rá — valójában megelőlegezték, eleve igazolták a jelenlegi közléspolitikát, amennyiben még azt sem ismerték fel, hogy nem a tömegkommunikációs eszközök technikai létesítése teremti a társadalmi közlés hálózatait, hanem a szociális érintkezés struktúrája. A 70-es évek végén, baloldali szemléletű kutatók állították középpontba a tömegkommunikáció működésének strukturális feltételeit, a tradicionális érintkezési és közlési viszonyok átalakításában érdekelt társadalmi csoportok kutatását. Egészen vége azonban az információ tömegtermelésének jelenleg nincs olyan elmélete, amit a fejlődő országokkal kapcsolatos közléspolitikai figyelembe vehetne. A kutatásnak először is azokat a gyakorlati, például dél-amerikai tapasztalatokat lenne célszerű elméleti következtetések szempontjából elemezni, amiket a helyi tömegkommunikációs sikeres fejlesztési felhalmozása során szereztek.

Mintegy a White által megfogalmazott lesújtó véleményt visszhangozta az amerikai Forrest Chisman is, amikor szinte eszébe sem jutott, hogy a kommunikáció-elmélet tájkéán próbáljon elvi alapokat keresni egy — tapasztalatok alapján — nagyon hiányolt közléspolitikai koncepcióhoz. A gazdasági összefüggésekre irányuló rendszerelmézést nyilvánította reménykeltő, tiszta fogalmakkal dolgozó vizsgálódási iránynak, hiszen „az információ-politikában a nemzetközi gazdaságpolitika egyik aspektusát kell látnunk”.

A konferencián három ülés is foglalkozott, címe szerint, közléspolitikai problémákkal. A fentiek voltak a gondolatilag igényesebb megnyilvánulások. Más alkalmakkor viszont olyan elszigetelt jelenségekkel foglalkozó beszámolók hangzottak el, amikből igen nehéz s korai lenne döntéselőkészítő következtetéseket levonni, vagy a fejlődő országok számára éppenséggel igen távoli problémákat boncolgattak. (Ilyen volt például a nyugat-európai kábel-tévé és videotext rendszerek, helyi rádió- és tévé-társaságok politikai analizisének szentelt eszmecsere.) A nemzetközi adatátviteli rendszerekkel foglalkozó előadások éppúgy a fejlett országok szakértőit vonzották inkább, mint az 1979-es WARC³ amerikai értékelését kínálóak. A kommunikációs szektor gazdasági kérdéseinek vizsgálata zömében a fejlett országokra vonatkozott, a távközléstechnika falufejlesztési célzatú alkalmazása pedig a műszaki részletproblémákban látszott leginkább informatívnak. A fejlődő országok képviselői körében, ezek után, nem volt különösebben nehéz meghallani a családottság hangjait. Végére is mi sem fejezte ki jobban a konferencia sajátos irányváltását (a meghívottak összetétele s a bevezetők után), mint az, hogy még a „Mi az új információs világtrend?” című vitában is kizárólag európaiak és amerikaiak véleménye, értelmezése került napirendre.

A harmadik világ várja az alternatívát

A „III. világ” álláspontja így tulajdonképp csak az első nap „alaphangot adó” előadásában körvonalazódott s mindenekelőtt a tömegkommunikációs műsoranyagok nemzetközi áramlásáról, tartalmi egyoldalúságairól készített, tényközlő referátumok sorozatától kapott egyértelmű támogatást. Az ázsiai, afrikai és latin-amerikai részt-

³ Lásd: Jel-Kép 1980/3-as szám.

vevők szavaiból helyzetük tényei — a távközlési és tömegkommunikációs infrastruktúra fejletlensége, a szakemberhiány, a sajátos körülményeikhez igazodó, „alternatív” közléstechnika hiánya, az alacsony ellátottság, a fejlett országok tömegkommunikációjának elfogultsága és torzításai — bontakoztak ki legvilágosabban. Az elvi, stratégiai elképzelések — a például regionális kooperáció, és az állam tömegkommunikációs fejlesztésben játszott szerepének hangsúlyozása a fejlett technika mechanikus átvételének elutasítása — gyakorta élesen szemben álltak az amerikai felfogással. (Az utóbbival összhangban levő nézetek, a konferencián ritkábban fejeződtek ki.) A gyakorlati változtatást sürgető követelések — pl. a fejlődőknek nyújtandó, kedvezményes távközlési tarifák, a külföldi újságírókra kötelező, nemzetközileg kidolgozandó magatartási szabályok rendszere — többnyire évek óta ismeretesek. (Viszonylag új s igen érdekes javaslatként hangzott el viszont, hogy az ENSZ égisze alatt létre kellene hozni egy műholdas hálózatot, ami a fejlődő országoknak sugározná rádiós hírműsorokat.) Más szóval, a konferencián a fejlődő országok képviselőitől sem lehetett valami újabb helyzetértelmezést, koncepció megfogalmazási kísérleteket hallani, ami mindenekelőtt azt a teljesen realista alapállást tükrözi, hogy a 80-as évektől sem várnak mást, mint jelenlegi súlyos gondjaik fennmaradását. Az említett csalódást végül is leginkább az váltotta ki, hogy valójában a fejlett országokból jöttektől sem hallhattak egyebet. Pedig voltak, akik mást vártak, s a konferencia — kezdetben — mást is ígért, legalább nagyobb figyelmet az ő problémáiknak, vagy akár csak néhány feltételes javaslat, kísérleti léggömbjét.

E konferenciát azonban nem azért rendezték, hogy a meghívottak halljanak újdonságokat. Ez az összejövetel a meghívók okulására szolgált inkább, s ha a sarkított, hatáskereső rendezés ezt el is takarta eleinte, az utolsó nap már nem hagyhatott kétségeket. A jelenlevőket ugyanis munkacsoportokba osztották s arra kérték fel, hogy tegyenek javaslatokat, válaszoljanak fel előjelzéseket arra nézve, miben is kell majd a 80-as években kommunikáció-politikai döntéseket hozni. Az illetéknépp összeállított „napirendi javaslatokról” képtelenség volna véleményt mondani, hiszen a csoportok néhány perces, szóbeli beszámolója inkább csak azt villantották fel, hogy a közel 200 prioritás közt egyaránt akadtak morális értéktételek és tényszerű dilemmák jelzései. E sajátos „javaslatok” együttese azonban mégis csak nyújthat támpontot valamiféle kommunikációpolitikai keret kidolgozásához, mint ahogy a konferencia maga is.

E méreteiben nagyszabású rendezvény igencsak olyan, mint egy hatalmas tanácsadó testületi ülés, ahol az is a szakértő szerepét kapta, aki csak saját gondjait, félelmeit, indulattal telített vagy racionálisan érvelő véleményét mondta el. A tanácskérő az a politikai apparátus volt, amely — mintegy mellékesen — felhasználta az alkalmat saját irányzatainak ismertetésére, tesztelésére.

A philadelphiai világkonferencia nem tudományos rendezvény volt, hanem az amerikai nemzetközi kommunikációpolitika átalakítására irányuló vállalkozás egyik mozzanata. A meghívottak igen változatos névsora, jó néhány joggal nagy tekintélyű kutató közreműködése ellenére is kevés tartalmi újdonsággal szolgálhatott. A nemzetközi kommunikációs rendszer gondjai az elmúlt tizenöt évben gyors ütemben sokasodtak, de minőségi változásról még nem lehet beszélni. Az előttünk álló évtizedben viszont már alighanem bekövetkezik ez az átalakulás. S a felkészüléshez szükséges problémaeltár összeállításában a konferencia alighanem megtette a magáét. Az persze egészen más kérdés, hogy az amerikai kommunikációpolitika koncepciója végül is milyen s mi lesz. Egyebek között, s nem is kis részben attól is függ, hogy a philadelphiai rendezvény iránt mérsékelt érdeklődést tanúsító szocialista országok milyen válaszokat adnak majd a nemzetközi kommunikáció koncepciót kívánó, előfeltételező globális gondjaira.

SZEKFŐ ANDRÁS

„Holocaust” – kutatások és viták a sorozat hatásáról

„holocaust . . . 1., (tűz) áldozat, égő áldozat 2., (átv) tűzzel-vassal való pusztítás, tömeges emberáldozat, teljes pusztulás”

(Ország: Angol-magyar szótár, 907. o.)

Azt már a bonni Szövetségi Politikai Képzési Központ által kiadott 56 oldalas, több százezer példányban (!) terjesztett ismertetőből tudom, hogy a „holocaust” szó alkalmazása a hitleri korszak zsidóüldözésére nem az amerikai tévésorozat készítőinek leleménye vagy önkénye, hanem az angol nyelvterületen már korábban is elterjedt. Mielőtt áttekintenénk a sorozat hatására vonatkozó igen érdekes NSZK és osztrák vizsgálatokat, érdemes egy pillantást vetni azokra az előkészületekre, melyek a sugárzást megelőzték, és néhány kísérőjelenségre.

Ami a sorozatot megelőzte

Maga a Holocaust az amerikai NBC tévétársaság sorozata. Nyolc részben, összesen mintegy hét és fél órában mutatja be két család sorsát a náci Németországban: dr. Josef Weiss zsidó orvosét és Erik Dorf, a nácihoz csatlakozó állástalan jogászt. A cselekmény 1935 és 1945 között játszódik, és nem kis dramaturgiai ügyeskedéssel kiterjed Berlintől Kijevig, Varsótól Prágáig és Theresienstadtig, mintegy „ismeretterjesztő” teljességgel törekedve a náci zsidóüldözés különféle színtereinek bemutatására. A sorozatból magam csak részleteket láttam, egy tudományos előadás illusztrációiként. Ezek megerősítették azokat a kritikai véleményeket, amelyek szerint a Holocaust, vitathatatlan pozitívumai ellenére is alapvetően hollywoodi „palifogó” módszerekkel elkészített, művészileg jellegtelen, helyenként giccses filmipari termék. Bernd Engelmann, a neves baloldali publicista szerint azonban éppen ez a sajátossága is hozzájárult NSZK-beli hatásához: a nyugat-német családok annyira rászoktak már képernyőjükön a hollywoodi folytatásokhoz, hogy ez a sorozat, a hollywoodiságba csomagolt érzelgős antifasizmusával, védtelenül érte őket. Korábban főleg dokumentumfilmekben találkozhattak a témával. S mivel

igen sok német családban — amint erre a kommentárok utaltak — a nácizmust tabu-témaként kezelték, nem beszéltek róla, a tévébeli dokumentumműsorokat nem nézték meg. A játékfilmes bemutatásmód, a személyes azonosulás lehetősége a hősökkel, a sorozatjelleg láthatóan sok helyütt áttörte a tabut. Másfelől, 1979-re már jelentősen nőtt a nem-szemitánú korosztályok aránya, akik a korról csak kevés és elégtelen információt kaptak szüleiktől és az iskolákban. Éppen az NSZK tévésugárzás idején éleződött ki a náci bűnök törvényes elévülése feletti politikai vita. Mivel a sorozatot Amerikában és Kanadában, valamint Angliában és Izraelben már korábban bemutatták, fellépett egyfajta nemzetközi elő-visszhang is. Erről az NSZK-sajtó részletesen beszámolt, és ahogy közeledett a sugárzás időpontja, kialakult egy előzetes publicisztikai eszmecsere magáról a sorozatról, sugárzásának szükségességéről vagy fölöslegességéről, művészi színvonaláról, illetve kommerszialiszmusról, várható hasznáról, illetve következményéről stb. Vitát váltott ki az is, hogy az NSZK-ban a Holocaust-ot a WDR regionális tévétársaság (a III. műsor egyik összetevője) vásárolta meg, így az az első kettőnél lényegesen kevésbé nézett harmadik műsorban került bemutatásra. A sorozat ellenzői és pártolói előfordultak a legkülönbözőbb politikai pártokban és csoportokban. Persze, más színezete van annak a kritikának, melyet pl. Itzhak Pruschnowski nyugat-berlini televíziós mond, maga is a nácizmus üldözöttje, és hasonló témájú dokumentumfilmek készítője („magunk is feldolgozhatnánk saját történelmünket... olcsóbban, jobban és hamis pátoz nélkül”) mint Franz-Josef Strauss álszent ellenkezésének, mely szerint ez nem történelmi igazság, csak üzlet.

Tehát: nemzetközi elővisszhang, hazai viták az elévülésről és publicisztikai írások sokasága sajtóban: ez előzte meg a sorozatot, mielőtt négy részben, huszonegy órás kezdésekkel, 1979. január 22. és 26. között megjelent volna a képernyőn. Bár az egyes adások 95—140 (!) percesek voltak, az adásokat követő „Tessék betelefonálni!” című vitaműsoroknak (melyek ezek szerint fél tizenegy-fél tizenkettő között kezdődtek) is több milliós nézőközönsége volt. Megemlítendő még, hogy egy, illetve két héttel a sorozat előtt az ARD tévé két dokumentumfilmet sugárzott, előbb az antiszemitizmus történetéről Németországban és Ausztriában, majd „A végső megoldás” címmel a zsidók sorsáról a „harmadik birodalomban”.

A már említett bonni Politikai Képzési Központ és a WDR tévétársaság még 1978 őszén megbízást adott a Holocaust-sorozat hatásait feltáró kutatás tervezésére és lebonyolítására. A kutatás eredményeit két vezetőjének, Uwe Magnusnak és Tilman Ernstnek részben a Media Perspektívenben megjelent közleményei, részben előadása alapján ismertjük.

Nézők, nézettség, vélemények és a hatás

A Holocaust-vizsgálat klasszikus „előtte-utána” típusú kutatás. Két körülményben tér el a legmegszokottabb sémától: nem laboratóriumi, hanem országos reprezentatív mintán készült, és az „előtte” megkérdezettek személyükben nem azonosak az „utána” megkérdezettekkel, hanem csupán egy másik, szintén országosan reprezentatív minta tagjai. A 14 héttel későbbi, a *maradandóbb* hatásra irányuló utóvizsgálat pedig egy harmadik mintán zajlott.

A különálló minták használata egy lényeges kérdés megválaszolását nem teszi lehetővé: nem tudjuk, kikből lettek a Holocaust-nézők, és kik lettek a nem-nézők. Ez a hatás kérdését is megzavarja. Nézzünk például egy tipikus indikátort, a nácizmus korszakának általános megítélését. A kérdőívben ez +5 („jó időszak”) és —5 („rossz időszak”) között változhatott. A kérdést feltették a Holocaust sugárzása előtt, az átlagos besorolás —2,08 volt. Azok közül, akiket az adás után kérdeztek, a Holocaust-nézők közt a besorolás —2,56 volt, a nem nézők közt pedig —2,28. Nem tudjuk azonban, hogy nem azok zárkóztak-e el a Holocaust megnézése elől (inkább), akik kedvezőbben ítélték meg a nácizmust, és nem azok nézték-e meg, akiknek

amúgyis kevesebb illúziójuk volt e korszakkal kapcsolatban?! (És e probléma minden, hasonló típusú kérdésnél felvetődik.) Érdekes viszont, hogy a nem-nézők közt is negatívabbá vált a náciizmus megítélése. Valószínűleg olyan közhangulat alakult ki, mely a nem-nézők véleményeire is hatott.

Az alapvető kérdés, amelyből a vizsgálat kiindul: hányan (és kik) látták végül is a sorozat egy vagy több részét? A Teleskopie elnevezésű, messzemenően automatizált nézettségvizsgáló eljárással kapott adatok szerint az első részt a felnőtt lakosság 24%-a nézte, és ez a nézettség fokozatosan nőtt, míg elérte a negyedik résznél a 32%-ot. A nézők fluktuációja is elég nagymérvű volt: csak 12,6% (még így is 5,3 millió NSZK-felnőtt) látta mind a négy folytatást, viszont 48,1% (20,3 millió) *legalább egyet*. Ezt az adatot többféleképpen is lehet értelmezni. A témával foglalkozó korábbi adások, dokumentumműsorok nézettségéhez képest nagyon nagy nézettség. Más tv-sikerekhez képest nem nagy, de nem is kicsi. (A „Gyökerek” ilyen össznézettsége valamivel 60% felett volt az NSZK-ban.) *Nagyon nagy* ahhoz képest, hogy a harmadik műsort, ebben a napszakban máskor (ugyanígy mérve) a nézők 4—6%-a nézi csupán — ehhez képest a 24—32% igen jelentős. (Nem véletlenül hangsúlyoztam az „ugyanígy mérve” mozzanatát. A kérdőíves vizsgálat szerint ugyanis a lakosság 58%-a nézte, legalább egyszer a Holocaust-ot, ami tíz százalékkal több, és azzal magyarázható, hogy ekkor más módon értelmezték a „nézés” fogalmát. Tanulság: csak az ugyanolyan módszerrel mért nézettségi adatok hasonlíthatók össze.) A közönség az országos átlaghoz képest iskolázottabb és fiatalabb volt. Ami az utóbbit illeti, az ötvenen felüliek jelentősen kevesebben nézték a műsort, a 30—49 évesek számára nyukhoz képest sokan, és a 14—29 évesek számára nyuknak megfelelően. A fiataloknál ez azért jelentős, mert ők általában kevesebbet néznek tévét, mint a közép- és idős korosztály. Érdemes megemlíteni, hogy a *nem-nézők* 75%-a is hallott vagy olvasott a Holocaust-ról. Arra a kérdésre, hogy miért nem nézték, a következő alternatívákat jelölték meg a legtöbben: túlságosan felizgatta volna (33%), akadályoztatva volt (28%), végre el kellene felejteni ezeket a dolgokat (22%), a téma nem érdekelt (18%).

A kérdezett nézők fele (51%) úgy vélte, hogy a Holocaust-ból olyan dolgokat tudott meg a náciizmus időszakáról, amiket eddig nem ismert. (A 14—19 évesek közt 69% volt ez az arány.) A sorozatot 16%-uk teljesen, további 70%-uk túlnyomóan hitelesnek érezte. A sorozatot követően általánosan átrétegződött a köztudatban a korszak képe: míg a megelőző vizsgálatban a korszakot jelentős arányban azzal jellemezték, hogy akkor épültek az autópályák, megszűnt a munkanélküliség, olimpiai játékok voltak Berlinben, helyreállt a rend és nyugalom és újra megerősödött a német nemzet, az adás után kérdezetteknel (és ismét nemcsak a nézőknél!) ezek a jegyek háttérbe szorultak és előtérbe kerültek a kor árnyoldalai, a zsidóüldözés, az elmebetegek meggyilkolása, a koncentrációs táborok és a Gestapo. Nőtt a náci-bűnök elvülését ellenzők aránya, és csökkent az antiszemita véleményeké.

Az adás után 14 héttel végzett utóvizsgálat már nem mutat ilyen rózsás képet, bár a kutatók szerint nem utal szalmalángjelenségre sem. A kérdezettek (már egyszer megkérdezett Holocaust nézők) szerint még 14 héttel az adás után is gyakran beszélnek róla. A kutatók felsoroltak néhány jellegzetes ellenérvet a kérdezettek előtt — hallották-e ezeket a beszélgetésekben? Ijesztően magas arányszámokat kaptak, a legmagasabbat arra a vélekedésre, hogy „egyszer már elég legyen abból, hogy bennünket, németeket felelőssé tesznek a náci bűneiért”. A kérdezettek 72%-a találkozott ezzel a véleménnyel, és ezek közül 59% egyet is ért vele... (14 héttel a Holocaust megnézése után.) De még azzal a szélsőségesen elfogult állítással is, hogy a náci haláltáborait a kommunista propaganda találta ki, a Holocaust nézők 15%-a találkozott a vitákban.

Azoknak az aránya, akik új dolgokat tudtak meg a Holocaust-ból, *nőtt* az adás óta eltelt 14 hét alatt. Ezt a kutatók a közben lezajlott rengeteg személyes beszélgetéssel, olvasott cikkel magyarázzák. Nem csökkent lényegesen azoknak az aránya sem, akik

a Holocaust-ot teljesen vagy túlnyomórészt hitelesnek tekintik; pusztán az iskolázatlanabb csoportban észleltek mintegy 10 százalékpontnyi visszaesést, ami szintén a beszélgetések számlájára írható. A véleményeknél és a beállítottságoknál a korábban tapasztalt változások visszaesését figyelték meg a kutatók, azonban a változások nem tűntek el nyomtalanul. Változatlanul a nézők mintegy 70%-a úgy vélte, hogy a Holocaust-ból a németek a jelenbeli gondolkodásukra, illetve cselekvésükre érvényes dolgokat tanulhatnak.

... ugyanez Ausztriában

Ausztriában a Holocaust-ot mintegy egy hónappal az NSZK után mutatták be, a második csatornán, de kedvezőbb időpontban, 20 órai kezdésekkel. Biztosra vehető, hogy a sorozatot sokan már az NSZK adáskor (is) látták, különösen Felső-Ausztriában és Salzburgban, ahol erre az osztrák adás kisebb nézettsége is utal. Még így is, az osztrákok nagyobb arányban nézték meg a Holocaust-ot, bár a más mérési módszer miatt az adatok nem teljesen összehasonlíthatók. Ha viszont az osztrák adás nézőinek számánál figyelembe vesszük azok valószínű számát, akik az NSZK-tévéen látták, biztos, hogy az NSZK-belinél lényegesen nagyobb nézettséget kapunk. Ebben része lehetett az NSZK-visszhangnak, mint előpropagandának, de a kedvezőbb adás-időpontnak is.

Az Osztrák Tv hasonló, több oldalú, de talán kevésbé részletes vizsgálatokat rendelt meg a sorozathoz kapcsolódva, mint az NSZK-beliék. Már az utolsó adásnapon végeztek egy villámfelmérést, telefonon, mely 2% pontossággal ugyanazt a nézettségi eredményt hozta, mint a lassúbb, de alaposabb kérdőíves megkeresés. Vizsgálták a sorozat alatt befutó spontán telefonhívásokat is — ilyenekből 8227 érkezett, a lakosság számához viszonyítva kétszer több, mint az NSZK-ban. A telefonálók 49%-a pozitív, 39%-a negatív módon nyilatkozott a Holocaust-ról, ami lényegesen pozitívabb visszhangnak számít, mint más műsoroké, hiszen általában a felháborodott néző telefonál. A beérkezett 529 levél elemzéséből is hasonló kép adódott. Elemezték a sorozat sajtóvisszhangját is. A hosszútávú hatások elemzésére itt is utó-kutatást végeztek, de jóval több idővel (öt hónappal) az adás után. Ennek megfelelően az eredmények még kevésbé biztatóak, mint az NSZK-vizsgálatban, ahol 14 hét telt el az adás óta. Ausztriában azt tapasztalták, hogy öt hónap után a frissen észlelt hatások többsége eltűnt vagy jelentéktelenné zsugorodott. Az osztrák kutatás vezetője, Peter Diem, aki az EBU Review-ban számolt be tapasztalatairól, úgy summázta ezeket, hogy a kognitív szférában a sorozat hosszútávú hatása elhalványult, azonban az emocionális szférában valószínűleg nagyobb, tartósabb, bár látens hatás maradt. Ez viszont adott esetben, ha a téma ismét felmerül, feléledhet.

Általánosabb tanulságok

Összefoglalásként és egyben továbbgondolásként érdemes eltűnődnünk a Holocaust-hatás általánosabb tanulságain. A modern tömegkommunikáció-kutatás számos hangadó kutatója ismételteti, hogy az egyes műsorok egyedi hatásánál fontosabb a műsorfolyam egészének hatása, a rövidtávú hatásnál a hosszútávon kialakuló, és így tovább. Köznapi vitáinkban a televízióról azonban hajlamosak vagyunk ezeket a sokszor bizonyított gondolatokat figyelmen kívül hagyni, és továbbra is egyedi műsorok „hatásaiban” gondolkozni, óriási jelentőséget tulajdonítani egy-egy műsor nézettségi, tetszési számainak, vagy — mint sokan teszik — a befutó telefonok számának. Nem kevesen képviselik közgondolkodásunkban — többé vagy kevésbé nyíltan fogalmazva — azt a nézetet is, mely szerint egy szocialista ország tévéjének is

szüksége van hasonló, hollywoodi típusú sorozatokra, legfeljebb direkt politikai szempontból kell bennük egyet-mást másképp csinálni. De a szórakoztatás, a hatás-keltés, a jellemábrázolás (hiánya), a meseszöveg (valószínűtlen kalandossága) követendő példaként, valamiféle korunk-népművészete-nosztalgiaiként jelenik meg előttük. A Holocaust rövidtávú sikere és hosszútávú viszonylagos hatástalansága válasz ezekre a nézetekre — ha lenne, aki felfigyelne rá. Ugyanis ebben az esetben, ahogy mondani szokták, „minden együtt volt” a fent leírt recept érvényesüléséhez. Politikailag progresszív mondanivaló, „remek” hollywoodi dramaturgia és színészek, a szenzáció felfokozott légköre, a megelőző sajtókampány, a kísérő adások, a rendkívül színvonalas és félmillió példányban (NSZK) szétküldött kísérőanyag, az össztársadalmi vita adás után. Ennél jobb feltételekkel aligha indulhat műsor a HATÁ-SÉRT folyó versenyben. Elképzelek nálunk egy műsort, mely után tízezer telefonhívás fut be — amikor a mi tévénkben van, aki már ötven-száz hívás esetén is mámorba/pánikba esik, és óriási hatást emleget. És mi marad mindebből? Egy-két százalékpontos tartós változás attitűdökben, ahol a változás csekélyisége szinte még jobban hangsúlyozza a változatlanul fennmaradó negatív attitűdöket (pl. a nyilvánvaló antiszemitizmust az NSZK és osztrák vizsgálatokban.) És mi a tartósság? 3—5 hónap? Mi lesz, ha — amit nem terveznek — megismétlik a vizsgálatokat néhány év múlva? Józanító gondolatok ezek minden műsorkészítő és műsorszerkesztő számára.

Még tovább gondolva, az embernek még az is eszébe juthat: ha a tömegsiker, a jó szándékú kommersz (mellyel mi is tömjük nézőink fejét) ennyire hatástalan, hátha mégiscsak a művészi érték (a megbukó, a korlátozott hatókörű, a látszólag hatástalan) lesz az, ami hosszú távon hatásos lesz és marad? Erről persze már nem szólhatnak a Holocaust vizsgálatok. A Holocaust vitáiban mondta egy oktatási szakértő az NSZK-ban, hogy ott egy átlagos tanuló 80 órát tanul Nagy Károlyról, 24 órát Napoleonról, de csak 7 órát Hitlerről. Ezt (és sok mást) nem lehet a Holocaust-tal ellensúlyozni. Csak hosszútávú, aprólékos munkával, az iskolai és nem-iskolai, tudatos és öntudatlan társadalmi tanulási folyamatokban.

KORENY JÁNOS

„Szuper 8-as” és tévékamera – amatőr kézben

Az „amatőrfilmezés” kifejezést hallva sokan a filmezés múlt század végén kialakult technikájára gondolnak. (Ez a klasszikus technika: a térben és időben lejátszódó események két dimenziós sík képekben és időben történő rögzítése filmszalagra — egy idő óta a kísérőhang felvétele is — az optika, fotókémia és elektronika eszközeivel.) Holott az amatőrfilm-technika a legutóbbi 15—20 évében óriásit fejlődött!

Nézzük először a nyersanyagméreteket. Az eredetileg 16 mm-es filmméretből le származtatott normál 8-as amatőrméret gyakorlatilag már a múlté. Elavult, mint jóformán minden más keskenyfilmméret. Nagy teljesítményű új gépeket (a klasszikus 16 mm-es méret mellett) csak szuper 8-as formátumban gyártanak, ami az eredeti filmszélesség megtartásával kockánként kb. 45%-kal nagyobb képterületet nyújt, ugyanakkor megfelelő helyet hagy a hanginformációt hordozó két mágneses szélcsíknak. A műanyag kazettába burkolt nyersanyag a gépbe helyezés után egyszersmind gondoskodik a fénymérő automatika beállításáról a film érzékenységeinek megfelelően. Az optikai képalkotásról 6—12-szeres fókuszávolságot átfogó gumioptika (vario, zoom) gondoskodik (1 : 1,2—1 : 2 alapfényrekesssel). Az élesség néhány mm-től végtelenig állítható (makrozoom). A fénymérő automatika egyenesen a felvevő optika által leképzett kép fényviszonyait méri (TTL=through-the-lens rendszer) s ennek megfelelően állítja be a munkablendét (fényrekeszt). Ezek a gépek a normális, lassított és gyorsított felvételi sebesség mellett időzítővel (timer) is fel vannak szerelve, így egyes kockák is felvehetők 1...60 mp-es időközökben, igen lassú mozgások (pl. virágnylás) megörökítésére. Ami a hangfelvételt illeti: a géphez csatlakozó mikrofon, a mágneses szélcsíks és a beépített integrált áramkörös magnetofon segítségével nagy pontosságú, ún. szájszinkron dialógusfelvételek készíthetők egyidejűleg.

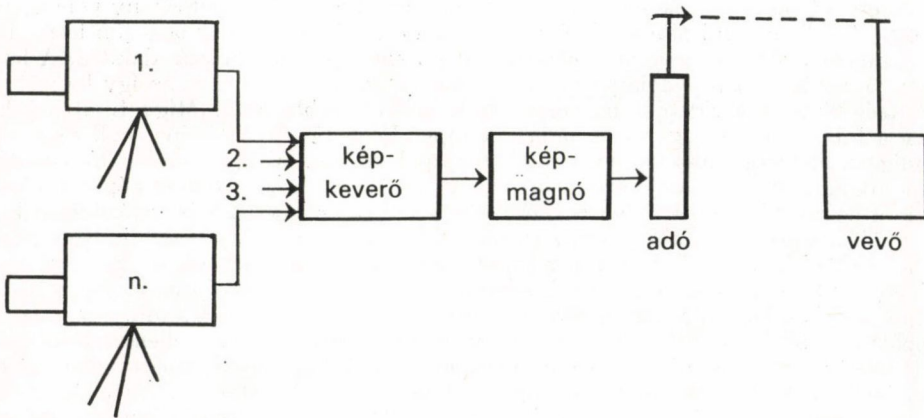
A felvétel előhívás utáni visszajátzására szolgáló vetítőgépek ma már szintén

gumioptikásak, a kedvezőbb vetítési távolság és a képméret megválasztása érdekében. A kép kivetítése mellett ezekkel hangosítási utómunkálatok is végezhetők. A filmszalag második hangcsíkjára a „vetítő”-vel aláfestő zene, zörej, magyarázó szöveg vehető fel, vetítéskor pedig ez az utólag felvett hanginformáció az eredeti szinkronhanggal együtt játszható vissza.

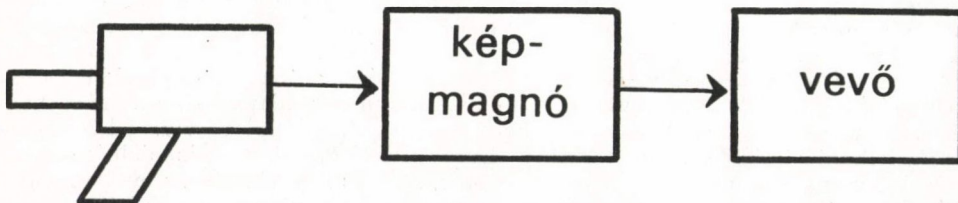
Az amatőrfilmgépek konstruktőrei mindezt képesek olyan kompakt kis gépekbe sűríteni, hogy azokat tulajdonosuk egymaga könnyen kezelheti.

Néhány éve megjelent az amatőr gépek piacán a teljesen elektronizált kép és hangfelvételt nyújtó televíziós kamera is. A szuper 8-as kamerákhoz hasonló méretű, képességű és árfekvésű színes televíziókép és -hangfelvétel (visszajátszó) eszközökről van szó. Ezek a bonyolultnak ismert televíziós technikát amatőr igények szerint egyszerűsítik!

Összehasonlításképp figyeljük meg a műsort sugárzó, illetve amatőr célú televíziós átviteli lánc sémáját.

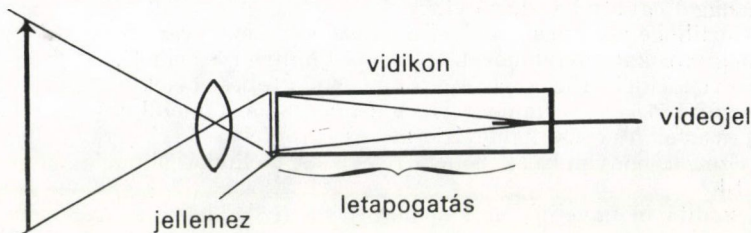
A tévéműsor-közvetítő stúdióban a rendszerint több kamera elektronikus képét szolgáltató ún. videojelet egy képkeverőnek nevezett összegzőn át többnyire mágneses kép- és hangrögzítőre ún. képmagnóra vezetik. Ott a tévéműsorról felvétel készül, amelyet azután egy másik időpontban a magnószalagról játszanak le és kábelén vagy mikrohullámú láncon a tévéadóra juttatnak. Az innen sugárzott műsor aztán a lakások vevőkészülékeinek képernyőin egyidejűleg jelenik meg. Az elektronikus amatőr-képtávitel ennél kevesebb láncszemet tartalmaz.

A kézikamerák által előállított videojelet és kísérő hangjelet közvetlen rögzítik, illetve visszajátszáskor a rögzített kép és hang — kábelén — a vevőkészülék antennabemenetére jut; a vevőkészülék ilyenkor a „hangos vetítógép” szerepét veszi át. Ez az egyszerűbb átviteli mód és főleg kisebb felbontási (vonalélességi) követel-

mény eredményeként a felvevő és lejátszó eszköz jóval egyszerűbb felépítésű, mint a professzionális (műsort sugárzó) tévék hasonló berendezései.

A színre érzéketlen fekete-fehér tévékamerában a képfelvétel sémája a következő:

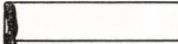

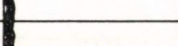

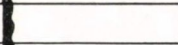

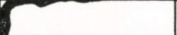
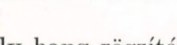
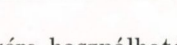
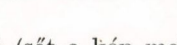
A felvevő optika a jelenet képét a vidikon képfelvévőcső fényérzékeny jellemezére vetíti. A jellemezen különböző fényességű képpontok síkbeli halmaza jön létre. Ezt a halmazt a vidikon jellemeze elektromos potenciálpont-halmazzá alakítja. A letapogató rendszer a potenciálpontokat egymás után sorra kisüti és az így kapott feszültségülkötés, a videojel, már egyetlen kábelen továbbítható. (Míg a filmtechnikában a folyamatos mozgás visszaadására mp-enként 18–24 állóképet kell rögzíteni, addig az elektronikus átvitelnél a jellemezen levő optikai kép minden fénypontját mp-enként 25-ször alakítja át videojellé a letapogató rendszer.) Színes képek átvitelénél az egyes képpontok fényesség értékén kívül *színességértékét* is továbbítani kell. A valóságban előforduló sokszáz színárnyalatot jó megközelítéssel helyettesíteni lehet három alapszín (a vörös, a zöld és a kék) keverékével. Amíg a professzionális tévétechnikában a színes jelenetek képéből vörös, zöld és kék optikai színkivonatot képeznek és a három alapszín kivonatot három vidikonnal veszik, addig az amatőr-képtvitel kisebb vonalélesség- és színhűségigénye egyszerű és szellemes megoldást tett lehetővé: a képtvitelt egyetlen vidikon látja el. Ugyanis a vidikon jellemeze elé egy igen finom beosztású színcsíkszűrőt (stripe filter) építettek be. A szűrő néhány mikron szélességű vörös, kék, zöld és fekete (átlátszatlan) csíkok sorozatából áll. Minden elemi csík színszűrőként viselkedik és az elemi színes fénypontokból alapszín-kivonatok képez az alábbiak szerint:

Ha egy elemi átvitendő képpont nem nagyobb mint a 4 egymás melletti színcsík együttes szélessége, akkor egy — a csíkszűrőre eső — fehér képpontot a szűrő a „b” görbe szerint elemez („b” görbének az alapvonalától mért magassága az aktuális csík fényáteresztő képességével arányos). Mivel a fehér fény az alapszínek egyenlő arányú keveréke a vörös, zöld és kék szűrőcsík mögött a jellemez azonos intenzitású vörös, zöld és kék megvilágítást kap (l. az ábrát). A „b” görbéhez eléggé hasonló a videojel „c” görbéje. Az ábrán bemutatott esetben a képpont vörös színű, így csak a vörös szűrőcsík ereszt át. A „d” görbe esetében a beeső kékeszöld fényt a kék és a zöld szűrőcsík fogja kisebb mértékben áteresztetni stb.

Míg a csíkszűrő nélküli vidikonok jellemezén a fénypontoknak megfelelő egyszerű potenciálpont-halmaz jött létre, a csíkszűrő minden fénypontot alapszín-összetevőire bont és ezek az összetevők egymás mellett helyezkednek el. A létrejövő videojel is ugyanezt a felbontást tükrözi. Ezt követően egy megfelelő áramkör a videojelből szétválasztja az egyes alapszíneket képviselő vörös, zöld és kék videoösszetevőt (ugyanis képvisszaadás során a színes vevőkészülék képesőven a vörös, zöld és kék világító pontokat a megfelelő videoösszetevővel kell függetlenül vezérelni).

A három videoösszetevő szétválasztásához a csíkszűrő átlátszatlan csíkjai nyújtanak segítséget. A videojelenben ezek nulla értékűként jelentkeznek és képelemenként kijelölik a vörös, kék, zöld bontás időbeli sorrendjét.

Mint láttuk, a kamera videojelét képmagnó rögzíti. A képmagnó elvileg hasonló

d	c	b	a
			fekete
			vörös
			kék
			zöld
			fekete
			vörös
			kék
			zöld
			fekete

ahhoz, amely hang rögzítésére használható (sőt a kép mellett a kísérő hangcsíkot rögzítő rész maga hangmagnónak fogható fel). A kamera a felveendő jelenetek képét ugyanúgy áramingadozásokká alakítja át, mint ahogyan ezt a mikrofon teszi a hanghullámokkal. Így a képrögzítést egy képaramingadozásokkal vezérelt felvevőfej végzi (elemi átmágnesezések formájában). Visszajátszáskor a szalag változó átmágneseződése a lejátszófejben áramingadozásokat kelt, ez a lejátszott videojel, ami azután a vevőkészülék képernyőjén optikai képpé áll össze.

Az egész eljárás még amatőr változatban sem éppen egyszerű: kérdés tehát: nyújt-e valami előnyt az amatőrnek?

A tévékamera kezelése semmivel sem bonyolultabb, mint a filmkameráé. A kioldó gombbal a vállra akasztható képmagnó indítható. *A felvétel után az anyag előhívás nélkül azonnal visszajátszható a kamera elektronikus keresőjének képernyőjére és ez szükség szerint ismételhető.* A felvételi nyersanyag költsége csupán töredéke a film nyersanyagának, ráadásul a mágnesszalag törlés útján újból felhasználható. Az automatikus érzékenységszabályozás 100—100 000 lux között működik, fényátfogása pedig az önműködő fényrekeszes filmkamerakénál kb. nyolcszor nagyobb! Már 100 lux megvilágításnál elfogadható színes kép rögzíthető, ez egy 21 DIN-es film nyersanyaghoz képest ötszörös érzékenységet jelent. (Igaz, vonalélessége a korszerű filmanyagnak csak a fele.) A napfény- és műfénymegvilágítás közötti váltás kapcsolóval intézhető el (fényvesztéses konverziós szűrőre nincs szükség). A felvétel visszajátszásához nem kell vetítő és elsötétített helyiség (ha tévé-vevőkészülék rendelkezésre áll). A szinkronhang-felvétel éppúgy megvan, mint a filmnél. A vágás (montírozás) nem igényli a mágnesszalag fizikai értelemben vett elvágását és összeragasztását: a jeleneteknek megfelelő átmágneseződések egymás mellé illesztésével, illetve tetszőleges sorrendbe rendezésével oldható meg. Az utóbbi esetben két képmagnóra van szükség. Ez az ún. elektronikus vágás az amatőrképmagnóknál még nem tökéletes: az összeillesztések helye a vevőkészüléken rövid képösszetörést okoz. Ugyancsak megoldatlan az áttűnés és a trükk. Mégis, az elektronikus képrögzítés igen gyorsan terjed, a prompt képviszaadás ugyanis egyedülálló előnyt nyújt, a berendezés megbízhatósága pedig az integrált áramköri felépítés következtében igen nagy. (Tavaly megjelent már a piacon a Polaroid Polavision rendszer szuper 8-as változatban. A kamera két és fél perces filmfelvételét a tévékészülék alakú vetítőgépp 90 mp alatt önműködően előhívja és azonnal vetíti . . .).

Arra a kérdésre, hogy mi a jövő útja, röviden a következő lehet a válasz: az elektronikus képfelvételi módszer viharos térhódítását előnyei mellett egyre tökéletesített kivitele és csökkenő ára is biztosítani fogja. Ma ugyan még hiányoznak a filmtechnikában megvalósított képtrükkök, de e hiány felszámolása csak idő kérdése, hiszen

a professzionális technikában az elektronikus képtrükköket már régen megoldották. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a klasszikus filmtechnikának befellegzett. A filmes rendszer vonalélességben még jó ideig „három lépéssel” az elektronikus rendszer előtt áll. Emellett, bár elektronikával folyamatosan akár egyórás műsor is felvehető — leszámítva a 20 percenkénti akkumulátorcsere miatti leállást —, a felvételi mozgékonyaság a kamerával összekötött képmagnó miatt nem teljes. Közrejátszik továbbá az is, hogy a mágneses felvétel lejátszási csereszabotossága (más típusú képmagnókkal) korlátozottabb, mint a szuper nyolcas filmé.

Ha a polaroid módszer a képminőség minden tekintetében eléri majd az ezüsthalo-
gennel fényérzékenyített film teljesítményét, valószínű, hogy a filmes és elektronikus
módszer éppen olyan békés egymás mellett élésben fejlődik tovább, mint ahogyan
az a hanglemez és a hangmagnó esetében bekövetkezett.

Befejezésül még egy táblázat. Ezen a filmes és az elektronikus módszer két csúcstípusa vethető össze:

KAMERA TÍPUSA	S 8 FILM	ELEKTRONIKUS
	BOLEX 5120	JVC GX 66E
optika optikai képméret kereső érzékenység legkisebb megvilágítás felbontó képesség színkompenzáció időzítő egyes képfelvételhez mikrofoncsatl. súly ár	1:1,8/f = 6—72mm 4,2×5,7 mm optikai, mikroprizmás beáll. 15—23 Din között auto- matikus beáll. 500 lux* 570 sor** beép. konverziós szűrő 1—60 mp között van 2,3 kg kb. 950 dollár	1:1,9/f = 12,5—75 mm 6,6×8,8 mm elektronikus 100—100 000 lux között automatikus beáll. 100 lux 250 sor színáryalat-kapcsoló nincs van 1,5 kg kb. 1700 dollár
vetítő/képmagnó	Bolex SM80	JVC VHS HR—333OEG recorder
a megjelenített kép max. vízsz. mérete lejátszási sebesség változtatása, ill. állókép hangcsatornák száma utólagos hangkeverés ár	2 m van 2 van kb. 750 dollár	55 cm*** nincs 1 nincs kb. 1450 dollár
vetítövászón — vágóasztal	kb. 170 dollár	nem szükséges
nyersanyagköltség, ára (50 darab s mág- nestekercs, i . 15 db színes film kazetta)	kb. 75 dollár	kb. 18 dollár

* 21 Din érzékenységű nyersanyaggal, 1:2 fényrekesz alkalmazásakor.

** 100 vonalpár/mm élességet alapul véve

*** a 66 cm-es maximális képátlójú színes vevőkészülékek alapul véve.

PETERNÁK MIKLÓS

Töprengések képrögzítés ürügyén

Az emberi gondolkodásnak (és alkotásnak) mindenkor jellemző tünetei voltak bizonyos kettősségek, amelyek egy megértési (felfogó-rendszerező) folyamat melléktermékei. Ezeket vizsgálva nem nehéz felfedezni minden esetben valami „harmadikat”, mely a kettőt összeköti, koordinálja, esetleg egyesíti.

Az ilyen típusú kettősségek természetét érdekes módon világítja meg a videoberendezés. Alapelemei: képfelvevő kamera, a felvett kép ellenőrzésére szolgáló monitor, valamint a képrögzítő berendezés és a szintetizátor. A kamera és a monitor lényegében a kép kettéválasztása, egyben valamilyen értékelési folyamat utánzata is: a külvilág képeinek átalakítása elektromos információvá, majd az információ alapján a kép reprodukálása. A tűnékeny jelenség rögzítésére, tárolására, illetve felidézésére szolgál a „képmagnó”. (Pontosabb talán a „videomagnó” elnevezés, mivel a hangrögzítésre is utal; a berendezés egyik legfontosabb jegye a hang és a kép „homogenizálása”). A szintetizátor viszont tulajdonképpen áttétel az ember és a gép között, lehetőség az anyag feletti uralomra, a kreatív beavatkozásra. Az elektronikus jellé alakított információt az ember közvetlenül nem érzékelheti, és így nem is módosíthatja, csak valamilyen berendezés segítségével, amely számára is „közös nevezőt” biztosít.

Az elektronikus kép közlésének szintjeit jól érzékeltetik a René Bergertől származó, ma már általánosan használt kategóriák: makro-, mezo- és mikro-video. Az elsőt a központi, a „tulajdonképpeni” tévéadás, másodikon az ún. „kábel-tévé”, a helyi érdekű stúdió értendő (de ide tartozik pl. intézményekben levő ipari tévé is), míg a harmadik, amit szűkebben „videónak” szoktunk nevezni: egyéni, kis csoportos felvétel és adás, amellyel szervezett különprogramokon, galériák bemutatón, vagy — ha teljesen magáncélú — lakásokban találkozhatunk.

A képernyő mint új vászon

Az eszköz sajátossága, hogy — épp kettéosztottsága miatt — mintegy „önálló léte”, rendszere van: az adó és az adás élhet néző nélkül is, de az egyes néző számára nem létezik mindaddig, míg közvetlen kontaktust nem teremt. A be nem kapcsolt vevőkészülék pusztán furcsa szobadísz. A bekapcsolás aktusával, a kép és a hang módosításának lehetőségével a tévé a nézőnek az alkotó részvétel, a kreatív beavatkozás látszatát nyújtja, s teszi magát ily módon szimpatikussá. Ez leggyakrabban a „jó” képminőség beállításából áll. Figyelemre méltó azonban az a tény, hogy a szintetizátor gondolata, sőt talán a „művész-video” is egy ellenkező előjelű manipuláció, a kép eltorzítása élményéből született. Nam June Paik 1963-ban a wuppertali Galerie Parnass kiállítóhelyiségében bemutatta a „Zene, — elektronikus televízió

kiállítás”, melyen három zongora, zen-objektek¹ és számos egyéb munka mellett szerepelt 13 tévékészülék is: ezek ugyanazt a programot mutatták, különbözőképp eltorzítva. Két évvel később Paik megvásárolta az első piacra került képrögzőt berendezések egyikét, egy „portapak”-berendezést, s ezzel tartotta meg a New York-i Go go Caféban az első video-bemutatót: saját felvételét játszotta le VI. Pál pápa New York-i látogatásáról. Ezzel a bemutatóval kapcsolatos kiáltványából (röpcédulájáról) valók a következő jellemző megállapítások:

„Történelmi szükségszerűség — ha van a történelemben történelmi szükségszerűség —, hogy az elektronikus zene elmúlt évtizedét az elektronikus televízió új évtizede kövesse.

A variabilitás és meghatározatlanság annyira fejletlen az optikai művészetekben, mint a szexparaméter a zenében.

Ahogy a kollázs-technika felváltotta az olajfestést, a katód-sugárcső is helyettesíteni fogja a vásznat.

Egy nap a művészek kondenzátorokkal, ellenállásokkal és félvezetőkkel fognak dolgozni, ahogy ma ecsettel, hegedűvel és hulladékkal.”²

Ahhoz, hogy a katódsugárcső vászonná válhasson, a megfelelő „ecsetet” is meg kellett szerkeszteni: 1970-re készíti el Paik Shuya Abe-vel az első video-szintetizátort. Ezzel mindenféle szín, forma és alakzat elektronikus úton előállítható és változtatható, akárcsak a hangok az elektronikus zenében. Baird 1930-as „televisor”-ja, majd az 1957-ben elkészített első sikeres képrögző berendezés (Ampex Videotape Rc. Type VR 1000) után ez a harmadik fontos dátum — technikátörténeti szempontból is. Az előzőekkel szemben ezt nem társadalmi, hanem egyéni, sajátos, művészi igény hívta létre: az ok az egyén „re-akciója”, védekezése oly módon, amely lehetőséget ad az eszköz humanizálására. A központi, mindenütt azonos, változtathatatlan kép helyébe a végtelen variációk egyéni változatai léphetnek.

— „Most érek elbeszélésem kimondhatatlan lényegéhez, itt kezdődik írói kétségbeesésem. Minden nyelv csupán jelek ábécéje, melynek használata feltételezi a múltat, és ezt minden beszélő átéli. Hogyan közöljem másokkal ezt a végtelen Alefet, melyet csak alig fog fel félénk emlékezetem? A misztikusok hasonló helyzetben ontják a jelképeket . . . Ebben a mérhetetlen pillanatban sok-sok millió gyönyörű vagy borzasztó eseményt láttam, de egyik sem ejtett úgy bámolatba, mint az, hogy minden ugyanazon a helyen mutatkozott, de átfedés és áttetszés nélkül.”³

— „Szókratész: . . . Képzeld el, hogy az emberek egy barlangszerű föld alatti lakóhelyen, melynek a világosság felé nyíló, s a barlang egész szélességében elhúzódó bejárata van, gyermekkorunktól fogva lábukon és nyakukon meg vannak kötözve, úgy, hogy egy helyben kell maradniuk, s csak előre nézhetnek, de fejüket a kötelek miatt nem forgathatják; hátuk mögött felülről és messziről egy tűznek a fénye világít, a tűz és a lekötözött emberek között pedig fent egy út húzódik, melynek mentén alacsony fal van építve, mint ahogy a művészek előtt a közönség felé emelvény szokott állni, amely fölött a bűvészmutatványait mutogatják.

Glaukon: Értem.

Szókratész: Aztán képzeld el, hogy az alacsony fal mellett mindenféle tárgyakat: emberszobrokat, kőből és fából való, s másféle készítményű állatalakokat hordoznak

¹ A keleti filozófiai irányzat, a zen szellemében készült neoavantgard meditációs tárgyak

² Nam June Paik — Kiállítási katalógus, Kölnischer Kunstverein 1977, 118. p.

³ Borges: Az Alef (XX. sz-i dekaeron, Bp. 1968., 208. p.)

fel s alá, melyek az alacsony fal mellett kilátszanak; s — mint ahogy természetes is — a tárgyakat hordozó emberek egy része beszélget, más része hallgat.

Glaukon: Különös kép, s különösek a rabok is.

Szókratész: Éppen olyanok, mint mi . . .⁴

E két — ellentétes jellegű — leírás (kis szabadsággal) egyaránt alkalmazható a videóra, melynek épp ez a paradox helyzet az egyik jellemzője. A sötét szobák egyetlen fénypontjaként, „nyílásként” világító képernyő nézője számára ismeretlen, ellenőrizhetetlen adókkal („hatalmakkal”) kerülhet összeköttetésbe, melyek önkényes, és csak a maguk számára érthető módon közvetítik a képernyő előtt ülő által közvetlenül meg nem ragadható dolgok szabályozott árnyképeit. Platon sokszorozott barlangja önkéntes rabokkal. Amiről elhittük, hogy „otthonunkba hozza a világot”, arról nem nehéz kideríteni, hogy csak fantomjait nyújtja (bár ez gyakran a „világ” számára előnyös helyzet). Ebbe a barlangba „benéziünk” és az ott látott képek takarják ki agyunkból a külvilág lényegét, miközben a nyílás „világgá” tágul⁵, s az abból számunkra „otthonként” kijelölt „térnemszetet” börtönné minősíti.

Barlang, pontosabban annak speciális változata, az „alagút” jelenik meg abban a közismert videó-alaphelyzetben, amikor a kamera a saját képernyőjét „nézi”. Ez teremtő aktus is — sokszorozás, leszármazás —, de ugyanakkor a gép vagy a kép nárcizmusa. Egyetlen interpretációra utalunk:⁶ Ha a „kép nézi önmaga képét”, a képernyő válik dominánssá, a kamera pedig katalizátorrá, lényegében feleslegessé. A megjelenő „végtelen kép” mintegy a szintetizátor végtelen lehetőségeire, a be rendezés belső tartományaira utal. Viszont a gyakorlat — de elméleti megfontolások is — bizonyítani látszanak, hogy a videorendszer valóban kreatív eleme maga a kamera, még ha pusztán reprodukáló jegyei tűnnek is szembe, míg a főnti helyzetet meditativnak nevezhetnénk. (Itt persze nem a két dolog különbözőségéről, különösen nem szembeállításáról van szó, pusztán a domináns minőségi jegyekről.) Az első mintegy önmaga szimbóluma, a második (rögzítés-lejátszás) a valóságos használat, melynek során a szimbolikusan jelzett „minden lehetőség” konkrét formákat kap. A rögzítés maga azonban a képernyő uralmának kiterjesztése, amely az emlékezet objektíválására szervezkedik, hogy permanens jelenné tegye a „múltat”.

Az érzékszervek meghosszabbítása?

A videoberendezés — mint annyi más — az ember biológiai adottságaihoz és „tökéletlenségéből” indul ki és arra is épít: a képet téridőpontokká bontja, pontosabban egyetlen (erősen vagy egyáltalán nem) világító fénypont állandó, gyors mozgása áll össze képpé. Lényegében tehát a folytonos, homogén tér apró szegmentumokra osztódik, téri viszonyaiban, „sokszerű” jelleget ölt (McLuhan tévé-mozaikról beszél?), melyben az időt a ritmus imitálja.

A videoszalag spirálként tekeredik egy középpont köré, de — a magnószalaggal ellentétben — „nem megfordítható”, ami első látásra úgy tűnik, hogy egy „ki-tüntetett irány”-ra, valamiféle fejlődés léteire utal.

Ismert érzéksalódás: ha egy kör lapra spirált rajzolunk és a középpont körül forgatjuk, a forgás irányától függően a felfelé, illetve lefelé haladó mozgás illúzióját adja, pedig csupán körforgás („az út fel és le ugyanaz”). A videoszalag a „kép-magnón” — működés közben — egy pontból eljut egy másik pontra, s közben ellen-

⁴ Platon: Az Állam (Idézi: Russel: Miszticizmus és logika, Bp. 1976. 9—10. p.)

⁵ Ld. Shigeo Kubota: Duchampiana c. munkájával kapcsolatban írott kérdései (Kassel, Documenta 6, 1977. pl. „10. Ist Video die Rache der Vagina?” stb.)

⁶ A jelenséggel kapcsolatban ld. Bódy Gábor írását, Filmvilág 1978/22.

⁷ McLuhan: Televízió: a félénk óriás (A televíziós jelenség, Bp. 1976. 73—102. p.)

kező irányúvá válik az eredeti spirális-tekeres. Mindez pusztán azért, hogy a szalag közben áthaladjon egy harmadik ponton: ahol a felvevő-lejátszó fej van, s ahol a kamerával vagy képernyővel kerül kapcsolatba.

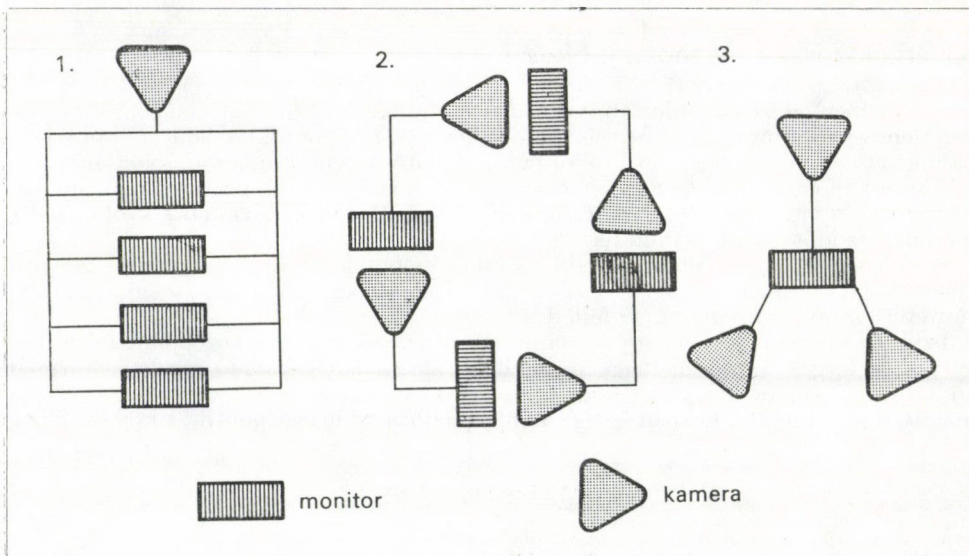
Az által, hogy a szalag megfordul — miközben úgy tűnik, eljut valahonnan valahová, s lejátszódik egy folyamat — használhatóból használhatatlanná, „+”-ból „-”-á, „jóból” „rosszá” változott: értéke is megfordult. Ezt az átváltozást úgy lehet újra megfordítani, hogy azt, ami lezajlott, visszaforgatjuk, a folyamatot ellenkező irányba is lejátszatjuk. A „lejátszás” tulajdonképpen ezzel záródik: előkészülettel a következő lejátszásra. Ebben jelentkezik a berendezésnek az a természete, hogy — amint jelenné tette a múltat — a jövőt is saját rendszerébe vonja, s az időt egyetlen pillanattá sűrítse össze, amelynek akár végtelen kiterjedése is lehet.

A médium természete felől szemlélve a lejátszás állandó ismétlése egy folyamatnak, mely objektiválódott — vagyis egy állandóság. A rögződött folyamat tehát állandósággként értelmezendő, a valódi „folyamatosságot” pedig az újbóli és újbóli ismétlés adja; vagyis a találkozás az anyaggal egy állandóság előtti meditáció: egy új rítus.

A megőrzés feltételez egy majdani ismétlést; az objektivációk értékét az ismételhetőség — nem technikai értelemben vett — száma adja, és ezek lényegében véve a tudat objektivációi: a kamerának arrafelé is van nyílása, ahonnan belenéznek.

Felvétel idején a kamera a külvilág, szűkebben az előtte zajló események objektív, lejátszásakor a monitor az előtte ülő néző szubjektív idejével van szinkronban. Ezért is tesz különbséget Paik „input” és „output” idők között: mint írja, az ember különleges szituációkban egy szempillantás alatt átélheti az életét, de, s itt Proustra utal, egy rövid gyermekkori élmény végigkísérhet egy életen át. Arra a paradox megállapításra kell itt jutnunk, hogy a felvétel és lejátszás ideje — egyazon szalag esetében — nem azonos, illetve az azonosság „nem valóságos”. Két különböző időről van szó, mégis „ugyanarról”: a megmerevedett pillanatról, amely jelenné tárgult, s egyik oldalról a múltat fixálva, másik oldalról a jövőre igényt tartva mutatja „kettős természetét”.

A televízió lényegében adja a négy dimenzió érzékletét, azzal a megszorítással,

hogy a „harmadikat”, a térbeliséget a vevőkészülék saját térbeliségével, illetve a kontaktusteremtés képességével képviseli. Nagyon szép megfogalmazás ennek a helyzetnek B. Schwartz „Sarok-installáció zárt körre” c. munkája, ahol a kamera egy terem sarkára irányul, melynek három, egymással derékszöget bezáró síkjára fekete ragasztószalaggal három négyzetet „rajzol” (melyeknek van egy-egy közös élük), s a képernyőn megjelenő képet kockává egészíti ki oly módon, hogy a képernyőre ragasztott szakaszok adják a hiányzó három élt.⁹

Ritka pillanat azonban, mikor a rögzítő (adó) és a néző (vevő) térbelisége ilyen szerencsés módon találkozik. Tudjuk, hogy a „képviselő” nem mindig elég a valóság ellenében.

Az ábrák az alapösszekötési, -összekapcsolási módokat mutatják: (1) ahol egy adóhoz („kamerához”) tartoznak a — meghatározatlan számú — képernyők: a kamera abszolút „uralma” jellemző, ilyen a tévéadás; (2) a kamerák és a képernyők „sorba kötve” alkotnak rendszert: teljes „meghatározatlanság”, véletlenszerűség, (3) a képernyő az uralkodó: az ellenőr pozíciója (áruházban, metróban stb.). Az első — a központilag irányított adás — legalább egy állandó adót, a harmadik — a központosított megfigyelés — legalább egy megfigyelőt tételez fel a működés ideje alatt. A három helyzet közös pontja az, hogy a valóban lejátszódó folyamatokat, a működés elvét, a lényegét csak az érzékelheti, aki ismeri magának a rendszernek a működését, és arról áttekintése is van.

Az eszköz társadalmi viszonyait vizsgálva két megállapítással kell kezdenünk. Wulf Herzogenrath írja¹⁰: „... most adódik először lehetőség arra, hogy az állam akaratával az alattvalókra ne teljes engedelmességet, hanem teljes véleményazonosságot kényszerítsen”. Richard Kriesche „Valóság a valóság ellen”¹¹ c. videóelőadásához írt szövegében „korszerűsíti” Walter Benjamin 1935-ből származó megállapítását (miszerint minden mai ember jogot formálhat arra, hogy filmen szerepeljen), úgy, hogy „egy embernek sem lehet ma olyan igénye, hogy ne reprodukálják”. Innen már csak egy lépés a permanens megfigyelés víziója. Folyamatosan zajlik a dolgok, az események megduplázása, s már-már kultikus tisztelet illeti azt, ami nincs reprodukálva: szinte az tűnik igazán lényegesnek. A dolog megfordítva is igaz: a legfontosabb, döntő jelentőségű eseményekről ritkán készül másolat, legfőlegbb dokumentum. Felmerül ugyanakkor lényeges kérdésként, hogy kinek van minderre szüksége, ki nézi meg a rögzített anyagot. „Adásba” ugyanis csak megszűrt, manipulált töredéke kerül, s tölt be — a televízió természetével összhangban — stabilizációs funkciót. A videoberendezéssel a médium másik, az eddigi „legobjektívebb” rögzítésre módot adó tulajdonságával összhangban levő, kritikai funkciója erősödhet. Pusztán az is erre utal, hogy léteével alternatíva az ellentmondást nem tűró központi adás mellett. Gátolja persze mindezt, hogy a kommunikációs lehetőségek kisebbek. Mindamellet csak az eszköz ilyen „kritikai” (ami nem föltétlen azonos a bírálattal) szempontú használata — legyen az médium- vagy társadalom- „kritika” —, a valósághoz való kreatív viszonyulás kaphat művészi dimenziókat, míg a stabilizálásra rendeződő attitűd legfőlegbb „esztétizáló” lehet. (Épp ezért kellő gyanúval kezelendő minden kialakult „tévéesztétika” is.) Láthatjuk, a televíziózásnak is kialakult már egy „esztétikája”, sőt, műfaji kategóriái is, még mielőtt mint valóban művészi eszköz megkezdte volna pályáját. (Gondoljunk olyan sztereotípiákra, mint a „tévéjáték műfaj”, „kedveli a premier plant”, „dokumentumjellegű” stb.) Ez a rendszer persze automatikusan működésbe lép védekezéséért, minden rajta kívül eső jelenséggel szemben.

Ha most a video művészi célú használatát próbáljuk valamiféle csoportokba rendezni, a következő használati módokat különböztethetjük meg:

⁹ Schwartz, 1978. Antwerpen, International Cult. Centrum

¹⁰ Herzogenrath: Fernsehen u. Video (Documenta 6 katalógus)

¹¹ Kriesche: Wirklichkeit gegen Wirklichkeit (Documenta 6)

1. „objekt” — mikor magát a „tévétárgyat”, vagy mint szociologikumot használják (elemzik), pusztán a „léte” fontos, nem az, hogy mire használható.
2. Sajátos módon használják az eszközt a) közvetítésre: zárt lánc vagy valamiféle installáció részeként is; b) dokumentáció: valamely — lejátszódó — esemény, folyamat rögzítésére; c) speciális anyagok készítése az eszköz jellemzőiből kiindulva (a munka legtöbbször csak videón elkészíthető), gyakran a szintetizátor segítségével modulált programok.

Az ismétlődés rituáléi

A tévé mint egy bálvány, a meditációs attitűd mellé egy másfajta rituálét is kiépített maga köré, mely fő szertartásaiban az ismétlődésekre épít (állandó programok, sorozatműsorok), hogy a fokozatos, minél erősebb kötést biztosítsa mintegy azzal a céllal, hogy nézője vele egyesülve maga is „televízióvá” lényegüljön át.

A helyzet ráadásul a konfliktusmentesség paradicsomát is ígéri a szektatagoknak, akiknek közös azonosítójele az antenna vagy a sötét ablakból kiszűrődő kékes fény. A piacon megjelenő videokazetta reklámozása is erre rendeződött rá: a vevőnek nem lesz többé gond, hogy melyik csatornát nézi, vagy ha fontos ügyei miatt lemarad egy programról: a képmagnó automatikusan rögzíti a kívánt műsort, az eszköz a saját létevel okozott konfliktusokat is elsimítja, saját alternatíváit is „visszaveszi”.

S ha gondolunk Walter Benjaminnak arra a megállapítására, hogy a művészet — melynek a vallási szférához volt sokáig köze — most a politikai szféra felé fog közeledni, mivel az utóbbi hajlik egy esztetizáló magatartásra; ezt az esztetizálást nem nehéz felismerni a tévérituáléban, mely nem a létező események létezővé hangszerelésével, a kamera számára történő megrendezésével kapcsolódik ebbe a nem mindig ártalmatlan folyamatba.

Hazai és külföldi eseményekről

Az év első fele igencsak gazdag volt hazai és külföldi eseményekben. Ami a hazaiakat illeti: összeült a párt XII. kongresszusa, megválasztották az országgyűlési képviselőket és a tanácstagokat — s végül, de nem utolsósorban — magyar úrhajós járt a kozmoszban. S hogy csak néhány kiemelkedő külföldi eseményre utaljunk: az iráni és az afganisztáni események, a moszkvai olimpia bojkottálására irányuló törekvések, Tito elnök halála, vezető államférfiak találkozása.

A TK 1980. május 26. és június 16. között végzett közvélemény-kutatása többek között¹ arra keresett választ, hogy az ország felnőtt lakossága e hazai és külföldi események közül melyeket tartotta a legjelentősebbeknek.²

Az eseménydús kül- és belpolitikai élet ellenére az ország felnőtt lakosságának megközelítően *egynegyede* egyetlen egy jelentős eseményt sem tudott említeni. A nem tudom válaszok aránya különösen az ország felnőtt lakosságának egyharmadát kitevő, 8 általánosanál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező rétegek körében volt magas; itt a hazai eseményekkel kapcsolatban a kérdezettek 42%-a, a külföldiekkel kapcsolatban pedig 50%-uk nem tudott nyilatkozni.

Az ország felnőtt lakosságának véleménye szerint a felmérést megelőző néhány hónap legjelentősebb eseményei sorrendben a következők voltak:

a magyar úrhajós fellövése	68%
az országgyűlési és tanácstagi választások	32%
a párt XII. kongresszusa	30%

A válaszolóknak mintegy 14%-a említett egyéb eseményt, leggyakrabban a szak-szervezeti választásokat.

A magyar úrhajós gyakori említése szinte magától értetődik, ha figyelembe vesszük az esemény szenczációértékét, az eseménysorozatot kísérő széles körű tájékoztatási tevékenységet, s azt, hogy a közvélemény-kutatás időpontja egybeesett az úrhajóspáros programjával.

Ugyanakkor az egyes rétegek között az esemény súlyának, jelentőségének megítélésében voltak eltérések: a legnagyobb jelentőséget a 8 általánosanál alacsonyabb iskolai végzettségűek tulajdonították a magyar úrhajós fellövésének (75%). Az egyetemet végzettek lényegesen kisebb arányban említették ezt (59%). Ebben feltehetően magának az eseménynek a visszafogottabb értékelése tükröződött.

A XII. kongresszus említési gyakorisága a magasabb iskolai végzettségűek köré-

¹ Az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintának az ország gazdasági helyzetével, az aktuális külpolitikai eseményekkel, a választásokkal kapcsolatos kérdéseket tettek fel a közvélemény-kutatók.

² Két kérdést tettünk fel a következő formában:

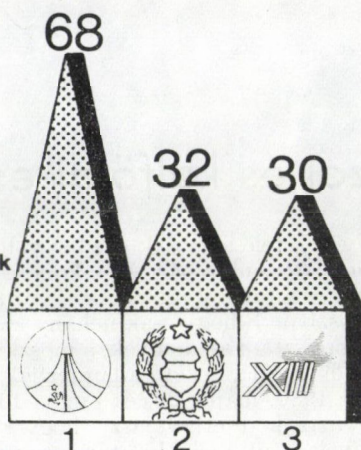
„Ön szerint mi volt az elmúlt néhány hónap legjelentősebb *hazai* eseménye?”

„Ön szerint mi volt az elmúlt néhány hónap legjelentősebb *külföldi* eseménye?” A kérdezettek válaszaikban kötetlen számú és tetszés szerinti eseményt említhettek meg.

A LEGJELENTŐSEBB HAZAI ESEMÉNYEK*

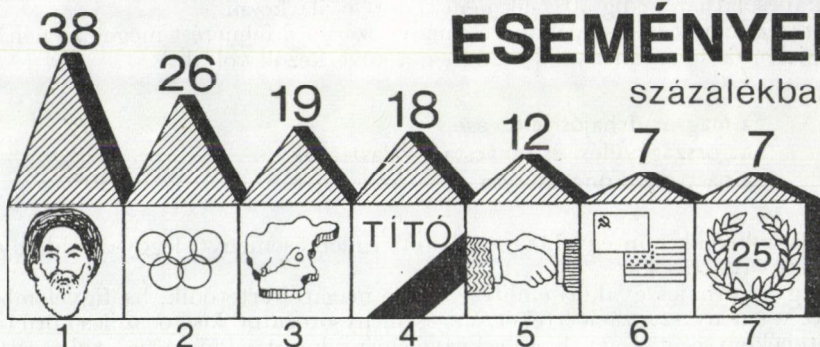
százalékban

- 1 a magyar űrhajós fellövése,
illetve az ehhez kapcsolódó események
- 2 a tanácstagi és országgyűlési
választások /és előkészítése /
- 3 az MSZMP XII. kongresszusa

A LEGJELENTŐSEBB KÜLFÖLDI ESEMÉNYEK*

százalékban

1 az iráni események	5 a Brezsnyev-Giscard találkozó
2 az olimpiai bojkott kérdése	6 Szovjetunió és az USA viszonyának alakulása
3 az afganisztáni események	7 a Varsói Szerződés évfordulója
4 Titó halála	

* a válaszadók több eseményt is említettek, ezért a %-ok összege több mint 100.

jel-kép

ben kevésbé tért el a magyar úrhajósétól (49%). Hasonló volt a helyzet a választásokkal. Ezt az eseménysorozatot is az egyetemet végzettek említették a legnagyobb arányban (43%).

Mindkettőt lényegesen kisebb gyakorisággal említették az alacsonyabb végzettségű válaszadók, különösen azok, akik nem rendelkeztek általános iskolai végzettséggel. Míg az utóbbi réteg háromnegyede említette a magyar úrhajóst, addig alig valamivel több mint egyötöde utalt a pártkongresszusra (23%) és a választásokra (21%).

A fővárosban, a vidéki városokban és a községekben lakók lényegében egyformán ítélték meg a fenti eseményeket. Ez alól csak a választások képeztek kivételt, ezt az eseménysorozatot a vidéki városokban és községekben lakók jelentősebbnek ítélték, mint a fővárosiak. Jól látható ez az alábbi táblázatban, ahol minden egyes iskolai végzettségi fokot tekintve érvényesül ez a tendencia.

A VÁLASZTÁSOK MNT LEGJELENTŐSEBB HAZAI ESEMÉNY.

Említési gyakoriság település és iskolai végzettség szerint.

(%-ban)

Iskolai végzettség	Budapest	Vidék	Összesen
8 általános alatt	20	21	21
8 általános	25	37	35
Középiskola	26	34	31
Egyetem, főiskola	39	45	43
Összesen:	27	33	32

Az összefüggés mögött elsősorban a választási folyamat során szerzett eltérő tapasztalatok, élmények húzódhattak meg (a helyi közösségek közvetlenebb, áttekinthetőbb jellege, ebből adódóan az érdekek markánsabb megfogalmazódása, valamint az áttekinthetőbb érdekképviselés).

A közvélemény szerint a felmérést megelőző néhány hónap legjelentősebb külföldi eseményei a következők voltak:¹

az iráni események	38%
az olimpiai bojkott kérdése	26%
az afganisztáni események	19%
Tito elnök halála	18%
a Brezsnyev—Giscard találkozó	12%
a Szovjetunió és az USA viszonyának alakulása	7%
a Varsói Szerződés évfordulója	7%

A fentiekén kívül többen említették az amerikai belpolitika egyes eseményeit, a közel-keleti békével összefüggő kérdéseket, az európai terrorizmus problémáját, az európai kommunista pártok párizsi találkozóját, a kubai emigránsok kérdését és a kambodzsai eseményeket.

A legjelentősebbnek tartott események említési gyakorisága az iskolai végzettség-

¹ A válaszadók több eseményt is említettek, ezért a százalékok összege több, mint 100.

gel egyenes arányban nőtt. Mindez azzal az ismert ténnyel függ össze, hogy az iskolázottabbak körében nagyobb a külpolitikai események iránti információszükséglet, tájékozódási igény, és ennek következtében magasabb az ismeret- és tudásszint. Ezt a tendenciát három külpolitikai eseménynél lehetett jól megfigyelni, ezek: a Brezsnyev—Giscard találkozó, az afganisztáni események és a Varsói Szerződés évfordulója.

EMLÍTÉSI GYAKORISÁG ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

	(%-ban)			
	8 általános alatt	8 általános	Közép- iskola	Egyetem, főiskola
az afganisztáni események	15	13	28	38
a Brezsnyev—Giscard találkozó	5	10	20	21
a Varsói Szerződés évfordulója	4	5	9	16

Abban, hogy a három eseményt az egyetemet végzettek hangsúlyosabban említették, mint a kevésbé iskolázottak, az is szerepet játszhatott, hogy a Brezsnyev—Giscard találkozóra és a Varsói Szerződés évfordulójának megünneplésére a vizsgálat előtti napokban került sor. Az afganisztáni események lényegesen gyakoribb említését a legmagasabb végzettségűek körében nem annyira a közvetlen aktualitás, mint inkább a történetek politikai súlya indokolhatta.

D. I.—N. L. G.—V. J.

A választásokról – szavazás előtt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán közvélemény-kutatást végzett az országgyűlési és tanácsági választásokkal kapcsolatban. A felmérés időpontjában (1980 május—júniusában) már az egész országban lezajlottak a tanácsági jelölő gyűlések, így módon a tanácsstagok munkájával kapcsolatos tapasztalatok, a jelölési rendszert érintő ismeretek és vélemények mellett a jelölő gyűléseken való részvételtől is képet lehetett alkotni.

A tanácsstag munkájáról

Ahhoz, hogy valaki képet alkosson a tanácsstag munkájáról, nem okvetlenül szükséges, hogy személyesen ismerje, de még az sem, hogy tudja a nevét. Mindamellett elgondolkodtató, hogy a választásokat megelőzően a kérdezettek 48%-a nem tudta megmondani, hogy ki körzetének tanácstagja, 59%-a pedig azt, hogy ki az országgyűlési képviselője. Ezen belül is szembetűnő a budapestiek tájékoztatlansága: a „nem tudom” válaszok aránya mindkét kérdésnél 70% volt. A tanácsstagokat leginkább a községekben ismerték (a tájékoztatlanok aránya itt 38% volt), az országgyűlési képviselők nevét pedig a vidéki városokban (itt 48% nem tudott konkrét nevet mondani).

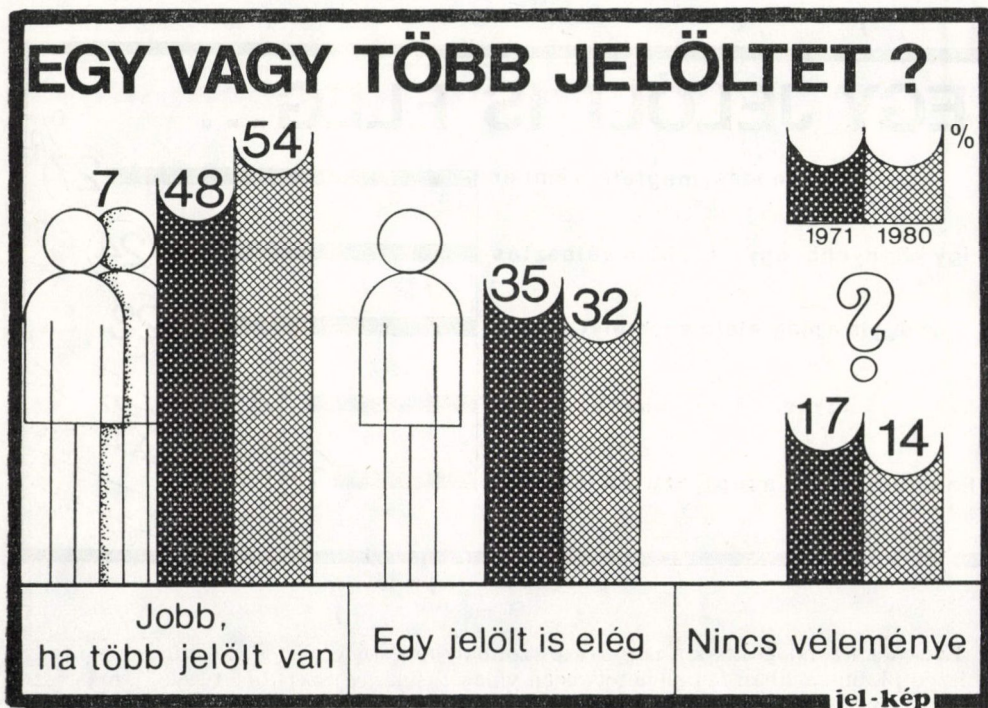
A választások előtt az emberek többsége, 54%-a mondta azt, hogy a tanácsstag munkájáról semmilyen tapasztalata sincs; 28%-uk csak jó, 13%-uk jó és rossz, 5%-uk pedig saját bevallása szerint csak rossz tapasztalatot szerzett tanácsai képviselője tevékenységéről.

A fővárostól a községek felé haladva jelentősen csökkent a tapasztalatokkal nem rendelkezők, és nőtt a csak jó tapasztalatokat jelzők aránya; bár igazán lényeges különbségek csak a városok és a községek között voltak. Ebben nyilvánvalóan közrejátszottak a településeken belüli személyes kapcsolatok rendjében, intenzitásában meglevő sajátosságok.

A fentiek szerint az emberek 54%-a határozottan állította, hogy semmilyen tapasztalata nincs a tanácstag munkájáról. Ez az arány azonban némileg magasabb, ha figyelembe vesszük, hogy a csak jó tapasztalatokat jelzők 22%-a, a jó és rossz tapasztalatokra hivatkozók 29%-a és a csak rossz tapasztalatokat említők 38%-a nem tudta választát megindokolni.

A jó tapasztalatokra utaló válaszok (összesen 41%) jelentős része nem tartalmazott konkrétumokat, hanem általában utalt a lakosság problémáinak megoldására vagy a tanácstagi munka megfelelő ellátására. Kisebb arányban említettek a válaszadók olyan konkrét eseteket, amikor a tanácsstagok eljárak a lakosság ügyeiben, és a községekben volt a legalacsonyabb azoknak a válaszoknak az aránya, amelyek a tanácsstagok érdekképviselési tevékenységére utaltak. Meglehetősen gyakoriak voltak viszont azok a válaszok, amelyek a tanácsstag pozitív emberi tulajdonságairól szerzett benyomásokról számoltak be.

A rossz tapasztalatokat hangsúlyozók (összesen 18%) elsősorban azt emelték ki, hogy a tanácsstag valamilyen konkrét esetben nem segített, illetőleg azt, hogy nem tisztázódott a választóköri helyzetével, gondjaival. Jelentős volt az olyan tapasztalatok említése, miszerint a tanácsstag nem képviselte a választók érdekeit, és viszonylag kevesen utaltak negatív emberi magatartásra, tulajdonságra.

A jelölési rendszerről

A vizsgálat adatai szerint a tanácstagi jelölő gyűlések után csak a megkérdezettek 42%-a tudta, hogy maguk a választók is rendelkeznek jelölési joggal. A Hazafias Népfrontjelölési jogáról 9%-uk tudott. 20%-uk, más, rossz választ adott, 29%-uk pedig nem tudott a kérdésre válaszolni.

A jelölési jogokat ismerők aránya az iskolai végzettséggel együtt igen erősen emelkedett. A helyes válaszok aránya a vidéki városokban volt a legnagyobb és a községekben a legalacsonyabb. Jellemző, hogy az alacsony iskolai végzettségű csoportokban a budapesti és a községi lakosok ismeretei nem különböztek lényegesen egymástól.

A jelölési rendszer demokratizmusának igen lényeges vonása a többes jelölés lehetősége. Így nem érdektelen annak tisztázása, hogy maguk a választók az egyes vagy a többes jelölést preferálják-e. Többes jelölésre már 1971-ben is volt lehetőség, a jelenlegi eredményeket tehát összehasonlíthatjuk egy akkori közvélemény-kutatás adataival.

1980-ra erősödött azok táborá, akik a többes jelölést részesítették előnyben. E tábor elsősorban a 8 általánosnál magasabb iskolai végzettségű választók alkották, míg az egyes jelölést elegendőnek tartók hasonló arányban fordultak elő a különböző iskolázottságú csoportokban. A 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűek közel egyharmadának nem alakult ki véleménye ebben a kérdésben. A többes jelölést preferálók elsősorban arra hivatkoztak, hogy így tudják eldönteni, ki képviselheti jobban érdekeiket (87%), és 13%-uk azt említette, hogy csak a többes jelölés esetén van valójában választás és demokrácia. Sokrétűbb indoklásokat adtak az egy jelöltet elegendőnek tartó választók:

Ezeknek az indokoknak a nagyrésze azonban kevésbé lényeges motívumokra utalt, (hiszen pl. önmagában nem lehetett cél a választások „egyszerűbbé tétele”), másrészt pedig bizonyos közönyösséget, passzivitást, beletörődést is tükröz.

Részvétel a jelölő gyűléseken

A kutatás időpontjáig az egész országban lezárultak a tanácstagi jelölő gyűlések. Ezeken — a felmérés adatai szerint — az emberek 21%-a vett részt. A városokban a saját beválláson alapuló részvétel aránya alacsonyabb volt, mint a községekben, de 1971 óta általában is csökkent minden településtípusban.

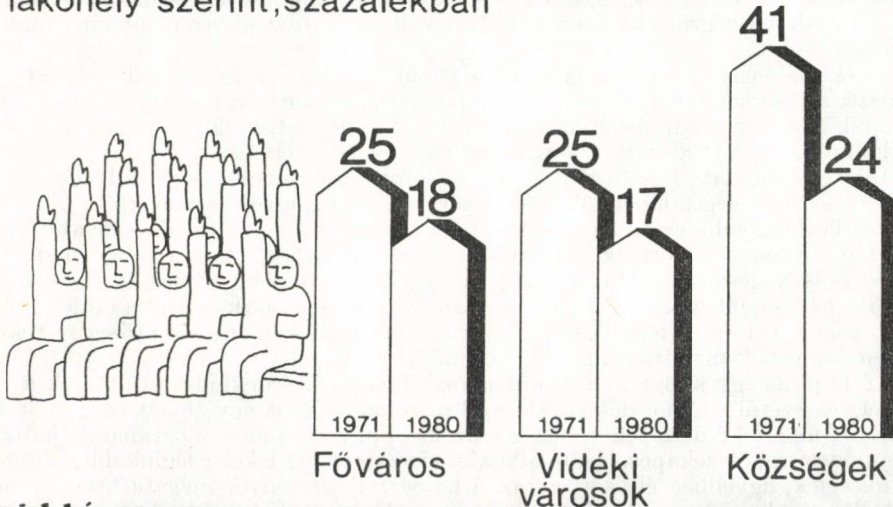
Különösen a községekben feltűnő mértékű a csökkenés (az országos arány 10%). A részvétel az átlagnál lényegesen magasabb volt a felsőfokú végzettségűek körében (34%), és igen alacsony a 8 általánosanál kisebb iskolai végzettségűek csoportjában (17%).

Igen nagyfokú tájékoztatlanságot árultak el a megkérdezettek arról, hogy körzetükben hány embert jelöltek tanácstagnak (erre elvileg akkor is tudni kellett volna választolniuk, ha nem vettek részt a jelölő gyűlésen). Túl azon, hogy 59%-uk semmit sem tudott felelni a kérdésre, sokan lényegesen felülbecsülték a többes jelölések számát (12%)¹, ami feltételezhetően összefügg azzal, hogy többségük a többes jelölést preferálta. A kérdezettek 29%-a úgy tudta, hogy körzetében csak egy jelölt volt.

A megkérdezettek nagy többsége tehát nem vett részt a jelölő gyűléseken. A távolmaradás indokaként elsősorban arra hivatkoztak², hogy az emberek elfoglaltak, nem érnek rá (48%), illetőleg közömbösek, közönyösek az ilyen fórumok, rendezvények iránt (47%). A rossz szervezésre, a nem megfelelő tájékoztatásra 8%, betegségre

RÉSZVÉTEL A JELÖLŐGYŰLÉSEKEN

lakóhely szerint, százalékban

jel-kép

² A Népszabadság 1980. június 28. számának adatai szerint a többes jelölések aránya 3% volt (számított adat).

¹ A kérdést mindenkinek feltettük olyan formában, hogy az nem saját magukra, hanem általában a jelölő gyűlésen részt nem vett emberekre vonatkozott. A kérdésre 18% nem tudott válaszolni.

idős korra 5% hivatkozott. Ugyancsak 5% említette, hogy az emberek azért nem vettek részt a jelölő gyűléseken, mert úgysem történik semmi változás, a tanács nem segít a problémák megoldásában. A kérdezettek 3–3%-a utalt a passzivitás okaként arra, hogy a választóknak nincs beleszólásuk a jelölésbe, már előre eldöntöttek mindent, illetőleg arra, hogy nem ismerik a jelöltet, nem látják a munkáját. K. L.

A magyar úrhajós az érdeklődés középpontjában

Az év első felének kimagasló eseménye volt a magyar úrhajós útja. A felnőtt lakosságnak nem kevesebb mint 98%-a hallott arról — mint az egy 1980. június 9—17-én végzett közvélemény-kutatásból¹ kiderül —, hogy magyar úrhajós járt a világ-úrbén. Az esemény kiváltotta érdeklődésre jellemző, hogy a választ adók 75%-a ezt tartotta a kérdezést megelőző hetek legfontosabb eseményének.

A kérdezettek 53%-át váratlanul érte a magyar úrhajós útja, míg 45%-uk már számított erre. Az iskolázottabbak — és közülük is elsősorban az egyetemet végzettek — és a városi lakosok lényegesen nagyobb arányban számítottak arra, hogy magyar úrhajós indul földközi pályára, mint az iskolázatlanabbak — elsősorban a 8 általánosnál kevesebbet végzettek —, és a községi lakosok.

Az úrutazást követően a lakosság 88%-ára kiterjedő beszélgetés kezdődött az eseményről. (A leggyakrabban családi körben került szóba, de visszatérő beszédtema volt a munkahelyen, ismerősök, barátok között is.) A személyes kommunikáció csatornáit a többiekénél nagyobb gyakorisággal vették igénybe a magasabb iskolázottságúak.

Minden egyes iskolázottsági csoportban a beszélgetések leggyakoribb színtere a család volt. A 8 osztályt, illetve annál kevesebbet végzettek körében ezt az egyéb „intim szférák” (ismerősök, barátok stb.) követték, míg a középiskolát vagy ennél magasabb iskolát végzettekénél a munkahely volt az a közeg, ahol a nagyarányú információcsere folyt.

A tájékozódási igény mértékét és módját tükrözi, hogy a felnőtt lakosság 81%-a megnézte a televízióban az úrutazással kapcsolatos műsorok valamelyikét. Azok aránya, akik az újságokban olvasták az eseménnyel kapcsolatos cikkeket, 66% volt, míg a rádió műsorait a kérdezettek 45%-a kísérte figyelemmel.

A tömegtájékoztatási eszközök nyújtotta információk mennyiségét a lakosság fele (54%-a) tartotta elegendőnek, 33%-a túl soknak, és 5%-a túl kevésnek. Az információt sokallók nagyobb arányban szerepeltek a magasabb, mint az alacsonyabb iskolázottságú rétegek között (középiskolát végzettek 46%-a, 8 általánost végzettek 28%-a) és lényegesen nagyobb arányban a fiatalok, mint az idősebbek körében (25 év alattiak: 54%-a, 60 év felettiak 27%-a). Azok többsége is, akik szerint a rádió, a tévé és az újságok túl sokat foglalkoztak az úrutazással, az esemény jelentőségére tekintettel indokoltnak tartotta annak kiemelt népszerűsítését.

Az úrhajózás egyes mozzanatait különböző figyelmet, érdeklődést váltottak ki. A lakosság egészétől eltérő érdeklődési profil rajzolódott ki az egyetemet végzettek válaszaiból: míg a kérdezettek többségét az úrrepülés technikai mozzanatai (indítás, pályamódosítás, összekapcsolás, találkozás, visszatérés) érdekelte leginkább, addig az értelmiségiek figyelmét elsősorban az úrhajós teljesítménye, magatartása, emberi helytállása, valamint az úrhajós személye, a szülők, a család, az ország lakosságának érdeklődése — ragadta meg.

¹ A felmérés során a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai 500 személyt kerestek fel és velük 458 interjút készítettek.

BESZÉLGETÉSEK A MAGYAR ŰRHAJÓSRÓL

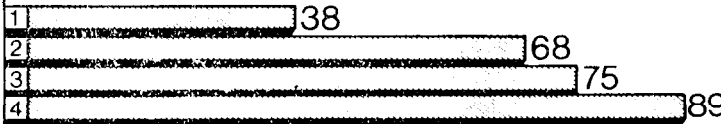
százalékban

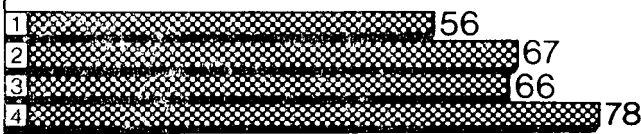
Családi körben

Munkahelyén

Más ismerőseivel

ISKOLAI VÉGZETTSÉG

1

8 általános alatt

2

8 általános

3

középiskola

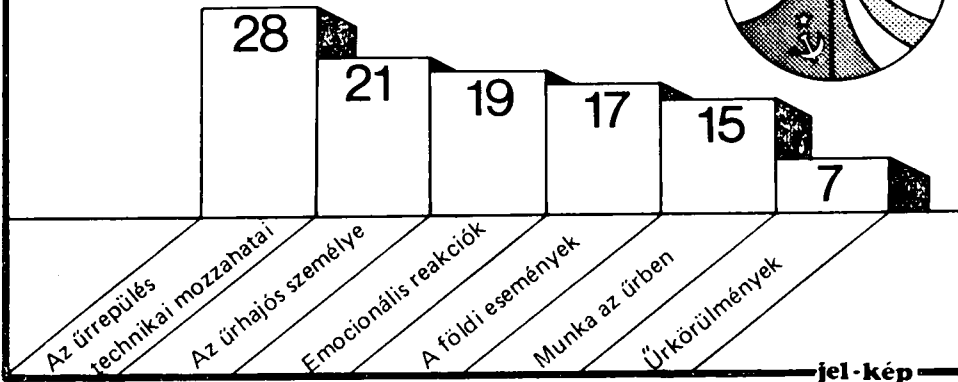
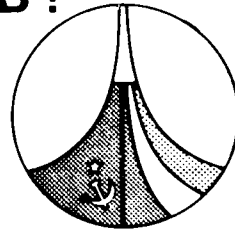
4

egyetem

jel-kép

MI VOLT A LEGÉRDEKESEBB?

százalékban

jel-kép

Az ország felnőtt lakossága az űrhajósról szóló tájékoztatással egészében elégedett volt. A téma iránti érdeklődés intenzitását mutatja, hogy a felkeresettek több, mint fele (60%) további részletekről is szívesen hallott volna. Így például az űrmunka egyes fázisairól, technikai kérdéseiről, az elvégzendő feladatokról, az űrbeli élet egyes mozzanatairól a választ adók 38%-a igényelt további információt; 18%-uk Farkas Bertalan személyéről, családjáról, felkészüléséről; 7%-uk a magyar űrhajózás jövőjéről, az űrhajósok további sorsáról várt további tájékoztatást.

Az összehangolt tájékoztatás hatékonyságát mutatja, hogy az abból nyerhető ismeretekre vonatkozóan feltett 7 kérdés felét válaszolták meg helyesen a kérdezettek.

A magyar űrhajós nevét a felnőtt lakosság több mint négyötöde megismerte, ugyanennyien tudtak arról, hogy gyerekei vannak. Életkora és születési helye a felnőttek több mint egynegyede előtt ismeretes. A második űrhajósjelölt és az űrpáros szovjet tagjának nevét a kérdezettek 38%-a jegyezte meg.

E válaszokat — más ismeretkérdésekhez hasonlóan — ezúttal is az iskolai végzettség differenciálta leginkább. A legjelentősebb eltérések a magyar űrhajós munkatársaira vonatkozó kérdéseknél mutatkoztak. A helyes, illetve helytelen válaszok lényegében aszerint jelentkeztek, hogy a válaszadó elvégezte-e az általános iskolát vagy sem. Egyéb — az űrhajós személyére, közvetlen családi környezetére vonatkozó — kérdéseknél e határ a középiskolai végzettségénél húzódozott.

Egészében elmondható, az iskolai végzettség alapján három ismeretszintet lehetett megkülönböztetni: a közép- vagy főiskolát végzettek átlagosan 4 és fél — öt kérdésre, a 8 osztályt végzettek átlagosan három és fél, a 8 alattiak pedig átlagosan két és fél kérdésre adtak helyes választ.

D. I. — N. L. G. — V. J.

Fiatalok a lakáshelyzetről

A felnőtt lakosság körében végzett közvélemény-kutatások kimutatták, hogy az emberek többsége — feltehetően az állami lakásépítés népszerűsítésének hatására — a valóságosnál nagyobb szerepet tulajdonít az államnak a lakásproblémák megoldásában, és nagyrészüik nincs tisztában a lakáselosztás elveivel.¹ Az a vizsgálat, amely a 14—30 év közötti lakosság körében folyt² e kérdésekről, azt mutatta, hogy e megállapítások még fokozottabban állnak a fiatalokra, különösen azokra, akiknek még nem kellett szembenézniük a családalapítás gondjaival. Ez márcsak azért is figyelemreméltó, mert ugyanennek a vizsgálatnak az eredményei szerint az újabb nemzedékek (a jelenlegi lakáshelyzethez képest) elég magas igényeket támasztanak a saját jövőendő otthonukkal szemben.

A vizsgálat során a felnőttekhez hasonlóan a fiatalok többsége (59%-a) azt mondta, hogy a lakások nagyobbik részét az állam építi, és még nagyobb részüik (72%-uk) nyilatkozott úgy, hogy a magánérőből épített lakások az új otthonok kisebbik részét teszik ki. (1978-ban az új lakások 36%-a épült állami és 64%-uk magánérőből.) A fiatalok 16—16%-a nem tudott ezekre a kérdésekre válaszolni.

A megkérdezettek relatív többsége, 44%-a tisztában volt azzal, hogy Magyarországon 1957 után kezdődött meg a nagyarányú lakásépítés; 14%-uk az 1968, 8%-uk az 1949, 6%-uk pedig az 1945 utáni évekre tette ezt. Több mint egynegyedük (28%-uk) egyáltalán nem tudott erre a kérdésre válaszolni.

A fiatalok úgy látják, hogy a *tanácsi* lakásokra a nagycsaládosoknak (39%), az alacsony jövedelműeknek és a szegényeknek (13—16%), a munkásoknak (14%), a betegeknek (12%) és a rossz lakásban élőknek (9%) van a legnagyobb esélyük. Kismértékben tértek el a válaszok akkor, amikor a megkérdezetteknek öt előre megadott szempontot kellett rangsorolniuk aszerint, hogy ezek mennyire szükségesek ahhoz, hogy valaki tanácsi lakáshoz jusson: ebben az esetben is a sok kiskorú gyermek foglalta el az első helyet (átlag: 1,75) és az alacsony jövedelem a másodikat (átlag: 2,83), de nem sokkal ezután a jó összeköttetés következett (átlag: 3,20). Ezt követte — még kisebb távolságban — a fizikai munkakör (átlag: 3,30), és a magas beosztás zárta a sort (átlag: 3,80).

A *szövetkezeti* lakásokra a fiatalok szerint elsősorban azok számíthatnak, akiknek van tőkéjük (19%), akik az átlagosnál jobban élnek (12%) vagy magas jövedelműek (6%). Itt már kisebb arányban kerültek szóba a nagycsaládosok (8%) és a munkások (7%). Az *öröklakásokra* a fiatalok szerint mindenekelőtt azok tesznek szert, akiknek van tőkéjük (43%). *Családi házat* szintén azok építenek a leginkább, akiknek van rá pénzük (51%), de ugyancsak ebbe a csoportba tartoznak a parasztok (24%), a falusiak (17%), azok, akik nem szeretik az emeletes házat (16%), és a munkások (13%).

A fiatalok legnagyobb része tehát meglehetősen felületesen ismeri a lakáselosztási mechanizmusokat. Válaszaikban nagyon kevésbé tükröződik az a tény, hogy — a legutóbbi, 1973-as adatok szerint — a megüresedett bérlakások 30, az új tanácsi bérlakások 40 és a tanácsi értékesítésű szövetkezeti lakások 47%-át szellemi dolgozók kapják, és hogy a családi házak 69%-át munkások építik.

A vizsgálat mintájába bekerült fiatalok közül a kérdezettek 67%-ának nem volt önálló lakása. 50%-uk még nem is gondolkozott azon, hogyan tesz majd szert ilyenre. (Ami tekintettel arra, hogy a kérdezettek több mint 50%-a volt 24 éven aluli, nem meglepő.) 17%-uk lakásépítéssel, 7%-uk pedig lakásvásárlással akar saját otthonhoz jutni, 11%-uk tanácsi lakást igényelt, 13%-uk pedig a jelenlegi lakásban akar marad-

¹ Pataki Judit—S. Molnár Edit: Lakásra várva... TK tanulmányok, beszámolók, jelentések, 1980 — Vélemények a lakáshoz jutásról, a lakáskérdés megoldásának távlatairól, Jel-Kép, 1980/1

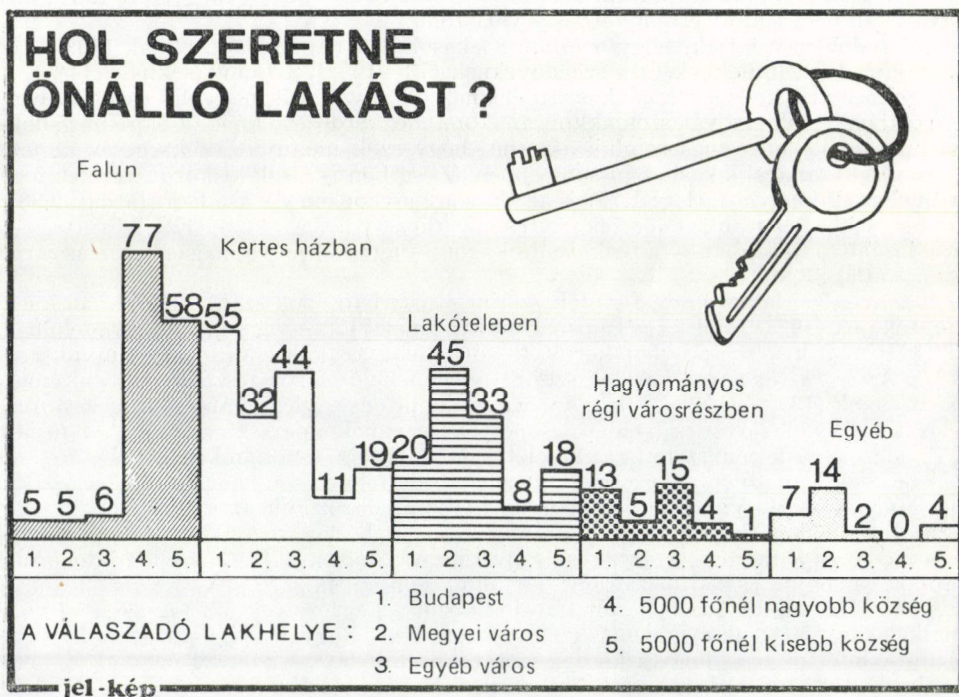
² A felmérést az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat sajtó- és közvélemény-kutató osztálya végezte 1000 fős országos reprezentatív mintán.

ni. Az utóbbiak elsősorban arra hivatkoztak, hogy a szülőkkel előnyösebb lakni, másodsor pedig arra, hogy örökölni fogják a szülők lakását.

Azok a fiatalok, akik önálló lakáshoz kívánnak jutni (259 fő), elsősorban a saját erejükből akarják előteremteni az ehhez szükséges összeget (71%), másodsorban pedig OTP-kölcsönből (17%). 15%-uk számított a hozzátartozók adományára, és 11, 8 és 7%-uk a hozzátartozók, az ismerősök és a munkahely kölcsönére. Az OTP-kölcsön összegét a fiatalok kisebbik része, 27%-a találta kevésnek, de az életkor emelkedésével (vagyis a tapasztalatok növekedésével) emelkedett azoknak az aránya, akik nagyobb kölcsönt látnak szükségesnek. (A megkérdezettek 17%-a elegendőnek tartotta az OTP-kölcsön összegét, 1%-uk soknak, egynegyedük pedig nem tudott válaszolni.)

A fiatalok 33%-a falusi környezetben szeretett volna önálló lakáshoz jutni, 28%-uk kertvárosban, 19%-uk lakótelepen, 6%-uk hagyományos városrészben és 4%-uk egyéb helyen. (10%-uk nem tudott a kérdésre válaszolni.) A városokban lakók elsősorban kertvárosban szerettek volna lakni, másodsorban pedig lakótelepen. A községekben lakók többsége továbbra is falun akart élni, de másodsorban ők is a kertvárost választották és csak harmadsorban a lakótelepet.

A fiatalok legnagyobb része (53%-a) családi házban szeretne lakni, 23%-uk lakótelepi lakásban, 9%-uk több lakásos kertés házban, 3%-uk régi bérházban, 2%-uk pedig egyéb helyen (10%-uk erre a kérdésre nem tudott válaszolni).

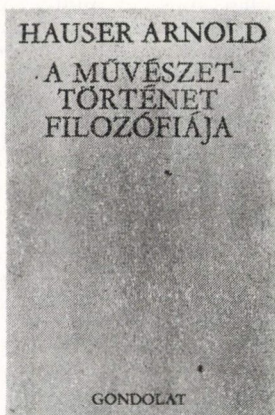

A jelenleg is családi házban lakó fiatalok legnagyobb része ugyanilyenben akart önálló lakásra szert tenni, de sokan választották a lakótelepi lakást, és viszonylag sokan a kertés házat.

Z. Z.—L. G.

KÖNYVEKRŐL

Szerpentinutak a művészetszemléletben

Hauser Arnold: A művészettörténet filozófiája, Gondolat 1978. 351 o.

Hauser Arnold első méltán népszerű műve, A művészet és irodalom társadalomtörténete (1951) abból a sokat ígérő szempontból tekintette át a művészetek történetét, hogy bemutassa, miképpen ágyazódnak be a műalkotások társadalmi környezetükbe. Fel is került minden történelem és irodalom szakos egyetemista kötelező olvasmányainak listájára Európában és Amerikában egyaránt. A szűkebb szakma véleménye már kevésbé volt hízelgő: a művészettörténészek fanyalgó kritikái felrótták, hogy a nagy szintézis építőelemei nem a művek és a történelmi források, hanem csak a róluk szóló irodalom (E. H. Gombrich); a szociológusok viszont — talán csak

a frankfurti iskola kivételével, amely e könyvet elismerő helyesléssel fogadta — azt vetették Hauser szemére, hogy amit művel, az voltaképpen szociológiának álcázott kultúrafilozófia s így semmi köze a szociológiai szempontú és módszerű kutatásokhoz (A. Silbermann). A művészettörténet filozófiája, mely nemrégiben magyarul is megjelent, a korábbi szintézis elméleti alapelveinek az igazolására volt hivatott. Második német nyelvű kiadása már a tartalmát pontosabban fedő A modern művészetszemlélet módszerei címet kapta. S indokolt is volt a címváltoztatás, hiszen a művészettörténetírás tárgyának, módszerének, rendező elveinek a szisztematikus, logikai kifejtése — azaz filozófiája — úgy tűnik, a szerzőnek nem is állt szándékában.

Hauser a műalkotások háromrévét — szociológiai, pszichológiai és stílustörténeti — meghatározottságát tekinti vizsgálatuk kiindulópontjának. A felsorolt meghatározó tényezőket leíró tudományoktól csak korlátozott érvényű kijelentéseket várhatunk a művekről, hiszen csak megközelíthetjük, de el nem érhetjük az alkotások lényegét: „minden műalkotás — megközelíthetetlen csúcs. És e csúcsnak nem vághatunk neki toronyiránt. Inkább körbejárjuk”. A csúcs felé vezető szerpentinutakat a modern művészetszemlélet egy-egy fejezetben tárgyalt módszere képviseli Hauser könyvében. Ezek: a tudásszociológiai (ideológiai-kritikai), a pszichológiai (mélylélektani), a történetfilozófiai, a kultúraelméleti (a kulturális antropológia értelmében) és a „művészetszociológiai” módszerek (recenzióink az ide kitett idézőjelek szükségességét kívánja bizonyítani).

A művészetszociológia „határai”

Mint minden, a „megközelíthetelent” értelmező kísérlettől, Hauser a szociológiától sem vár részleges magyarázatnál többet: „legfeljebb a műalkotásokban felfedezhető világnézeti elemeket vezetheti vissza létjellegű eredetükre; ha azonban a művészi teljesítmény minőségéről van szó, kizárólag ezeknek az elemeknek a megformálása és kölcsönös viszonya a döntő.” — A művészetszociológia határainak ez a megvonása azonban pusztán aforizma marad, mivel a szerző a művészi minőséget ugyanúgy nem határozza meg, ahogyan a világnézeti elemek megformáltságára és kölcsönös viszonyára sem tér vissza. A művészetszociológiára kiosztott feladat viszont újdonságnak éppen nem nevezhető, — a művészettörténetírás Winckelmann óta a magáénak vallja. A vita mincig arról folyt, mit is tekintünk a művészet létjellegű eredetének. Hauser szerint a társadalmat, az anyagi vagy a gazdasági viszonyokat, az osztálytudatot stb.

A kulcskérdésnek — joggal — az „eredet” és a művészet közötti közvetítést tekinti, a közvetítő szerepét pedig az ideológiára osztja. Az ideológia műbenlétének a leírása során ugyan Marxra hivatkozik, de gondolatmenete is és terminológiája is Karl Mannheim ideológia-felfogását követi, mindenekelőtt Mannheim világnézet-értelmezéséről (1922) és a szellemi képződmények ideológiai és szociológiai értelmezéséről (1926) írott tanulmányait. Ebben a megvilágításban a gondolkodás minden formája ideologikus — az ideológia fogalma olyan tág, hogy egyben üres is, vagyis eltűnik belőle az a kritikai erő, amely az igazságtalan társadalmi gyakorlatot leplező, igazoló érvelések ellen irányult. Hauser nem tesz különbséget az egyének korlátozott tapasztalataitól és öns érdekkeitől befolyásolt világképe, szemlélete és a fennálló társadalmi rend vagy egy új társadalmi berendezkedés jogosultságát hirdető világnézeti rendszer — a voltaképeni ideológia — között. A kulturális objektívációk „ideológiai telítettségét” sem társadalmi funkciójuk szemszögéből, hanem tárgyak alapján ítéli meg, pusztán annak függvényében, mennyire közvetlenül vonatkoznak az anyagi érdekek világára. A művészet kitüntetett tudáshozsociológiai helyét pedig azzal indokolja, hogy az ideológiával leginkább „telített” szellemi objektívációt képviseli, hiszen

életértelmezést nyújt. Tehát minden művészet ideológia, a művész pedig egy-egy társadalmi osztály vagy csoport ideológiájának hordozója, „szóesőve”. Ezen elmélet sodrában azután Hauser Engelsnek a realizmus diadaláról kialakított koncepcióját is félreírta: szerinte nem a valóság diadalmaskodik az ideológián, hanem az ideológia az egyéni elképzelésen.

A műalkotás leplezetten vagy nyíltan ideologikus, az utóbbi típust nevezi Hauser propagandának. Különbségük a művek értékét nem érinti, nagyon fontos viszont a művészet történetében játszott szerepe: csak a leplezetten ideologikus művészet teremt stílust, hiszen „virágnnyelven” beszél, a propagandának erre nincs szüksége. Az ideologikus kifejezés-mód létrehozza a virágnnyelv saját nyelvtanát, amelyet mint konvenciót minden művész elsajátít, hogy azután e nyelven „spontán” gondolatait is formába önthesse. A megkerülhetetlen ideológia tehát a propaganda-művészetnek csak a tartalmát határozza meg, míg az ideológisz-tikusnak a formáját is. Hogy miként hoz létre új stílust valamely új ideológia, arról nem esik szó. Felbukkan viszont — összefüggéséből kiragadottan és elméletileg nem tisztázott formában — Mannheim utópia-fogalma is, amikor Hauser megcsillantja azt a lehetőséget, hogy a művek talán utópikusak, közeledések „az igazság eszméjéhez” — „vagyis az ideológiákban kifejezésre jutó fogyatékos-ságok meghaladásai”. E lehetőség szónoki kérdésként merül fel, nem szembesül a korábban mondottakkal, csak a maga kérdőjelét illeszti hozzájuk.

A művészi gyakorlat „fekete doboz” marad

A pszichológiai művészetszemlélet tárgyalása néhány mélylélektani művészet-interpretáció ismertetésére szorítkozik. Hauser a „racionalizálás” pszichoanalitikus tanával egészíti ki a történelmi materializmust, hogy megmutathassa, „mit jelent egyedi esetekben a „hamis tudat”, hogyan változnak az anyagi vagyis biológiai tények szenvedélyekké, meggyőződésekké, tantételekké és véleményekké.” Nem számol azzal, hogy eltérő megismerési és gyakorlati szándékból fakadó tudományos eredmények analóg szerkezetük ellenére sem vetíthetők közvetlenül egymásra és nem alkothatnak együtt következtetési gondolatrendszert. Az ösztön-

energiákat szublimáló racionalizálást a társadalmilag szükségyszerű hamis tudat — az ideológia — egyedi esetének tekinteni nemcsak logikailag kérdéses, de egyet jelent mindkét korszakalkotó elmélet — a marxizmus és a pszichoanalízis — elsőkélyesítésével.

A „személyes ideológiák” művészeti formájának a vizsgálata felveti az egyéni és a csoportstílusok viszonyának történetfilozófiai kérdését. Hauser a stílust a „lelki alapok” (ami az egyéni stílusjegyek gyökere) és a „kollektív törekvések” (ami viszont a korstílus forrása) eredőjének tekinti. „Legjobban és döntően engem mindig a stílus problémája foglalkoztatott” — mondotta Hauser egy ízben (New Hungarian Quarterly, 58. szám) —, „az a probléma, hogy a stílus, a korstílus hirtelen megváltozik, eltér attól, ami valaha volt, sőt, akár annak ellentétébe is fordulhat”. Hauser a stílust több, különböző gondolati tradícióból származó fogalommal közelíti meg (Gestalt, köznyelv, paradigma, ideáltípus, különösség, konszenzus, struktúra), de nem teszi le voksát egyik mellett sem, mert koncepciójából hiányzik a „lelki alapok” és a „kollektív törekvések” egymásra hatásának, összefonódásának a folyamata. Így megtorpan a művészi alkotótevékenység határán. A művész gyakorlata „fekete doboz” marad, amelynek a bemeneténél ott találjuk a hagyományokat, a konvenciókat, a technikai fejlődés szintjét csakúgy, mint a közönségre vonatkozó meghatározásokat (aktuális témák, az ízlésre érvényes szabályok, megengedhető művészi hatások) és a művész mint egyed pszichés mechanizmusait — mint művészegyéniségét azonban már nem. A kimenetnél ott állnak a műalkotások, amelyek „egyetlen kollektív áramlatba” illeszkednek, hiszen „művészileg mérvadó jegyeik” egyeznek.

Általánosságban elhangzó félmegoldások

A tudománytörténeti áttekintés a különböző elméletek közvetítő kategóriáiba kapaszkodik, de minddel szemben fenntartásokkal él és egyiket sem vonatkoztatja közvetlenül a művészeti jelenségekre.

Az olvasmányos stílus és személyes hangvétel ellenére sem könnyű Hauser „filozófiáját” kihámozni, mert véleményét az ismertetett nézetek polifóniájába

rejt. Sorra veszi az egymást kizáró, cáfoló elméleteket, megállapítja, hogy igazuk van ugyan, de érvényük korlátozottabb, mint azt szerzőik vélnék, hiszen az igazság valahol a véletek között helyezkedik el. Miután teljesen nem vitatja el egyetlen értelmezés jogosultságát sem, könyve végtelen tartalmú gazdagságra tesz szert, ami azonban nem a szerző sajátja. Hauser ugyanis a dialektikus érvelést, amely az ellentétek, a szembenálló erők és a különböző hierarchikus szintek közötti kapcsolatokat közvetítéseként ábrázolja, az is — is, az egyrészt — másrészt bizonytalan, de legalább liberálisnak mondható állításával váltja fel. Az eredmény — általánosságokban elhangzó félmegoldások: a műalkotásokat például „művészileg mérvadó jegyeik” alapján lehet stílusokba rendezni, de hogy melyek e jegyek és miért, arra nem kapunk feleletet. Az öt leginkább foglalkoztató kérdésre adott válasza is sommás és nem szolgál semmiféle módszertani útmutatással: a stílus akkor változik, ha az ízlés megváltozása a művészet közönségének az átrétegződésével jár együtt — tehát amikor új ideológia keletkezik.

Hauser tudja, hogy a feladatát komolyan ellátni kívánó művészet-szociológia nem korlátozhatja érdeklődését a „magas” művészetre, a mindenkori elit-kultúra termékeire; foglalkoznia kell a népszerű vagy kommersz művészettel és a népművészetrel is. Érvelése akarva-akaratlanul mégis azt a hagyományt erősíti, ami szerint csak a grand art-nak, a műveltek művészetének a fejlődése autonóm, s a műveletleneké — (a népművészet) és a félművelteké — (a népszerű művészet) csak annak többé-kevésbé elkorcsosult származéka. Így azután a két utóbbi kategória gyűjtőmedencéjévé lesz minden olyan művészeti tendenciának, ami nem fér el Hauser meglehetősen reflektálatlan művészet-fogalmában, lévén a népművészet nyers, naiv, darabos és elmaradott, a népszerű művészet rafinált, technikailag igen fejlett, bár vulgáris, könnyű és gyorsan változó, még ha mélyebb változásra vagy finomabb differenciálódásra nem képes is. A népművészet szétdarabolja, felbomlasztja és leegyszerűsíti a magas művészetet, a népszerű művészet felvizezi és kitekeri. Ez az ambivalens álláspont tisztázatlan kultúra-felfogásból fakad. Hauser korábban is hivatkozik a kulturális antropológia átfogó kultúra-definíciójára, s most

is fölmerül az a gondolat, hogy „többnyire annyi művészeti irányzat van, ahány kultúrát hordozó réteg” — azaz a társadalmi csoportok önálló kulturális rendszerekben élnek és értelmezik létüket. E definíció — sajnos — folytatás nélkül marad, Hauser a Bildungsbürger kultúra-fogalmával operál, mely a műveltséget s annak tárgyait fogja át.

Ami eredeti hozzájárulásnak tekinthető

A könyv zárófejezete — A művészet-történet dialektikájáról címmel — összefoglalás s egyben a stílus problémájához kapcsolódó kérdések (a művészet nyelve, a spontaneitás és a konvenció az alkotófolyamatban stb.) áttekintése. Minden művészetelméletnek szembe kell néznie az itt felvetett problémákkal. Úgy véljük, ezek a gondolatok képviselik Hauser eredeti hozzájárulását a művészetszociológia megteremtéséhez. Sajnos, az általa választott tárgyalásmód — három tudomány művészetére vonatkozó megállapításainak az egymásra vetítése anélkül, hogy kijelentéseiket lefordítaná valamely közös nyelvre — megghiúsítja a kapcsolódások feltárását. Az innováció és a tradíció társadalomtörténeti fogalma helyett például a pszichológia spontaneitás- és a szociológia konvenció-kategóriája szerepel nála, amelyeknek így csak az alap és felépítmény sémája szerinti egymásra hatásáról lehet szó, de nem egymást feltételező lényegi azonosságáról.

Az egyes tematikus fejezetek nagyjából azonos minta szerint épülnek fel. Aforisztikus kijelentésekkel kezdődnek, ezeket — kifejtés és elemzés helyett — a tudomány történetéből vett érvek és ellenérvek latolgatása követi, a már említett „dialektikus” módszerrel. Ennek eredménye azonban nem kap pozitív megfogalmazást, helyébe ugyanis költői kérdések s az emberiségről, valamint a művészet küldetéséről daloló hünnikus

mondatok kerülnek. A szociológia alap-problémájához például aligha visz közelebb Hauser lírai konklúziója: „Ellentmondásos lény az ember. Nemcsak létezik, tudatában is van létezésének. Nemcsak tudatában van létezésének, változtatni is akar rajta. A történelem dialektikus konfrontáció ideológia és az igazság eszméje között; akarat és tudás között; létezésünk megváltoztatásának szándéka és a létezés tehetetlensége ereje között. Hol létezésünk anyagi feltételeihez, hol célkitűzéseinkhez közelít.”

Végezetül néhány szó arról, ahogyan Hauser a forrásait kezeli. Úgy vesz át szerzőktől egész gondolatmeneteket, hogy nem jelzi azok eredetét, illetve szerzőjüket csak részletkérdések kapcsán említi a jegyzetekben (vö. Ernst Kris pszichanalitikus művészetelemzése). Szívesen idéz összefüggésükből kiszakított, s ezáltal könnyű támadási felületet nyújtó mondatokat. (Különösen Freuddal szemben méltánytalan.) Ahogyan az ideológia meghatározásakor Marxot mond és Mannheimet gondol, úgy tromfolja le Marxot Simmellel — amikor eldologiasodás és tárgyiiasítás azonosságát fejtegeti. (Itt — 30. o. — Simmelle nem hivatkozik.)

Az egészében jó fordítás néhány hibájára hívnánk még fel a figyelmet. A kétszeres fordításnak áldozatul esett Coleridge mondása az esztétikai illúzióról („A hitetlenség pillanatnyi önkéntes felfüggesztése” — s nem „önkéntes”); Panofsky formatipológiájában pedig a forma ellenpárja a tömeg (s nem a „bőség”).

A jegyzetek a magyar kiadói gyakorlatban is párjukat ritkítóan pontatlankok és hiányosak. Magyarul olvasható művek idegen nyelvű adataikkal szerepelnek (Balázs Béla, Bartók, Balzac, Walter Benjamin, Veblen), a folyóirat-cikkek és tanulmányok idézésében kötet-cím hiányzik, de Edgar Wind tanulmányának például még a címét sem tudjuk meg.

György Péter

Tömegkommunikáció Taganrogban

B. A. Grusin, L. A. Anyitov (szerk): Tömegkommunikáció egy szovjet ipari városban. Politizdat kiadó, Moszkva 1980. 446 o.

Akik a Tömegkommunikációs Kutatóközpont Módszertan sorozatának első kiadványai közt megismerkedhettek a „47 péntek” címet viselő kutatási tervezettel és a módszerek előzetes összefoglalójával, már régen várták az ott vázolt vizsgálatsorozat eredményeiről számot adó könyvet. A kutatás méretei önmagukban is figyelmet keltettek. A tervezetből a tömegkommunikáció-szociológia történetében ritkaságszámba menő kutatás körvonalai rajzolódtak ki: a kommunikációs folyamat szinte teljes egészét átfogó elméleti alapra egy olyan vizsgálat-együttes épült, amely — legalábbis egy kisebb területi egységen, egy városon belül — a kommunikációs intézmények legkülönbözőbb összetevőit az elemzés körébe vonta. A hosszútávú program közel száz önálló részvizsgálatot, több tucat kutató intenzív részvételét irányozta elő az összefüggő kutatássorozat részeként. Fokozta az érdeklődést a vizsgálati módszereket részletesen feltáró metodikai ismertetés. Ami a várokozásban talán a legnagyobb szerepet játszott: a vizsgálatot a kiváló közvélemény-és tömegkommunikáció-kutató, B. A. Grusin vezette, akinek A vélemények

világa c. könyve akkoriban vált idehaza ismertté a Társadalomtudományi Könyvtár sorozatában.

Új fogalmak, feltevések

A Politizdat kiadónál megjelent kötet csaknem másfél évtized munkáját sűríti magába. Az adatfelvételek 1967-től 74-ig folytak, s ezt követték a feldolgozás és az elméleti szintetizálás — ahogyan ez az előszóból is kitűnik — nem könnyű munkálatai. A könyvet szerzői kollektíva készítette, tíznél több munkatárs részvételével, a munka oroszánrészt azonban maga Grusin végezte: tőle valók a bevezető, az elméleti részek és ezenkívül az empirikus fejezetek nem kis hányada. Az előzetesen megtervezett vizsgálatnak azokat a témáit emelték ki a szerzők, amelyekkel kapcsolatban az elmúlt időszakban különösen észlelhetők voltak a társadalmi szükségletek: a tömegkommunikációs eszközök hatékonyságát. Az elméleti keret is tovább bővült, még inkább tekintetbe véve a tömegkommunikáció beágyazottságát a társadalom tágabb intézményrendszerébe. Minden bizonnyal közrejátszottak a tömegkommunikáció-szociológia elmúlt egy-másfél évtizedének elméleti fejleményei is az olyan fogalmak bevezetésében vagy nagyobb hangsúlyában, mint az „információtermelés”, a „valóság-konstituálás”, vagy a tömegkommunikációs eszközök tevékenységét irányító szervezeteket magába foglaló „kiadó”.

Az elméleti gazdagodás együtt jár az-
zal, hogy az összegyűjtött adatok nem támasztják alá minden ponton az új hipotéziseket. A kötet bevezetője ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a menet közben születő új fogalmak és feltevések akkor is a kutatás lényeges eredményei közé tartoznak, ha még nem sikerült őket tapasztalatilag igazolni. A kutatás vezetői tulajdonképpen az egész munkát kísérleti jellegűnek tekintik, mivel hasonló komplex vizsgálatra e témakörben korábban még nem került sor. Elméleti alapvetésre is vállalkozni kellett, amolyan „bevezetésre az információ szociológiájába”. A kutatás tudatosan vállalt kísérleti jellege mutatkozik meg abban is, hogy teret kapnak a kötetben

a negatív módszertani tapasztalatok, az empirikus eredményekkel kapcsolatos fenntartások, a megállapítások érvényességi korlátai. Az aprólékos metodológiai fejtegetéseket, a saját megközelítéseket szigorú logikával állandóan ellenőrző gondolatmeneteket olvasva az a benyomásunk, hogy e részek nemcsak a legtanulságosabbak közé tartoznak, de ezek adják a könyv sajátságosságát is.

A vizsgálat egy gyorsan fejlődő, negyedmillió lakosú ipari városban, Táganroban folyt le. A kutatássorozat néhány részvizsgálata a városban belül kiemelten foglalkozott egy erősen ipari jellegű kerülettel, emellett különböző vállalatok, egy kórház és egy színház kollektíváját is vizsgálták. A szervezetek közül a helyi tanácsot, a városban levő vállalatokat vonták be a felvételekbe. A vizsgált információk, szövegek sorában a tömegkommunikációs eszközök tartalmain kívül szervezeti dokumentumok, lakosság által írt levelek, a szóbeli tömegpropaganda anyagai stb. is szerepeltek. A kutatási módszerek szinte valamennyi lehetséges adatfelvételi formát felölelték: több tucat kérdőíves (részben interjú, részben önkitöltéses) felvétel zajlott le, mélyinterjúk, nagyszabású tartalom-elemzés, szervezeti naplók, önfényképek, tesztek, résztevéő megfigyelések, statisztikai adatgyűjtések egészítették ki egymást.

Eszköz- és témastruktúra

A kötet információ-termelő és -továbbító tevékenységgel foglalkozó fejezete először az információ-továbbításnak az irányítási rendszerben betöltött funkcióit taglalja, majd az információ-továbbítás eszközeit csoportosítja aszerint, hogy az információ technikailag közvetített-e vagy sem, a fogyasztás egyéni vagy csoportos, az információ-továbbítás, ill. -fogyasztás társadalmilag mennyire szervezett. A szerző hangsúlyozza, hogy az egyes eszközök közötti feladatmegosztás e sajátosságok, ill. a funkciók absztrakt számbavétele alapján nem oldható meg, ehhez a fogyasztás mechanizmusainak konkrét tanulmányozása elengedhetetlen. Részletesen fejti ki azt a felfogást, amely szerint a tömegkommunikációs eszközök is a társadalomirányítás szerveinek tekinthetők.

A város tömegkommunikációs eszközeinek vizsgálata során olyan kérdések kerültek terítékre, mint pl. az a kérdés,

hogy ezek témastruktúrája mennyire fedi le a lehetséges „tematikus teret”, és néhány átfedésre, ill. fehér foltra mutat rá (így az általános politikai lapok nagy- és a speciális lapok kis hányada az összpéldányszámon belül; a központi anyagok számottevő aránya a helyi lap hasábjain). Az így kapott képet kiegészítik a lapterjesztésről, valamint a közönségigényekről folytatott vizsgálatok, az előfizetésben és újságárusi terjesztésben elfogyó lapok arányának elemzése; az újságárus-standoknál hosszabb időn át végzett megfigyelések stb.

Az információk termelésének minőségi vizsgálata szelekciós mechanizmusok sajátosságaival foglalkozik, rámutatva, hogy mennyire nem beszélhetünk mechanikus valóságtükrözésről. A kutatók szemügyre vették továbbá, milyen tényezők játszanak szerepet abban, hogy a valóság képe a tömegkommunikációs eszközök által sajátos módon átalakul. Ilyen keretben értelmezhetjük azokat az eredményeket, amelyek a városi napilap háromhónapos anyagának tartalomelemzéséből adódnak.

Nem került el figyelmeztetést, hogy az információs folyamatban milyen szférák szorulnak háttérbe, ennek milyen objektív és szubjektív okai lehetnek, és milyen diszfunkcionális következményekkel járhatnak a tapasztalt egyoldalúságok (pl. a lakosság kinyilvánított információ-szükségletének beszűkülése). Hasonló vizsgálatok folytak a közlemények tartalmának színtereiről (külföld-országos-helyi), továbbá a közleményekben megjelenő hősök különböző jellemzőiről (ez utóbbi pl. nagyfokú foglalkozási homogenitásra hívta fel a figyelmet). E fejezeten belül is hosszabb rész foglalkozik a hatékonyság kérdéseivel — ez a kutatásnak abból a koncepciójából fakad, amely a hatékonyság kérdéskörét a kommunikációs folyamat egészére kiterjeszti. Ennek során vizsgálni kell a befogadás mikéntje mellett — illetve még ez előtt — a kommunikációs célokat, a társadalmi valóságnak a tartalmakban való tükröződését, a termelés és terjesztés mennyiségi és minőségi jellemzőit, a különböző fázisok egymáshoz kapcsolódását, megfelelését a céloknak.

A „nyelvi olló”

A kötet következő része az információ lakossági fogyasztásának kérdéseit tárgyalja. A kommunikációs rétegződésről

szólva — itt és a továbbiakban egybeült is — hangsúlyt kap a gondolat, hogy a hagyományosan alkalmazott társadalmi-demográfiai ismérvek mellett több figyelmet kell fordítani a közbülső változóknak tekinthető, kommunikációs változókra, így pl. a kinyilvánított információszükségletre, az információk társadalmi termelésben való részvételére. Külön rész foglalkozik a kommunikációs szempontból izolált „nem-közönséggel”, amely meghatározott társadalmi csoportokhoz kötődik, ezek az emberek általában alacsony iskolai végzettségűek, idősek.

A befogadási folyamatokat boncolgató részvizsgálat egy kis mintán azt tudakolta, hogy egyes lapszámokban belül melyek azok a cikkek, amiket az emberek elolvasnak, amiket csak átfutnak és amikre egyáltalán nem fordítanak figyelmet. Előbbiek közt a külpolitikai, utóbbiak közt az ipari-termelési és a helyi hírek szerepeltek nagyobb arányban. Az információk megértését külön elemezték kis-csoportos tesztekkel: a bemutatott újságcikkeket a kísérleti személyek jelentős hányada értelmezte tévesen. A szerzők „nyelvi ollóról” szólnak, mely a felhasznált nyelvi eszközök és az információfogyasztók nyelvi készlete közt feszül. Ennek elemei: a közleményekben szereplő nevek, a tartalmak „szótára” és a visszatérő sztereotíp formulák (melyek ha esetenként könnyítik is, gyakran pedig tévútra viszik az értelmezést), s negatív érzelmi reakciókat is kiváltanak a közlemények tartalmával szemben.

A negyedik rész a tömegtudat egy olyan rétegével foglalkozik, amely viszonylag közvetlenül kapcsolódik a tömegkommunikációs eszközökhöz: a lakosság operatív (aktuális) tájékozottságával. Egy nagyszabású ismeretszint-vizsgálat eredményeivel ismerkedhetünk itt meg, mely a lakosság informáltságát több tucat ismerettartomány szerint vizsgálta. A vizsgálat több ismeretszférával kapcsolatban visszatérő megállapítása, hogy a tájékozottság szintje viszonylag magasabb, ha személyekről, mint ha eseményekről, döntésekről van szó, de sokszor a várható szint alatt marad az időben és térben viszonylag közeli kérdésekben. Sorra veszik itt a tartalmi ellátottság és a tájékozottság viszonyának lehetséges eseteit (köztük az információs vákuum állapotát), itt is rámutatva az érdeklődés, érintettség alapvető mozzanatá-

ra, amelynek alakulásában nem-információs tényezők is szerepet játszanak.

Az információtermelés lakossági oldala

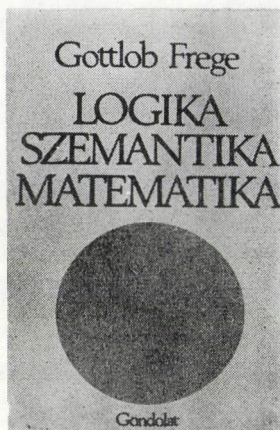
A befejező fejezet visszatér az információ-termeléshez, de már a lakosság oldaláról. A társadalomirányítás szervezeteihez való információ-továbbítás vizsgált formái közt szerepeltek a közvetlen csatornák (pl. a levelek) és a közvetett csatornák, ahol bizonyos szelektív mozzanatok is közbeiktatódnak (ilyenek a felhívások üzeni gyűléseken, a kapcsolat tanácsadókkal, a tömegkommunikációs eszközökhöz érkező levelek). Általános tapasztalat, hogy az iskolázottabb, közéletileg aktívabb rétegek lényegesen nagyobb szerepet játszanak az információ-továbbítás e módjaiban. Kivételnek számítanak az irányítási szervezetekhez érkező levelek, mely az iskolázatlanabb, idősebb emberek alapvető kapcsolat-formáit jelentik. Az egyes csatornákon továbbított információk tartalmi vizsgálata lényeges tematikus különbségekre világított rá a kezdeményező személye szerint. Az egyénileg kezdeményezett kapcsolatok többsége személyes gondokhoz (pl. lakásproblémákhoz) kötődik, a hivatalok intézkedéseire kapcsolódva fogalmaz meg javaslatokat, vagy kér beavatkozást. Más tematikus struktúra jellemzi a termelési fórumokon megfogalmazódó és az irányítási szervek által kezdeményezett információkat.

E fejezet — s egyben a kötet befejező része is — a hatékonyság problémáit taglalja a tömegkommunikáció hatékonysága, általánosságban azon mérhető le, milyen mértékben esik egybe a tömegkommunikáció és a lakosságtól kiinduló információs áramlás tartalmi struktúrája. Felvetődik azonban az a nem kevésbé lényeges kérdés is, milyen mértékben felel meg a lakosság által átadott információ a tömegtudat valóságos állapotának. A kutatás e tekintetben több szempontból is lényeges eltérésekre hívja fel a figyelmet. Véggöveztetésként a közvélemény-kutatások szükségességére, rendszerének fejlesztésére hívja fel a figyelmet a kötet.

A könyv tartalmi gazdagságát csak némiképp érzékeltethette ez az ismertetés. Reméljük, hogy a kötet nemsokára magyarul is megjelenik, és számunkra is aktuális gondolatai hazai kutatásainkra is termékenyen hatnak majd.

Tardos Róbert

A logika nem luxus

Gottlob Frege: Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok, Gondolat, 1980. 249 o.

A magyar könyvkiadás nem pusztán s nem főként tudománytörténeti igazságot tesz, amikor úttörő műve, a *Fogalomírás* megjelenésének centenáriumán hozzáférhetővé teszi a modern logika és szemantika megteremtőjének legfontosabb írásait. A kötetnek, a *Magyar Filozófiai Szemle* 1980/1-es „Frege emlékszámával” együtt a legfőbb érdeme ugyanis az, hogy világosan megmutatja, s nemcsak a „vájtfülűek” számára, hogy Frege mennyire élő s ható gondolkodó ma, s hogy miért terjed ki ez a hatás Frege eredeti matematikai és logikai vizsgálódási területein messze túl, mi az oka az utóbbi évtizedek „Frege reneszánszának”. Az ismertető — bevallottan laikusként — itt csak arra törekedhet, hogy ennek a kiterjedő hatásnak az okait mutassa meg a könyv kapcsán s azt, hogy ez mennyire nem periférikus területeit érinti azoknak a tudományágaknak, ahová a frege-i gondolatok ma behatolnak.

Egy örökre eloszlatott tévhit

A könyv olvasójának első meglepetése Frege *logikájára* vonatkozik. Számtalanszor halljuk, hogy a modern, „szimbolikus”, matematikai logika forrása Frege,

de szinte mindig úgy aposztrofálva, hogy az általa kifejtett formában ez a logika emészthetetlen. Nos, a könyv szerkesztője, Ruzsa Imre s fordítója, Máté András, a frege-i jelölésrendszer bátor modernizálásával — legalábbis a magyar olvasó számára — örökre eloszlatták ezt a tévhitet. Olyan kifejtést kapunk a modern logikáról, mely a mai, didaktikus szándékkal írott, de polémiákkal teli tankönyveknél sokkal jobb, s követhetőbb bevezetést ad a modern logika szemléletébe. Amikor azután ezt a logikát „működni” látjuk arra a célra, melyre Frege létrehozta, a matematikai ismeretek végső megalapozására, akkor laikusként, pláne filozófiként kellemes meglepetések érnek. Az első — s ez kifejezetten a könyv érdeme — hogy olyan problémát hoz közel a széles közönséghez (a matematikai ismeretek eredetének és természetének kérdését) mely a matematikust s a filozófust hosszú ideje foglalkoztatja, a laikushoz azonban az ezzel kapcsolatos viták sosem értek el. Frege — mint tiszta forrás — elévülhetetlen érdeme itt az, hogy a kérdést még nem elriasztó bonyolultságú absztrakciókra vonatkozóan veti fel, hanem a legnyilvánvalóbbnak tekintett matematikai fogalomra: a számról nézve. Számjegyek azok, vagy képzetek vagy tárgyak közös tulajdonságai?

A kérdésfeltevés s Frege válasza, melyet itt meg sem kísérlek rekonstruálni, éppen elegáns egyszerűsége miatt, két szempontból inspiratív ma is. Az egyik a társadalomtudós önelégületlenségével kapcsolatos. Visszatérő vád s önvád jó néhány társadalomtudományban, hogy alapfogalmai tisztázatlanok, enélkül pedig hogyan haladhat előre stb. Frege, ha nem is megnyugtató, de elgondolkoztató itt: a királyi tudomány, a matematika is úgy haladt előre évezredekken keresztül, s méghozzá nemcsak praktikus-pragmatikus, hanem elméleti értelemben is, hogy — mint kiderül — legvégéig alapfogalmai természetét nem tisztázta. A másik elgondolkoztató dolog Frege megoldására vonatkozik, amikor a számokat a „hozzárendelés” műveletére vezeti vissza. Ez a felfogás Frege-nél a kor képzet-központú pszichologizmusával szembeni polémiaiban különleges jelentőségű. Nem a sors iróniája, hanem a Frege elindította szemlélet győzelmének legszebb jele, hogy ma már, elsősorban Piaget munkásságának

köszönhetően, a pszichológia a számfogalom genezisést az egyén szintjén pontosan ugyanígy, a hozzárendelésből magyarázza.

Kiterjedt következményekkel járó vonások

Frege logikai rendszerének egyik legkiterjedtebb következményekkel bíró vonása azután a *függvény* fogalmának kiterjesztése. Nem analógiaként, hanem szerves kiterjesztéssel jutunk el a középiskolából ismert matematikai függvényektől a még matematikai műveleteket tartalmazó igazságfüggvényeken (pl. $x^2=4$, mely bizonyos x -ekre igaz, másokra hamis) át az ítéletek vagy állítások függvényként való értelmezéséig. Ebben az értelmezésben egy ítélet egy üres hely(ek)-et tartalmazó függvényből (=fogalomból) és az üres helyeket, argumentumokat betöltő „tárgyakból” áll, s a függvény értéke bizonyos tárgyaknál igaz, másoknál hamis. Nem akarom laikus módon ismertetni, milyen következményekkel jár ez Frege logikájában, ismét csak a következményekre szeretnék utalni. Ez a függvényyszerű reprezentáció órási karriert fut be a mai nyelvészetben és pszichológiában. Megtaláljuk megfelelőjét a mondattanban is — ahol ugyan már görög nyelvtani előfutárai is vannak a felfogásnak —, az „esetgrammatikában”, ahol egy mondat szerkezete alapján az ige (a „függvény”) köré rendezett argumentumokként, esetekként reprezentálódik. Pl. KINYIT (Vki, vmit, vmivel). A nyelvészeti szemantikában, s annak vizsgálatában, hogy mi az, amit emlékezetünk egy mondat vagy szöveg megértése során a nyelvi anyagból kivon s elraktároz az ehhez hasonló reprezentációs formák ma a leginkább elfogadottak. Sőt: sok pszichológus szerint minden emlékezetünkben tárolt ismeret reprezentációs formája ilyen (elegánsan ezt úgy fogalmazzuk, hogy propozicionális). Miközben Frege a pszichologizmus ellen harcolt a logikában, mára végső soron logikai eredetű modellek uralkodnak el a pszichológiában!

Frege szemantikájának alapfogalmai, a *Sinn* és *Bedeutung*, melyeket a könyv ritka szerencsés nyelvújítással jelentés és jelölteként ad vissza, látszólag triviális fogalmak. Frege ugyanis csalókan egyszerű példákkal vezeti be őket, mint a „jel tárgya” s a jelentés különbségét (mi a különbség a Hajnalszallag s az Elsti csillag között?). A kérdés azonnal elveszti trivialitását, amint a megkülönböztetést

Frege kiterjeszti a mondatra: a mondat jelentése alkotó elemeinek jelentéséből áll össze, jelölete pedig — pontosabban a kijelentő mondat jelölete — az Igaz illetve a Hamis. Az egész modern szemantika — mint a szerkesztői kommentárok kitűnően éreztetik, sok rész kérdésben éppen Fregevel vitázva — ezen a két alapgondolaton „rágódik” azóta is: vagyis hogy a jelentéstani kérdéseket a mondat összefüggésében kell vizsgálni s hogy az igazság kérdése a szemantika alapproblémája. Sértő lenne Frege-re, ha megpróbálnám prózában összefoglalni az ő szigorú kifejtését ezekről a kérdésekről. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy szemantikája, mikor a mondatokat elemzi, sok olyan kérdést elővételez, melyek a mai „hipermó dern” s számos pragmatikai következménnyel bíró szemantikai elemzésekben tűnnek fel újra. Az egyik az előfeltevések kérdése: milyen következményei vannak annak, hogy a mondatban szereplő leíró kifejezésekről feltételezzük, hogy jelölnek valamit, illetve milyen eltérő feltevéseink vannak a mellékmondat igazságára olyan mondatoknál, mint a *Pista észre vette, hogy a lány elment* és *Pista remélte, hogy a lány elment*. A kijelentőtől eltérő mondatokat elemezve azután Frege a beszédaktus elmélet fogalmait, elsősorban a lokució—illokució megkülönböztetést is előrevetíti. Frege szemantikájának ezek a részletesen ki nem fejtett következményei a közlés pragmatikája szempontjából rendkívül lényegesek. Frege is látja például, hogy az előfeltevésekkel való manipulálás (mint azt a *népakarat* demagóg kifejezésének elemzése mutatja nála) a félrevezetés, a kommunikációs manipuláció egyik fő eszköze.

Frege nem fantomokkal harcolt

Frege szemantikájának szerves következménye azután felfogása az *objektív eszmei világ* létezéséről. A jelentéstanban megkülönbözteti az észlelhető tárgyak, a jelentések és a jelentések nyomán keletkező individuális képzetek világát, s ebből kiindulva általánosabban feltételezi, hogy a hétköznapi értelemben vett tárgyak s a szubjektív jelenségek világán kívül létezik az objektív eszmei, a gondolatok világa, melyhez az egyén „hozzáfér”, közelít, de egyéni gondolkodásától független. A kötet szerkesztői kommentárjai s a Frege emlékszáma tanulmányai részletesen tárgyalják, mennyiben platonizmus ez s mennyiben nem. Ennek taglalása

helyett két, megintcsak Frege gondolatainak átfogó érvényességét mutató megjegyzés kívánczik ehhez a problémához. Frege általános felfogását a szolipszizmushoz vezető pszichologizmussal vívott éles polémiaiban fejté ki, elsősorban matematikusokkal vitázva. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a Frege által abszurdnak beállított álláspont (amely szerint a pszichologizmus oda vezetne, hogy a tárgyakat s a természettudományokat is képzeleteinkből vezessük le) a kor német filozófiájában igen bevett volt, Frege tehát nem fantomokkal harcolt. Ezt a felfogást hirdette például Wundt, a kísérleti lélektan megalapozója vagy Mach is. Másrészt a Frege felvetette kérdés, messze a jelentéstanon túlvívően, máig is égető társadalomtudományi és filozófiai probléma: előjön ez a popper-i három világ koncepcióban s a társadalmi tudat

ontológiai státusának értelmezésében egyaránt.

Végül magáról a könyvről. A fordító és a szerkesztő, sokszor új s remélhetőleg hatékonyra váló terminológiát teremtve, kitűnő kommentárokat adva Frege kristálytiszta stílusát is bemutató könyvet készítettek. A logikusok talán vitatkoznak majd azon, jogos volt-e a jelölési konvenció modernizálása, a laikus szerint az ügynek ez szolgált igazán. Annak az ügynek, hogy Frege ne pusztán történeti ereklje, vagy igényes tanárok — e sorok írója nyelvészhallgató korában Telegdi Zsigmondtól és Altrichter Ferentől ismerte meg ezt az igényt — által noszogató diákok nehezen beszerezhető német olvasmánya legyen, hanem olyan inspiratív tényező a szűk szakmán túl is, mint amilyen ma minden nyelvterületen.

Pléh Csaba

Gondolatok a művészi rendről

Gergely István: A kiállítás művészete. Corvina Kiadó, 1979. 125 o.

Építész vagyok, nem recenziót akarok írni, hanem gondolatokat e könyvről és e könyv alapján.

Paulhans Peters mondta egy előadásán: „a tagadás korát éljük”. Valóban azt. A ritmus felgyorsult — a népesség megnégyszereződött — emberi, etikai, érzelmi, felfogásbeli, reagálásbeli egyensúlyok bomlottak fel, évezredek, évszázados szellemi, érzelmi, művészi, sőt tudományos konvenciók értékelődtek át, váltak

súlytalanná. És most egy művészet könyv, amely a Rendet, a Tervezés Rendjét, az Alkotás kontinuitását hirdeti, most az Anonym, a Spontán, az Autonóm, a Brutális, a Triviális, a Szürke és az akár „Csúf” építézet és művészet dicsérete pillanatában.

A könyv hátlapja Goethe: „A műalkotások igazságáról és valóságosságáról” című könyvének előkészületben levő kiadását hirdeti. Nagyszerű kettősség: mai mondanivalót, alkotói hitet és hitelt Goethevel összevetni — akár az „előkészületben” jelzésével is — furcsa szubjektivitással, az elfogultság gyönyörével erősíti meg az olvasót.

„Szép és dicséretes dolog... ha a művész teljesítményének megítélésénél azt a magas mércét alkalmazzuk, mely az általunk ismert legkitűnőbb alkotáshoz igazodik, ha mind történetileg, mind a teória területén az ítéletalkotásnál és a gyakorlatban szüntelenül mintegy a legvégsőkre törekszünk. Hiszen a pénzvizsgáló minden módon igyekszik megtisztítani a nemesebb fémeket, hogy megállapítsa a tiszta arany és ezüst meghatározott súlyát, valamennyi előforduló keverék biztos mértékegységének rögzítése céljából! Azután már tetszés szerint vehetjük hozzájuk a réz, növelhető a súly, csökkenthető az érték, bizonyos megállapodás szerint lehet jelölni a pénzeket, az

ezüstedényeket — minden a legnagyobb rendben van!... mert bármikor kéznél van a próbakő, hogy döntő próbának vessen alá a belső értékeket.” írja Goethe.

Rajta hát. Goethe nevében. A szerző írja a bevezetőjében: „a jó kiállítás mindenki számára nyújt valamit”. Kell, hogy így legyen. A jó zene, a szép tánc, a szuggesztív színház, a képzőművészet varázsa, a líra érzelmi gazdagsága, az építészet térbeli okos szépsége, mindenki számára kell, hogy nyújtson valamit: izgalmat, felfedezést, örömet, elgondolkztatást, a lassan vagy sosem feledhető.

A könyv már bevezetőjében egyértelműen érezteti, hogy nem átfogó ismertetést közöl az olvasóval, hanem módszervizsgálatot: a térbeli csuklópont, a rávezetés, a kiemelés és elválasztás, a ritmus és ritmusváltás, a figyelemfelkeltés, a helyzetérzékelés és a közönségreagálás végtelen variációjú kérdéseiben. Már az első oldalon felbukkan — mottó is lehetne e mondat —: „Minden alkotó emberi tevékenység célja valamilyen rendezés, szervezés”.

Igen. És annak újrakomponálása és annak személyes invenciója és a tudatos atmoszférateremtés, akár a spontaneitás tudatosságáig, a szuggesztióig, a sokkhatásig! Ez az alkotás lényege, a végtelen kontinuitás, az újrafogalmazás, az örök újrakezés, az újra felfedezés, a megtörhetetlen alkotói folyamatlanság.

A bevezető kiemeli a Rendet, a Ritmust — utalva a Bretagne-i menhírek döbbenetesen rendezett és ritmizált sorára, a szakrális és primitív zene példáira. A gondolati folyamat tiszta és követhető. Követhető a Térfogalom kritériumaiban: méter — centiméter, perc — másodperc, és követhető a kiállítás struktúrája felvetéseiben, a tér, a téma, a mozgás és időbeliség összehangolásaiban.

A bevezető számomra talán legfontosabb tanulsága az éppen elmélkedésem elején említett „Tagadás korá”-val kapcsolatos „spontán”, „autonóm” stb. építészeti elméletek káoszt teremtő elvei után egy Malevics-gondolat (1927): „a tudat alatti is a tudat kontrollja alá kell, hogy kerüljön”.

Valóban. A Halnából csak így válhat Rendszer, a Kácsból csak így matematikai és szubjektív, de sosem számítható, gyönyörűséges Rend.

A szerző bevezetőjében ősi kiállítási igényeket idéz, az egyiptomi dromoszokat, az Akropolisz felé vezető szepteszt, a hadizsákmányok bemutatását, a pel-

lengésre állítást, a kirakodóvásárokat — a megnyitás és feltárás ősi igényét. Ó Kontinuitás! Most már hiszünk neki.

A könyv a bevezetővel együtt tizenegy fejezetben rendezti, sorolja közlendőit, hadi fussak át rajtuk most jellemző gondolataim és reagálásaim összefüggésében.

(A kiállítás — mint komplex kommunikáció) Szól az ősi tájékoztatásról, a jelzésrend kialakításáról, a dob, a tűz, a fényjelek, a harang ősi, emberi szerepéről. Szól az adó és vevő kapcsolatáról. Érinti az adó pozicionális lehetőségeit. A dombot említi, a hordószónokot. És felkavarja bennünk a „lehetőségeket”, az információk hamisságát és tisztaságát, közösségi vagy egyéni megnyilvánulásait, a „vevők” és „adók” manipulálhatóságát (Karinthy: „Barabbás”-át, a kommunikáció szépségeit és mocskait.)

A könyv a kiállítás művészetéről szól, és utolsók közötti etikai fejezetében is csak érinti az itt soroltakat. De azért felmerülnek.

Vitatom a szerző megállapítását, az általános információk áradásának két-dimenziósságáról „egyvet nem tud, a háromdimenziót”, és elfogadom az időtényezővel négydimenziójúvá avatott kiállítás kritériumát. *Elfogadom*, hogy új konstrukcióban a tárgyak képesek mélyebb összefüggések feltárására, „giccskiállítás a giccs ellen”, de félek a „mindent lehet sőt annak az ellenkezőjét is” fogalomkörétől. Lásd előbb! Reményt ad Moholy Nagy hangja: a „technikai civilizáció okozta károk ellen a szerves biológiai funkciók megfigyelésével és védelmével és a művészettel tudunk csak megküzdeni”. És embernek maradni.

(Tér — mozgás — struktúra) A kiállítási teret rituális térrel hasonlítja össze. Az összehasonlítás jogossága elől alig lehet kitérni. Mint ahogy nem lehet „a mesterséges kötöttségek egy tervezett cél irányába hatnak” elvét sem megkérdőjelezni, sok alkotásnak voltak előrelendítői, vagy talán éppen hátráltatói. Szerepük vitathatatlan. *Megkérdőjelezni* talán csak a képleteket kívánnám. Nem azért mert nem helyesek, hanem, mert úgy érzem a szerző „író létére” nem kiállítás-elmélete alapján szerkesztette fejezetét: mely matematikai egyenleteivel, grafikonjaival és intenzitásgörbéjével inkább fásaszt (talán az olvasó tájékoztatlansága miatt) mintsem elmélyedni készlet.

Szól a fejezet a kiállítási objektum

szubjektív változásairól, a Szék, mint állandó példa szerepeltetésével, mely lehet egy objektív Szék a húsz közül, de lehet szubjektívan más jelentőségű: akár királyt, fáradtságot, talponmaradást vagy mint Schaár Erzsébet híres széksorozata „egy házasság történeté”-t kifejezően. És az is igaz, hogy ezt a matematikában permutációnak hívják. Egyetértünk.

(A kifejezés eszközei és módszerei) A fejezet a tárgyról, a térről (elhatároló síkjairól), a képről, a feliratról, a fényről, a színről, a megvilágítás tudatosságáról, a fő objektum kiemeléséről, az objektumok mozgásáról, a figyelemfelkeltésről, a hangjelenségekről, a zenei hatásokról és a zajokról, zörejelekről beszél. Eljut a legújabb kutatások „érintés” és „birtokbavétel” vágyáig, a „részvé válass” misztériumáig. Példák érdekét sorakoztatja.

Gondolatokat közöl és ébreszt, tapasztalatokat villant fel és vágyat ébreszt azok szerzésére. Nagyon jó fejezet, együtt futunk vele.

„Minden ember tehetséges” mondja Moholy Nagy. De a kontaktust meg kell teremteni vele — mondja a szerző. És megmértetik a látogató igénye, előzménye, érdeklődése, kora, nemzetisége, hovatartozása, vallása — és ennek alapján avat idegen országban egy ottani ősi szimbólumot a kiállítás fő objektumává a magyar rendezés, megnyerve így az ottani látogatók szívét és „tehetségét”.

Íme: a kiállítás nyílt kommunikátor. Manipulálásra hivatott és képes, alkalmazott művészeti műfaj: határeset építéset, iparművészet és egyre bővülő más műfajok mezsgyéjén.

(A kiállítás-típusok jellemzői) Alapvetően két típust határoz meg: a *passzív* bemutatót (ahol az objektum önmagáért beszél) és az *aktív* kiállítási módszert.

Utóbbit taglalja: illusztratív (önmagát bemutatni segítő), didaktikus (lényegkutató, tényeket feltáró), és agitatív (az első kettő ötvözte, aktív reakciókra készítő) fokokon. Újból felvillantva a visszaélés etikai, emberi és művészi határait — nem beszélve társadalmi és politikai lehetőségeiről.

A két típus és módszereinek taglalásánál óhatatlanul előtérbe kerül az „emberi appercepció képesség” vizsgálata, „természetünk periodikus és tudatunk is ritmizálásra hajló” konzekvenciái alapján.

Hogy kell megteremteni a *hatékony fi-*

gyelmet? S erről rendszerezett, tapasztalatból leszűrte, társtudományokból átemelt *tülcán kinált* elvek, módszerek, fogások.

(Téralakítás, témaszerkesztés) A fejezet egyterű, több terű (társorozat) és szabadtéri kiállításokat említi. Mindegyiknél kiemeli az alaprajzi téralakítás építészeti fontosságát, a rávezetés, a nyitás vagy behatárolás, a praktikusság vagy izgalomkeltés, a kérdőjelek és válaszadások, a térbeli és tematikai csatlóponatok együtthatása, a kíváncsiság felkeltése és váratlan impulzusok egyre növekvő szerepét. S abban a korban, ahol a világon ma már 3000 nagy kiállítást rendeznek évről évre.

Példái érdekesek, emlékeztetések.

És szól közben a kontraszthatásról — az ellentétek sorozatáról, a nagyból a kicsibe, a sötétből a fényesbe, az alacsonyból a magasba, a szegényből a gazdagba —, váratlan élményeiről. Beszél a kiállítás „lélegeztetéséről”, feltárja a *közönségvezetés* főbb szempontjait. Ezek mindegyikének fő céljaul jelölve ki az emléképzítést, az emlékeztést és mint maximumot a szubjektív állásfoglalást s a jelenlétből adódó szelekciót, végül a tanulságot.

(Jelzés — Motiválás — Tervezés) Egyre mélyebbre ás. Beszél a jelrendszerről, a jel, jelkép önmagán túlmutató, kommunikációs tartalmáról. Majd a meghökkenéstől, a kizökkentéstől, a megszakítástól. Ebben a fejezetben kimondja: „mindennek alapja az építészeti formalakítás, mely nemcsak általános és felületes sztereotípiákból áll (jó, ízléses, tanult formák összehozása és lerajzolása), hanem *hosszú és tudatos előkészítő munka eredményeinek személyes, művészi indultú és tehetségű szintjének rendszerezése*. Újabb megjegyezni való.

Végül is a kiállítás: minden mástól csak abban tér el, hogy egyszeri és megismételhetetlen. Lenyűgöző gyors lehetőségeivel, de kiábrándító „színfalak” mögötti befejezésével. Majd emlékeztetes példákat sorol a szerző, az abszurd színházhoz hasonló abszurd hatásokról. Minden a várt dialógust szolgálja, mely a kiállítás és látogatója között alakul. Minden ezért történik. (Mint egykor a római szónok beszédsszervezetében!)

Ezt szolgálja az építészeti keret, a tárgy, a rajz, a fotó, a kép, a film, az audiovizualitás, a fények, jelzések, hangok, lézer-jelenségek: minden. És a Kiállítás, a Tárgy rangja, egyúttal az alko-

tó(k) rangja is: tovább serkentő inspiráció. Az új támogatója és előidézője. Megteremtője az „érdekelt alkotó” és „beavatott látogató” különleges szintézisének.

(*Hatás és közönség*) Az eszmefuttatás folytatódik. Már említett és az egész könyvön végigvonuló, művészeti hatásokról beszél: a kinetikai kísérletekről, a statikus és dinamikus hatássorozatok viszonyításairól és kontrapunktjairól. A térgazdagítás lehetőségét határozza meg a fénymozgás és egyéb optikai hatások feloldó, kitágító, új viszonylatokat teremtő erejével, hogy a szemlélődés helyett mindinkább a részvétel „homo ludens”-i köre vegye át.

És újabb példák! Így jut el a néző (és az olvasó is) a félig értett dolgok továbbgondolásáig, az időn, a rejtésen, rátaláláson, akadályokon át a célig. Feledhetetlen vizuális képek — írott mondatokból. Szól — egyebek között — a lézersugarak legújabb téralkító hatásáról, a technika boszorkányműhíráiról, hogy figyelmeztessen: ne uralja a technika a kompozíciót, ne bonyolítsa agyon a teret és hatást, tisztán uralkodhasson mindig a tárgyak objektív tartalma, relációs rendje és ősi hierarchikus sorolása.

Ellentétben a szerzővel, egyetérték Moholy Nagy véleményével: „A kiállítás, akár a színházi vagy filmdíszlet, nem »valódi tér«. És különbözősége valóban rövid élettartamából fakad — lenyűgözően gyors és határtalan megfogalmazási lehetőségeivel, de tisztavirág életét jelző, már említett kiábrándító „színfalak” mögötti befejezésével. Innen ered minden különbözősége — díszlet marad csupán. (A fejezet a „cím” feladatkörével, a jó és rossz cím példáival zárja gondolat-sorát.)

(*Program — Hitelesség — Etika*) Ez a fejezet a határ és mérce kérdéseivel foglalkozik: tisztességes emberséggel és határozott művészi tudattal. Furcsa, tagadó korunkban, a vállalásról, az igazságról, az egyéni és közös felelősségről beszél. Jó olvasni — és kell továbbgondolkodni rajta. Mert nehéz.

Nehéz más és más mecénások igényét, igazát a tervező személyes kvalitásán át megtalálni és szuggerálni, megtalálni a Janus-arcú igazságok között az igazit, a szubjektumok között az objektívat,

ami végül mégis csak szubjektív. Keresni az igazságot, a hitelest, az etikust, és szuggesztíven hatássá felforrósítani. Igen. A kiállításnak van fizikai igazsága, és gondolati igazsága is, de úgy érzem, hogy nekünk csak egy igazságunk van. *Hit a munkánkban* — ez a mi igazságunk és egyetlen menlevelünk.

(*Történelmi visszapillantás*) A könyv utolsó előtti fejezete a kontinuitást igazolja és hitelesíti. I. e. 181—146 Ptelemaiosz Philometertől indít, a Memphisi és Thébai kézművesek kiállításával, majd a római Fórum kézműves kiállításain át a Messe fogalmát határozza meg, a Missa Sacra utáni vasárnapi vásárokkal a templomok előtt. Így jutunk el az 1851-es londoni világkiállításig, az 1900-as világkiállítás 50 milliós látogató tömegéig, nem feledkezve meg közben az 1842-es Kossuth-rendeztet Első Magyar Kiállításról. Thébai kézművesek, az Osakai világkiállítás szuper-attrakciói, évente három-négyezer nagykiállítás: kétezer éves iv.

(*A kiállítás hatásvizsgálata*) Befejező rész: a kiállítás és a *könyv* hatásvizsgálata. A szerző megfigyel bennünket, megfigyeli visszajelzéseinket, megfigyeli a téma és fellelvő közötti feszültség kialakulását és hőfokát, az önkontroll adó-vevő viszonyát, mozgásunkat a Térben. És a „Téridő” fogalomkörével.

Grafikonjai egyszerűek, követhetők. Tervezett hatásfokgörbéjét a mért és követett emberi sétával veti egybe, és az azonosságokból, eltérésekből szerkeszti meg a kiállítást tervező végső tanulságait. Jó könyv, jó séta volt, követhettük a szerző tervezett grafikonját, mért eltéréseink lényegtelenek.

Fontos könyv. És fontos, hogy megállapítja: a kiállításoknak nincs szakkritikája. Csak az *anyagát* elemzik általában, a *rendezés* (a párhuzamos művészeti ágak a színház, a film oly alapvetően fontos része) figyelmen kívül marad, nem érezve eléggé mai napig sem a feladatkör szuggesztív súlyát, az ismeretterjesztés, a kultúra a közművelés területein.

Eszembe jutnak Arany János sorai: „A Nyelvnek is törvényeit Széppé, Jóvá mi teszi?!) Nyelvész Úrak jobban „tudják”, / A Költő jobban „érzi!” Ebben a könyvben — szerencsére — Nyelvész és Költő együtt van jelen.

Vadász György

A töltött káposzta jelentése

Andor Csaba: Jel—kultúra—kommunikáció. (Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban) Gondolat. 1980. 203 o.

Akit a címben felvetett probléma érdekkel, vagy megfejthetetlen titkosíráson dolgozik, esetleg nem érti miért nincs közös szó egy nyelvben sem a lóra és a zsiráfra, netán azon töpreng, hogy az országban hajdan körbenhordozott, csatába hívó véres kard a tömegkommunikációs eszközök köré sorolható-e vagy sem, mindezen kérdésekre választ kap Andor Csaba most megjelent könyvéből, melynek címe Jel—kultúra—kommunikáció.

Saját bevallása szerint könyvét a szerző ismeretterjesztő céllal, a „kultúrát jelrendszereknek és kommunikatív folyamatoknak láttató szemlélet” jegyében írta, leróva az immár honi ismeretterjesztő körökben is hódító, alig harminc éve még csak a legvájtabb fülű párizsi entellektüellek számára csemege szemiotikai divat adóját. Eleven példaként Tarde egyik divatelméleti törvényére, miszerint a divat mindig a centrumból a perifériára terjed.

Még mindig a szerzői intenciók bemutatásánál tartva, a könyv előszavából az is kiderül, hogy a „kötet felépítése némi-képp eltér a hasonló tematikájú könyvekétől, amennyiben a fejezetek deduktív módon egymásra épülnek, s így mindig csak utólag lehet látni, hogy egy foga-

lom bevezetése vagy egy állítás kimondása milyen következményekkel jár.” Nos, utólag annyit látni, hogy a fejezetek sem deduktív, sem egyéb módon nem épülnek egymásra. A hét fejezet anyagából hét kötetnyi kiskönyvtárra terjedő sorozatot lehetne írni, ahol a sorozatcím a könyv jelenlegi címével megegyező lehetne. Egy könyvben zavaró a tematikai bőség, hiszen minden témára csekély terjedelem jut, ami felületességre csábítja mind a szerzőt mind a befogadót. A témák nemigen egészítik ki egymást. Az derül ki, hogy a matematikai valószínűségelméletnek és információelméletnek nem sok köze van a kultúrát jelrendszereknek és kommunikatív folyamatoknak láttató szemlélethez, és ha azt ki is tudjuk számítani, hogy külön-külön hány bit információt érnek a magyar nyelv mondjuk h, a, z, á, m betűi, aligha állapítható meg, mennyi információt tartalmaz a felsorolt betűkből összeállítható szó. A matematikai fejezetek után következő kommunikációelméleti és kultúraelméleti fejtegetések sem állnak össze egységes szemléletté, inkább lexikonszerű tarkaságban tömörítik a szemiotika és határtudományai, a szemantika, pragmatika, általános nyelvészet eredményeit, némelyütt célozva a megoldatlan kérdésekre.

Különösen a megoldatlanságokra való bővebb utalásokat hiányoljuk, mert azok révén jobban lehetett volna szemléltetni az eredmények jelentőségét is. Sajnálattos, hogy a könyvből hiányoznak a „mesterséges értelemre”, a számítógépes fordításra utaló megállapítások, mert ezáltal a fejtegetések veszítettek volna ezoterikusságukból, mozaikszerűségükből, másodlagosságukból, s ha megmaradtak volna a divatszinten is, legalább a legújabb fazon szerinti ismereteket közvetítették volna.

Ugyanakkor — és ez nem holmi kötelező udvariaskodás — a szerzőben van érzék a tényleges problémák meglátására, a gondolatok világos expozíciójára. Tájékozottsága, szerénysége alkalmassá tette volna, hogy a könyv bármelyik fejezetét szinopszishoz tekintve valóban érdemes munkát alkosson. A hiba véleményem szerint nem a szerzőben van, hanem ha úgy tetszik kulturális meghatározottságú koncepciójában, melyet ismeretterjesztő koncepciónak nevezünk. Ennek lényege

a tudás világának kettészakítása. Egyfelől vannak a tudományos alkotás jegeit magukon hordozó művek, a bennük foglalt — szüntelenül avuló — ismeretek, és vannak az alázatos közvetítő szerepére borenendezkedett közlemények, melyek „terjesztik” az ismereteket, természet-szerűleg örökké fáziskészsben a születő ismeretekhez képest.

E koncepció szerint a tudományról olyan hétköznapi képet kell kialakítani, mely a fejlődés mozdonya, a beavatottak laikus számára érthetetlen — néha megmosolyogtató, de azért tiszteletreméltó — szűk beltenyészete, melyről fontossága folytán a „nagyközönséget” — értő tolmácsok tevékenysége révén — folyamatosan tájékoztatni kell. Ezért az ismeretterjesztő munkák a közkézen forgó, leegyszerűsített, bevett ismeretekre koncentrálnak, közhelyszerűen tömörítene, és minden kétséget, ellentmondást, dilemmát, problémát elhárítanak vagy lekicsinyelnek, ami a tudományról alkotott hétköznapi kép egyensúlyelvű szerkezetét sértené. Mennyiségi szemlélet rabjaként az ismeretterjesztők az ismeretek számának növelésében látják a produkció minőségének zálogát. Hogy a keletkező ismeretsivatag tikkasztó unalmát oldják, időközönként egzotikus problémákat vetnek föl az érdeklődést csigolyandó. Mit jelent a semmi szó, hogyan vehetünk reprezentatív mintát a budapestiek öltözködéséből, hogy újabb kérdésekkel bővítsük a bevezetőben szemelvényezett „problémák” leltárát.

De mivel a könyv terjedelme szűk, a közlendő ismeretek száma nagy, az ismeretek terjesztője siet. Egyik ismerettől lohól a másikig, s alaposan egyiket sem tudván feldolgozni, kénytelen elereszteni az olvasó kezét, aki magára hagyva tanácstalanul kóborol a felvetett, rendesen soha meg nem magyarázott fogalmak között. Azokat se egy koherens (összefüggő és ellentmondásmentes) elméleti rendszer pilléreire, se saját élet-világa magátólértetődőségeihez nem képes kötni, s így a sok ismeret jobb esetben leperreg róla, rosszabb esetben a maga alkotta mágikus rendszer részeivé lesz, száműzve ezáltal az újdonsült ismeretmillionost a mit sem tudó ismeretszegények világából, de bebecsáttatást nem adva a valóban tájékozottak (magasabb fokon ismeretszegények) világába.

Ha már a művészetben létrejött a tömegfogyasztásra és az elitfogyasztásra szánt produkciók közötti szakadék, hiba

volna hasonlót létrehozni a tudományos közlemények univerzumában. Az élet szükségképpen jóval többek számára jelentélményforrást, mint a gondolkodás, s ily módon a művészeti közlések iránt érdeklődők között akkora a szociológiai tagoltság, hogy indokolttá válik a szintkülönbség. Az elit érthetően igyekszik kiszemezni a csak a maga számára szóló művészi életmodellt, mely előbb-utóbb leszivárog ugyan a tömeg közé, de addigra már úgyis megváltozik az „érvényes” művészi hatás felkeltésére alkalmas minta. A gondolkodás fáradalmait elviselő köré részint szociológiai tényezők (iskolai végzettség, foglalkozás, életmód, fogalmi kultúra), részint pszichológiai, alkati tényezők (kíváncsiságra, kételkedésre indító hajlam, introverzió, reflexivitás stb.) kettős szűrése folytán eleve szűkebb, mint a művészeti közlésekre fogékony befogadók heterogén tömege, ily módon kár a tudományt kettészakítani, megkülönböztetve az ismeretek fogyasztóit és az ismeretek termelőit.

E hibás megkülönböztetés folytán az ismeretterjesztésre marad a leegyszerűsítés, tömörítés, eklektikus mellérendelés szükségyszerűen fiaskóval végződő vállalkozása, míg az ismeretek generálója lesz a gondolkodás adta izgalom, az elméletalkotás, általánosítás, rendszerbe foglalás minden emberi élmények közül egyik legnagyobbjének kiváltsága. A tudás oszthatatlan. Megkülönböztetés alapja csak az lehet, hogy a közleményben milyen formában van jelen a valóság megmagyarázása és megváltoztatását szolgáló gondolat. Ha van egyáltalán „ismeretterjesztés”, nem lehet több mint stílári sajátosság, de semmi esetre sem jelenthet engedményt az autentikus gondolatosság rovására.

Andor Csabának nem kell mást tennie, mint eldobnia az ismeretterjesztő koncepció ballasztjait, hiszen vannak önálló gondolatai (sajnos e könyvében szegényenli azokat, s amint kételyt, eredeti megállapítást kockáztat meg, nyomban csírájában elfojtja, hogy rohanhasson a következő ismerethez). Van jó stílusa, arányérzéke, van amit csak ő tud, s neki kell elmondania a tudományos közlésekre kötelező kánon szerint.

Erről győző meg a kötet utolsó kis alfejezete, mely az ünnep és az ünnepély szellemes és eredeti megkülönböztetésének gondolatára épül. Ha ebbe belegondolunk, napjaink ünnepietlen ünnepei jutnak eszünkbe, melyeket eddig csak köz-

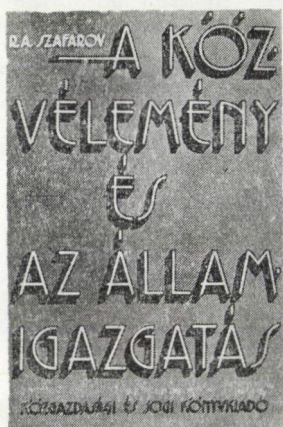
vetlen élettapasztalatból vagy a Balázs Béla stúdió idevágó tárgyú kisfilmjeiből ismertünk. Érdemes volna a szerzőnek végiggondolnia ezt a két lapnyi szöveget, és a benne leírt valóságos, társadalmunk jelenét frappánsan jellemző jelenség *elemzésében* érvényesítenie azt a sok-sok ismeretet, melyet könyvében lexikonszerűen elénk tár. Ebben az esetben igazi többlet keletkezne az olvasóban, melyet már nem

ismeretnek, hanem *tudásnak* lehetne nevezni. Ha az ismeretterjesztő koncepció nem változik, változzon meg ő.

Ami különben a töltött káposzta jelentését illeti, megnyugtathatom az olvasót, „az egyes fogások már végképp nem jelölnek és nem is jelentenek semmit.” (148. old.).

Csepeli György

Lépések egy úton

R. A. Szafarov: A közvélemény és az államigazgatás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1980. 311 o.

„Nyilvánosság nélkül neveléses volna demokratizmusról beszélni” — írta Lenin, s ez a megállapítás az államigazgatási tevékenység jellegének értékelésekor is megszívlelendő. Nem utolsósorban azért, mert annak mindennapi gyakorlatában még tettenérhető az a jogi normatív felfogás, miszerint az államigazgatásban dolgozók a jog (állam) „meghosszabbított kezei” s ezek az állam és az emberek, valamint az emberek közötti viszonyok rendezését, „igazgatását” végzik és tevékenységük hatékonysága csupán a jogszabályok előírásainak való megfelelésben értelmezhető.

A jog társadalmi hatékonysága azonban a valóság reakcióin mérhető, s az államigazgatási tevékenység társadalmi hatékonysága pedig a döntések, intézkedések által kiváltott reakciókon. Az em-

berek mindennapjaiban az államigazgatási szervezet nagyon gyakran úgy jelenik meg, mint olyan hatóság, amely kapcsolataik jelentős részét, annak körülményeit és eredményét a társadalomilag elfogadott mezőkön belül szabályozza. A jog által megjelölt határok azonban nem mindig képesek követni a valóságban lejátszódó folyamatokat, változásokat, másfelől viszont az is megfigyelhető, hogy a jogi szabályozás adta lehetőségek a gyakorlatban különböző szervezeti, vagy más érdekek érvényesülése következtében nem realizálódnak, illetőleg a gyakorlat elsősorban a jog „betűjének”, s nem annyira „szellemének” felel meg.

Bármelyik eset álljon is fenn a szélesebb értelemben vett társadalmi ellenőrzés feladata e problémák jelzése, az államigazgatási szervezeté pedig ezek érzékelése, feldolgozása. Az államigazgatási szervezet és társadalmi környezete közötti viszony vizsgálata tehát kulcsfontosságú, s nem véletlen, hogy amikor az *igazgatási folyamat demokratizálódásának igénye* jelentkezett, a konkrét szociológiai kutatások a Szovjetunióban és Magyarországon is e viszony valamelyik elemére koncentráltak.

Az államigazgatás képe a közvéleményben

Azok a reakciók, amelyek válaszképpen az államigazgatási gyakorlatra születnek, annak társadalmi környezetében, megjelenhetnek a közvélemény formájában. Kialakulhat tehát egy (bonyolult és differenciált) kép nemcsak az igazgatásról mint tevékenységről, hanem magáról a szervezetről és a szervezetben dolgozókról is.

Szafarov — magyarul most megjelent — könyvében a közvélemény és az államigazgatás közötti viszonyt alapvetően két szempontból vizsgálja: egyrészt elemzi a közvélemény hatásait az államigazgatásra, másrészt a közvélemény-bekapcsolódását az igazgatási folyamatba. Azok a konkrét közvéleménykutatások, amelyeket feldolgoz, s amelyek a lakosság és az államigazgatásban dolgozók véleményein alapulnak, magukon viselik a kezdeti lépések elméleti és módszertani hiányosságait, s bizonyos tartalmi szűkítést is jeleznek. Több igen fontos kérdés marad figyelmen kívül, mások csak elméletileg jutottak el a felvetésig, elemzésig, a konkrét kutatásokban már nem találhatók meg. Magyar közigazgatás-szociológiai vizsgálatok utalnak arra, hogy az államigazgatásról a közvéleményben kialakult kép egyebek között még az államigazgatási szervezeteknek, mint munkahelynek a munkaerőpiacon elfoglalt helyzetét is jelentősen befolyásolja, továbbá olyan tényezőket is mint a részvétel és aktivitás, valamint az igazgatási tevékenység ellenőrzése stb.

Az államigazgatásról a közvéleményben kialakult képet igen erősen differenciálják azok az információk, amelyeket a lakosság az igazgatási gyakorlatról szerez. Tévedés lenne azt hinni, hogy a szervezett formákban végbemenő tájékoztatás e tapasztalatok szerzésének egyedüli módja, s ha ez formálisan megoldott, akkor a szervezet tevékenysége megfelelő nyilvánosságot kap. Ennél lényegesen jelentősebb szerepet játszhatnak azok az információk, tapasztalatok, amelyek az államigazgatási szervezet és a lakosság közvetlen érintkezéséből erednek, többek között azért, mert ezek szinte minden esetben személyes, mindennapi érdekeket érintenek. A szerző által ismerttetett közvélemény-kutatások azonban nemigen lépnek túl a tájékoztatás és információszerzés formális lehetőségeinek elemzésén. A közvélemény tájékoztatása az államigazgatási tevékenységről megkívánja e tevékenység széles körű nyilvánosságát, a döntések, intézkedések információk környezetének hozzáférhetőségét, beleértve a vezetői tevékenység megítélésének lehetőségét is. Ez biztosíthatja a szerző által is kiemelt fontosságúnak tekintett tényezők (a közvélemény hatása és bekapcsolódása az államigazgatásba) érvényesülését. A közvélemény-kutatások eredményei valószínűsíthők, hogy az államigazgatási szervezet bizonyos érdekméchanizmusok működése ré-

vén a gyakorlatban nem mindig képes érvényesíteni e tényezőket. A megkérdezett emberek többségének véleménye szerint pl. a szervezet csak részben tárja fel és veszi figyelembe a lakosság véleményét, s egyharmaduk vélekedett úgy, hogy vannak olyan esetek, amikor a meghozott határozatok nem esnek egybe a lakosság véleményével.

A közvélemény képe az államigazgatásban

A gyakorlatban azt, hogy a közvélemény milyen mértékben rendelkezik információkkal az igazgatási folyamatról, illetőleg milyen lehetőségei vannak a vélemények, reakciók eljuttatására az államigazgatási szervezethez, továbbá, hogy milyen súlyuk van ezeknek a véleményeknek, — ezt befolyásolja az is, hogy magában az igazgatási szervezetben milyen kép él a közvéleményről.

Az első kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerülhet, s ezt Szafarov is részletesen tárgyalja, a közvélemény kompetenciájának kérdése. A hagyományos normatív megközelítés ezt a problémát mint a „laikus elem részvételét” fogja fel, rámutatva arra, hogy az állampolgárok nem rendelkeznek olyan speciális ismeretekkel, amelyek segítségével érdemben megíthetnék a döntések, határozatok információs környezetét. E felfogás azonban nem számol azzal, hogy a döntések társadalmi vonatkozásaiban, azoknak a mindennapi életre gyakorolt hatásaiban a közvélemény valóságos kompetenciája igen nagy, s így az ún. igazgatási „szakértői elem” kompetenciája relativizálódik.

Az államigazgatási dolgozók körében végzett felmérés bizonyítja, hogy a közvéleményről ott élő kép nincs híján a normatív felfogás jelenlétét jelző véleményeknek. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az államigazgatásban dolgozók többsége úgy látta, hogy a közvélemény nem kompetens személyi kérdésekben, s egyharmada úgy vélte, hogy az igazgatási szervek munkájának kérdéseiben sem. Ebben a megközelítésben nyilvánvalóan a közvélemény reakciói nem értékelődnek valóságos súlyuknak megfelelően, s befolyásuk is korlátozott.

A tömegkommunikáció mint partner

Többek között ez is táplálhatja a lakosságban azt a motivációt, hogy véleményeik csak a tömegkommunikációs

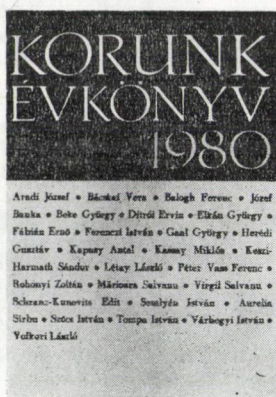
eszközök felkarolásával kerülhetnek olyan pozícióba, hogy az államigazgatási szervezet partnerként fogadja és kezelje azokat. A szovjet közvélemény-kutatások eredményei szerint — s ezt a magyar vizsgálati tapasztalatok is megerősítik — a lakosság úgy véli, hogy véleményei, panaszai, kifogásai a sajtó, a rádió és a televízió közvetítésével jutnak el leghatékonyabban az igazgatási szervezethez, kerülnek be annak információs háztartásába, s fejthetik ki befolyásukat annak munkájára. Joggal feltételezhető, hogy a tömegkommunikációs eszközök kedvező társadalmi megítélésének, presztízsének e jelenség az egyik bázisa. Alátámasztja a feltételezést az is, hogy a közvélemény-kutatási eredmények szerint az emberek jelentős része nemcsak a vélemények to-

vábbítása terén, hanem az államigazgatási munka értékelésében, az arról való hiteles tájékoztatásban is nagy szerepet szán a rádióknak, televízióknak és a sajtónak.

Nem volt célunk Szafarov könyvének minden szempontra kiterjedő ismertetése és értékelése, csupán néhány gondolatmenettel kapcsolódunk mondanivalójának súlyponti részeihez. A könyv mindenestre érzékelteti, milyen nagy jelentőséggel bírhatnak azok a közvélemény-kutatások, amelyek a közvéleménynek az államigazgatásról alkotott képét igyekezzenek felrajzolni. E figyelemfelhívás aligha szükségtelen, hiszen úgy tűnik e kérdéskör eddig kivülesett a reflektorfényn.

Kulcsár László

Gyűjtőpont, amelyben mindnyájan találkozunk

'Korunk évkönyv 1980. Ember, város, környezet. Kolozsvár—Napoca. 290 o.

A kommunikáció szóról először alighanem a rádió, tévé, az újság jut eszünkbe. Talán felötlik a „kapcsolat”, „emberi viszony”, „eszmecsere” jelentés is. Többnyire a kommunikáció konkrét formáira gondolunk — mintha lehetne nem-kommunikálni, mintha lennének olyan tapasztalataink, amelyek nem hordoznak információt.

Az idei Korunk évkönyv megkapóan szemlélteti tévedésünk. „Ember, város,

környezet” a kötet címe, amely sok oldalról, tanári alaposággal tanít meg arra, hogy városok és falvak, várak és polgárházak, templomok és temetők külön-külön, de együttesen is üzenetet hordoznak, azaz kommunikációs közegek. A speciális közeg, amiről itt szó van, kultúránk számára különösen fontos és szívéhez különösen közel áll: Erdély. Az évkönyv dolgozatai és gazdag képanyaga egyaránt tanúságot tesz arról a történelmi múlttól, amikor Erdély Magyarország része s a magyar kultúra egyik fellegette volt, mint ahogyan ugyanaz a táj a romániai Erdély jelen fejlődését is kommunikálja, szellemi és tárgyi eredményekben egyaránt.

A kötet szerkesztőinek sikerült jó néhány szakma képviselőjét megszólaltatni, Erdélyt ismerő embereket, románokat és magyarokat egyaránt. Mindegyik írásban érezhető az elkötelezettség, hogy az erdélyi városok, az erdélyi táj által képviselt kommunikáció esztétikai értékeit közvetítsen és humánusabb életvitelt tegyen lehetővé. Ezzel a minőségével a könyv nem csupán kommunikációs szakembereknek, nem is csak az Erdély iránt érdeklődőknek, hanem a jelen és a jövő lehetőségeivel és gondjaival foglalkozó minden olvasónak értékes ajándék.

A tucatszámú tanulmányban több vezér-

fonal is körvonalazódik: kommunikációelméleti, építészeti, esztétikai, történelmi, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Mindegyiken átsüt azonban Erdély megjelenítése, bemutatása. Nem szorul különösebb magyarázatra Erdély régi városképeinek sorozata, a metszeteken az akkori elnevezéssel, kezdve a legnagyobbal: „Coloswar vulga Clausenburg”. Ugyanezt a történelmi üzenetet harsogják a vártemplomok, Kereszténysziget, Berethalom, Kászonjakabfalva képei és azok a festmények, amelyeken műemlék városok egy-egy látképében gyönyörködhetünk.

Három szerző a kulturális fejlődés lecsapódásait és az életmód változásait állítja párhuzamba. Az épületek alakjának és a városképnek a változása kifejezi a világszemlélet és nem utolsósorban a mindennapi lét változásait. Balogh Ferenc, Ferenczi István és Elkán György dolgozatai az építészeti, a művészettörténeti és a szociológiai szemlélet összekapcsolásai. Ráébresztenek, hogy az ember nem csupán formálja a természetet, hanem egyúttal ki is fejezi benne önmagát. Az ember és a társadalom kiolvasható, értelmezhető a maga alkotta környezetből.

„Városi környezetünk tárgyi világa” című írásában Virgil Salvanu az értelmezés részleteibe is bevezet. A városképet komplex jelrendszernek tartja, amit rendszerszerűségben és egyes jeleiben is fel foghatunk. Jelentése van a város küllemének és hiányosságainak, az épületek formáinak, színeinek, feliratának és állagának. Jel a város zsúfoltsága vagy szelőssége, forgalmának rendje és sűrűsége. Jel az alkalmazott nyelv és az idegen szavak száma a feliratokon. A város kommunikál lakóival és minden szemlélőjével: fényeivel, szépségeivel, „látnivalóival” és rendetlenségével, bódéival s minden egyébbel, amit jobb lenne nem látni.

A konkrét tárgyi közlésekkel foglalkozó írások között külön figyelmet érdemel „A Bánffy-palota hangtalan beszélő” című írás — Ditrói Ervin cikke — a megújult

kolozsvári Bánffy-palota formaelemeiről. Péter Vass Ferenc „Erdély parasztvárai” címmel kultúrtörténeti emlékeztetőt közöl. Gaál György pedig „Házsongárdi panteon” címmel az oly híres temetőn vezet végig, a sírkövek és sírboltok üzenetét idézve. Tanulmányát a közölt fotók — Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Gaál Gábor, Gyarmathy Sámuel, Kós Károly, Misztótfalusi Kis Miklós, Pataki Sámuel, Szabédi László, Szezei Molnár Albert és mások sírjairól — rendkívüli módon életközeli hozzák.

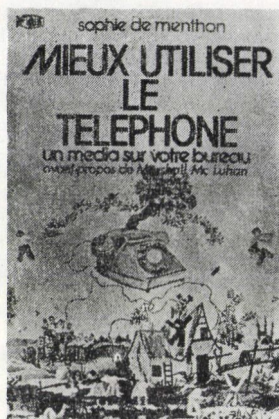
Végül az írások egy része az etnikum helyét és szerepét keresi: a környezetben, a városban, az országban. Fábián Ernő a modern szociológiai elmélet alapján próbálkozik az etnikai kifejeződés és a mindennapi élet között kapcsolatot teremteni, ezzel egyúttal az etnikai különbözőségnek, a nemzeti létnak is értelmet adva. Semlyén István az országos és a nemzetiségi népességgyarapodásról írva a nemzetiségi lét számszerű kereteit jelöli ki.

A kötet önértelmezéséről, de már-már egy új tudományág körvonalazásáról Aradi József „Urbánus szótár”-t állított össze, amely az ember mai környezetének, elsősorban pedig a városnak megalkotott és meghatározó, tárgyasult és kommunikatív szerepét hangsúlyozza. Az egyes „címszavak” szerzői építészek, várostervezők, művészettörténészek és szociológusok (köztük a Jel-Kép elődjének egyik régebbi számából S. Nagy Katalin) saját területükről és saját szaknyelvükön írnak. A válogatás megdöbbentő következtetése: észrevétlen megszűnt e területek elkülönülése. Van egy közös gyújtópont, amelyben mindnyájan találkoznak, és pedig az emberalkotta környezet. Az visszatükrözi, sőt összegyűjtve adja tovább az alkotó társadalom kultúráját.

A Korunk 1980. évi évkönyve a megelőzőkhez hasonlóan egyszerre szerez olvasóinak általános kulturális-intellektuális, szakmai tömegkommunikációs és a szerzők háza táját méltán megszerettető örömet.

Tomka Miklós

Mit nem tudunk még a telefonról?

Sophie de Menthon: *Mieux utiliser le téléphone, un média sur votre bureau* (Avant-propos de Marshall McLuhan); Les Editions d'Organisation, Paris, 1979. 231 o.

A telefon mindennapi életünk megszokott eszköze, mégis gyakorta helytelenül használjuk...

Sophie de Menthon könyve kettős céllal készült: mindenekelőtt tökéletesíteni kívánja a telefon használatára vonatkozó ismereteinket megvizsgálva, hogyan viselkedünk testileg és lelkileg a telefonbeszélgetés alatt. Másképp viszonyulnak a telefonhoz a férfiak és másképp a nők. A nők általában könnyebben kezelik a telefont, s a rossz nyelvek szerint maga a telefon is olyan nőies tulajdonságok szimbólumává vált, mint a csevegés, üres fecsegés, tétlenség. Ez gyakran úgy hat a férfiakra, hogy sokuknál száraz modort, szaggatott mondatokat s végül is feszültséget eredményez. A mindennapi élettel szorosabb kapcsolatban levő nők többször és változatosabb okok miatt kénytelenek használni a telefont, így már jobban hozzászoktak, és jobban tudnak alkalmazkodni a beszélgető partnerhez. De más okok is kedveznek a nőknek ügyeik intézésében: kedvességet visznek a férfiak száraz üzleti világába, a partnert udvariasabb viselkedésre készítetik, könnyebben eltávolítják az óvatossági „sorpókat”, energikusabban érvelhetnek, mivel agresszivitásuk kevésbé tűnik ki stb.

Viselkedésünket rendszerint befolyásolja a telefon-összeköttetés által áthidalt távolság: nagy távolság esetén kiabálási kényszerünk van a hallás minőségétől függetlenül, s hajlamosak vagyunk mondanivalónk elfelejtésére. Az ideális beszédritmus percenként 120 szó lenne, ehelyett átlag 180 szavas sebességgel társalunk. Beszélgető partnerünk egyéni tulajdonságait (kor, társadalmi helyzet stb.) — mint arra Menthon figyelmeztet — mindig figyelembe kéne venni. Majd egy sor technikai kérdést vesz sorra, melyek közvetlenül befolyásolják a telefonhasználatát. Bemutatja a jelenlegi újdonságokat: a nyomógombos és a hangosbeszélős telefont, a rögzítésre és távmásolásra alkalmas készülékeket; valamint a jövőben várható szolgáltatásokat: az elektromos telefonkönyvet, a távirást, a hivatali szövegfeldolgozást és távinformatikát stb. Emlékeztet arra is, hogy legtöbbször a telefonon születő kapcsolat adja az első benyomásokat egy vállalatról az ügyfeleknek. Ezért a telefonközpontos viselkedése, stílusa, sem lényegtelen nem is szólva az ügyintézőkről és titkárnőkről.

Ismerteti — könyve második fő feladatát — a szerző, milyen lehetőségeket nyújt a telefon a hivatali életben. A készülék a legrövidebb út a vállalatától az egyénhez és egyben lehetőséget nyújt az azonnali válaszáadásra. Ez az azonnali visszacsatolás nem kis előnyt jelent más kommunikációs eszközökkel pl. a rádióval, a televízióval, a sajtóval vagy akár a levelezéssel szemben. Mégis, amikor egy vállalat vezetői összegyűlnek, hogy eldöntsék, milyen kapcsolatteremtő vagy hirdetési eszközöket vegyenek igénybe egy adott helyzetben, sok lehetőséget megvizsgálnak, de a telefon e célú felhasználása szóba sem kerül. Pedig ezt a jól bevált készüléket számtalan területen lehet a vállalat szolgálatába állítani. Menthon elsőként említi a találkozók megbeszélését, amit „telefonmarketing”-nek, a „szavak művészeté”-nek nevez. A két ember találkozását előkészítő telefonbeszélgetés igen sok nehézséget, az azonnali visszautasítás lehetőségét rejti magában; pszichológiailag hosszú utat kell megtenni az ismeretlen terméket kínáló idegen hang és a személyes találkozás között. Az első állomás az alközponti kezelő, aki rögtön elutasíthat, ha nem

ismerjük a leendő beszélgetőpartner nevét, legfeljebb körülbelüli beosztását. Meg kell találni a megfelelő szavakat, kifejezéseket, hogy a kezelőt a mi oldalunkra állítsuk, a segítőtársunkká tegyük. Egy jó tanács: mindig egy konkrét téma felelőseit kérjük, és sohasem valamilyen osztályt... A következő legyőzendő akadályt a titkárnő jelenti, aki részletesen kifaggat az általunk kért találkozás céljáról, fontosságáról, sürgősségéről, stb. Akadémikuskodását ne tekintjük rosszindulatúnak, hiszen csak a kötelességét végzi, a főnöke idejét szeretné hasznosan, gazdaságosan beosztani. Irányítsuk úgy a beszélgetést, hogy csak következő hívásunk időpontjának kiválasztásába szólhasson bele, tényét eleve tudomásul vegye. Ha telefonvégre kaptuk a keresett személyt, a bemutatkozás után felfedhetjük, s megindokolhatjuk telefonhívásunk célját és tárgyát. A végső siker azoktól az alternatíváktól függ, melyeket a beszélgetés során felkínáltunk. A szerző mindezeket jónak és rossznak minősített párbeszéd-mintákkal illusztrálja, majd néhány javaslatot tesz arra, hogyan győzhetjük le a hívott fél által felsorolt akadályokat, és milyen módszerekkel érhetjük el az óhajtott célt.

Igen gazdaságos, gyors és hatásos a telefonon lebonyolított véleménykutatás. Ezt azonban csak abban az esetben szabad megvalósítani — mutat rá a szerző — ha más rendelkezésre álló eszközökhöz képest (rádió, televízió, kérdőívek stb.) jobb eredményt ígér vagy a kutatás sürgőssége, a minta területi koncentráltága vagy az azonnali reagálás szükségessége indokolja. A telefont a hirdetési stratégia megválasztásánál is hiba lenne kihagyni a számításból. Itt két esetben rendelkezik felbecsülhetetlen előnnyel: akkor, ha a hirdetés csak korlátozott területet, társadalmi vagy szakmai réteget érint, vagy ha

nyomatékosítani kell egy levelezés útján előzőleg (vagy később) ismertetett témát. Az e téren lehetséges különböző, az üzleti életben gyakran előforduló változatokat részletesen ismerteti és elemzi a könyv, majd a szervezést, kapcsolatfejlesztést veszi sorra. Egyik példája közönségkapcsolatok fejlesztésének: a telefonáló figyelmes, kellemes, esetleg megmosolyogtató hangot hall a kapcsolásra várakozás mindig kínos perceiben — zenét, az időpontnak megfelelő köszönést, humoros gondolatársítást kiváltó magnófelvételt (pl. egy cipőket árusító cég felvonulási indulókat játszik). Elmondja, sok vállalat használja belső információk szerzésére és továbbítására a telefont, a „beszélő újságot”. Ennek továbbfejlesztett változata már az ügyfeleknek is szólhat — arról, hogy milyen mértékben növekedett az üzleti forgalom, hogy a kereskedelmi igazgató nyugdíjba ment, s utóda X lett stb. A hatékonyságot növeli a termékek eladóival való közvetlen kapcsolat, mely országos méretben s rendszeresen megvalósítható, esetleg alkalmi akciók lebonyolítását könnyíti meg, ellenőrzését teszi lehetővé, s eredményesebb lehet, mint levelek, különösen körlevelek küldése.

Összefoglalójában S. Menthon a telefonhasználat terén Franciaországban kialakult helyzetet összehasonlítja az amerikaival, bemutat néhány sikeres franciaországi telefonakciót, majd nyolc pontban összefoglalja a telefon kereskedelmi alkalmazásának alapvető követelményeit.

A könyv jelentőségére utal, hogy az előszó írója, McLuhan, a kommunikáció észak-amerikai pápája így vélekedik róla: „Sophie de Menthon feltárta a telefon szerteágazó felhasználási lehetőségeit: ez a kubizmus vagy az afrikai művészet felfedezéséhez hasonló eredmény.”

Magyar Ildikó

LAPOKBÓL

Ethnologia Scandinavica

A kommunikáció néprajzi
felfogása

1978-ban a gotland szigeti Hemse-ben rendezték a 21. észak-európai néprajzi konferenciát. Ennek anyagát külön kötetben jelentette meg az *Ethnologia Scandinavica* — *A Journal for Nordic Ethnology* 1979. évi száma. A több mint 200 lapos, angol nyelvű kiadvány néprajzi híreket és nem e témakörhöz tartozó ismertetőket is közöl, közli viszont a 9 tematikus előadást és a hivatalos korreferátumokat. Svéd, dán, finn, norvég folkloristák, néprajzkutatók kaptak szót. Noha a kommunikációelmélet már régen eljutott a folkloristákig, a szorosabb értelemben vett néprajzi vizsgálatok között ritkábban alkalmazzák, e kései konferencia már felhasználhatta az első kipróbálások eredményeit és bírálhatta kezdeti tévedéseit is. A nagy tekintélyű összejevetel és publikáció nyilván nemzetközi visszhangra talál, ezért — némi késéssel is — érdemes szemügyre venni, miben és mit tartanak ma „néprajzi” szempontból érdekes kommunikációnak Észak-Európában.

A svéd néprajzkutató, Bringéus szerint a kommunikáció a legfontosabb „megvalósulás” a néprajz aspektusai között, és a népi kultúra tárgyait is így kell értelmezni, ehhez azonban teljes, funkcionális együttesük összegyűjtésére van szükség. A dán szólélekutató, Bregenhøj a szemantika fontosságát hangsúlyozta, és szimbolikus jellegűnek tekintette a kommunikáció üzeneteinek áttételesebb rétegeit (pl. a találós kérdések jelentésrendszerét), anélkül azonban, hogy a szimbolizmust pontosabban meghatározta volna. A norvég folklorista, Kvideland a kultúrába-nevelés nyelvi formáival foglalkozott, és ide nem csupán a „tanító és oktató néphagyományok” jelenségeit, hanem a nyelvtörőket, az iskolások körében divó találós kérdészerű okosságpórákat is értette. Szokás és rítus kérdéseit érintette a megesezt lányok svéd folklorista kutatója, Frykman. A vita szerint nem olyan egyértelmű, hogy a rítusok a társadalomszer-

kezetet fejeznék ki. A norvég néprajzkutató Christensen a városi épületek kifejező funkcióit vizsgálta (kár, hogy az erre vonatkozó, könyvtáryi építészetsemiotikai irodalomban szemmel láthatóan semmit sem ismer a kutató). Amint a vitából kiderült, az észak-európai kollégák főként a viselkedésemélet és a „rejtett” dimenziók néprajzi felhasználhatóságát illetően kétségeskedtek, és a „szimbolikus interakció”-elméletét inkább humbugnak, mint tudományos módszernek tekintik.

A finnországi svéd etnográfus, Lönnqvist a népviselet szimbolikus funkcióit vizsgálta, amely a funkcionista etnográfia révén az etnoszemiotika legelső, klasszikus témája volt, immár fél évszázada. A szerző (aki mindezt jól ismeri) éppen ezért a viselet átvitt értelemben vett, többszörösen megállapítható jelképes szerepeit elemezte úttörő jelentőségű dolgozatában.

A tárgyak fogyasztásáról szólt a svédországi néprajzos, Szabó Mátyás. Voltaképpen az anyagi kultúra egész fogyasztási szektorát érintette eképpen. A modern lakótelepek társadalni és kulturális integrációjával foglalkozott a svéd építészetetnográfus Daun — olyan témakör ez, ahol a legjobban érezhetjük, hogy a svéd „jóléti” társadalom legalább két fázissal előbb jár, mint sok európai társa, hiszen azoknak a lehetőségeknek a szűkösségét mutatja ki (a villateleppé és újfaluva rendezett lakónegyedek példáján), amelyeknek megteremtését mi, szegények lévén, ma még nem is tervezzük. A vita szerint e kérdéssel már sokan foglalkoztak, egyelőre azonban még az adatgyűjtés egyértelműen megbízható módszere is hiányzik. A norvég folklorista, Espeland a kis-csoportok identitás-kérdéseit vázolta fel, nemzetközi szakirodalmi példákat véve alapul. A vita arra hívatkozott, hogy a legszegényebb rétegeknek is van identitás-tudata.

Nincs összegezés vagy áttekintés a kötet végén, és az olvasó benyomása leginkább az: milyen sokféle is a kommunikáció, ha a különböző társadalomtudományok oldaláról közelítjük meg. Ehhez a kaleidoszkopikus jelleghez csak ráadás, hogy a néprajztudomány nem híres módszertani következetességéről. E kötet ta-

nulmányaiban is a legkülönbözőbb külső impulzusok bukkannak fel a nyelvészet-től a közgazdaságtudományig, s ha például a „szimbolikus antropológia” eredményeire történő hivatkozásokat tekintjük meg, láthatjuk, hogy egyénenként más és más a felhasználás irányultsága. Ha pedig a kötet ismertetéseiben bemutatott több tucat műre gondolunk, feltűnő, hogy ezek hasábjain ott sem fordul elő a kommunikációelméleti szempont, ahol erre lehetőség volna.

A néprajztudomány kommunikációelméleti vizsgálata kétféle módon is megtörténhet: vagy egy általános kommunikációelméletet minden ízében átvész az etnográfia, vagy maga dolgozza ki a sajátos „népi” kommunikációs rendszerek általánosított, elméleti szintézisét. Ma még bármelyik megoldástól messze járunk, ugyanakkor ezek eredménye igen csak egybevágna: a „népi” kommunikáció ugyanis azonos egy konkrét társadalmi kommunikációval. A szociokommunikáció sajátos területe a „népi” közlésvilág, amelynek vizsgálata nem csupán azért igen tanulságos, mivel a korábbi szóbeliség, illetve a későbbi tömegkommunikáció egyes vonásainak megértésében általában is hasznos, hanem azért is, mivel a népi kultúrának igen fontos eleme a sajátos hagyomány átadás-átvétel. Az etnikus kultúrák mind kommunikációközpontúak. Ennek feltárásával azonban még adósunk a néprajztudomány — amint e különszám mutatja — külföldön is. Ugyanakkor — szintén e folyóirat mutat rá —, ez a felismerés, és nyomában a konkrét munka nem késhet már sokáig nemzetközi méretekben vagy akár nálunk.

DIE ZEIT

Kazetták, mecsetek — sajtódiplomácia

Egy amerikai tévékritikus írta Khomeiniről: „ez az ember a tévéhálózatokon keresztül tartja kezében a világot”. Valóban megdöbbentő, amilyen bravúrosan használja a legmodernebb amerikai technikát ez a középkori értékítéletekkel rendelkező öregember — az iszlám logika érdekében.

Már iraki száműzetésének idején magnetofonszalagra vetette prédikációit, s a kazettákat zarándokok útján küldte Iránba. Amikor azután a távoli Franciaországba kellett költöznie, a nyugati világ egész telefon- és telexhálózata rendelkezésére állt. Hívei a párizstól 40 km-re fekvő Neauphle-le-Château-ban már az ajatollah 1978 októberi megérkezése előtt szabályos propagandaközpontot rendeztek be. Az iráni eseményekről szóló jelentéseket rövidhullámú vevőkészülékeken fogták, azonnal szalagra vették, majd perzsa diáklányok papírra jegyezték. Az összeköttetés Iránnal olyan jó volt, hogy az ajatollah munkatársai egy órával előbb tudták meg a híreket, mint a teheráni hírügynökségek tudósítói. A sajtóközpontban Khomeini támogatói több ezer röpecédulát sokszorosítottak és küldtek szíjjel. Az egyik szobában függönnyel eltakart kazetta-sokszorosító gép állt, az ajatollah minden szavát rögzítették. Az iráni légitársaság dolgozói, továbbá Iránba hazatérő kereskedők és értelmiségiek kabátzsebükbe rejtve vitték magukkal Khomeini üzeneteit. Amikor a Savak egyre veszélyesebbé tette ezt az utat, a kazettákat a kitűnően működő telefonhálózaton keresztül közvetlenül Teheránba játszották át, s a szöveget ott rögzítették és sokszorosították. Később iraki és libanoni reléállomások közbeiktatásával juttatták el a siita vezető szavait Iránba.

1979 januárjában felfigyel a nemzetközi sajtó. (Az APP francia hírügynökség telexkocsit küld Khomeini központjának közelébe.) Khomeini interjúkat, sajtókonferenciákat tart — egyrészt a világ közvéleményének mozgósítása, még inkább az iráni lakosság tájékoztatása céljából. S a teheráni utcákon tüntetések kezdődnek, mert egy öregember, 4000 km-re onnét, imaszőnyegén térdelelve így akarja. Vajon ki eszelte ki ezt az ügyes haditervet, mely a médiumokra épül? A terv egyik szülőatyja Banisadr, a jelenlegi köztársasági elnök volt, a másik pedig Ghotbzadeh külügyminiszter. (Az előbbi Franciaországban járt egyetemre, az utóbbi pedig az Egyesült Államokban, azaz mindketten hozzászokhattak a nyugati életstílushoz, s annak elválaszthatatlan alkotórészéhez: a televízióhoz. Visszatérésük után Ghotbzadeh mindjárt az iráni állami rádió igazgatója lett, Banisadr pedig a televízióról gondoskodott.)

A külföldről sugárzott rádióműsorok csakúgy, mint a kazetták azért válhattak hatásos hírközlő eszközökké Iránban,

mert a 70-es években — különösen az olcsó japán import következtében — igen széles körben terjedtek el a tranzisztoros készülékek, s valóságos státuszszimbólummá váltak a szegények körében. 1975 és 78 között az Elektronik Association of Japan közel két és fél millió ilyen készüléket adott el Iránban. Elképzelhető, mit jelentenek az auditív kommunikációs eszközök egy olyan országban, ahol a lakosság 60%-a írástudatlan.

Az ország ezeréves kommunikációs struktúrája is Khomeinit szolgálta. A perzsa társadalmi élet hagyományos központjai: a mecsetek és a bazárok is forradalmi hírcentrumokká váltak. A mullahok vallási tekintélye s a bazár pénze — Khomeini és munkatársai információinak és utasításainak hatása alatt — erős sah-ellenes koalíciót hozott létre. Az ország 80 ezer mecsetjének hangszóróiból az „isteni jel” hangja szólt, könyörtelen harcra szólítván a népet. A hatalomért folyó harc utolsó szakaszában is döntő jelentőségük volt a médiumoknak. Rövid ideig úgy látszott, hogy a sah által kinevezett Baktiár miniszterelnök megakadályozhatja Khomeini hazatérését. Ekkor az ajatollah bevetette Baktiár ellen a rádiót, a televíziót és egy kalózkodót. A döntő harc úgy kezdődött, hogy az iráni légierő körében nagy sikert aratott egy az ajatollah hazatéréséről szóló tévéfilm, amit a császári gárda provokációnak minősített, s megkísérelte elfoglalni az egyik katonai repülőteret. Reggelre azonban a légierő leverte a „halhatatlanokat”, a nép barikádokat emelt az utcákon, elfoglalta a börtönöket és a minisztériumokat. Délután 2-kor az ajatollah egy Teherán közelében felállított kalózkodón keresztül szent harcra szólította fel az iráni népet . . .

1979. november 4-én iráni egyetemisták hatoltak be az Egyesült Államok teheráni nagykövetségére és azt elfoglalva 50 túszt ejtettek. A túsügy kezdetén Khomeini a következőket nyilatkozta: „Ha sikerülni fog a médiumok útján közölni az igazságot az amerikai néppel, bizonyos, hogy az amerikaiak megváltoztatják véleményüket és barátságosabb magatartást

tanúsítanak velünk szemben.” Baniszadr még világosabban fogalmazott: „Ezt a problémát a diplomaták nem tudják megoldani. Mi inkább a sajtódiplomácia útját választjuk.”

Az első napokban az amerikai ABC tévé-társaság konkurrencia nélkül közvetítette a követségi eseményeket. Ez idő alatt az ABC esti hírműsorainak nézettsége két teljes Nielsen-ponttal emelkedett, azaz: a szokásosnál másfél millióval több háztartást ért el. Hamarosan több mint kétszáz újságíró vette körül a nagykövetséget, ahol a túsók fogvatartói gondoskodtak róla, hogy legyen miről tudósítaniok.

A követség 3 méteres falára hangszórókat szereltek, majd megjelentek a tévékamerák is. Ezután az iráni tévé — külföldi operatőrök és riporterek közreműködésével — egy hónapon át, nap mint nap ugyanazt a műsort közvetítette: irániak ezrei, tízezrei rázzák öklüket, s kiáltják angolul vagy perzsául a mikrofonba: „Halál a sahra!” — „Halál Carterre!” — „Le Amerikával!” És Khomeini éppen ezt akarta: Megmutatta a világnak, hogy Teherán a spontán amerika-ellenes népakarat megnyilvánulásának színtere. (Az ajatollah naponta képernyőn követte nyomon az eseményeket, a kormány pedig megfizette a tüntetők kiesett munkabérét, s élelmiszereket osztott közöttük.)

Hamarosan kiderült azonban, hogy a szenzáció egy idő után veszít erejéből. Ezenkívül túlságosan erőssé vált az amerika-ellenes hangulat Iránban, s az amerikaiakat is túlságosan mélyen érintette, amikor látták, hogy a túsók fogvatartói amerikai zászlóba csavarva hordták ki a szemetet a követségről. Az iráni kormány először a nagykövetség körüli látványosságokat állította le, majd kiutasította az amerikai újságírókat. E döntés ellen az amerikai kormány nem igen tiltakozott, sőt Brzezinsky egyenesen azzal vádolta az amerikai tévétársaságokat, hogy „egy pár vacak dollárért az ellenség malmára hajtják a vizet”.

ZORIN a „Kilences stúdió”-ról

A szovjet televízió egyik legnépszerűbb külpolitikai adása a „Kilences stúdió”. A műsorvezető — Valentyin Zorin, az ismert kommentátor. (V. Zorint a magyar tévé néző is ismeri — a szerk.) Miben különbözik műsora a többi politikai adástól? ZORIN: A „Kilences stúdió” elsősorban a politikailag képzett közönségnek szól. A nemzetközi élet eseményei szinte mindenkit érdekelnek — az iskolás gyerekektől az aggastyánig. Van azonban a közönségnek egy olyan rétege, amely nemcsak operatív információkat igényel, hanem az összefüggések feltárását, a koncepciók ismertetését. Erre vállalkozik — immár öt év óta — a „Kilences stúdió”.

— Véleménye szerint minek köszönhető a műsor növekvő népszerűsége?

ZORIN: Nyilvánvalóan annak, hogy a néző „első kézből” kap információt és magyarázatot. Más műsorokkal ellentétben, melyekben újságíró kollégáim (és jómagam is) szakterületünktől függetlenül a legkülönbözetőbb témákkal foglalkozunk, ebben a „Kilences stúdióban” mindig az adott terület szakértője szólal meg. Ez két szempontból is hasznos. Egyrészt — mivel az illető „otthon van” a témában — kötetlenül viselkedik, s képes kiegészítő információkat és alapos elemzést adni. Másrészt, korunk önállóan gondolkodó embere is szívanes odafigyel, ha valamilyen kérdésben annak tekintélyes szakértőjét hallhatja. (Pl. a közel-keleti kérdéssel a Kelet-kutató Intézet igazgatóját.) Egyre több külföldi résztvevőt is meghívunk stúdióinkba; köztük tőkés országok újságíróit, neves tudósokat is.

— Rengeteg levelet címeznek a „Kilences stúdió”-nak. Hogyan értékeli a közönséget: mennyire van tisztában a külpolitikai kérdésekkel?

ZORIN: A legnagyobb felfedezés e téren ért, mi, televíziósok rájöttünk, hogy eddig bizony alulértékeljük közönségünk felkészültségét.

— Felhasználják a nézők leveleit az adások készítésénél?

ZORIN: Bár a levelekkel kiengedtük a szellemet a palackból — hiszen annyit kapunk, hogy naponta legalább másfél órát csak ezek olvasásával, értékelésével, megválaszolásával töltök —, viszont el sem tudnám képzelni munkámat enélkül.

— A leveleken kívül milyen más források határozzák meg az adások témáját, a nézők tájékoztatását?

ZORIN: Egyrészt a nemzetközi élet porondján zajló események, másrészt tematikai tervünk. A külpolitikai események nyilvánvalóan nem tervezhetők előre, s így a napi politikai adásoknál lehetetlen pl. fél éves tervet készíteni; mégis a „Kilences stúdió”-nál” más a helyzet. Vegyünk egy példát. Egyik adásunkat az energia-válság témájának szenteljük. Milyen mértékben játszanak közre e válságban az objektív tényezők, ill. az egyes nyugati körök által mesterségesen szítottak? Hogyan hatnak a nemzetközi kapcsolatokra az energetika jövődöbeli problémái (hiszen az energiaforrások valóban kimerülőben vannak)? Ez egy hosszan ható probléma, amely nincsen közvetlen kapcsolatban a napi politikai eseményekkel, de ott van azok mögött. Tehát nem érthetjük meg pl. Washington közel-keleti politikáját az energiaválság ismerete nélkül. Mivel azonban ez utóbbi nem napi esemény, ezért előre felkészülhetünk rá. (Tudjuk pl. hogy a műsorban részt vesz Inozemcev akadémikus, a Világgazdasági és nemzetközi kapcsolatok intézetének igazgatója és Velehov akadémikus, az egyik legnagyobb szovjet tudós, az atomenergia szakértője.) Abban a pillanatban, amikor a nemzetközi események a leginkább aktuálisak teszik, jelentkezni fogunk ezzel az adással.

— Milyen televíziós eszközöket alkalmaznak a „Kilences stúdió”-ban?

ZORIN: Adásainkat időnként híradórészletekkel, diagramokkal, térképekkel illusztráljuk, azonban a legfontosabb szerepe a szónak van. Ha egy érdekes ember érdekesen tud beszélni valamilyen érdekes témáról, tehát nem szónokol és nem tart felolvasást, hanem nyilvánosan gondolkodik, s a néző részese a gondolat születésének — azt hiszem, ez igazi televíziós élmény.

— Végül kérem, mondjon néhány szót a „Kilences stúdió” nemzetközi visszhangjáról.

ZORIN: Műsorainkat felhasználják a szocialista országok és időnként a tőkés or-

ságok televíziói is. Az adást követő napon a külföldi sajtó és a hírügynökségek gyakran kérik meg tőlünk a beszélgetések szövegét. Nem ritkán magas beosztású személyek szállnak vitába velünk a külföldi sajtó hasábjain (ezt tette többek között pl. a Fehér Ház sajtótitkára, Szadat elnök stb.). A „Kilences stúdiót” gyakran Moszkva hivatalos álláspontjaként fogadják, jóllehet ennek nyilvánosságra hozatala nyilván nem egy tévéműsor, hanem a hivatalos dokumentumok feladata. Ennek ellenére tudjuk — és ez meglehetősen nagy felelősséget ró ránk —, hogy adásunkat a szovjet közvélemény tekintélyes fórumaként, országunk külpolitikai állásfoglalásaként tartják nyilván.

Media Perspektíven

Állami monopólium vagy magánvállalkozás?

Újra feléled az elektronikus tömegkommunikáció kereskedelmi szervezésének vitája. Újra politikai harcok tárgya a rádió és a tévé állami vagy „független”, azaz magángazdasági, kereskedelmi működtetése. Példa bőven akad erre is, arra is. Európa nagyobb részén állami monopólium a rádió és a tévé, de sokakat foglalkoztat a monopólium fellazítása.

Az NSZK-ban a kereskedelmi rádió vagy televízió bevezetése alkotmány módosítást tenne szükségessé. Itt az elektronikus tömegkommunikáció a tartományok illetékességébe — és hatalmi eszközei közé — tartozik. Mivel azonban általában 2–3 tartománynak van egy állomása, az irányítás nem egyközpontú. Az állomások működésében több párt, több földrajzi körzet szempontjai érvényesülnek, sőt a különböző érdekek huzavonájában a műsorok készítőinek és szerkesztőinek is marad némi mozgástere. Az állomások működéséhez nem elegendőek egyetlen tartomány anyagi eszközei, és egy tartománynak sincs annyi pénze, hogy saját állomást létesítsen vagy fenntartsen.

A föderációs rendszer azonban kezdetől fogva nem teljesen általános. A tartományi vezetés és a bennük hangot kapó pártok azt szeretnék, ha senkivel sem kellene osztzkodni. Ez a törekvés fejeződik ki abban a kétéves vizsályban, amely az Északnémet Rádió és Televízió (NDR) körül zajlik. Két CDU-uralt tartomány akarja venni az irányítást, sőt meg akarja vonni a szót az SPD többségű hamburgi tartomány vezetésétől. A politikai hatalmat az NDR átalakítása sőt akár felosztása útján szeretnék átvenni. A közvetlen cél: pártpolitikai adó. A távolabbi: a CDU támogatásával folyamatos kommercializálódás. A NDR jövője hosszabb ideje felkavarja a kedélyeket, foglalkoztatja a nagyközönséget és a szakembereket egyaránt.

A kereskedelmi televízió eldorádója közismerten az USA, ahol több mint 700 nyereség-orientált tévétársaság működik. A műsorkészítő vállalatokkal, sőt a tömegkommunikációtól teljes mértékben idegen cégekkel összefonódó rádió- és tévétársaságok tevékenységét szinte kizárólag anyagi érdekek határozzák meg. Mivel tevékenységük költségeit reklámból fedezik, céljuk a hirdetések árának emelése, ami azonban csak a nézők számának növekedésével érhető el. A kereskedelmi társaságok tehát minél több néző meghódítására törekednek. Az olyan ideálok, mint a változatosság, a magasabb színvonal, kisebb csoportok kielégítése valójában szétfeszítik a működési kereteket. Az Egyesült Államokban ezt az ellentmondást állami beavatkozás útján próbálják megoldani, a kereskedelmi társaságokat ellenőrző központ és számtalan előírás segítségével. Átmenetileg valóban elérték, hogy csökkent az erőszakot vagy pornográfiát tartalmazó műsorok aránya, és a társaságok idejük egy részét oktató és állami közleményeket tartalmazó műsorokra szánták. Azonban rövid idő alatt kiderült az ellenőrzés gyengesége. A kereskedelmi vállalkozások újra s újra megtalálják a módját, hogyan játszható ki a szabályzat és az ellenőrzés. Ily módon az ellenőrzés csak látszat, maga is a kereskedelmi rendszer biztosítását szolgálja.

1954-ben a Nagy-Britannia a BBC kiegészítéseként engedélyezte kereskedelmi rádió- és televíziós társaságok létesítését. A „Független Rádió és Televízió”-nak (IBC) nevezett szervezet — szoros állami ellenőrzés alatt — értékesen egészíti ki a BBC tevékenységét. Előnyei mellett azonban jó néhány negatívum is jelentkezik,

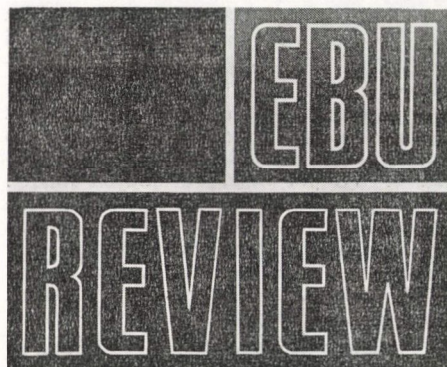
amelyek között nem elhanyagolható a BBC lehetőségeinek viszonylagossá tétele, a műsorok színvonalának lassú csökkentése, a nézők folyamatos elhódítása.

A 4. brit tévéműsor körüli parlamenti vita felfedte a rendszer gyengéit, s a kereskedelmi adókat is más színbe állította. Thatcher asszony konzervatív kormánya salomoni ítélettel engedélyezte a 4. csatornát. Mivel a műsorok közötti konkurenciát veszélyesnek tartják, a 4. csatorna reklámidéjével nem önállóan gazdálkodik, hanem beleszól az eddigi kereskedelmi hálózat is. Az új műsor költségei viszont teljes mértékben a kereskedelmi hálózatot terhelik. A jelenlegi helyzet felmérése, sőt az előreutató prognózisok szerint is, a hirdetési bevételek nem elegendőek a kiadások fedezésére, azaz a kereskedelmi hálózatnak zsebébe kell nyúlnia, hogy fenntartsa a 4. műsort. A kormány indoka: csak ily módon biztosítható a műsorok színvonala s mindenekelőtt a BBC zavartalan működése. Nagy-Britannia tehát a „liberális”, sok vonatkozásban kizárólag tőkés érdekekhez igazodó tömegkommunikációtól az egyre szigorúbb állami ellenőrzés felé halad.

Más típusú modellt képvisel Olaszország. Helyi és csoportérdekekre hivatkozva 1976-ban egy alkotmányjogi döntés szabad utat nyitott a magán rádió- és tévéállomások létesítésének. Az Olasz Rádió és Televízió (RAI) változatlanul monopolizálja az elektronikus tömegkommunikációt, a magánállomásoknak pedig azt a szerepet szánták, hogy ellássák a különféle speciális célcsoportokat, amelyeket a RAI nem ér el, vagy amelyek figyelembevétele gazdaságtalan. Ugyanakkor mind a RAI, mind a törvényhozás a műsorszórás felfrissítését, a RAI megfiatalítását érta a kereskedelmi adóktól.

A kezdeti remények igen hamar lelohadtak. A speciális kis csoportok ellátása helyett a kereskedelmi állomások szervezetekbe, szövetségekbe tömörülnek, így helyi jellegüket is egyre inkább elveszítik. A RAI nemhogy ötleteket és támogatást nem kap tőlük, de védekeznie is egyre nehezebb a konkurenciájukkal szemben. Pillanatnyilag az olasz tévénézők egyharmada valamelyik kereskedelmi műsorsort nézi, s csak két harmada a RAI országos műsorát. Ha ehhez hozzászámítjuk a kereskedelmi műsorok és a saját összefonódását, továbbá, ha tudjuk, hogy a magánállomások műsora a RAI-t is a szórakoztatás irányába tolja, nyilvánvalóvá válik az egyensúly megbomlása.

Az NSZK-ban, ahol mint jeleztük, a kereskedelmi adók felállításának jogi akadályai vannak, legfeljebb egy-egy állomást adhat nagyobb teret a hirdetéseknek. Ennek a lehetőségét akarta megteremteni Schleswig-Holstein tartomány, amikor felmondta részvételét az Északnémet Rádió és Tévé (NDR) fenntartásában. A CDU értelmezése szerint az NDR egyik tagjának kiválása az adóállomás megszüntetését jelenti, tehát tartományonként egymástól függetlenül gondolkodhatnak új állomás felállításáról és a műsorpolitika kialakításáról. Az NDR és a Német Rádiók és Televíziók Munkaközössége (ARD) a szakítást alkotmányellenesnek minősítette. A tömegkommunikációs és politikai harc eldöntése az alkotmánybíráshoz hárult. Az ítélet: egyrészt biztosítja az NDR jövőjét — két tartomány adójaként — másrészt azonban jogosnak tartja Schleswig-Holstein kiválását. Ily módon tehát Schleswig-Holstein tartománynak kötelessége és joga lakosságának tömegkommunikációs ellátása, azaz megnyílt a kiskapu a pártpolitikai érdekek közvetlen érvényesítése előtt. Ezt ma legfeljebb a közvélemény lassíthatja vagy akadályozhatja, amelyet az elmúlt 2–3 év vitái ébresztettek fel.

A televíziózás harmadik nagy korszaka?

Bár kissé szeszélyesen érkezik Budapestre az Európai Rádió és Televízió Unió (European Broadcasting Union) folyóirata, legutóbbi számai (2–3.) figyelemre méltó cikkeket kínálnak.

A többhangú televízióadások Japánban című írás az EBU televíziós programbizottsága érdeklődésének és vizsgálódásainak is előterében álló témával foglalkozik: a sztereofonikus televízióval. Képet ad a Nippon Hoso Kyokai (NHK) e téren elért eredményeiről és tapasztalatairól. Elsőként az NHK hozott létre kísérleti sztereo állomást az Expo '70 alkalmából, majd 1970—73. között egy sorozat sztereoadást közvetített. Akkoriban a fő cél az volt, hogy minél több adatot és információt szerezzenek a több hangú tévéadások sugárzási jellegzetességeiről, és arról, hogyan egyeztetethetők össze a hagyományos tévéműsóiakkal. Kísérletképpen főként klasszikus zenei és opera-programokat, valamint angol nyelvű híreket sugároztak.

Az általánosan elterjedt tévécsatornán 1978. október 1-től Tokióban és Oszakában indította az NHK kísérleti adásait sztereo- és kétnyelvű műsorral. Ezzel egyidejűleg több kereskedelmi állomás is megkezdte sztereoműsorok közvetítését. Így azután 1979. december 31-ére Japán 20 gazdasági egységében az NHK 5, a kereskedelmi állomások pedig 18 rendszeresen sugárzott több hangú tévé-műsorral rendelkeztek, melyek hozzávetőlegesen az ország feléhez jutottak el.

Az 1978 október és 1979 szeptember között eltelt egy év alatt az NHK több hangú tévéadásai összesen 440 órát, azaz naponta 1 óra 12 percet tettek ki. (Napi 56 perc a sztereo, 16 perc pedig a kétnyelvű program volt.)

A cikket író Yukio Matsumoto, az NHK helyettes igazgatója szerint a több hangú tévéadások a televíziózás új korszakát nyitják meg. Sajnálatos módon azonban jelenleg a nézők óriási többsége csak egy hangú adásokat vevő készülékkel rendelkezik, ezért a műsorkészítők úgy érzik, hogy nem érdemes erőfeszítéseket tenni a több hangú programokért. Ennek ellenére az eredmények nem lebecsülendők. Ezt a szerző számos példával támasztja alá mind a sztereo, mind a kétnyelvű adások (főleg filmek szinkronizálása) terén. Egy probléma azonban megoldatlan: a sztereoközvetítés szélesíti a hang dimenzióját, növeli a hang hatását, ugyanakkor a képernyő mérete változatlan. Így ellentmondásba kerül a hang és a kép, az összehatás nem ideális. Számítani lehet azonban arra, hogy a széles képernyők elterjedése feloldja majd a diszharmoniót, s a sztereo közvetítések teljes élményt fognak nyújtani.

A kétnyelvű adások területén is haladás tapasztalható. Megoldásra vár még egy eléggé prózá, mégis gondot okozó probléma: nincs elegendő ember, aki tökéletesen és gyorsan tudja egyik nyelvről a másikra fordítani a híreket.

A cikkből kitűnik, hogyan reagáltak a nézők a több hangú adásokra. Havonta átlagosan 300 olyan levél érkezik tőlük az NHK-hoz, amelyben egyrészt technikai problémák iránt érdeklődnek, másrészt pedig azt akarják tudni, hogy körzetükben mikor lehet ilyen műsorokra számítani. A fiatalokat és a nőket főként a sztereozene, a férfiakat pedig többnyire a sztereo sportközvetítés érdekli.

A japán elektronikai ipar képviselői úgy vélik, hogy a több hangú tévéadások a fekete-fehér, illetve a színes adások után a televíziózás harmadik nagy korszakát nyitják meg. A nagyobb tévékészülékeket beépített adapterrel és egyéb kiegészítő felszereléssel látják el, a kisebb televíziókat pedig úgy építik meg, hogy külön adapterrel alkalmazások legyenek a több hangú adás vételére. Az elmúlt két évben havonta 90—100 ezer ilyen készüléket adtak el Japánban.

Hasonlóan érdekes és a jövő szempontjából igen fontos kérdéssel foglalkozik Olof Hultén, a svéd Sveriges Radio igazgatója: azt vizsgálja, hogy milyen hatást fog gyakorolni a képmagnó a televízióra mint tömegkommunikációs eszközre. Egyes vélemények szerint ugyanis az új video-technika forradalmasítani fogja a televíziózást és a nézők abban a helyzetben lesznek, hogy azt a programot válasszák ki, amelyiket akarják. Nyilván ebből a gondolatból származik a cikk címe is: A házi video—fenyegetés a nyilvános televíziózás ellen?

A Sveriges Radio több felmérést végzett és ezekről jelentéseket adott ki. Értékelése szerint a képmagnó és a videolemezek közötti alapvető különbség az elkövetkező évek során továbbra is fennmarad. A kazettás képmagnó egyaránt alkalmas a televízió sugárzott műsorok felvételére, a saját tévékamerával készített felvételekre, és készen vett programok lejátszására. A képlemezek forgalma növekedhet ugyan a nyolcvanas évek első felében is, de nem valószínű, hogy alkalmazásuk tömegessé válna. A házi videózásban a képmagnó továbbra is előnyben marad a képlemezekkel szemben.

Különös módon azonban a videokazeták eddig megoldatlan problémája abban

áll, hogy még mindig nincs technikai lehetőség tömeges másolásukra. Minden egyes másolatot külön kell munkába venni, ami igencsak idő- és költségigényes. Ha ezt megoldják, a kazetták a jelenleginél sokkal olcsóbbak lesznek, és hirtelen széles körű elterjedésük várható.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a videokazettákat főleg olyan tévé-műsorok rögzítésére használják, amelyeket a néző elfoglaltsága miatt nem láthat a közvetítés idején. Ennek ellenére a felvételek többsége még inkább korábbi programokról készül. Egy japán felmérés szerint az összes videofelvétel 90 százaléka ebbe a kategóriába tartozik.

Egyre megszokottabb, hogy hordozható kamerával készítenek képmagnó-felvételeket. A ma még technikai újdonság előbb-utóbb átveheti a házi filmfelvevőkészülék szerepét.

A cikk azt jósolja, hogy 1985-re Syédszországban, Japánban, az Egyesült Államokban és más hasonlóan fejlett országokban jelentős előrehaladás lesz a házi videózás területén és elsősorban a videokazetták fognak elterjedni tömeges méretekben.

Az ismeretszerzés és szórakozás forrásai

A „Przekazy i Opinie” — a Lengyel Rádió és Televízió közvélemény-kutatással és a műsorok tanulmányozásával foglalkozó központja folyóiratának legutóbbi száma adatokat hoz egy lengyel felmérésből, amely a tömegkommunikációs eszközök szerepét vizsgálta.

Milyen mértékben töltik be az egyes tömegkommunikációs eszközök az ismeretanyag-forrás szerepét? Mennyire tekintik hitelesnek a közönség az így szerzett információt? Milyen mértékben tudja hasznosítani az így nyert ismereteket?

Milyen szerepet töltenek be számára az egyes médiumok? Ezekre a kérdésekre keresett választ a Varsói Egyetem Pedagógiai Intézete, amikor 925 főből álló (18 és 60 év közötti) reprezentatív mintával 1977-ben kérdőíves felmérést végzett a lengyel iparvidékek jellegzetes városában, Plockban. Az intézet a sajtótermékekről, rádióról, televízióról, moziban vetített filmekről és könyvekről kialakult véleményeket vizsgálta.

A kérdezett személyek művelődési tevékenysége leginkább a televíziónézésben nyilvánul meg: 79 százalékuk nézi rendszeresen, naponta a műsorokat. A vizsgálatban szereplők fele olvas naponta újságot, és hallgat naponta rádiót. Egyharmad részük olvas rendszeresen könyveket, 14 százaléka jár hetente moziba.

A tömegkommunikációs eszközök hasznosságát 6-fokú skálán vizsgálták, a „nélkülözhető” és a „nélkülözhetetlen” szélső értékek között. A hasznossági skála élére a televízió került, utána a sajtó, a könyvek, a rádió, majd végül a film következik. A vizsgált személyek képzettsége befolyásolja az egyes tömegkommunikációs eszközök fontosságának megítélését. Az alap- és középfokú végzettségűek 90 százaléka a televíziót állítja az első helyre, míg a felsőfokú végzettségűek a könyvet és az újságot jelölték a „nélkülözhetetlen” fokozattal, a televízió itt csak harmadik helyezést ért el. A sajtót mindhárom kategóriában nagyon hasznosnak tartják. A könyvek az alapfokú képzettségűek csoportjában az utolsó előtti, a középfokú végzettségűeknél a második helyen állnak. A rádió csak az alapfokú képzettségűek csoportjában található a skála felső részén, a másik két kategóriában az utolsó előtti fokozaton áll. A film került mindhárom esetben a legutolsó helyre.

Az eredmények azt mutatják, hogy a televízió — mint univerzális eszköz — többféle funkció betöltésével a legalkalmasabb a nézők különböző igényeinek kielégítésére, míg a többi tömegkommunikációs eszköz speciális feladatokat teljesít: a könyvek ismeretforrásként, a sajtó hírforrásként, a film a szórakozás, a mindennapi gondok elől való menekülés eszközeként, a rádió a napi tevékenységet kísérő „társ”-ként szerepel.

A tömegkommunikáció nemzetközi problémáival is rendszeresen foglalkozó folyóirat e számában az új kommunikációs világrend felállítására irányuló törekvéseket elemezve megállapítja, hogy a

valódi egyenlőségen alapuló új világrend megvalósulásának alapfeltétele: a fejlődő országoknak először gyökeres belső reformokkal a saját tömegkommunikációs rendszerüket kell megteremteniük.

A folyóirat rendszeresen közli külföldi szerzők írásait. Ezúttal bolgár szerző elemzi a tömegkommunikációs eszközök közönségének típusait, a nyugati elméletekben szereplő, passzív közegét jelentő „tömeg” helyett az aktív részvételt feltételező „közönség” fogalmát használva, a közönséget a „nagyközönség” és az „értő közönség” kategóriába sorolja.

„Az amerikai tévénezők belefáradtak a reklámözönbe” — állapítja meg a folyóirat „Tapasztalatcsere” rovatában az Egyesült Államok televíziós műsorairól átfogó helyzetképet nyújtó elemzés. A „komoly műfajú” programokat sugárzó, reklám- és hirdetésmentes televízió nézőtábora egyre növekszik: az 1953-ban felállított ismeretterjesztő, oktató-nevelő célokat szolgáló televíziós csatornának ma 46 millió nézője van.

Tévéhíradó napi 24 órában

Ted Turner 100 millió dollárba fogadott: van igény arra, hogy a hét minden napján 24 órában közvetítsenek tévéhíradót. Fogadásához a közelmúltban beindult vállalkozás, a Cable News Network szolgáltat alapot. Már több nagy kommunikációs társaság is latolgatta a kábeltelevíziós hírek bevezetését, de elvetették az ötletet azzal, hogy egyelőre túl költséges.

A CNN évi költségvetése 25 millió dollár, míg a három nagy tévétársaság, a CBS, az NBC és az ABC egyenként 100 millió dollárt fordíthat hírekre, és ők csak a műsoridő egy óráját töltik ki ezzel. A kezdeti időszakban a CNN a kábeltelevízióval felszerelt 16 millió otthon közül csupán kétfelét tud elérni, három riválisa pedig a tévékészülékkel ellátott 76 millió

amerikai otthon közül csaknem mind-egyikhez tud szólni. De Turner meg van győződve arról, hogy nagyobb az étvágy, mint amelyet a nagy társaságok ki tudnak elégíteni. „A versengés miatt ők a katasztrófa utaznak — meggyilkolt diktátorok, olajjal borított sírályok, vulkánkitörések, összeégett hullák. Csak akkor mondják meg, mi történik Washingtonban, ha valamelyik szenátort rajtakapják valamin.”

Turner azzal száll szembe a három órással, amit ő elektronikus hírmagazinnak nevez. Egy hétköznap például a műsor fénypontjai: kétórás híresszeállítás délből, félórás pénzügyi és gazdasági hírek este hétkor, főműsoridőben nyolctól tízig tartó hírközlés, utána stúdióbeszélgetés egy nevezetes chicagói tévészmélyiséggel, félóra sport tizenegyor, éjjel egykor pedig interjú Los Angelesből az NBC „Grandstand” show-jának házigazdájával. A nap folyamán riportokat közvetítenek a legkülönbébb témákról, mint például egészségügy és táplálkozás, jog, divat, állatgondozás, csillagászat, kertészkedés, barkácsolás stb. Turner egy sor nagynevű kommentátort szerződtetett, köztük Barry Goldwater szenátort, Bella Abzug volt képviselőt, Joyce Brothert pszichológust.

A CNN hat sajtóirodát nyitott az Egyesült Államokban, tudósítokat küldött Rómába és Londonba, és a Canadian Television Networkkel közös irodát tart fenn Pekingben. Főhadiszállása egy polgárháború előtti udvarház Atlantában, amely 9,2 hektárnyi területet foglal el, megszerzése és felújítása 8,5 millió dollárba került. A CNN 10 millió dollárt költött a legmodernebb tévéfelszerelésre, nagy részét az atlantai stúdióinak szánja. Előfizetői az Egyenlítő felett 36 km távolságban keringő műholdról kapják a műsorokat. Az ország 4900 tévétársaságából eddig 175 kötött szerződést arra, hogy Turner híreit szolgáltatja nézőinek.

Sok újságíró szerint a CNN olyan, mint a non-stop híreket közvetítő rádió, csak éppen nem sugároz úti jelentéseket és helyi információt. Ha a tervek valóra válnak, az első év után a CNN bevételeinek nagy részét a reklámból fogja biztosítani. Turner számításai szerint a vállalkozás még akkor is megbukik, ha nyolcmillió előfizetőre sikerül szert tenni. Ezen a határon azonban túljuthatnak, ha beigazolódik a jóslatok, melyek szerint a kábeltelevízióval ellátott amerikai háztartások száma 1985-re meghaladja a 30 milliót.

Szavazás a Monde-nál

A legbefolyásosabb francia napilap, a *Le Monde* 200 szerkesztőségi tagja megválasztotta új igazgatóját, az 55 éves Claude Julient. Az új vezető két évig a jelenlegi igazgató, Jacques Fauvet irányítása alatt fog dolgozni, és 1982-ben veszi át a lapot mint főszerkesztő és felelős kiadó. A *Monde*, melyet 1944-ben alapított Hubert Beuve-Méry, francia kormánytisztviselők és különböző nemzetiségű diplomaták mindennapi olvasmánya szerte a világon. Elsőrendű tudósításokat közöl, jó adag szerkesztőségi véleménnyel fűszerezve; mindeddig sikerült megőriznie függetlenségét valamennyi politikai párttól, és a *Monde*-nak nincs tulajdonosa sem. Pontosabban 700-an mondhatják magukénak. 1951 óta az alkalmazottak tulajdonában van, bár nem ők határozzák meg a lap politikáját. Beuve—Méry, akit de Gaulle nevezett ki az újság első igazgatójának, és akit beosztottjai néha úgy emlegettek: „az Isten”, 25 évig egyedül irányította a lapot, mielőtt 1969-ben átadta a kormányt maga választotta utódjának, Fauvet-nak. Fauvet alatt a lap érzékelhetően balra tolódott, a szocialista párt vezetőjét, Francois Mitterrand-t támogatta az 1974-es elnökválasztás idején, és szimpátiát mutatott a kambodzsai Khmer Rouge iránt. Az olvasók és hivatalos személyek élesedő kritikája miatt Fauvet az utóbbi években óvatosan viszsztatolta újságját a politikai közép felé.

Az új igazgató, aki 1973 óta a lap havi melléklete, a *Le Monde Diplomatique* szerkesztője, sokkal baloldaliabb, és hevesebben amerikaiellenes, mint a szerkesztőség bármely más vezető újságírója. Vasúti munkás fia, az Egyesült Államokban tanult a University of Notre Dame-on, s mint külföldi hírszerkesztő lépett be a *Monde*-hoz 1951-ben. Kedvelt vezércikktemája (melyet a *Diplomatique*-ben bontakoztatott ki): Latin-Amerika forradalmi harca az észak-amerikai befolyás ellen.

A *Monde* mérsékeltébb újságírói anynyira tartottak Julien esetleges győzelmétől, hogy visszahívták a lap vezető külföldi tudósítóit, álljanak az ellenzék élére, vagy jelöltessék magukat az igazgatói posztra. De háromnapos kimerítő és eredménytelen választási hadjárat után összezsugorodott Julien ellenzéke, utolsó ellenfelét a szavazás hetedik fordulójában győzte le. Az új főnök vezetői képességei nem kétségesek. A *Monde Diplomatique*-

nál lefaragta a költségeket, ugyanakkor növelte a példányszámot. Megválasztása előtt azt ígérte, hogy hasonló csodákat tesz majd a *Monde*-nál is.

The Economist

Mit ígér az Ethernet

Az irodai automatizálás lassú fejlődésének egyik oka, hogy különböző típusú készülékek terjedtek el, melyek nem tudnak kapcsolatot teremteni egymással. A vállalatoknak van egy szóprocesszoruk itt, egy fakszimilegépük ott és egy számítógép-termináljuk valahol másutt, s ezeket nincs módjuk összekötni. Félnék attól is, hogy a felszerelés egységesítésére irányuló bármilyen döntés korlátozni fogja a későbbi változtatási lehetőségeket. Most a Xerox azt reméli, hogy az Ethernet nevű rendszer bevezetésével leküzdí majd ezeket a nehézségeket.

Az Ethernet-rendszert úgy tervezték meg, hogy lehetővé tegye bármilyen típusú készülék csatlakoztatását egy másikhoz: például egy szóprocesszort a fakszimilegéphez, azt pedig a számítógép-terminálhoz. Ily módon nem kevesebb mint 128 készüléket tudnak összekötni viszonylag rövid távolságokon keresztül. A Xerox a későbbiekre a különböző irodákban kiépített Ethernet-rendszerek között is összeköttetést ígér.

A felszerelés mindegyik darabját koaxális kábelhez csatlakoztatják (az egyes darabokat bármikor könnyen lehet rögzíteni vagy mozgatni). A kapcsolatteremtéshez mindegyik gépnek elektronikus címet adnak. A gépeket a Digital Equipment rádió adó-vevő készülékével szerelték fel, amely felveszi az adott címmel érkező üzeneteket. Ha a készülék már foglalt, az üzenet egyszerűen tovább kering a hálózathoz, amíg a gép beépített ellenőrző szerkezete szabad lesz.

Bár a Xerox már 1975 óta működteti a rendszer különféle változatait, az első teljes Ethernet-hálózatokat csak 1980 őszén vezették be.

A sokféle felszerelés közül, amelyekben jól ki lehet majd használni az Ethernet-rendszert, érdemes megemlíteni a videofon tárgyalásokon alkalmazható elektronikus képernyőt, amellyel a General Telephone and Electronics kísérletezik. Ez lehetővé teszi, hogy a résztvevők illusztrálják is, amit mondanak.

Egy másik lehetséges alkalmazási terület számítógépek használata a könyvtári visszakeresésben. A könyvek és cikkek helyét meghatározó hagyományos katalóguscédulákat egyre inkább felváltják a számítógépek. 1981-ben az amerikai Kongresszusi Könyvtár megszünteti a katalóguscédulákat, a Stanford University pedig számítógépbe táplálja az 1973 óta kiadott műszaki könyvek, kutatási beszámolók és monográfiák nagy részének adatait. Az információhoz nemcsak az egyetem könyvtárának 11 fiókjában elhelyezett terminálok segítségével lehet hozzájutni, hanem a stanfordi Research Libraries Group 100 tagkönyvtárában is.

A stanfordi számítógép gyors és alapos. A közelmúltban végzett vizsgálat szerint átlag 37 másodpercig van szükség egy adat kikereséséhez; a katalóguscédulák használata pedig, ami nem mindig járt sikerrel, több mint 10 percet vett igénybe. A számítógép drága. De tegyük egy összehasonlítást a repülőgépjegy-foglalással: a komputer növelte a légi utazás költségeit, de a mai légitársaságok nem tudnának dolgozni nélküle.

Számítógép a főnök irodájában

Az Egyesült Államokban a személyes használatra tervezett számítógépek ipara hátraarcot csinált, hozzáláttak, hogy újratervezzék termékeiket egy másféle, szakmailag igényesebb piac számára: igazgatók, könyvelők, mérnökök és üzlet tulajdonosok munkájához. Ez a piac, ahol a 4000 dollár körüli összegbe kerülő számítógépeket könnyű értékesíteni, gyorsan növekszik.

A Vantage Research piackutató intézet szerint összesen 450 000 ilyen típusú számítógépet adtak el a múlt évben. Amikor az iparág beindult 1975-ben, ez a szám még csak 20 000 volt. 1980-ban a Radio Shack, az Apple és a Commodore hozzávetőleg 575 000 egységet értékesített.

Az új generációs gépek tipikus példája az Apple III., melyet az év elején mutatnak be az Egyesült Államokban. Az Apple

III. memóriája kétszerese az elődjeiének, szélesebb displayernyője van, és színes diagramot is tud készíteni. A különböző munkákhoz változatos berendezéseket kínálnak. Pénzügyi és más analízisre például egy 4400 dolláros rendszert terveztek. 7800 dollárért olyan típus kapható, mely szóprocesszoroként is működik, és felveszi a versenyt a 10 000 dollárba vagy még többbe kerülő szóprocesszorokkal.

Az üzletemberek növekvő érdeklődésének egyik következménye, hogy a személyes használatra készült számítógépek vesztelizedtetik a hagyományos minikomputereket és egyéb irodai berendezéseket gyártó vállalatok érdekeit. Olyan jól ismert társaságok kerülhetnek az új számítógépek sikerének útjába, mint az IBM, a 3M és a Xerox.

A nagyvállalatoknál már sok vezető inkább megvette a saját számítógépét, mintsem arra várjon, hogy a cég adatfeldolgozó részlege elvégezze a tőle kért munkát, ami több hónapig is eltarthat. Sok helyütt vezető beosztású üzletemberek már 15–20 számítógépet is vásároltak a saját szakállukra. Ezt látva, a gyártók olyan számítógépeket kínálnak, amelyek egy hálózaton belül kapcsolatba tudnak lépni egymással (az IBM számítógépekhez hasonlóan).

Ennél az új piacnál fontos szempont, hogy a vevő használatra kész berendezéssel akar kísérteni a boltból, ebbe az igényeinek megfelelő software-t is beleértve. (Más volt a helyzet a korábbi felhasználóknál, akik közül sokan hobbiként foglalkoztak a számítógéppel, maguk írták a programjaikat stb. Így érthető, hogy a személyes használatú számítógépek programírásában egyes cégeknél szakértőhiány lépett fel (pl. az Atari és a Texas Instruments), s ezek háttérbe szorultak a piacaon.

Megkezdődött a sajátos piaci szegmensek lokalizálása és kiszolgálása is. Ennek egy érdekes példája a kaliforniai SRI által kifejlesztett gép. Ez egy billentyűzettel ellátott 20 × 8 cm-es számítógép kis display-vel és egy apró nyomtatóval. Akkumulátorral működik, közönséges telefonkészülékhez csatlakoztatva „beeszelni” tud a vonal másik végén levő számítógéppel. (Eredetileg a süketek számára fejlesztették ki a gépet, hogy telefonálni tudjanak egymásnak.)

Az SRI terminállal az üzletemberek telefonon keresztül rendeléseket vehetnek fel, és ellenőrizhetik, hogy rendelkezésre áll-e a kért áru. A készülék előirányzott

ára 300 dollár, s az SRI több vállalattal is tárgyal a gyártás megosztásáról, köztük az angliai Plessey-vel.

SCIENCE & VIE

Fénymásolás közönséges papírra

Ha Londonban vagy New Yorkban jár az ember, az egyes kereskedelmi vagy igazgatási központokban olyan fénymásológépeket találhat, amelyek 2–3 dolláros egységáron színes másolatokat készíthet aktákról, negatívokról és diákról is. Majd minden magán- illetve állami cég felszerelte magát a neki megfelelő fénymásolóval. Egyes üzletekben, postahivatalokban bárki készíthet vagy rendelhet másolatokat. A reprográfia fejlődése a technológiák között egész kis háborút szabadított el, amelynek kimenetele ma még nem látható. A harc egyelőre az elektronikus úton előállított kópia uralmát hozta, amely gyakorlatilag teljesen visszaszorította a többi eljárást.

Az elektrosztatikus eljárások az úgynevezett fényellenállású anyagok, pl. a cinkoxid, szelén vagy a kadmium alkalmazásán alapulnak. Ezeknek az a tulajdonsága, hogy sötétben feltölthetők, majd ezt követően a fény hatására képesek vezetni az elektromos áramot. A xerográfia a kereskedelemben elsőként elterjedt elektrosztatikus eljárás egy vékony szelénréteget alkalmaz, amelyet vezető felületre, lapra vagy hengerre visznek fel. Ez a réteg másolja át a képet közönséges irodai papírra az alábbi folyamat során: Egy magas feszültségű vezetőkrác továbbítja a pozitív elektrosztatikus töltéseket a közvetlenül mellette, sötét térben elhelyezkedő szelénfilmre. A feltöltött filmfelületre vetítés útján kerül a kép: világos részei a szelént vezetővé teszik, és a töltések a fémrács felé vándorolnak, míg a sötét részek megtartják töltésüket. A filmnek azok a részei, amelyek pozitív töltésűek maradnak, minden negatív töltésű részecskéket vonzanak. Erre színes vagy fekete festékszemeseket használnak, az úgynevezett előhívókat, ezek állítják elő a látható képet. Az előhívott képet azután átviszik egy papírlapra, amely maga is elektromos töltést kap a készülékben. Az

így papírra vitt festékszemeseket hőkezeléssel vagy két henger között történő préseléssel rögzítik. E művelet részeként a festékszemeseket hőre lágyuló gyantával vonják be.

A gyártók ennek az eljárásnak különböző változatait alakították ki. Egyes esetekben az előhívó oldat festékszemesecskéi gyorsan párolgó folyadékokban lebegnek. A szelénréteggel bevont henger lazán belemerül a folyadékba, így a festékrészecskék érintkezésbe kerülnek az elektrosztatikusan feltöltött mezőkkel és azokon rögzítődnek. Ez a technológia egyszerűbb gépeket igényel, mint amilyenek a por alakú festékszemesekkel dolgoznak. Ugyanakkor egyes szakértők ennek az eljárásnak sem jósolnak jövőt, mert az elillanó gáz szennyezi a környezetet. A szelénréteget esetenként kadmiumréteggel helyettesítik, amely jó képet biztosít, és hosszabb a kép élettartama is. Más eljárások a közönséges papír helyett előzetesen kezelt papírt használnak, például olyat, amely hőérzékeny gyantát, vagy fényellenállású cinkoxid részecskéket tartalmaz. Ilyenkor közvetlenül ezt a papírt töltik fel elektrosztatikusan, a felvitt festékszemeseket pedig hő vagy nyomás segítségével rögzítik. Ezek a készülékek kevésbé költségesek.

Az eredményeket tekintve a legjobb reprodukciókat a közönséges papírra másoló berendezések nyújtják. Ha a készülék kifogástalan és megfelelően be van állítva, akkor a képek tiszták és feltmentesek.

A közönséges papírral dolgozó gépeknek van még egy nagy előnye. Másolni lehet velük különböző papirokra: színes papírra, különböző vastagságú (súlyú), matt vagy fényes felületű papirokra, műanyaggal borított alapra vagy átlátszó lemezre, öntapadó matricára, cégjelzéses papírlapra stb. Másolni lehet a papír mintkét oldalára is. Sőt az egyes másolatok költsége igen alacsony, jóformán csak a felhasznált papír árától függ. Az előhívó költsége sem nagy.

Azok az előnyök, amelyek a közönséges papírt használó elektrosztatikus eljárások mellett szólnak, már rég kiszorították volna az előkezelt papírral dolgozó eljárásokat, ha a készülékek ára megközelítőleg hasonló lenne. De a kópátvitelnél mind mechanikai, mind elektromos bonyolultsága miatt a közönséges papírral dolgozó másológépek közül még a legkisebbeknek és a legolcsóbbaknak is kb. háromszor magasabb az ára, mint a hasonló, de kezelt papírral dolgozó modelleké. Így tehát,

függetlenül az egyes másolatok árától, a kisebb felhasználók, az egyéni vállalkozók, szabadfoglalkozásúak, kis példányszámú másolatokkal dolgozó vállalatok inkább az előkezelt papírral dolgozó gépeket részesítik előnyben. Ezzel ellentétben az olyan cégek, amelyeknek több részleg kiszolgálására, vagy nagy példányszámú másolat készítésére van szükségük, ehhez a nagyobb és közönséges papírra másoló gépeket használják.

Megváltozik-e a piac ilyen megoszlása?

Az előhívónak az elektromos képen történő egyenletes elosztását biztosító egyszerűbb mechanikai szerkezet és az ezt szabályozó elektronikus rendszer összekapcsolása olyan új műszaki megoldásokat kíván, amelyeket csak mostanában kezdenek bevezetni. Ez is hozzájárulhat, hogy *néhány éven belül* csökkenjenek a költségek. Így a kisebb cégek is egyre inkább érdeklődhetnek a közönséges papírra történő másolás iránt.

Newsweek

Harc a videolemezek piacáért

A videolemezek 1978-ban jelentek meg a piacon, s a háború azonnal kirobant az elektronikai ipar három óriása, a Magnavox, az RCA és természetesen a japán Pioneer között a kutatás, fejlesztés és értékesítés terén. Ma a videolemezek jelentik az otthoni szórakozás csúcsát: viszonylag elfogadható áron a tévékészüléken is vissza lehet játszani a filmeket, sporteseményeket vagy bármilyen más előre felvett szórakoztató műsorokat.

A jóslatok szerint 1990-re a video-lemezjátszó készülékek kristálytisztá képet fognak nyújtani a színes tévével rendelkező 70 millió amerikai háztartás 30–50%-ában. Az amerikai piacot 7,5 milliárd dollárra becsülik, s ez a szám még nem tartalmazza a Japánban, Nyugat-Európában és a világ más fejlett területein adódó lehetőségeket.

Egy bizonyos: a különböző vállalatok annyira eltérő technikával dolgoznak, hogy csak egyikük maradhat a porondon. A Philips által kifejlesztett „Magnavision” lézersugárral olvassa le a kép- és hangimpulzusokat, melyeket aztán a kép-

ernyőre vetít. A készülék ára tartozékokkal együtt 775 dollár, és eddig csupán 10 000 darabot adtak el belőle. Az RCA-féle „Selectavision” úgy működik, mint egy hagyományos lemezjátszó, gyémánttű mozog a képet és hangot tároló barázdákban. A Selectavision kevesebb filmet kínál, de 500 dollár alatt kerül forgalomba még 1981-ben. A japán Pioneer már árusítani kezdte a Magnavox készülék általa kifejlesztett változatát, a JVC pedig egy új fajta video-rendszer bevezetését tervezi 1982-ben.

A videolemez-gyártóknak nemcsak egymással kell megküzdeniük, hanem a kazettás videomagnóval, a „házi televízió” első generációjával is. A videomagnó drágább, mint a lemezjátszó, de a meggyőződéses „vidiótár” szemében határozott előnyökkel rendelkezik. Például fel tudja venni a tévén közvetített műsorokat, míg a video-lemezjátszón csak előre elkészített anyagot lehet lejátszani. De a videolemezeknek is vannak jó tulajdonságai: élesebb képet ad, és a lemezek soha nem kopnak el. Azonkívül az előre gyártott műsorok ára 25 dollár vagy ennél kevesebb — a videoszalag árának egyharmada. Bár a videolemez-gyártók erősködnék, hogy készülékeiket a magnóhoz kiegészítésképpen tervezték, becslések szerint a lemezjátszók eladása 1985-re meg fogja haladni a videomagnókét.

Mire számíthatnak a nézők, ha a készülék beválik? A Magnavox számára lemezeket gyártó MCA egyelőre 160 filmet kínál. Az RCA, mely egyben az NBC tulajdonosa, szerződést kötött a CBS-szel videolemezek gyártására, így megvetette a lábát Amerika két legnagyobb televíziós társaságánál. Első katalógusa 150 címet sorol fel.

A videolemezek jól használhatók az ipari termékek piacán is. A General Motors 10 000 lemezjátszót vásárolt a kereskedőinek, és több más társaság is használja a készüléket a termékek bemutatására és a szakmai képzésben.

Az RCA és az MCA katalógusait mindenestre ki kell bővíteni, ha az eladások megkezdődnek. A videolemez-beruházások tetemes költségeket emésztettek fel — mind az RCA, mind a Magnavox legalább 100 millió dollárt fektetett be termékeik fejlesztésébe. Hamarosan mindkét fajta készülék Amerika-szerte kapható lesz, és akkor a néző dolga lesz dönteni, hogy melyik videolemezé a jövő — és melyik versenytárs kaparint meg egy több milliárd dolláros piacot.

BM/Es WORLD BROADCAST NEWS

A helyi adások jövője a fejlődő országokban

Egyre több fejlődő ország kormánya kérdőjelezi meg az országos televízióhálózat hasznosságát, mivel az nem képes megfelelően informálni, nevelni a vidéki lakosságot. Ez a lényege az UNESCO kommunikációs problémák tanulmányozására alakult nemzetközi bizottsága által a közelmúltban kiadott jelentésnek. A Harmadik Világ országaiban változóban van a rádió és a televízió szerepe, s a fejlődés érdekében az országos rendszert területi struktúrára kell feleltetni. A fejlődő országok felismerték: ha centralizált eszközök kiépítésével kívánják a vidéki tömeg-tájékoztatást kifejleszteni, gyakran kudarcot vallanak. Olyan kommunikációs rendszerre van tehát szükségük, amely jobban megfelel a helyi viszonyoknak.

Néhány ország (pl. Kína) a fejlesztés új útját választotta; az ún. „Kínai Terv”, minimális országos rádió- és tévével számol. A kínai kutatók egy csoportja sze-

rint nem lehet a nemzeti programot a helyi követelményekhez idomítani. Szerintük az információkat különféle kommunikációs központokban kell szétszórni. Az országos tévé- és rádióhálózat az ország fejlődésében inkább kísérő, mint vezető szerepet fog betölteni.

Ha a fejlődő országok folytatják kommunikációs hálózatuk helyi jellegű fejlesztését, nagyobb súlyt kap a két-utas kommunikáció fejlesztése, mint a központilag sugárzott adásoké. A körzeti-esítés nem zárja ki a televíziót, de természetesen bizonyos korlátok közé szorítja. A nagy tömeg-tájékoztatói eszközök — beleértve az országos televíziót is — kénytelenek utat engedni a helyi igényeknek, hogy jobban érvényesíteni lehessen a körzeti érdekeket. Persze könnyebb egy vagy két helyen biztosítani a „profi” színvonalat, de ha valóban el akarják érni az embereket, akiknek szükségük van az információkra, akkor nem a színvonal a lényeges.

A fejlődő országok másik fontos problémája az, hogy a költségvetésből mennyit fordítsanak a rádió, ill. a televízió fejlesztésére. Mivel a tévé kiadásai általában ötször akkora, mint a rádióé, ez önmagában is a rádió mellett szóló érv. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fejlődő országok nem látják szükségét a nemzeti televíziózásnak. A legfejlettebbeknek már vannak nemzeti tévéműsoraik, s fejlődésükben egyre jelentősebb szerepet fog játszani a nemzeti és a felett körzeti televíziózás, mely regionális információival mindinkább átlépi majd helyi határait.

Rövidre fogva

Kézi, telepről működő fordítógépek 1979 nyarán jelentek meg először turisták kezében. E kisméretű készülékek ára 200 dollár körül van, kezelésük olyan egyszerű, mint a zsebszámológépé. Mindössze a kívánt szót kell beírni, s megnyomni egy gombot, máris megjelenik a fordítás, illetve jó néhány általánosan használt mondat. Az első évben 400 ezer fordítókészülék talált gazdára. Kezdetben a készülékek 1500 szóra voltak programozva, a legújabbak 2400 szavas és 100 igeragozást is tartalmazó memóriával rendelkeznek. Az év végén piacra kerül egy 5000 szavas változat is. Japánban a Matsushita hangszintetizátort fejlesztett ki a készülékhez, így a turista hallhatja is a lefordított szavakat. A készülékeket több nyelvre programozzák, vagy külön vásárolhatók a nyelvi modulok.

Fortune

Nyugat-Németországban — közvélemény-kutatások tanúsága szerint — 1976—1979 között a tévénezők százalékos aránya hétköznapiakon 79-ről mindössze 79,7%-ra, vasárnapokon 81-ről 81,6%-ra emelkedett, míg a napi nézési idő hétköznapi 139 percről 137 percre, vasárnap 176-ről 166 percre csökkent. Ugyanezen időszak alatt a rádióhallgatók aránya 75,5%-ról 82,3%-ra nőtt, s a napi rádióhallgatási idő 138 percről 173-ra (vasárnap 107-ről 112 percre) emelkedett. A rádió közkeletességét elsősorban az ún. szolgáltató műsoroknak köszönheti. A legtöbb rádiókészüléket a reggeli órákban kapcsolják be; a tévé esti főműsorának kezdetére a hallgatóság fokozatosan 10% alá csökken.

Frankfurter Rundschau

Az év folyamán az Osztrák Televízió megváltozott műsorstruktúra szerint dolgozott. Az új struktúra az eddiginél jóval átfogóbb és egyben áttekinthetőbb kínálatot nyújt a nézőknek. Az egyik program minden nap a szórakoztatásra koncentrált, a másik inkább a nézők kívánságainak figyelembe vételével készül. Egyes meghatározott műsorok mindig azonos időben

jelentkeznek. Mintegy 30 új műsортípus és sorozat sugárzása folyt. A korábbinál nagyobb teret kaptak az élő közvetítések. A változásokat alapos közönségkutatások követték, ezek eredményeit még nem hozták nyilvánosságra.

EBU Review

Az Osztrák Rádió és az Osztrák Újságkiadók Szövetsége közösen képernyőszöveg kísérleti adásához kezdett. Az Austria Presse Agentur munkacsoportja folyamatosan 63 videotext táblát betöltő aktuális információprogramot állít össze, és ezt vevőkészülékkel ellátott kísérleti személyek és a közélet számára sugározza. A videotext vétele a kísérleti időszak alatt díjtalan.

Media Perspektiven

Az RCA 15 éve foglalkozik a Selectavision elnevezésű képlemez, ill. lemezjátszó berendezés kifejlesztésével. A percnként 450-es fordulatszámú forgó lemez a tévékészülék képernyőjén jeleníti meg a rögzített tévéműsort. Egy lemezoldal 1 órás műsort tartalmaz. A lejátszókészülék kb. 500 dolláros áron kerül forgalomba, a lemez ára pedig fele lesz a képmagnószalagok árának. Az RCA a tévétársaságokkal a megfelelő lemezválaszték biztosítása érdekében szerződéseket kötött.

Funkschau

„Telekinotechnika 80” volt a címe az idei szovjet rádió-, televízió- és filmfelserelési kiállításnak, amelyen 72 nyugat-európai és japán cég, továbbá a szocialista országok és a Szovjetunió kiállítói vettek részt. Az Elektroimpex berendezései, melyek az olimpiára készültek, rendkívüli érdeklődést váltottak ki. A szovjet ipar saját tervezésű házi képmagnóval jelentkezett. Egybehangzó vélemények szerint a legnagyobb sikert Magyarországnak, az NSZK és Japán készülékei arattak.

World Broadcast News

Japánban kifejlesztettek egy 2000-es tároltprogram-vezérlésű távbeszélőközpontot, amely a D-10 nagy és a D-20 közepes kapacitású központrendszer legújabb tagja, s integrált áramkörök felhasználásával épült. A központ állandó személyzet nélkül üzemel, szükség esetén egyetlen konténerbe is beépíthető.

Japan Telecommunication Review

A Thomson CSF nyerte el az első díjat azon a pályázaton, melyet a faksimilegépek gyártására írtak ki Franciaországban. (A faksimile készülékek fejlesztésével 1977 óta négy vállalat foglalkozik.) A gépek rendkívül egyszerűen működnek, gyors átvitelt tesznek lehetővé, ugyanakkor hagyományos kép-, ill. szövegmasolóként is használhatók. Előállításuk kb. 400 dollárba kerül. Otthon és az üzleti életben egyaránt hasznukat lehet venni. A Thomson legújabb terméke egy A/4-es oldalt kb. 2 perc alatt készít el, és az átvitelhez a hagyományos telefonhálózatot veszi igénybe.

Telecommunications

Egy kaliforniai cég olyan fényképezőgépet hozott forgalomba, amellyel papírelvonatok készíthetők a tévéműsor egyes képeiről. A „Videoprint 5000” elnevezésű berendezés kívánságra fekete-fehér vagy színes (pozitív vagy negatív) fotót állít elő bármely közvetítési formáról, legyen az normál tévéközvetítés, videokazetta, képlemez, vagy komputergrafika. Annak ellenére, hogy a képernyő képfeloldása kedvezőtlen fotózás céljára, a különleges felvételi eljárással éles, jól sokszorosítható, finomszeméses felvételek készíthetők. Az új fényképezőgép elsősorban a műsorszóró szervezetek archívumainak lesz fontos munkaeszköze. Ára kb. 40 000 Ft-nak felel meg.

AV-Report

Japán elektronikusok új fajta tévéjátékot terveztek. A „Holdraérkezés” nevű játékban a játékosoknak holdjárművet kell a képernyőn megjelenő holdfelszínre kormányozniuk. A navigálás megkönnyítésére folyamatosan megjelenik a vízszintes ill. függőleges sebesség, valamint s repülési magasság. A holdfelszínhez

közeledve a képernyőn feltűnik annak kinagyított képe. Ha sikeres a landolás, a „Gratulálunk” felirat jelenik meg; ha a holdjármű túl keményen ütközött a holdfelszínhez, a felirat a következő: „Élete végéig a Holdon kell maradnia.” A legtöbb esetben azonban holdatéréskor felrobban a jármű, ilyenkor ez áll: „Nincs túlélő”.

Der Spiegel

A szudáni tévé naponta öt órát sugároz, a műsorok döntő többsége importált film. A napi műsoridőből 20 perc a hírműsoroké, 15 perc a reklámoké. Tévével egyelőre a lakosság nem egész 10%-a rendelkezik, viszont minden negyedik készülék színes.

Svet Televize

A 9 és 79 év közötti svéd lakosság több mint 20%-a nézi a sportműsorokat. Legnépszerűbbek az élő sportközvetítések. A tévé előtt ülő szurkolók zsúfolásig megtöltenének 30 futball-, illetve 150 jégkorongstadiont. A Sí Világkupa-futamokon 2 millió 730 ezer svéd néző követte a képernyőn Ingemar Stenmark szereplését. A verseny több napon át tartott, a nézők — vizsgálati adat szerint — munkaidéjükben 1,8 millió órát szenteltek Stenmarknak, ez kb. 225 ezer nyolcórás munkanapnak felel meg. Az eset rendkívüli, de arra hívta fel a figyelmet, hogy a sportrajongók nem ismernek akadályt, ha izgalmas sportműsor van a televízióban.

Audience and Program Research SR

A Svéd Rádió közönség- és programkutató szolgálata nagyszabású, „medicrometer”-nek nevezett vizsgálatba kezdett. A név egy készüléktől származik, amellyel mérni lehet, mennyi időt töltnek az emberek a különböző tk eszközök társaságában, illetve szokásaikban milyen változások tapasztalhatók. Az első év végi összesítés adataiból: képmagnót néz a 7—79 éves népesség 1%-a; lemezt hallgat 26%-uk, könyvet olvas 29%; magnót hallgat 30%; heti- és havilapot olvas 34%-uk; az esti újságokat 39%-uk, rádiót hallgat 73%; reggeli újságokat olvas 74%-uk és tévét néz 77%-uk.

EBU Review

Az Európában jelenleg leghosszabb, 16 km-es üvegszáloptikai összeköttetést a kölni Felten cég által előállított kábellel építették ki a hollandiai Hilversum mellett. A 16, egyenként 1 km-es kábel mindegyike hat üvegszálat tartalmaz, amelyekre a Philips cég egy 140 Mbit/s átviteli sebességű kísérleti rendszert telepített. A kábel kapacitása 1920 távbeszélő-csatorna.

Das Elektron

Az amerikai Warner cég tervet nyújtott be a New York-i városi hatóságokhoz egy 125 csatornás kábeltévé-rendszer létesítésére, amely az összesen 1,6 millió lakost magában foglaló Queens, Brooklyn és State Island kerületeket látná el műsorral. A 125 csatornából 80 magán-előfizetők részére, 45 pedig — köztük 11 kétirányú csatorna — intézményeknek, illetve ipari célra állna rendelkezésre. A magán előfizetés a használt csatornák számától függően havi 10—15 dollár. Az intézmények részére fenntartott csatornákat iskolák, kórházak és más kommunális létesítmények vehetik igénybe. Három csatornán körzeti stúdiók helyi műsoraikat kívánják sugározni.

Media Perspektiven

Új hallókészüléket kísérleteztek ki a California Egyetem orvosai és biotechnikusai a siketek számára. A fül mögött viselt készülék elektromos jelekké alakítja át a beszédet és a környezet zörejeit. A parányi impulzusok innen a belső fülben elhelyezett elektródákhoz jutnak, s — a sérült vagy rosszul fejlett füljáratok kikerülésével — rezgésbe hozzák a hallóideget. Egy hatvanéves beteg, akinek a fülébe a kutatók ilyen nyolccsatornás elektródarendszert ültettek be, a készülékkel életében először hallani volt képes.

Der Spiegel

Telsat AG néven új tévétársaságot alapítottak Svájcban. A társaságnak jelenleg 15 tagja van, egyebek között napilapok, valamint az AG für Werbefernsehen reklámtévé. Terveik szerint 1984-től egy Svájc felett keringő műholdról az

ország három nyelvén fognak műsort sugározni. A műholdas programokat reklámbevételekből kívánják finanszírozni.

Media Perspektiven

Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország és Izland közös műhold rendszerének (NORDSAT) kialakítására új javaslatot tett közzé a Nordic Council. Eszerint a műholdrendszer felhasználja csaknem az összes meglévő tévécsatornát, így Dániában, Finnországban, Norvégiában és Svédországban 7 csatornát lehet majd fogni, Izlandon valamivel kevesebbet. A NORDSAT három műholdat fog üzembe állítani, ebből egy tartalék lesz. A rendszer összköltségét 350—380 millió dán koronára becsülik. Mind a beruházási, mind az üzemeltetési költségek megoszlanak a részt vevő országok között. A parlamentek döntését követően kb. 6 évvel kezdődhetnek a kísérleti adások, és további 1—2 évvel a folyamatos üzemeltetés.

InterMedia

A Holiday Inns szállodahálózat egyes szállodaiban olyan földi állomásokat létesített, amelyek műhold útján kapcsolatot tartanak. Ez lehetőséget ad „távkonferenciák” rendezésére: az egymástól távol dolgozó üzletemberek műhold segítségével közvetített kép és hang révén, televízió kereszttűl tárgyalhatnak. Eleget, ha egy közeli szállodába utaznak, amelyet a távkonferenciához szükséges berendezésekkel szereltek fel. Hamarosan a Hilton Hotels és a Howard Johnson Co. is követi a Holiday Inns példáját.

Business Week

Indira Gandhi kormánya sokkal pozitívabban áll a színes televízió bevezetéséhez Indiában, mint ahogy ez egy olyan országban várható lenne, ahol a fekete-fehér tévé még csak 20 éves múltta tekinthet vissza. A kormány szerint a színes tévé „lendületet adhat az elektronikai és a hozzá kapcsolódó iparágaknak, és nagy számú munkaalkalmat biztosíthat”. A kormány jelenleg 360 millió dolláros

tervet vizsgál. A terv megvalósításával INSAT műhold révén az ország 2/3-án lehetővé válna a műsorvétel. A kormány egy 60 millió dolláros szerződés keretében egyébként már két INSAT műholdat rendelt egy amerikai cégtől. Ezek különféle szolgáltatások betöltésére hivatottak a távközléstől a műsorsugárzáson át, az adatátvitelig.

World Broadcast News

A francia távközlési igazgatóság bejelentette, hogy Vélizyben 1981-ben kábeltévé üzemeltetésével Antiope és Teletel rendszernek köszönhetően új szolgáltatásokat vezet be. Az Antiope előre feldolgozott, beprogramozott információkat (tőzsdei árfolyamokat, időjárás-jelentéseket stb.) továbbít, a Teletel párbeszédet hoz létre a készülék tulajdonosa és egy számítógéppont között. A kisváros nézői a képernyőről leolvashatják, hogy milyen filmeket játszanak a mozikban, feladhatják további rendelkezéseiket a Trois Suisses és a Redoute áruházaknak — ezek ugyanis már beléptek az új szolgáltatási rendszerbe.

EPP

Fennállásának 20. évfordulóját ünnepli a Bolgár Televízió. A rendszeres adás kezdetén, 1960-ban mindössze 2500 készülék volt, ma 1,6 millió készüléket tartanak nyilván, és 6 millióra tehető a tévénezők száma. A televízió két programot sugároz: az elsőt az ország területének 90%-án, a másodikat 65%-án lehet fogni. Az évi műsoridő 5000 óra, a műsorok 60%-a színes. A bolgár tévé szoros kapcsolatot tart fenn a moszkvai Központi Televízióval: 20-tagú állandó stábjá dolgozik Moszkvában, az ott készített politikai, gazdasági és kulturális műsorok a Bolgár Televízió műsoridejének 10%-át teszik ki.

Svet Televize

A gazdaság lanyhulása és a japán konkurrencia arra kényszerítette a német rádió-, magnó-, lemezzátszó- és hi-fi-felszerelés-gyártókat, hogy egymás után zárják be üzemüket. A Grundig felszámolta belfasti sztereógyárát, és elbocsátotta a gyár ezer dolgozóját. A Telefunken megszünteti hi-fi-felszerelés-gyártását

a vállalat nyugat-berlini üzemében és az alkatrészeket a Távol-Keleten fogja vásárolni. A német társaságok abban látják a kudarc okát, hogy túl sokat gyártottak abból, ami nem volt kifizetődő: a lemezzátszót, kazettás magnót, erősítőt stb. tartalmazó komplett berendezéseket nem tudják eladni. Sokkal kelendőbbek a japán gyártmányok.

The Economist

A Göteborg-Posten svéd napilap a világon elsőként jelentette meg számainak egy részét Braille írással vakok számára. A vak olvasók az újságot otthonukban foghatják, egy vevőkészülék segítségével, amely a hagyományos telefonhálózathoz csatlakozik. Egy 64 oldalas újság jelenleg 90 perc alatt készül el az előfizető otthonában. (Ez várhatóan jelentősen csökkenni fog.) A rendszert a lap a Chalmers University of Technologyval együtt fejlesztette ki.

Telecommunications

A Typoart kezdeményezésére a KGST-országok nyomdái néhány hónappal ezelőtti konferenciát tartottak Berlinben, s ezen új programot dolgoztak ki. A program magját a legszebb klasszikus betűk, pl. a baskerville, a wolbaum, a Tótfalusi újralfelfedezése és fényszedésre történő átültetése alkotja. A bodonit a Szovjetunió készíti elő. A tervek között szerepel még a groteszk, a lipcei antiqua, a publica, a talp nélküli antiqua, a faust antiqua és a lektor, valamint egy egyiptomi betűfajta, amely eddig teljesen hiányzott a készletből.

Neue Werbung

Hamarosan bevezetik a „teletex”-ot Svédországban. Az átvitel az új technika révén ötvenszer gyorsabb, mint hagyományos telexkészülékkel. Az információk A/4-es papíron jelennek meg. A kivitelzésre 130 millió svéd koronás szerződést kötöttek a Svéd Philips és az LM Ericson céggel. A Teletex mellett igénybe lehet majd venni a „Telefax” fakszimileszolgáltatást.

Telecommunications

A detroiti Votrax által kidolgozott új szintetikus beszédtechnikának köszönhetően sok olcsó „beszélő” elektronikus készülék kerül forgalomba. Az eddigi készülékek csak korlátozott elektronikus szókinccsel tudtak visszaadni, mivel amesterséges beszéd az emberi hangképző szervek által előállított hangfrekvenciák utánzásán alapult. A Votrax egyszerű és egyedülálló módon szintetizálja az emberi hangot egyetlen félvezető-lapocskán: a számítógépes kódoláshoz hasonló digitális technika segítségével 64 fonémát tud megszólaltatni. Az új chip olcsó (12 dollár), korlátlan szókinccsel, könnyen programozható, és kisméretű, könnyű készülékekben is elhelyezhető — a játékoktól a háztartási gépeken át az irodagépekig.

Newsweek

A számítógépes újságszerkesztés, ill. -szóelés, amely vitákat, sztrájkokat váltott ki Amerikában, Angliában, az NSZK-ban, most Ausztráliában is vihart kavart. Az ausztrál újságírók heti 5 dollár béremelést követelnek a display használatáért. Az Ausztrál Újságíró Szövetség a követelést támogatja, és betiltotta az elektronikus szerkesztést. A kiadók 28 újságíróat, akik visszautasították a berendezés használatát, elbocsátottak. Ezt Ausztrália történetének első országos újságíró-sztrájkja követte. Az újságírók elvesztették a port, melyet a munkaügyi bíróságon indítottak bérük érdekében. A bíróság véleménye szerint a változás nem azonos mértékben érinti a különböző munkakörökben dolgozókat — például a riporterek munkája egyáltalán nem lett nehezebb —, az újságírók követelésüket viszont arra alapozták, hogy az új technika mindenki számára többletmunkát jelent.

The Economist

A brit Rola Celestion cég új módszert fejlesztett ki a hi-fi hangszórók kipróbálására. A lézert felhasználó új technika az interferometriának nevezett jól ismert eljáráson alapszik. Miután a membrán elkészült, neon-hélium lézersugárral tapogtatják le különböző hangfrekvenciákat előállítva. A lézer a membrán legapróbb rezgéseiről ábrát szerkeszt. A háromdimenziós látszó ábra mutatja, hogyan reagál a hangszóró a valóságos körülmé-

nyek között. A legjobb esetben szinte teljesen sík felület mutatkozik, a legrosszabb esetben az ábra holdbéli tájhoz hasonlít. A „hegyek és völgyek” nem kívánt torzulások, amelyek alapján a szükséges javítások elvégezhetők.

Newsweek

Meglepő eredményeket hozott egy népszavazásnak is beillő francia közvélemény-kutatás. A Sofres közvélemény-kutató intézet országos reprezentatív felméréssel azt vizsgálta, hogyan viszonyulnak a franciák az energiagondok megoldását célzó fejlesztési programokhoz. Arra számítani lehetett, hogy a napenergia nem lesz az utolsók között, mégis meglepetésként hatott, hogy a franciák 72%-a azt kívánja, hogy a kormány a napenergiát részesítse előnyben a következő évtizedekre szóló fejlesztési programokban. Mindössze 8%-uk választotta az atomenergiát, 10%-uk a szénét, és 6%-uk a kőolajat. A megkérdezettek 70%-a úgy nyilatkozott, hogy saját maguk is legszívesebben a napenergiát használnák a család, a háztartás energiaszükségleteinek kielégítésére. Tavaly hat európai tőkés ország lakosságának tették fel ezt a kérdést, és a napenergiára szavazók aránya csak 55% volt.

Le Nouvel Observateur

Az amerikai Bausch and Lomb kontaktlencsagyártó részlege áttért a komputervezérléses termelésre. A számítógéppel irányított gyártási eljárással 0,035 mm vastagságú kontaktlencsét állítottak elő. A rendkívül pontos technológiának köszönhetően az új termék mindössze a felét teszi ki az eddigi lencsék vastagságának. (A vékony lencse több oxigént enged a szaruhártyához, így viselése hosszabb időn keresztül sem kényelmetlen.)

Newsweek

Egy amerikai—kanadai—francia konzorcium kifejlesztte a kereső és a mentő műhold-rendszert (SARSAT), mely a légi és tengeri katasztrófák színhelyének azonosítására lesz hivatott. E rendszer alapját három meteorológiai műhold

képezi. Ezeket olyan speciális rádiókészülékekkel látják el, melyek venni tudják a hajókra, illetve repülőkre felszerelt vészjelző készülékek jelzéseit. A műholdak három-négy órás időközökben az egész földgolyóról képesek fogni a jelzéseket, és 20 kilométeres pontossággal határozzák meg a katasztrófa színhelyét. A konzorcium reméli, hogy együttműködésre léphet a Szovjetunióval, ahol szintén fejlesztés alatt áll egy hasonló célú műholdrendszer (COSPAS).

InterMedia

A japán Sony és a holland Philips közös munkával új fajta hangrögzítő eljárást dolgozott ki. Míg a napjainkban használatos nagylemezek oldalanként csupán 20–30 perces műsor tárolására alkalmasak, a 12 cm átmérőjű digitális lemezekre oldalanként 60 perces anyagot lehet felvenni. Az új módszerrel készült hanglemezeket előreláthatólag jövőre hozzák forgalomba.

AP—DJ

A Német Szövetségi Köztársaságban a rádióhallgatók már három, egész éjszaka vehető program közül választhatnak. A legújabb az ARD éjszakai zenei műsora, amely folyamatosan sztereóban sugároz komoly zenét.

EBU Review

Bécs városa hároméves programot dolgozott ki image-ének korszerűsítésére. Az idegenforgalmi prospektusokban és a külföldi sajtóban nemcsak mint a hagyományos császárváros, hanem mint modern, nemzetközi kisugárzású világváros, az UNIDO és más nemzetközi szervezetek központja mutatkozik be. Külön sajtóirodát hoztak létre, amely folyamatosan küld színes híreket és tudósításokat a nagy nemzetközi magazinoknak, köztük a Sternnek és a Vogue-nak.

Intern

Hat ausztrál kereskedelmi tévétársaság elkezdte a képernyőszöveg bevezetésével kapcsolatos munkálatokat. A szolgáltatás hirdetésekben tartja fenn magát, az infor-

mációs oldalakat különböző kereskedelmi társaságok finanszírozzák. Az Angliában kifejlesztett Ceefax mintájára működő rendszer 4000 oldalnyi szöveget tartalmaz.

IPTC News

Az NSZK Kutatási és Technikai Minisztériuma kétmillió márkát szán egy házi segélykérő rendszer kifejlesztésére. A segélykérő készüléket tulajdonosa a csuklóján hordja, mint egy karórát. Ha nem képes elérni a telefont, csak meg kell nyomnia a segélykérő gombját, a jelzés befut a kijelölt kórházba, ahol a hívóra vonatkozó összes adatot mikroprocesszor útján képernyőn megjelentetik. Így az idős betegek szükség esetén azonnal segítséget kaphatnak.

Telecommunication Journal

A „Telekabel Luzern” tévétársaság, amely Luzern körzetében 3200 háztartást lát el kábeltévé- és rádióműsorral, új szolgáltatást vezet be. Előfizetési díj ellenében havonta 4–5 új játékfilmet ajánlanak az előfizetőknek.

Media Perspektiven

A Sony kifejlesztette az első igazán teljes és könnyen kezelhető video felvevőrendszert, amely hordozható felvevőgépből és házi szerkesztésre használható visszajátszó egységből áll. A színes képet és hangot rögzítő kamera kicsiny kazettával működik. A szerkesztéshez a kamerát behelyezik a visszajátszó egységbe, amely hagyományos televíziókészülékhez csatlakozik, de bármelyik kazettás videomagnót is kiegészítheti. A Video Movie System (VMS) nevű rendszer előállításához a Sony partnereket keres. A VMS ára hozzávetőleg 1000 dollár.

Newsweek

A Svájci Rádió és Televízió francia nyelvű programja (SRTR), amely regionális műsorokat ad, felkérte közönségét, hogy vegyenek részt a programmal kapcsolatos döntésekben. A hét francia nyelvű

vű kanton mindegyike bizottsági tagokat választott, akik tagjai lesznek a nagy döntéshozó testületnek.

World Broadcast News

Nagy-Britanniában kísérleti jelleggel először alkalmaztak optikai szálak tengger alatt vezetett kommunikációs kábelhez. A kábel digitális átviteli rendszerben működik (telefonforgalom, adat, és tévénműsor továbbítására alkalmas). Egyidejűleg 6000 telefonhívást tud továbbítani, további nagy előnye, hogy míg a hagyományos kábeleknél 5 km-enként, addig az optikai szálaknál kb. 50 km-enként van szükség erősítésre.

Telecommunications

A Szovjetunióban a tömegkommunikációs rendszer fejlesztésében kiemelt helyen szerepel Szibéria és a Távol-Kelet tévéhálózatának kiépítése. A gyorsan

iparosodó vidékeken a városok, lakótelepek építésével egyidőben kezdik a tömegkommunikációs hálózat kiépítését is. Szem előtt tartották ezt az olimpiai játékokra Ostankinóban felépített televíziós központ tervezésekor is, mely ma már Szibéria és a Távol-Kelet hálózatát bővíti, újabb vidékekre juttatva el a központi tévé három programját. Az új centrum 22 tévéstúdióinak és 50 rádióstúdióinak adott helyet, és a központi műsorok mellett a regionális programokat is közvetíteni tudja a távoli településeknél.

Svet Televize

Az angol moztulajdonosok arra számítanak, hogy a mozik látogatottsága tovább javul. Reményeiket arra alapozzák, hogy a nagy filmszínházakat több kisebb mozivá alakították át, és ezek változatosabb műsorokat és kényelmes jegyelővételt biztosítanak a közönségnek. Növeli a látogatottságot a tévéreklámban kifejtett mozipropaganda is.

Media Perspektiven

TIMOTHY CROUSE

A fiúk a buszon

THE BOYS ON THE BUS

Crouse könyve — mely először a Random House kiadásában látott napvilágot — lassanként már klasszikusnak számít, pedig mindössze nyolc éve íródott. Forrásértékű azok számára, akik az amerikai választási rendszer sajtóbeli tükröződésével foglalkoznak. (Magának a választási gépezetnek a bemutatását egy Theodore White nevű volt újságíró „copyright”-olta, akinek 1960 óta — ez volt J. F. Kennedy megválasztásának dátuma — négyévenként jelenik meg a „The Making of the President”, azaz az „Elnökszínház” című bestsellere, amely az új elnök beiktatása után nem sokkal már a boltokban van, és kegyetlen nyíltsággal beszél azokról a nagyközönség előtt korábban nem ismert manipulációkról, melyek az oldott mosolyok, a megható beszédek, a családi tablók, a választási hozzájárulások stb. mögött vannak.)

Crouse azokról ír, akik az elnökjelöltekről írnak. Azok manipuláltságát mutatja be, akiknek feladata a manipulálás. Arról beszél, hogy a sajtóbuszban, vagy repülőgépen összezártak: újságírók, biztonságiak és a jelölt emberei miként válnak a hosszú út végén együtt síró-nevető társasággá, az elnökjelölt szeszélyeitől függő csoporttá.

A „fiúk” nem utaztak mindig buszon. A kezdet kezdetén, még valamikor a századforduló idején Theodore Roosevelt a kampányvonatra vette föl őket. Egyébként „Teddy” volt az, aki sajtótermet rendezett be a Fehér Házban, telefonokat szereltetett föl az újságíróknak és miközben a borbély szappanozta, válaszolt a körülötte üldögélő újságírók kérdéseire, így teremtvén meg a napi „briefingek” rendszerét.

A kampányvonat végigzötyögte Amerikát, „A fiúk” a vonaton írták cikkeiket, átadták a Western Union, a Távíróhivatal velük utazó tisztviselőjének, aki aztán a következő megállónál földadta azokat a lapoknak. (A legenda szerint a UPI egyik embere párnákat kötözött magára, és kiugrott, mikor a vonat egy piciny állomáson robogott át, hogy elsőként továbbítsa híreit.)

A vonatozást Adlai Stevenson — az elnökségért versengők egyike — 1956-ban felváltotta a repüléssel, de a „fiúk” a gép fedélzetén is „fiúk” maradtak. A különbség talán csak annyi, hogy a választás menete lett egyre zűrzavarosabb, áttekinthetetlenebb. Mára már kiáltó ellentétben áll az amerikaiakra oly jellemző praktikummal. A szisztéma elavult, felesleges terheket ró a jelöltekre, összekuszálja a választókban kialakuló képet, hatalmas költségeket emészt fel; egyszóval minden ellene szól, mégis tehetetlenül, egyre hatalmasabba duzzadva, lavinaként gördül tovább.

Már januárban, tehát a tényleges szavazás előtt tíz hónappal mozog a gépezet. Megalakulnak az egyes személyek megválasztását elősegítő bizottságok, megindulnak a pénzküldemények, ismertté válnak a kampánymenedzserek, sajtófőnökök. Februárban kezdődnek az előválasztások. (16 évvel ezelőtt mindössze 7 államban tartottak ilyet, most több mint harmincban.) Ezeket a köznyelv „beauty contest”-nek, szépségversenynek csúfolja, mert semmit nem döntenek el, csak erőfőlmérésre jók. De mintegy két hétig mozgatják az adott állam sajtóját; az előválasztás napján pedig a központi sajtóorgánumokat is. A jelöltek stábjuk eltervezte módon élnek a nyilvánossággal, lehetőleg úgy alakítják napi programjukat, hogy az még az esti híradókba beleférjen, igyekeznek olyan megmozdulásokat szervezni, melyek jól mutatnak képernyőn, élnek a propaganda, a lélektan minden eszközével. Van nekik fizetett hirdetések és önkéntes segítők. Bostonban reggeliznek, Denverben ebédelnek és Los Angelesben vacsoráznak. És dacára minden technikai fejlődésnek, továbbra is elsődleges fegyverük a „handshaking”, azaz a személyes kézfórfogás, utcán, repülőtéren és minden nyilvános helyen. (A „handshaking” a szigorú napi programokban külön pontként szerepel, a titkosszolgálati emberek legnagyobb rettegésére.)

Ha a hivatalban levő elnök újra indul, neki is illik részt vennie az örült rohanásban, és ez ma már szinte megoldhatatlan. Az elnök a mostani bonyolult világban képtelen négyéves hivatalából tíz hónapot kampányúton tölteni. (Carter, tekintettel az iráni eseményekre és a nemzetközi helyzetre „felmentést” adott önmagának, de ő is csak öt hónapra.)

A választási harc megannyi mozzanatát — az előválasztásokat, a pártok konvencióit és magát a novemberi választást több száz tévéállomás és több ezer lap képviselőjében közelről figyelik az újságírók. Közülük egy kis csoport, azok a szerencsések, akik épp a nyertessel járták az országot, előrukkolnak Fehér Ház-i tudósítóká. Majd — akárcsak maga az elnök — újra készülnek a négy év múlva esedékes fordulóra, ahol ismét ők lesznek a „fiúk a buszon”. Maga Crouse 1972-ben a demokrata párti McGovern kíséret újságírók nyomába szegődött, a kora nyári hónapoktól egészen november 5-ig, mikor Nixon győzelmét kihirdették. Könyvének első és utolsó fejezetéből közlünk most néhány részletet.

HORVÁT JÁNOS

I. fejezet A BUSZON

Június 1. Öt nappal a kaliforniai előválasztás előtt. A szürke hajnal első főnyei utat törtek maguknak a Los Angeles-i Wilshire Hyatt House Hotel narancsszínű függönyei mögé, ahol George McGovern szállt meg feleségével, stábjával és a lavinaként növekedő kampányáról tudósító újságírókkal.

Az újságírók még hotelszerte javában húzták a lóbort, mikor a McGovern-mánuskák már munkálkodtak. Végigjárták az emeleteket, és a hosszúkás, szabvány méretűre hajtogatott sajtóanyagot becsúsztatták az ajtóak alatti részen.

Az egyik közlemény tudatta, hogy az onklendi Baptista Lelkeszek Egyesülete „ímádságos és megfontolt mérlegelés” után úgy határozott, hogy McGovern szenátort támogatja. Az anyagok között ott volt Alameda megye részletes ismertetője: („a mezőgazdasági tornények között fontos a kukorica, az uborka és a saláta”), mivel a sajtó képviselőit e megyén hurokolják keresztül a mai napon — vagy ez tegnap történt? Végül pedig ott lapult az aznapi sokszorosított menetrend, a napiparancs.

6.45-kor megszólalt az éjjeliszekrényen a telefon és egy kedves, élénk hang közölte: „Jó reggelt Mr. Crouse. Háromnegyed hét van. A sajtóbusz negyvenöt perc múlva indul a szálló előtt”. A hölgy a 819-es szobából, a Sajtó Lakosztályból hívta sorra a sajtólistán szereplő neveket, egymás után költögette a nagy lapok, a hírtügynökségek, a tévéhálózatok amerikai és külföldi képviselőit. Válaszul dühnyögések, morgások, horkantások és obszecnitások meglehetősen szokatlanul kaptak.

A tömegkommunikáció nagyágyúit nagynehezen föltápáskodtak, kitémo-

lyogtak fürdőszobáikba és közben átgázoltak a sajtóközleményen. Mikor lehajoltak, hogy kézbe vegyék a napi menetrendet, legfölül ezt olvasták: „8.00—8.15: Érkezés. — Roger Ifjúsági Központ. Reggeli lelkészekkel”.

Hirtelen elkeseredésükben eszükbe villant: „Végül is esatlakozhatnék McGovernhez Burbankban kilenc negyvenöt-kor, és most aludhatnék még egy órácskát.” És akkor, feltételezően egyazon pillanatban megannyi agytekerőven ugyanazt a bűntudattal teli gondolatot villantotta elő: „Bár lehet, hogy épp a lelkészek reggelijén lövik le”, és ekkor minden elme feltárta saját rémlátomás-albumának lapjait és megpillantotta azt a kollégát, aki éppen pisilt Laurelben, mikor Wallace-ra rálöttek, és azt az ABC-TV-operátort, aki képtelen volt a Bolcszét elindítani, miközben Bremer már revolvere ravaszát húzta.

Száz kéz kotort a fogkeféért.

Magányosak voltak ezek a kora hajnalok és nemegyszer kínzóan fájdalmasak, ahogy az ember igyekezett kitépni magát az álomittasság ölelő karjaiból. Egyesek számára különlegesen fájdalmas volt. A sajtó esténként kétszáz dollár értékű ingyen piát ivott meg a Sajtó Lakosztályban, és egyesek orrón felül fogyasztottak. Múlt éjjel hat riporter kellett a neves rádiókommentátor megfőkezéséhez, mert mindenáron fejtegette akarta állítani a kis házibárt, közben üvegekkel és jéggel árasztva el a parkettot. A rádiós egy Raszputyin szívósságával rendelkezett; valahányszor ágyba dugták, újból előkerült és megint kitért a dűli.

És mégis, 7.15-kor, a bőrdíktávételkor Raszputyin is megjelent, majd ötvened-

magával ott tolongott a Sajtó Lakosztály előterében. Mikor valaki végigpillantott szenvedő társain, mindjárt biztosabban érezte magát — valamennyiüket egyazon súly nyomta, közősek voltak gondjaik. Így együtt oly összetartóknak tűntek, mint egy hangyaboly lakói, de ha az ember jobban odafigyelt, kiderült, hogy mindenki más célért nyüzsög, mindenki saját, egyéni nyílgére szeretne megnyugtató választ kapni.

Hárman egész mélyen előrenyomultak a Sajtó Lakosztály középső asztaláig, és mindenféle biztosítékokat igyekeztek kiesikarni a McGovern-stábból. „Lesz ma éjszaka szobám San Franciscóban?” „Biztos, hogy rajta vagyok a kampányvicinálison?” „Nem látták a kollégámat?”

A lázas hangulat olyan volt, mint egy Washingtonba tartó iskolabuszou, de hasonlított arra is, mely a Las Vegasba tartó hazardőr-repülőjáraton honol, ahol kisstílű maffiózók szánják el magukat egy szál éttérnük elkartyázására. Ingatag barátság keveredett félelemmel és krónikus hisztériával. Ha valaki későn adta le tudósítását, vagy szembeszökő ténybeli hibát követett el, megvolt az esélye arra, hogy mindent elveszítsen, munkáját, csekk-könyvét, ivócimboráit, a rohanó, örült világot, a mámoros révületet, mely abból fakad, hogy az ember olyan sztorikat tud, melyekről a nagyközönség csak órák múlva szerez tudomást; s titkokat, melyek sosem válnak közismertté. Ezért aztán az újságírók hazard ösztöneiket a késő esti pókeresztákon és választási fogadásokban élték ki. És amikor a cikkeiket írták, oly óvatosság volt, mint a gyémántesiszolók.

Csütörtök lévén sokuk gyomra már a vasárnapi cikk miatt rángatózott, melyet legkésőbb a délután folyamán le kellett adniok. A kelleténél sokkal mélyebbre szívták a cigarettafüstöt, és a szükségesnél sokkal idegesebben tapogatták magukat, hogy megvan-e még a tolluk és jegyzetfüzetük. Lent a hallban a titkosszolgálat egy embere éppen a sajtó csomagjegyit osztogatta madzag és olló társaságában, hogy legyen mivel a bőrdnhdz kötni. Időről időre, a legjobb baden-powell hagyományok szellemében udvariasan odasieltt valamely ital sújtotta újságíróhoz, hogy asszisztáljon a cínke felerősítésében. (Baden-Powell a cserkészmozgalom alapítója volt. — H. J.) A riporterek gyakran pillantottak órájukra, és sűrűn érdeklődtek, hogy mikor indul

már a busz. Az egész csapatot egy nagy közös fobia gyötörte; a félelem attól, hogy lemaradnak. A Humphrey Busszal ma friss csapatok érkeztek a California előválasztás Keleti Frontjáról, és rémtörténetek tömegével álltak elő. A Humphrey Busz a sajtó felét kedd este a Biltmore Hotelben felejtette. Santa Barbarában a Los Angeles Times-os Richard Bergholz pedig már csak bámulhatott a busz után, nem beszélve a UPI-os Georges Sheltonról, aki kétszer is lemaradt. „Jezzusom, boldog vagyok, hogy lemászhattam a Humphrey Buszról” — mondta az egyik tudósító, miközben kávé csorgatott a McGovern-szamorvából, és befalt egy McGovern-süteményt. „Shelton megkérdezte Hubert Humphrey sajtósát, Hacklet, van-e még ideje, hogy leadja az anyagát. Hackle azt mondta, hát hogyné lenne, hiszen Humphrey most elvegyül a tömegben, és kezét ráz velük. Minthogy az öreg Hubi összevissza ha hat ráznivaló kezét talált, mindenki visszaszállt a buszba és elsöpörtek, az a szerencsétlen meg ottmaradt Watts városka kollós közepén egy telefonfülkében.”

Akiket a kötelesség addig Humphrey oldalán meneteltetett, most, hogy a McGovern Buszra kerültek, szinte csodával határos módon megkönnyebbültek. „Látnotok kellene a Humphrey-sajtószobát és megtudnátok mi a sorscapás” — bizonygatta az egyik riporter. Elmondta, hogy Humphrey sajtóterme egy bunkerszerű szoba volt a Beverly Hilton belsőjében. Benne három fehér abrosszal leterített asztal, aztán semmi. Se írógép, se szék, se bár, se ennivaló, és mindössze egy telefon, az is csak a szállodába bejelentettek számára. Ugyanakkor a McGovern sajtóirodán tizenkét írógép volt, nyolc telefon, Xerox távmásoló, ingyen ital, ingyen cigaretta, ingyen szendvics és egy háromfős keretlegénység. Nemcsak Pletyka Központ volt ez, de miniatűr utazási iroda is. A McGovern Busz friss jövevényei hamar felfedezték, hogy a legénység olyasfajta utakat szervez, melyekért civilek jó csomó pénzt kifizetnek. Repjegyeket, vonat- és hotelférőhelyeket rezerválnak, adják-veszik az üzeneteket és teuton alaposággal végzik a Titkosszolgálatnál a szükséges akkreditálást. És csak úgy szórták az információt. Minden áldott nap a sajtószoba asztala megtelt egy tucat magasra púpozott tájékoztatóval és az ajtót a pool-tudósításokkal tapétázták ki.

(Mindennap egy vagy két „pool-

tagot", — a köznek dolgozó riportert — lehetett delegálni a jelölt mellé, aki a közelében lehetett olyankor is, mikor a nagy csapat nemigen mehetett vele. (Autós vonulásokkor, szükkörű ebédeken, vagy bevételi céllal rendezett partikon.) A buszon utazó újságírók állandóan váltották egymást a poolban. Az esemény befejeztével a pool megírta a maga tudósítását, melyet aztán kiszögeztek a sajtószoba ajtaján, majd le is sokszorosították a szenátor emberei és szétszórták a buszon utazók között. A szabályoknak megfelelően a pool-riporter a maga cikkében semmi olyant nem írhatott, amelyet korábban nem közölt a pool-riportban. E riportok a közhelyekkel foglalkoztak, mit evett a jelölt, mit mondott, kinek a kezét rázta meg. A pool-riportok hossza változott. Jim Naughton a Times-tól egyike volt a legalaposabb poolosoknak a buszon. Egyszer nyolcoldalas cikket írt. Dick Stout a Newsweek-től pedig megírta az év legrövidebb tudósítását: „1972. okt. 30. Du. 5 h-tól alvásig. Semmi lényeges. Részletekkel megkeresésre szolgálhatok.”)

Ezek az idilli állapotok teremtették azt a hírhedt jelenséget, melyet „csoport-újságírás” néven ismernek (de hívják „csorda-újságírásnak” és „összezárt sajtonak” is). Ríporterek egy csoportja azt a feladatot kapja, hogy mindig egyazon jelölt nyomában legyen heteken, hónapokon át, űzze, hajtsa, akár rókát a kutyafalka. A csoport tagjai egy buszon, vagy repülőn utaznak, együtt esznek, isznak, kártyáznak és hétszámra ugyanazzal cserélik ki információikat.

Valójában ez a társulat nagyon is szigorú, hierarchikus lépcsőkbe rendeződött. A csoport klikkekre oszlott. Kezdődött a nagygyúkkal, országosan ismert politikai tudósítókkal, akik olykor eltávoztak, aztán megint visszatértek. Külön voltak a nagy, befolyásos lapok választási tudósítói, külön a kis lapok ugyanebben a munkakörben dolgozó képviselői, a hírügynökségek, a rádiós-tévé tudósítók; és még jó néhány felállás létezett, kortól és korábbi washingtoni barátságoktól függően. A tapasztalt politikai riporterek, a hírügynökségek és a nagy lapok tudósítói a tyúklétra tetején trónoltak és gyakran nem is tudták a létra alsó fokán csücsülő kollégák nevét. De mindnyájan ugyanazt a sajtóösszefoglalót kapták, ugyanazt a kortesbeszédet hallgatták, vagyis az egész társaság ugyanabba a mozgó falucskába volt be-

zárva. Az idő múlásával ugyanazoknak a híreszteléseknek ülték fel, hajlamossá váltak azonos teóriák felállítására és egyforma cikkeik írására.

A csoportújságírást mindenki helyteleníti, azok maguk is, akik részt vesznek benne. Minden magára valamit is adó újságíró előbb hajlandó a vérfertőzés dicsőítésére, mintsem, hogy egy jó szót szóljon a csoportújságírásról. Sok újságíró és újságírást tanító egyetemi tanár ebben látja a fő okát, hogy az amerikai választási tudósítások ennyire felszínesek, laposak, üresek, félrevezetők és unalmasak.

A kaliforniai előválasztás egy füledt délutánján meglátogattam Karl Fleminget, aki korábban politikai újságíró volt, akkor a Newsweek Los Angeles-i irodájának főnöke és híreim szerint a csoportújságírást elleni küzdelem élharcosa. Fleming épp egy nagyszerű szórakozásba kezdett: LA címen (Los Angeles rövidítése — H. J.) jópofa lapot készült indítani. Mikor beállítottam, overallban és rövid ujjú ingben üdvözölt, és asztala tele volt a kísérleti lapszám anyagaival. Tagbaszakadt észak-karolinai volt, olyan akcentussal és kinézéssel, amely becsületére válnék egy Disney-figurának is. Sürgött-forgott, szerkesztette a lapját, buzgón telefonált, egyik hosszú hajú szerzőt instruálta a másik után és szemmel láthatólag élvezte, hogy közben füstölöghet a politikai riporterségről. Eljövételének a Newsweektől egyik oka éppen az volt, hogy megelégtelt a választási rohángalások zűrzavarait.

„Annyira beleuntam a 68-as Nixon-kampany idején” — kezdte vigyorogva, „hogy odamentem Ron Zieglerhez (Nixon sajtófőnöke — H. J.) — éppen valami isten háta mögötti helyre repültünk — és azt mondtam neki: Ron, a sajtótisztület képviselőiben tesszem fel neked következő kérdésemet. A kérdés így szól: Miként cselekszik Nixon a félevenként esedékes eróciója alkalmával? Ziegler nem mosolyodott el az istennek sem, úgyhogy folytattam: A többség véleménye szerint kicsempészi Mexikóba.”

Fleming hátradőlt a székében és harsányan nevetett. „Húha, jól kibaszart-hattak magával utáná” — mondtam. „Teljesen mindegy, hogy kibaszart-e az emberrel, vagy sem” — mondta Fleming. „Az ember hitegetheti magát, hogy ha nem vagyok jóba ezekkel az ürgékkel, akkor nem adnak nekem jó anyagokat. De hamarosan rájön, hogy nincs is jó anyag, és nem is lesz soha. Senki sem kap

többet, mint más, és ha mégis, akkor az ugyanaz a blabla tupírozva."

Elmondtam Flemingnek, mennyire meglepően sok újság tartja szükségesnek, hogy tudósítója ott legyen a sajtóbuszon, holott néhány hírügynökségi ember és egy tévéstáb elegendő lenne, hogy a jelőlt jövőse-menését, hivatalos nyilatkozatait a lehető legtökéletesebben megörökítse.

„A pénzes újságok nem elégszenek meg egyszerűen egy AP-hírrrel” — magyarázta Fleming. „Saját emberüket akarják Washingtonban látni, mert ez növeli a lap presztízsét, és meglehetősen furá módon azt az érzést sugallja a főszerkesztőknek, hogy ők is a „klubhoz”: a beavatottak közé tartoznak. Lefogadom magával, hogy az anyagok — a jó anyagok — háromnegyede a nyomdáig sem jut el, hiába dolgoztak rajtuk a washingtoni tudósítók. Hogy egyáltalán cikk formája van, az annak köszönhető, hogy el kell jutnia a főszerkesztőhöz, a kiadóhoz, a lap, a magazin, a tévéállomás összes fejeséhez. Hol „szig. biz”. borítékokban, hol telefonon szolgál kiadójának az ember olyan információkkal, amit annak üzletársai, vagy klubbeli barátai nem ismernek. Egyszóval, az ember igencsak hasznossá teszi magát főnökei számára. Istenem, végtére is ezért kapja a fizetését. Bár a lapok igénylik, hogy valaki felszolgálja az összes valamirevaló anyagot, mégsem szeretik az olyan tudósítókat, akik túl vagányak, túl eredetiek és csak bajt okoznak. Betojónak, ha a washingtoni tudósító olyan címlapsztorit küldene, ami eltér a többiekétől. Ha mégis ilyesmi történik, rögtön felkapják a kagylót, és azt mondják az ipsének: „Hé, ha ez valóban ilyen komoly sztori, akkor hogy lehet, hogy az AP meg a Washington Post nem ír róla?” És a riporter marha nagy szarba kerül. A szerkesztőnek nincs szüksége szenzációkra. Elsődleges célja az, hogy senki más ne írjon olyat, ami nála nem szerepel, és ő se közöljön olyan sztorit, ami másoknak nincs meg.

Végül is a riporter magába száll, és így szól önmagához: semmi mást nem kell tennem, csak azt írnom, amit a többiek. Ettől boldog a szerkesztő, meg a kiadó. Hát fogom én kilihogni a beleimet? És egy pár év múltával szépen ő is be-száll a „klubba”. Namármost ezeknek a pasasoknak a legtöbbje tisztoságos, becsületes újságíró, aki a lehetőségekhez képest a legjobb munkát végzi. Közülük a legkiválóbbakat onnan lehet felismerni,

hogy egyfolytában arról smúzolnak, milyen seggfejek a főnökeik. Istennek hála, ez a soha ki nem merülő téma a washingtoni sajtókörök legmagasabb régióiban állandóan terítéken van. Szóval az a bajkeverő, aki besétál egy sajtókonferenciára és feltesz egy közepesen rázós kérdést, amely feldühíti a politikust és gárdáját, egycsapásra kiközösített lesz. Mert a klubtagok nem szeretik azt, aki belekőp a levesükbe, és arra kényszeríti őket, hogy olyasmik után kezdjenek bányászni, ami nincs leírva a napi sajtóanyagban, vagy nem fut be az aznapi pool-riportban. Legszívesebben a sajtósobában ücsörögnének minden este, piálnának és pókerzénének”.

Fleming mindezt júniusban mondta, és én utána még öt hónapig követtem a tudósítókat útjukon és megállapítottam, hogy amit elmondott az csak részben áll. Állításai teljes mértékben igaznak bizonyultak, a fehér házi tudósítók esetében, de nem mindig álltak azokra, akik az 1972-es demokráta jelöltekről tudósítottak.

(Leginkább állt mindez azokra a fehér házi tudósítókra, akik a Johnson-időszakban végeztek a munkájukat. Közülük sokan tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy Johnson mennyire elszigetelődött, s egyre jobban elszakult a valóságtól; de még csak meg sem említették ezt.)

1967-ben David Halberstam Hongkongban találkozott egy Kína-szakértővel, aki számtalan érdekes történetet mesélt el annak bizonyítására, hogy miként is vesztette talaját Johnson. Mikor Halberstam a történetek eredetéről érdeklődött, azt a választ kapta, hogy azok három kiemelkedő fehér házi tudósítótól származnak, akik nemrég Johnson ázsiai útja során jártak Hongkongban. „A fehér házi riporterek beszéltek ezekről a dolgokról, tisztában is voltak jelentőségükkel, de nem írtak róli” mondta Halberstam. „Mert igencsak kemény dió lenne, ha valaki mondaná megírni, hogy az Egyesült Államok elnökének fogalma sincs a valóságról. Egy jócskán begerjedt Elnökkel találkozónak másnap.” Persze azért az ilyen történeteket elmesélték főnökeiknek.)

Tény, hogy néhány szerkesztő vonakodott attól, hogy olyasmit leközzöljön, amit a hírügynökségek nem jelentettek. Az is tény, hogy képes magazinok, vagy tévéállomások riporterei alkalmanként kiszivárogtatták rázós sztorijaik egy-egy

részletét a New York Times-nak, vagy a Wall Street Journal-nak, és csak ha már ezekben a nagy presztízsű orgánumban hitelt nyert a történet, akkor írták meg az egészet a maguk-lapjának. Azt pedig egyszerűen lehetetlen felmérni, hogy az óvatos szerkesztőkkel való elképzelt csatározásokat megelőzendő, mennyire működött az öncenzúra és született végül egy biztosra menő, a többiekével meg-egyező cikk. (. . .)

XVII. fejezet AZ UTOLSÓ NAPOK

A McGovernhez beosztott riporterek már csak azért sem lehettek jó politikai megfigyelők, mert nem az amerikai választópolgárok nagy közösségével, hanem a sajtógép kis társulatával foglalkoztak, és ez utóbbi teljesen abnormalis világnak bizonyult. Lényegében egy New England-i tanyabokor vérfertőző közösségének és egy elegáns óceánjárón rendezett csillogó gálának volt az a keveréke, de nem nélkülözötte a Hosszú Menetelés szigorú fegyelmét sem.

Tulajdonképpen két sajtógép volt. A Dakota Queen II. (az után a bombázó után kapta a nevét, melyet a II. világháborúban McGovern vezetett) és a Zoo Gép (ennek etimológiája bizonytalan). Annyi bizonyos, hogy mióta az elnökválasztási körutak a levegőt is hirtokba vették, azóta a második vagy harmadik gépet mindig is Zoo Plane-nek hívták. Úgy tűnik, ez az elnevezés kapcsolatban lehet azzal, hogy a gépen utaztak mindig a tv technikusai is, akiket az írott sajtó munkatársai kevéssé vesznek ember-számba. Mindkét gép United Airlines 727-es volt, melyekről a „turista” székeket kidobálták és helyükre „első osztályú” karosszékeket raktak. A szenátor a Dakota Queen II-n utazott és rendszerint a függönnyel leválasztott elülső, dolgozórésszben maradt. Vele utaztak fontosabb munkatársai (ott volt az irodájuk a repülő végében, telefonokkal, író- és sokszorosítógépekkel), a nagyágyúk, vagyis a hírigyűnökségi és tévétudósítók, a nagylapok, az újságkonkszernek, hírmagazinok képviselői és a New York Times mindkét munkatársa. Legtöbbször napi hat-hét órát is a levegőben töltöttek. A Dakota Queen II-n a hangulat kötetlen, de azért hivatalos volt. Aki a lapzártá nyomasztott, azok gépeiket püfölték, a többiek a keskeny folyosókban

tolongtak, a választásról beszéltek egymással és a szenátor embereivel, ittak és a legfrissebb híreszteléseket tárgyalták. McGovern is gyakran hátraballagott a sajtószakaszba, ilyenkor az újságírók úgy nyüzsgöttek körülötte, mint hangyák a morzsán, tréfálkoztak, élcelődtek, de semmi jelentősérről nem esett szó. Miután McGovern távozott, a csoport szélére szorult újságírók székről székre huppantak, és megpróbálták összeszedni a beszélgetésen elhangzottakat. Olykor a hosszú, zsongító éjszakai repülések során néhány riporter a hátulsó traktusban dalra fakadt, vagy magnómuzsikára táncolni kezdett, mégis a Dakota Queen II. fedélzetén általában higgadság honolt.

A Zoo Gép szállította a kevésbé fontos stábtagokat, a kis lapok tudósítóit, a hírigyűnökségek és tévéstábok második vonalbeli munkatársait, valamint az operatőröket és technikusokat, a titkosszolgálat embereinek zömét és a nagyágyúk közül valamely írásukért éppen „persona non grata”-ként számon tartottakat.

A Zoo Plane olyan látványt és hangulatot árasztott, mint egy egyetemi diák-szálló a legszegényebb és legvadabb Délen. Plakátok és választási totemek mindenfelé, egy hajkorpa elleni hirdetés, melyre ráragasztották McGovern képét, konfetivel a hajában, egy Roosevelt—Garner párosról készült plakát, polaroid fotók csaknem mindenkiről.

A csomagtartók szélére narancsszínű és fekete Halloween szalagokat ragasztottak, és számtalan hotelkulcsot gyűjtöttek össze Amerika majd minden városából. Hétszáztizennégy kulcsot, melyet az út végén tömegesen visszapoztáltak. A Zoo Gépen való utazás vonzereje abban rejlett, hogy itt semmiféle szabály nem volt érvényes. Alighogy a gép reggel felszállt, az újságírók fele rögtön a folyosókra zsúfolódott, és csak a Bloody Maryt túrták meg maguk között (vodka paradicsomlével — H. J.), mely a kimeríthetetlen szabadpiac-készletből csordogált. Az operatőrök elől gyülekeztek, kazettáikból film kígyózt, cucaik szanaszét hevertek, egyszóval mindenki mindent megtett azért, hogy a 45 fokban emelkedő gépet kibillentse pályájáról. A „Kérjük a biztonsági öveket becsatolni” feliratok villódzása közepette az újságírók a reggeliükért tülekedtek, és újabb adag piát vételeztek. Bach-orgonataccata áradt a gép elejéből; hátulról a Rolling Stones üvöltött. A stewardessok már régóta feladták még a kísérletet is,

hogy rendet tartsanak. Három közülük McGovern-párti volt. A negyedik konzervatívabbnak bizonyult, és csak egyvalamivel törődött, ennek örömeiből aztán a választókörút végére nem kevesebb, mint 18 titkosszolgálati testőr részesült.

Az ember a Zoo Gépen azt csinált, amit akart. Olyasmi volt ez, mint a dühöngő a vurstliban. A legnagyobb zűröket a tévés műszakiak művelték; tehették, nekik heti 1500 dollárnál kezdődött a fizetésük. Messzehordó spraykkel tüzeltek, és öntapadós műanyag szalagokkal árasztották el a légtérét. Egy alkalommal letépérték a legénység egyik tagját, és egy alkoholizált újságíróhölgy addig tépkezte róla a ruhát, míg alsónadrágjában maradt, melynek egyébként ki volt repedve a feneke. A hajózó személyzet épen maradt tagjai pedig csak nem sokkal leszállás előtt voltak hajlandók a pilótafülkébe visszaengedni hajba jutott pilótákat.

Kábítószer is akadt a gépen, hasis, marijuana, MIA és kokain. És akik az effajta ajzószereket kedvelték, megesküdtek, hogy nincs borzongatósabb élvezet, mint leszállás idején ott állni a gép pilótafülkéjében, hallgatni a rádió recsenéseit, figyelni a zöld és sárga számlapokat, nézni, ahogy a leszállópálya kék oldalfényei végigszántanak a pilótafülke ablakán, és a motorok lassan elhalkulnak. Ilyenkor egy United Airlines összekötő, aki kinevezte magát Vigkedélyű Időjós-nak, disc jockey módjára belebúgta a hangosbeszélőbe: „Hello bébi, LA-ban a hőmérséklet 21 fok, vagyis 19, meg kettő!” Esténként a pilótakabinban mindig nagy közönség előtt zajlott az előadás.

A gép mindig a leszállópálya gondosan kijelölt sarkáig gurult. Minden leszállás a kampányolás újkezdését jelentette, minden megérkezés sajátosan szervezett megmozdulás volt. Mindig a Zoo Gép landolt először, és a tévéstábok fejvesztetten rohantak le a hátsó lépcsőn, hogy felállítsák kameraikat. Ezután landolt a Dakota Queen II., lassan odagördült a Zoo mellé, leeresztette a hátsó ajtáját, hogy az újságírók előre kiszállhassanak. Megannyi üdvözlés, új sztori, friss pletyka lengte be az egymás ismerős arcát sajátos révülettel innár egy új városban szemplélőket. Ekkor mindenki az előlő lépcsőhöz szorogott — ilyenkorra esett, vagy szemerkélt, vagy csak éppen esett — és McGovernre várt. Ekkor szokott Gordon Weil lerohanni a lépcsőn, hóna alatt a szenátor irattáskájával.

Ezután a lépcső tetején megjelent McGovern feleségével, Eleanorral, integetett, rövid beszédet mondott, válaszolt a kérdésekre, miközben az összes riporter a feje felett nyújtogatta Sonyját, hogy elcsípje, amit mond. Végezetül Dougherty, a sajtófőnök véget vetett a kérdéseknek: „Elég, elég. A Szenátor késésben van.” Erre mindenki a sorban várakozó buszok felé rohant. A kocsisor megindult, a rendőrmotorosok motorjaikat hűgették, üvöltöttek a szirénák és a buszok keresztülvágtak valamely nagyváros forgalmán. Nem ismerte be senki, de jobb szórakozás volt ez, mint túltöltőautón rohangálni. Volt ott minden, ami csak egy elnökjelöltnek jár, sebesség, zaj, pompa, szabad út, és ez volt az, ami képeessé tette az újságírókat, hogy a 18 órás napokat valahogy kibírják. (. . .)

A kampány tíznapos ciklusokban zötyögött. Minden másfél hét elmúltával, épp akkor, mikor már mindenkit levert a nátha a lábáról és kezlett bedilizni, hogy mindig ugyanazt a beszédet kell meghallgatnia, McGovern visszatért egy napra Washingtonba. Ilyenkor a házasemberek legtöbbje útrakelt, hogy félelemmel vegyes büntudattal és sóvárgástól áthatva visszatérjen a feleségéhez. „Ezt a meccset csak elveszíteni lehet!” — mondta egyikük „ha nem is izélt jobbra-balra az ember, az asszony úgyis azt hiszi.” Ha másra nem, a feleségek feltételek voltak a szabadságra, az érdekeségekre, a kampány nagyszerű örömeire. A férfiak gyakran érezték magukat elhanyagolt feleségeik alólainak, és sokszor voltak büntudatosak, mert elfeledtek róla, hogy a gyerekeknek valamit vegyenek, s már harmadjára, hogy hotelszappant visznek ajándékba, holott a gyerekek nagyon unták már a Sherman Household való Camay-t.

A riporterok közül jó néhány őrlődött a hivatali kötelesség és a család jogos igényei között; az egyik felesége éppen abortált, a másiknak gyógyíthatatlan beteg volt a lánya, a harmadik fia elmebeteg. De néhányuk számára a választási körút egyfajta idegenlégio volt. Ide menekültek ingatag házasságukból, itt akarták elfeledni szétzilált otthonukat.

Olykor még a jó házasok is szenvedtek. Jim Doyle például azon a véleményen volt, hogy a választási körút megpróbáltatásait nem is lehet egészséges családi háttér nélkül elviselni; kell az otthoni szellemi, lelki feltöltődés. Egy szombat este ki akart hagyni egy gyűlést Spokane-

ban, hogy pár órával korábban indulhas-
son a családjához. De lapja, a Star kö-
zölte vele, hogy nem hiányozhat a gyűlés-
ről, mert akármilyen történhet McGovern-
nel. Így aztán ő is a virrasztók gépén in-
dult haza, és volt már hajnali hat, mire
megérkezett. Felébresztette a feleségét és
meggyeztek, hogy reggel kilenckor kel-
tik. „De a lányaim csak tízkor keltettek”,
— mondta, „mert látták, hogy teljesen
ki vagyok fingva. És ráadásul még ne-
kem is támadtak, hogy vajon annyira
fontos ez a munka nekem, hogy sosem
tudok otthop lenni? Mondtam nekik,
hogy ennünk kell, valahogy meg kell él-
nünk, de tudták, hogy sokkal az egész.
Rájöttem, hogy az asszony buzdította fel
hecből a lányokat, és tudtam, hogy vala-
mennyen alaposan tojnak rám, féltéke-
nyek az időmre, de én nem tudok rájuk
haragudni, amiért tojnak rám.”

Doyle megreggelizett feleségével, lánya-
ival, egész reggel dumáltak, nevettek.
Minthogy drukkerok voltak, délben a
rögböt is megnézték a tévében. S aztán
kettőkor Doyle újra útra kelt, hogy ismét
csatlakozzék McGovernhez, a következő
tíznapos menetre.

Doughertynek a választókörút kezde-
tén még maró, szellemes humora volt.
Egy alkalommal, mikor épp McGovern
kísérte ki egy áruházból, odafordult az
igazgatóhoz és jó hangosan így szólt:
„Ha valami összetört volna, írja a *tévések*
szaklájához.” De az utolsó hétre, ő is,
akárcsak a stáb többi tagja, olyan hara-
pós lett, mint az idegbeteg kutya. A stáb-
tagok dühéről egyre több szó esett a saj-
tógépen. Frank Mankiewicz és Gordon
Weil kampánymenedzserek például ke-
ményen letolták John Dancyt egy rádió-
kommentárjáért, mert azt mondta, hogy
McGovern tiszteletére akkora tömeg gyűlt
össze New Yorkban, „mint régen az iga-
zán hagyományos demokrata pártiak
tiszteletére”. Miért nevezte Dancy nem
igazán hagyományos demokrata pártinak
McGovern — kérték ki maguknak para-
noias idegrohamok közepette. Csak azért,
hogy beléjük rúgnon egyet? Pye Chamber-
lyne írt egy cikket, mely arról szólt, hogy
McGovern valószínűleg nem tudja meg-
szerezni a választási győzelemhez szükse-
ges 12 állam támogatását. Az információ
egyébként a McGovern-stábból száma-
zott. Mankiewicz keményen legorombí-
totta, mert szerinte a cikk pontatlan és
ha valaki öt nappal a választások előtt
megkísérli aláírni az egész építményt,
arra nincs mentség.

És akkor Stout cikke betette a kaput.
A választások előtt két héttel Stout el-
tűnt egy napra, bezárkózott egy Mil-
waukee hotelszobába és nekiállt, hogy
megírja összegező cikkét a McGovern-
kampányról. Bemászott az ágyba, körbe-
bástyázta magát összes jegyzetfüzetével,
valamennyi McGovern-beszéddel és az-
zal a 350 oldalra rúgó írott anyaggal,
melyet a kaliforniai előválasztástól kezd-
ve összeírt. Ahogy keresztülrágta magát
irattömégén, arra jött rá, hogy „tulajdon-
képpen nem sok volt benne”. Kivonatok
politikai állásfoglalásokból, a jelölt napi
ténykedésének leírása, megjegyzések az
egyes témák változó kezdéséről — volt
ott minden, mégis Stout valahogy úgy
érezte, hogy nem az igazi sztorit írta meg,
azt, mely kiemelte volna a kampány egé-
szének sekélyességét. Visszaemlékezett,
hogy négy esztendővel korábban mikor
Eugene McCarthyról írt könyvet, akkor
az eredeti — Newsweeknek küldött —
jegyzeteinek mindössze tíz százalékát
tudta beledolgozni. Ennek ellenére kör-
mölt egész éjszaka és McGovernről szóló
benyomásait felküldte Peter Goldman-
nak, aki a Newsweek legblickfangosabb
cikkírója volt, és akire az a feladat várt,
hogy a cikket végleges formába öntse.
(Az amerikai sajtóban igen gyakori, hogy
az „otthon levő”, a lap egészét átlátó kol-
léga adja, alakítja a cikk végleges formá-
ját. — H. J.)

Stout benyomásai teljes mértékben
negatívak voltak, és mikor a cikk meg-
jelent, a sajtógép valamennyi utasa meg-
lepődött. Stout ugyan mindig is morgott
McGovernre, de ezt mindenki bizarr
humorérzékének tudta be. „A feleségem
épp most küldte el a választási hozzájá-
rulási csekket” — mondogatta Stout
„pedig nem is igazán kommunista. Csak
egyike azoknak a liberálisoknak, akik
nem gondolták még végig az ügyet.”

Az összes riporter hecelődött McGo-
vernre, de legtöbbször titokban arra várt,
hogy legyőzi Richard Nixont. De Stout
nem hitte, hogy McGovernből jó elnök
lenne. Még elnöklélőként sem szerette.
„McGovern egy olyan igazságtévő póz-
ban tetszelgett, ami engem rettentően
bosszantott” — közölte Stout a választá-
sok után. „Mindenkitől sokkalta na-
gyobb erkölcsi szilárdságot követelt, mint
önmagától. Ezer százalékgig odaállt va-
laki mellé és aztán, kockafordultával
visszatáncolt. Engem kifejezetten bosz-
szantott.” (Stoutban egyébként egyre nö-
vekedett a vesztesékekkel szembeni ellen-

szenv. „Ki nem állhatom többé a veszteseket” — mondta McGovern veresége után. „Győztes oldalán még sosem kampányoltam. Egyetlenegyszer sem. Én voltam a tudósító, mikor Percy a kormányzói székért indult és veszített. Én tudósítottam Goldwatert, McCarthyt, Muskie-t és most McGovern-t. Véleményem szerint a vesztesben semmi nemes vonás nincs! Akármennyire is nagyszerű vesztes valaki — végül mégiscsak vesztes.” Később, januárban a Newsweek Agnew mellé osztotta be. „Azt mondtam nekik, hogy semmi kedvem újabb vesztesekről tudósítani.” A főnökei meg azt mondták: „Nos, mi épp azért osztunk be Agnew mellé, mert szeretnénk, ha vesztené.”)

Stout McGovern iránti érzelmei Goldman elegáns prózájában megszépülve így jelentek meg a Newsweek-összeállításban:

„Szemei élettelenül, tompán bámulnak a kamerába. Hangja szeretne szenvedélyesen zengeni, de egy klubbeli pohárköszöntő feszültségénél többre aligha futja. A jelölteknek kötelező napbarnított szín ezekben a választás előtti utolsó borús napokban sápadtra változott... bizonyos értelemben ő az a bizonyos Dél-Dakotából, Mitchell városából való prédikátorfi, aki végül is a tisztesség politikájának birodalmába akar belépni, de most, hogy népszerűsége olyan makacsul alacsony marad, és a jó fiúnak kijáró tisztület az események hatására szertefoszlik, egyre jobban a régi erkölcsi prédikációk mezején lépked, és emberemlékezet óta a legdurvább kampányszónoklatokat tartja. Nem annyira a választásról, mint inkább elhivatottságról szól, az erények újraélesztéséről, olyan erényekről, melyeket magában fellel, és Richard Nixonban hiányol. De a tisztesség politikájának megvannak a veszélyei. Azt mondani, hogy a háború faj- vagy népiért, azt jelenti, hogy a nemzetet és nemcsak az Elnököt hibáztatja; amellett érvelni, hogy a társadalom igazságtalan, azt jelenti, hogy az állandó cserékbe beleunt népet újabb változásokba akarja kényszeríteni. A McGovern-féle igehirdetés kudarca — amennyiben ez lesz a végeredmény a jövő héten — nem feltétlenül azt jelenti, hogy ő maga túlon túl hüvös, hanem azt, hogy amit Amerika tudtára igyekszik hozni, az bizony túlzottan is forró.”

Jóllehet a cikk már Halloweenkor (nálunk mindenszentek napja — a szerk.) megjelent, senki sem hozta szóba november másodikáig. Ekkor, nem sokkal azután, hogy a Dakota Queen II. elindult Cincinattiból a michigani Battle Creek felé, George McGovern hátrasétált oda, ahol Stout ült, lehajolt és meglehetősen rosszkedvűen arról érdeklődött, hogy vajon a cikkért Stout-e a felelős, vagy inkább a Newsweek-szerkesztők véleményét tükrözi? Stout azt felelte, hogy a gondolatok többsége az övé, egyetért a cikkel és végleges formájában ő hagyta jóvá. A mosoly elszállt McGovern arcáról, biccentett és odébbment. „Miért érdeklí, Szenátor?” — kérdezte Stout. „Merthogy az a véleményem, hogy maga egy nagy rakás szar” — válaszolta McGovern monoton hangján. Pár pillanattal később Mankiewicz odaballagott a székhöz és közölte: „Dick, légy elkészülve, hogy a stábtagok alaposan kicsinálnak a News week-cikkért.” „Aztán miért?” — kérdezte Stout ártatlanságot színélve. Mankiewicz közölte, hogy ez volt a legrosszabb politikai cikk, amit életében olvasott, és inkább sérteni akart, semmint informálni.

„Lennél szíves pontosan fogalmazni?” — mondta Stout egyre dühödebben. „Mit akart sérteni?”

„Mindent” — felelte Mankiewicz. Elkezdte kifejteni, hogy a Newsweek kezdetől fogva McGovern ellen dolgozott. „Még mikor fent jártunk New Hampshireben, olyanira nem törődtek velünk, hogy azt a huszadrangú képzőművészeti kritikust, Liz Peert küldték hozzánk.”

Nem sokkal azután, hogy Mankiewicz befejezte a támadást, befutott Dick Dougherty és közölte, hogy a cikk „kicsinyes, alávaló és gyűlölködő volt”. Stout később keserűen állapította meg, hogy Dougherty, aki magát a bátor és elkötelezett újságrás bajnokának tartotta, ezt a technikát egyáltalán nem kedvelte, ha McGovern ellen vetették be. (...)

A két gép beállt a washingtoni National Airporton a parti őrsg nagy üres hangáraihoz. A riporterek kirajzottak a gépből, ott álltak a betonon, hajukat a szél borzolta. Hirtelen mindenki felfogta, hogy vége mindennek és ettől egy-csapásra elszabadultak, az érzelmek. Könnyeztek, egymást ölegették, férfisan kezét ráztak, egymás vállára borulva sírtak, vagy csak némán álltak. Olyan

volt az egész, mint mikor egy árvaházat bezárnak. Ekkor McGovern feltűnt a lépcső tetején, és még egyszer utoljára összeretelte őket. „Nem hiszem, hogy bármit is elvesztettem volna tegnap, legfeljebb néhány olyan szavazatot, melyet jobb szerettem volna megnyerni.” McGovern ezt a Sonyk és jegyzetfüzetek érdekében mondta: „Az ügy továbbra is oly tiszta...”

Ezután a nyáj végleg feloszlott. A riporterek kis csoportokban, hajótöröttként ácsorogtak bőröndjeik mellett, és

várták, hogy feleségük értük jöjjön. Az ügy számukra korántsem volt oly tiszta. A férfiú, aki összehozta őket, aki a legvalószínűtlenebb barátságokat kovácsolta, biztosította, hogy nátha, vice, egyszóval minden egyként elérje őket, most egy fekete Cadillacon a politikai feledésbe távozott. Jó idő eltelik majd, míg akárki közülük újra érzi a megpróbáltatások, barátságok és fényűzés onne ellenállhatatlan keverékét. Most nekilátnak, hogy apránként megváltásuk belépőjüket a következő (1976-os) kampányra.

A JEL-kép címére

Lapjuktól azt is várom — ha már ezeregyedik folyóiratként megjelent —, hogy végre egy sajtótermék a befogadó és a befogadás kérdésével rendszeresen foglalkozzék. Többek között izgalmas és — ismereteim szerint tisztázatlan kérdés — az ideológiák befogadásának mechanizmusa. A marxista televízió-, rádió-esztétika nem kerülheti meg ezt a kérdést!

BOTOS LÁSZLÓ (Budapest)

Popzenével foglalkozó kerekasztal-beszélgetésük olvastán a nevetés és a bosszúság egyformán környékezett. Micsoda halandzsaszerű, felületes utalások a kultúra árujellegére a szocializmusban! A hanglemezgyártó vállalat természetesen el fogja adni a kulturális szemetet is, ha van piaca! Ezért őt a mai árutermelő viszonyok között valóban nem érheti vád. De itt nem kultúráról van szó.

Lám, a műfaj jeles képviselője a beszélgetés során bevallja, hogy nem tartja magát művésznek. Végre egy ember, aki őszintén megmondja, hogy amit csinál, az szórakoztatóipar — semmi más. Vegyük tudomásul! Azt olvassuk, hogy ez tömegigény. Nesze neked a tömegnevelésről szóló koncepció! Hol olvasták az illetékesek azt, hogy a tingli-tangli dallamok, bárgyú szövegek ilyen mennyiségét révült belenyug-

vással tolerálni kell? S még halálos komolyan vitatkozni művészi értékeiről!

FELLNER PÉTER (Budapest)

Mint lapjuk, a Jel-Kép előfizetője ezúton gratulálok a T. Címnek az I. évfolyam 1. számához. Szeretnénk, ha továbbra is változatos anyaggal, illetve olvasnivalóval jelenne meg a Jel-Kép. Ezúton lenne egy javaslatom, illetve kérésem, hogy talán a nosztalgia ürügyén is aktuális lenne ARADSZKY Lászlóval egy riport, illetve interjú közzlése... Szívesen hallanánk, illetve olvasnánk arról, hogy az utóbbi időben miért lett a rádió és a tévé, illetve a lemezgyár „mostohagyereke”. Mint tudvalevő, az ORI-turnékon, úgy itthon, mint külföldön mindig telt házak előtt szerepel.

SZAKÁL LÁSZLÓ (Soltvadkert)

Jó lenne, ha sokszor megszólaltatná a Jel-Kép azokat, akik közvéleményünk formálására nagy hatással vannak. Kovács András éppen ilyen személyiség. Érdekelt, amit róla írtak.

NÉMETI GÁBORNÉ (Pécs)

A Jel-Kép sokoldalú, jól tagolt, áttekinthető. Öröm kézbe venni. Kár, hogy némely cikkíró azt hiszi, hogy

akkor tudományos, ha érthetetlen és unalmas.

KUTASI GYÖRGY (Budapest)

Grétsy szimpatikus, jó pedagógus. Roppant örülnék neki, ha a rádió és a televízió néhány riporterét és bemondóját is megtanítaná magyarul. ANTAL GABRIELLA (Dunaújváros)

Nagyon sok minden szerepel már az eddigi számok tematikájában is — széles a választék. Szeretném javasolni, hogy foglalkozzanak az amatőr filmezéssel, fényképezéssel! Ha elvi alap kell — ez lehet a művészet és lehet információátadás, ha gyakorlati: — tömegeket érdeklő és érintő kérdés. Megközelíthető esztétikai, anyagi, társadalmi szempontból egyaránt.

BARIS TAMÁSNÉ (Zámoly)

Remélem, nem akarnak száraz és unalmas folyóirat lenni — a tudományosság álcája alatt. Ilyen már van egy pár. Remélem, helyt adnak a laikus olvasónak is. Különben is, a tévéesztétikának meg a tömegkommunikáció elméletének nincs nagy múltja. Itt majd mindenki kezdő.

SÁFRÁN MIKLÓS (Győr)

A televízió marxista elmélete megnevezés nehézkes és pontatlan. He-lyesebb lenne: A televíziós jelenség marxista megközelítése.

MENYHÁRT DÉNES (Szeged)

Csak jelzem, hogy a Jel-Képben megjelent postai címre (Pf.: 587) küldött írásomat a posta „ismeretlen” jelzéssel visszaküldte. Az inkognitót a lap őrzi így vagy a posta?

BESSENYEI ISTVÁN (Sarkad)

Azt szokták panaszkodni, hogy a sajtótájékoztatókról szóló beszámolók egyformák. Dr. Becsky Róbert cikke ennek ellenkezőjét bizonyította. Mégis az írás felemás érzelmeket ébresztett — legalábbis bennem. Kínálkozott volna néhány megjegyzés, észrevétel, amelyekről azonban mind a szerző, mind a szerkesztőség tartózkodott. Véleményhiány az ok, vagy az a felfogásuk, hogy a dolgok, jelenségek magukért beszélnek, és az olvasó nagykorúnak tekinthető?

GALAMBOS TAMÁS (Lőrinci)

Először olvastam arról, hogy a közvélemény-kutatások eredményeit jó volna nyilvánosságra hozni. A telefoninterjú Grusin professzorral más újdonságokkal is szolgált, és ismét bebizonyította (amit úgyis tudtam): nagyon hasznos, fontos mindenféle szakterületen a külföldi hozzáértők megszólaltatása — más szempont, más ország, esetleg új következtetések. És nem kell feltétlenül tanulmányút, tapasztalatcsere — ott a telefon, fel kell emelni a kagylót...

ROZNYIK ERIKA (Budapest)

Évek óta ellenérzéssel olvasom a reklámcikkeket. Túlnyomó többségük amatőr, felkészületlenül, hályogkovács módjára nyúl a témához, alig több adomázgatásnál, és amolyan rácsodálkozó tónusú. Ezért forgattam figyelemmel a Jel-Kép-ben A csereérték ügynöke vagy a fogyasztó szolgáltatólány címmel megjelent szakszerű reklámcikket. Ez az a megközelítés, ami hiányzik a lapokból — elkezdtek; ne hagyják abba.

SIMON GYÖRGY (Budapest)

Árulják el, hogyan tudják megcsinálni a mai nyereségszemléletű világban, hogy vagy 200 tetszetős oldalnyi, színvonalas olvasnivalóért 16 forintot kérnek? Én ugyan nem végeztem gazdaságossági számításokat, de biztos, jelentősen növelhető lenne a forgalmuk és a jövedelmük (ami azért nyilván cél), ha újságárusnál is lehetne venni a Jel-Képet.

KOVÁCS J. ZOLTÁN (Rákosliget)

„Tipikus” mai fiatalnak tartom magam; ám ettől még egy csomó cikket érdekesnek találtam a Jel-Képben. Az ifjúságra való hatás vizsgálatokor — mert e téma már eddig is fel-felbukkant — valakinek el kellene gondolkodni azon, hogy kik és miért éppen ők a tizenévesek véleményformálói.

Önök közvélemény-kutatásokat végeznek. Valami ilyesminek volt felfogható az „E” klub közvélemény-kutatása: „Kit tartasz az utóbbi 15 esztendőben a beatnemzedék egyéniségének?” De ott szinte kizárólag zenészekre szavaztunk. Én se tudom, miért. Nem volna érdemes ezt témaként a kérdezőbiztosoknak adni?

SOMOGYI ISTVÁN (Budapest)

A mikrogépekről szóló interjú (Jel-Kép 2.) azért volt izgalmas számomra, mert furcsa és kiszámíthatatlan jövőt éreztem ki belőle. Vajon idegen a szerkesztőségtől a gondolat-kísérlet: ha ma még mindennapi tevékenységeinket holnap minikomputerek vezérlik, miféle társadalmi változásokra lehet számítani? Vagy ez már a sci-fi és nem az Önök illetékessége?

FÖLDES MÁRIA (Budapest)

A honi kíváncsi, ám laikus olvasó alig kap információt az újságkészítés titkairól. Nem pletykákra, de személyi, elvi, sőt uram bocsá' technikai körülményekre gondolok. Nagynéha a Magyarország háztájijában olvasunk erről, de hogy valójában hogy készül egy nagy magyar napilap vagy valamelyik olasz, amerikai, vagy éppen egy képes hetilap, ezt nem tudjuk. Biztos vagyok abban, hogy ezek a kulisszatitkok minden újságolvasót érdekelnek.

PAPP ANTAL (Budapest)

Ez év VIII. 18-án a Magyar Posta Központi Hírlap Iroda telepi számlája javára befizettem 60,— Ft-ot a Jel-Kép 1980. évi előfizetési díjaként. Közben sürgettem a kiadvány időközben már megjelent számainak küldését visszamenőleg. A Jel-Kép 3. számát megkaptam, a korábbi két számot azonban nem. Miután előfizetésem óta 50 nap telt el, és mivel türelmem már elfogyott, kérem, hogy az elmaradt 1. és 2. szám haladék nélküli megküldését elintézni szíveskedjenek.

Egyébként itt Szolnokon a Posta Hírlap Iroda még a folyóirat létezéséről sem tud. Miután a terjesztésnél ilyen zökkenők merülnek fel, előfizetésemet a jövő évre nem újítom meg.

BERKY LÁSZLÓNÉ (Szolnok)

Levélcím:

Tömegkommunikációs Kutatóközpont,
Jel-Kép Szerkesztősége
Akadémia u. 17. Budapest, 1054

CONTENTS

Tamás Szecskő: Kojak in Caracas	3
---------------------------------	---

Focus

New Requirements in Economic Information At the Beginning of a New Era Information is Indispensable — József Bognár, member of the Hun- garian Academy of Sciences about the information system of today and tomorrow	5
József Garam, Pál Gulyás, István Matkó, Gizella Tarnói and Mátyás Vince answer the questions of Katalin Bossányi	12

Professional „inquirers”

R. Angelusz—F. Békés—M. Nagy—J. Timár: They Were Students of the School for Journalists	23
M. Barcy—K. Révész: TV Reporters — with the Eyes of the Audience	31
Gábor Rékai: Leading a Double Life ...?	36
József Tarjányi: Dilemmas of a Questioner	41

Workshops, methods

Péter Agárdi: TV Play, TV Film	54
Előd Juhász: So that Music Can Really Serve Its Purpose ...	61
Sándor Félja: How Old is a Teenager? — The Car- toon and the Children	65
Erzsébet Szilágyi: Young Intellectuals about Berg- man's „Psychological Essay”	77
András Domány: Religious Programs in the Radio	82

Exchange of views

Contributions to a Marxist Theory of Television	
Guy Lázár: Social Needs and Television Models	88
Pál Soós: Aboutto the Elaboration of the Theory	91

Round—table

Culture and Economy	96
---------------------	----

Environment

Katalin S. Nagy: Photos on the Wall	106
Miklós Veress: The Music of Space	116
W. F. Haug: The Mythical Signs of Advertising	122

Media past

A Literary Editor in Dear Uncle's Country — Conversation with László Cs. Szabó	129
Miklós Szabó: The Background is Determinant	138

Outlook

Zoltán Jakab: The Problem Inventory of Philadelphia	140
András Szegfű: „Holocaust”	145

Technology

János Koreny: „Super 8” and TV Camera in Amateur Hands	150
Miklós Peternák: Meditations on the Pretext of Picture Recording	155

Probe

About National and International Events	161
About Elections — Before Voting	164
The Hungarian Astronaut in the Limelight	168
Young People about the Housing Situation	171

Gleaning

Books — Periodicals — Cutting It Brief	173
--	-----

Browsing

Boys on the Bus — From the report book of Crouse	215
Letters to the Editor	225

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкэ: Коджек в Каракасе 3

В центре внимания

Новые требования в хозяйственной информации
При смене периодов информация играет неза-
менимую роль — академик Йожеф Богнар об
информационной системе сегодня и завтра 5
Йожеф Гарам, Пал Гуяш, Иштван Матко,
Гизелла Тарнои и Матяш Винце отвечают
на вопросы Каталина Бошшани 12

Профессиональные „любопытные“

Р. Ангелус, Ф. Бекеш, М. Надь, Я. Тимар: Они
ходили в училище журналистики 23
М. Барци, К. Ревес: Телерепортеры, ведущие
программой — в глазах зрителей 31
Габор Рекаи: Они ведут двойную жизнь? 36
Йожеф Таряни: Дилеммы вопросителя 41

Мастерские, методы

Петер Агарди: Телефильмы в конце десятилетия 54
Элёд Юхас: Чтобы музыка исполнила свою роль 61
Шандор Фейя: Сколько лет подростку? — Мульт-
типикация и дети 65
Эржебет Силадьи: Молодые интеллигенты о
»психологическом памфлете« Бергманна 77
Андраш Домань: Религиозные передачи по ра-
дио 82

Обмен мнениями

К марксистской теории телевидения
Ги Лазар: Общественные потребности и модели 88
телевидения
Пал Шош: Замысли к разработке теории 91

За круглым столом

Культура и хозяйство — отрывки из дискуссии
»Клуба ученых« Венгерского телевидения 96

Окружающая среда

Каталин Ш. Надь: Фото на стене	106
Миклош Вереш: Музыка пространства	116
В. Ф. Хауг: Митические знаки рекламы	122

Прошлое

Редактор в стране семейственности — разговор с Ласло Ч. Сабо	129
Миклош Сабо: Задний план детерминирует дело	138

Панорама

Золтан Якаб: Инвентарь проблем в Филадельфии	140
Андраш Сэкфю: »Холокауст«	145

Техника

Янош Корень: Любительская кинематография	150
Миклош Петернак: Раздумье по поводу получения изображения	155

Зонд

О венгерских и зарубежных событиях	161
О выборах — до выборов	164
Венгерский космонавт в центре внимания	168
Молодые люди о положении с квартирами	171

Выборщик

О книгах — Из журналов — Коротко	173
----------------------------------	-----

Для чтения

Юноши в автобусе — отрывки из книги Тимоти Круза	215
--	-----

На адрес журнала

Читатели пишут	225
----------------	-----

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215.96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldiek részére a Kultúra Könyv és Hírlap Külföldi Kereskedelmi Vállalat számlájára (Magyar Nemzeti Bank H—1850 Budapest, 024-7 KULTURA). Előfizetési díj 1 évre 60,— Ft.

Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

HU ISSN 0209—584x

**80. 05114 Petőfi Nyomda, Kecskemét
INDEX: 25 424**